

**TASAVVUFUN ORTAYA ÇIKIŞI BAĞLAMINDA
ASHÂB-I SUFFE'NİN TASAVVUF
DÜŞÜNCESİNE ETKİSİ**

**2022
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ**

Yasemin AKCAKAYA

**Danışman
Doç. Dr. Hamdi KIZILER**

**TASAVVUFUN ORTAYA ÇIKIŞI BAĞLAMINDA ASHÂB-I SUFFE’NİN
TASAVVUF DÜŞÜNCESİNE ETKİSİ**

Yasemin AKCAKAYA

Doç. Dr. Hamdi KIZILER

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

**KARABÜK
Ağustos 2022**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖNSÖZ	6
ÖZ	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
KISALTMALAR	11
ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI.....	14
ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ VE ÖZGÜN DEĞERİ	14
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	15
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM – EVREN VE ÖRNEKLEM	16
ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE LİTERATÜR DEĞERLENDİRİLMESİ VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER.....	17
1. ASHÂB-I SUFFE İLE İLGİLİ KAVRAMLAR VE ASHÂB-I SUFFE'NİN OLUŞUMU, BAZI TASAVVUFİ KAVRAMLAR VE ASHÂB-I SUFFE'NİN ZÜHD TEŞEKKÜLÜNE ETKİSİ.....	21
1.1. Ashâb-ı Suffe ile İlgili Kavramlar	21
1.1.1. Sahâbe / Ashâb Kavramı	21
1.1.2. Suffe Kavramı.....	26
1.2. Mescid-i Nebevî'deki Suffe'nin İnşası ve Ashâb-ı Suffe'nin Oluşumu	29
1.2.1. Mescid-i-Nebevî'deki Suffe'nin İnşası.....	30
1.2.2. Ashâb-ı Suffe'nin Oluşumu	32
1.2.3. Kur'ân-ı Kerîm'de Ashâb-ı Suffe	35
1.2.4. Hadîs-i Şerîflerde Ashâb-ı Suffe	36
1.2.5. Ashâb-ı Suffe'nin Faziletleri	37
1.2.6. Ashâb-ı Suffe Kadınları (Suffetu'n-Nisâ)	39

1.2.7. Ashâb-ı Suffe'nin Sayıları	43
1.2.8. Ashâb-ı Suffe'den Sayılan Sahâbelerin İsimleri/Künyeleri	45
1.3. Bazı Tasavvufî Kavramlar (İhsân - Takvâ – Zühd – Tasavvuf) ve Ashâb-ı Suffe'nin Bu Kavramlarla İlgisi	65
1.3.1. İhsân Kavramının Lügat ve Istilâhî Anlamı.....	66
1.3.2. Takvâ Kavramının Lügat ve Istilâhî Anlamı	69
1.3.3. Zühd Kavramının Lügat ve Istilâhî Anlamı.....	71
1.3.4. Tasavvuf Kavramı ve Ashâb-ı Suffe'nin Tasavvuf Kavramının Kökeni ile İlişkisi.....	73
1.3.5. Kaynağı Ashâb-ı Suffe Kabul Edilen Bazı Tasavvufî Kavramlar.....	81
1.3.6. Literatürdeki Tasavvufun Kökeninin Ashâb-ı Suffe Olduğu Bilgisi ile İlgili Görüşler.....	92
2. TASAVVUF DÜŞÜNCESİ'NDE ZÜHD VE TASAVVUF MEKTEBLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI BAĞLAMINDA ASHÂB-I SUFFE'NİN ETKİSİ.....	98
2.1. Ashâb-ı Suffe'nin Dağıldığı Coğrafi Yerler	98
2.2. Tasavvuf Düşünce Tarihi Oluşumunda Ashâb-ı Suffe'nin Erken Dönem Zühdün Teşekkülündeki Rolü	101
2.2.1. Ashâb-ı Suffe'nin Etkisiyle Kurulan Zühd Mektepleri ve Ekollerinin Özellikleri.....	117
2.2.1.1. Medine Zühd Mektebi (Sünnet – Hadîs Ekolü).....	118
2.2.1.2. İrakeyn (Basra ve Kûfe ile Bağdad Şehirlerine) Genel Bakış ...	120
2.2.1.3. Irak/Kûfe Zühd Mektebi (Sûflilik Ekolü)	127
2.2.1.4. Irak/Basra Zühd Mektebi (Korku-Hüzün-Sevgi Ekolü)	132
2.2.1.5. İrân/Horasân Zühd Mektebi (Tevekkül Ekolü)	138
2.3. Tasavvuf Düşüncesi'nin Ortaya Çıkış Süreci ve Ashâb-ı Suffe'nin Etkisi.....	144
2.4. Ashâb-ı Suffe'nin Etkisiyle Kurulan Tasavvufî Mektebler/Ekoller ve Özellikleri.....	151
2.4.1. Irak/Bağdat Mektebi (Tevhid-Aşk Ekolü).....	152
2.4.2. İrân/Nişâbûr Tasavvuf Mektebi (Fütüvvet ve Melâmet Ekolü)	155
2.4.3. Mısır Mektebi (Ma'rifet-Muhabbet Ekolü).....	159
2.4.4. Şam/Dımaşk Mektebi (Açlık-Gece İbadeti Ekolu).....	163
3. TASAVVUF DÜŞÜNCESİ'NİN OLUŞUMUNDA ASHÂB-I SUFFE'DEN ÖNE ÇIKAN BAZI SAHÂBELER VE HAYATLARINDAKİ TASAVVUFÎ ÖRNEKLERİ	165

3.1. Ashâb-ı Suffe'den Bazı Sahâbeler	166
3.1.1. Osmân b. Maz'ûn el-Kuraşî (ö.2/623-4)	166
3.1.2. Mus'ab b. 'Umeyr el-Kuraşî (ö.3/625).....	171
3.1.3. Mu'âz b. Cebel el-Ensârî (ö.17/638).....	173
3.1.4. 'Utbe b. Gazvân (ö.17/638)	175
3.1.5. Bilâl-i el-Hâbeşî (ö.20/641).....	176
3.1.6. Ebu'd-Derdâ el-Hazrecî (ö.32/652)	179
3.1.7. Abdullâh b. Mes'ûd el-Muhâcirî (ö.32/652-3).....	182
3.1.8. Ebû Zerr el-Ğifârî (ö.32/653)	188
3.1.9. Mikdâd b. 'Amr el-Esved (ö.33/653).....	192
3.1.10. 'Ubeyd b. Ka'b el-Ensârî (ö.33/654?)	194
3.1.11. Huzeyfe b. el-Yemânî (ö.36/656)	196
3.1.12. Selmân-ı el-Fârisî (ö. 36/656?).....	199
3.1.13. 'Ammâr b. Yâsir el-Kahtânî (ö.37/657).....	204
3.1.14. Habbâb b. Eret el-Huzâî (ö.37/657-8).....	206
3.1.15. Ebû Mûsâ el-Eş'ârî el-Kahtânî (ö.42/662-3)	207
3.1.16. Ebû Lubâbe el-Ensârî (ö.25-50/645-670?).....	209
3.1.17. Ebû Hureyre el-Devsî (ö.58/678)	210
3.1.18. 'Abdullâh b. 'Amr b. el-'Âs (Şam-ö.65/684-5).....	213
3.1.19. el-Berâ b. 'Âzib el-Evsî (ö.71/690?).....	215
3.1.20. 'Abdullâh b. Ömer el-Kurâşî (ö.73/693).....	216
3.1.21. Ebû Saîd el-Hudrî el-Evsî (ö.74/693-4?)	220
3.1.22. Vâsile b. Eskâ' (ö.85/704?).....	222
3.2. Suffe Ashâbının Talebelerinden Tasavvuf Düşüncesi Oluşumuna Kadarki Süreç ve Sonrası	223
SONUÇ	231
KAYNAKÇA	238
EKLER	277
ÖZGEÇMİŞ	282

TEZ ONAY SAYFASI

Yasemin AKCAKAYA tarafından hazırlanan “TASAVVUFUN ORTAYA ÇIKIŞI BAĞLAMINDA ASHÂB-I SUFFE’NİN TASAVVUF DÜŞÜNCESİNE ETKİSİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Hamdi KIZILER

Temel İslâm İlimleri Tasavvuf Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy birliği ile Tasavvuf Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Doç. Dr. Hamdi KIZILER (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Uğur GÖZEL (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi İbrahim TÜRKOĞLU (ZBEÜN)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile Yüksek Lisans Tezi derecesi onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans/Doktora tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Yasemin AKCAKAYA

İmza:

ÖNSÖZ

*“Ya Rabb! Hemiŝe oldur ki, saff olan daim suffa ola,
Efendiler Efendisi’ne daim yoldaş ola.
Gül ola, gülzâr ola; ser ola, selsebil ola,
Ashâb-ı Suffa’ya daim yol ola, hem-rah ola.”*

(Rabb’imin selâmı, rahmeti, bereketi, katındaki türlü hikmetleri, En Sevgilisi Ashâb-ı güzini, Ashâb-ı Suffa’sı yüzü suyu hürmetine üzerimize daim bâki olsun. Selâm olsun.) Hilal Otyakmaz’ın, 2018-Şubat tarihli, *Somuncubaba Dergisi Aile Eki*’ndeki “Ashâb-ı Suffa Efendilerimiz” adlı yazısındaki selâmla selâmlıyoruz.

“Kuŝkusuz Allahu Teâlâ (cc) katında din İslâmdır.” buyurduğu Âl-i İmrân süresinin 3/19. Ayeti gereği dininin yardımcıları da Allahu Teâlâ katında değerlidir. Dini tanımak, anlamak, yaşamak ve yaŝatmak için Peygamber Efendimiz (sav) ve ashâbını tanımak gerekmektedir. Allahu Teâlâ’nın (cc) edeplendirdiği Rasûlu (sav), muallim olarak dinin gereğini sünnet-i seniyye şeklinde yaşamıştır. Kur’ân’ın inşa ettiği peygamberî terbiye eğitiminden geçen ashâb yoluyla ümmet dini öğrenmiştir.

Cibril hadîs-i şerifi kaynak alınarak İmân-İslâm-İhsân kelimeleri bilim dalı haline gelmiştir. Dinin üç saç ayağı olarak ahlâk ve kalbi-rûhî boyutu Tasavvuf, amel ve pratik açasından hukuk dediğimiz Fıkıh, inanç ve akıl boyutuyla Kelâm’ın kaynağı bu neslin ışığında ilme, irfâna, amele, inanca dönüşen ilim dalları olmuştur. Bunların tasnifi ise Cibril hadîs-i şerifiyle vahyen sahâbenin rivâyetleri bazında olmuştur. Tasavvuf ve tarikâtlar; dinin yanında tarihî, sosyolojik, psikolojik, kültürel, felsefî bir realite olması yönüyle insanoğlunun ve toplumların hayatında yer edinmiştir.

Çalışmanın her noktasında kıymetli vakitlerini, bilgi ve tecrübelerini esirgemeyen çalıŝmamı titizlikle ve özenle takip eden değerli danışman hocam Doç. Dr. Hamdi KIZILER’e sonsuz teŝekkürü bir vefa borcu bilip hürmet ve saygılarımı arz ederim. Ayrıca üzerimde her türlü maddî ve manevî hakkı olan aileme, dostlarıma ve tüm hocalarıma sonsuz teŝekkürlerimi sunarım; bu araŝtırmayı başta ailem ve üzerimde hakkı olan hocalarım olmak üzere dine, ilme, vatana, insanlığa hizmeti geçenlere minnet ve hürmetle armağan ediyorum.

ÖZ

“*Tasavvufun Ortaya Çıkışı Bağlamında Ashâb-ı Suffe'nin Tasavvuf Düşüncesine Etkisi*” başlıklı tezimiz giriş, üç ana bölüm ve sonuç olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır.

Tezle ilgili genel hatlarını araştırmanın konusu, kapsamı, amacı, konuyla ilgili literatür değerlendirmesi, yöntemi, ana kaynakları gibi başlıklar genel olarak ele alınmıştır.

İlk önce sahâbe/ashâb, Suffe kavramları ele alınarak, ayet-i kerîmelerde ve hadîs-i şeriflerindeki Ashâb-ı Suffe'nin nasıl yer aldığı incelendi. Sonucunda Ashâb-ı Suffe'nin faziletleri adlı bir başlık açılmasının yararlı olacağı kanaati doğdu. Mescid-i Nebvî'nin inşası ve Suffe'nin işlevi, Ashâb-ı Suffe'nin oluşumu süreci, nasıl oluştuğu ve haklarında yazılan eserler, kimler olduğu araştırılmıştır. Ayrıca takvâ, ihsân, zühd ve tasavvuf kavramlarının lügat ve ıstılahı anlamı ışığında Ashâb-ı Suffe ile bağlantılı olarak ele alınmıştır. Ashâb-ı Suffe'nin tasavvuf kelimesine kökeni ve oluşumu ile ilişkisi irdelenmiştir.

İkinci olarak Ashâb-ı Suffe'nin coğrafi dağıldıkları yerler, oluşan mektebler ve etkiledikleri tasavvufî ekollerin özellikleri ve Suffe Ashâbı'ndan kurucuları tasavvuf düşüncesinin ortaya çıkışı bağlamında etkisi çalışılmıştır.

Üçüncü olarak, Ashâb-ı Suffe'den bazı şahsiyetlerin kısa bir hayat künyesi verilerek konumuz gereği ihsân, takvâ, zühdî ve tasavvufî sözleri, hadîs-i şeriflerden rivâyetleri, yaşamlarından örneklerinin yer aldığı kesitler ile tanımaya ve tasavvuf ilmindeki roller incelenmiştir.

Son olarakta tüm literatür taramalarıyla elde ettiğimiz bilgileri analiz edilerek genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf; Ashâb-ı Suffe; Mescid-i Nebî; Nebvî terbiye; İhsân; Takvâ; Zühd

ABSTRACT

The thesis, titled as “The Effect of Companions of the Suffa on Sufi Thought in the Context of the Emergence of Sufism” is consisted of five main chapters; introduction, three main chapters and conclusion.

In the introduction part of this thesis, the subject, scope, purpose, literature review, method and main sources of the research are discussed in general.

In the first part, the concepts of companions/ashab and Suffa are discussed and it is examined how the Companions took place in the verses and hadiths. As a result, it is concluded that it will be beneficial to open a chapter called “Virtues of the Companions of the Suffa”. In this section, the construction of Masjid an-Nabawi and the functions of Suffa, the formation process of the Companions, how they were formed, the studies written about them and who they were. Additionally, in the light of literature and terminology of the concepts of taqwa, ihsan and zuhd, it was discussed in connection with the Companions of Suffa.

In the second part, the influence of the Companions in the context of the emergence of the Sufi thought has been discussed and the geographical dispersal, the schools that formed and it is discussed in connection with the Companions of Suffa. The origin and the influence of the Companions of the Suffa are discussed on the word of Sufism.

In the third part, a short history of some personalities from the Compainons of the Suffa are given and the sections of their lives, which include ascetic and mystical examples, are examined.

In the conclusion part, a general evaluation was made by analyzing the information we obtained from all literature reviews.

Key Words: Sufism; Ashab-ı Suffa/Companions of Suffa; Masjid-i Nabi/Masjid an-Nabi; Prophetic Discipline/Prophetic upbringing; İhsan; Taqwa; Zühd

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Tasavvufun Ortaya Çıkışı Bağlamında Ashâb-ı Suffe'nin Tasavvuf Düşüncesine Etkisi
Tezin Yazarı	Yasemin AKCAKAYA
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Hamdi KIZILER
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	24/08/2022
Tezin Alanı	Sosyal Bilimler Temel İslâm İlimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Alanı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	282
Anahtar Kelimeler	Tasavvuf; Ashâb-ı Suffe; Mescid-i Nebî; Nebevî terbiye; İhsân; Takvâ; Zühd

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	The Effect of Ashab-ı Suffe on The Thought of Sufiw in the Context of the Emergence of Sufism
Author of the Thesis	Yasemin AKCAKAYA
Advisor of the Thesis	Assoc. Prof. Dr. Hamdi KIZILER
Status of the Thesis	Master's
Date of the Thesis	24/08/2022
Field of the Thesis	Department of Basic Islamic Sciences Sufism
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	282
Keywords	Sufism; Ashab-ı Suffa/Companions of Suffa; Masjid-i Nabi/Masjid an-Nabi; Prophetic Discipline/Prophetic upbringing; İhsan; Taqwa; Zühd

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
agt.	: Adı geçen tez
agmd.	: Adı geçen madde
Akt/akt.	: Aktaran (Çalışmayı yazan)
a.mlf.	: Aynı müellif
as.	: Aleyhi's-selâm
b. bt. /bnt.	: Bin/İbn (oğlu); Bint /Kızı
Bkz./bk.	: Bakınız
Bs./Bsk.	: Baskı, basım
Byy.	: Basım yeri yok
cc.	: Celle Celâlluhu
C/c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
d./ö.	: Doğum/ ölüm tarihi,
DEM	: Değerler Eğitimi Merkezi
DİA	: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
Haz./haz.	: Hazırlayan
H. No	: Hadîs no
Hz.	: Hâzretî
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
ISSN	: Uluslararası Standart Süreli Yayın Numarası

İA Ansiklopedisi)	: İslâm Ansiklopedisi (Milli Eğitim Bakanlığı İslâm
İGIAD	: İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği
İSAV	: İslami İlimler Araştırma Vakfı
ktbv.	: Kitabevi
ktp.	: Kütüphâne
m./M.	: Mîlâdî
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
h./H	: Hicrî
mö./MÖ.	: Milattan önce,
ms./MS.	: Milattan sonra
muhk.	: Muhakkik
nr/no.	: Numara
nşr.	: Neşreden, Neşriyat
ra /rah	: RadiyAllahu Teâlâ anhu/anha
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
sad.	: Sadeleştiren
SAD	: Siyer Araştırma Dergisi
Sav	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TEK-DAV	: Türkiye Ekonomik, Kültürel ve Dayanışma Vakfı
thk./tah.	: Tahkîk eden
trc./tec./ter.	: Tercüme eden
trs./ts./ty.	: Tarihsiz
vb. /vd.	: Ve benzeri, diğerleri

vr. : Varak
yay. : Yayını, yayınevi, yayıncılık, Yayınları
yy. : Yüzyıl
y.y : Yayın yok

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

İslâm tarihinde Asr-ı Saâdet Medeniyeti âlim ve âmilleri olan ashâbın içindeki Suffe Ashâbı, özelde ferd, genelde toplumun inşasının temel taşlarıdır. Bu erdemli kişilerin, -Nebevî değerlerinin taşıyıcılarının- tasavvuf doğuşuna etkisini çalışmamızın ana konusu olarak belirledik. Suffe ehlinin günümüze gelen yaşayış halleri, hizmetleri örneklerle tasavvuf oluşum sürecindeki rollerinin bilinmesi açısından ele alınmıştır.

Çalışmamızın kapsamı, Hicrî olarak 1. asırdan (Miladî olarak 7. asır) tasavvuf oluşum tarihi kabul edilen hicrî 3. asır (Miladî 9. asır) arası olsa da etkisi açısından kıyamete kadar devam eden bir zaman dilimini içermektedir. Mekân olarak Arap Yarımadası coğrafyasıyla sınırlı kalmayıp Suffe ehlinin farklı yerlere ilim, cihad ve görevlendirme gibi sebeplerle buldukları veya vefat ettikleri yerlerde ele alınacağı gibi zaman içindeki etkisi de düşünüldüğünde dünyayı kapsayan geniş bir coğrafi alan diyebiliriz.

ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ VE ÖZGÜN DEĞERİ

Mekke Dönemi'ndeki Dâr'ul-erkâm ve Medine Dönemi'ndeki Suffe, Asr-ı Saâdet Dönemi'nin İslâm ilim-kültür medeniyetinin eğitim yuvalarıdır. Hicretle içinde Dârul-Erkâm'ın talebelerinin de bulunduğu Mescid-i Nebevî'nin gölgeğinde yaşayan ashâb topluluğuna Suffe Ashâbı denildi.

İslâm'ın ilk anından itibaren her türlü bilginin şâhidleri olmasına binaen birçok farklı alandaki araştırmacılar, bir şekilde eserinde ele aldıkları konularıyla ilgili olarak Suffe Ashâbı hakkında, muhtelif konu başlıklarında yer vermişlerdir. Dinin batını (irfanî) boyutu denilen tasavvufun; takvâdan zühde, zühden tasavvufa, tasavvuftan tarikâta doğru geçiş göstermiştir. Tasavvufun köken kavramlarından biri olarak öne sürülen Ashâb-ı Suffe hipotezini araştırmak istedik. Ashâb-ı Suffe hakkındaki bilgiler derlenerek tasavvuf ilmi ile ilgili kabul edilen bilgiler ışığında tasavvufun teşekkülündeki yerlerini belirleme kanaati üzerine "*Tasavvufun Ortaya Çıkışı Bağlamında Ashâb-ı Suffe'nin Tasavvuf Düşüncesine Etkisi*" başlıklı tez çalışmasını yapmaya karar verdik.

Çalışmanın hedefi; İslâm dünyası yanında, bütün insanlığın edindiği yanlış algıları doğrularıyla değiştirmesine katkıda bulunmaktır. Günümüz insanlığının

tasavvufa ihtiyacı olduğu artık bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Bu nedenle “Suffe ehli olabilmek” bu gerçeğin bir parçasıdır. Bu gerçek, onları tanımak ve anlamakla olacaktır.

Çalışmamızın önemi; tasavvuf çalışmaları içinde Ashâb-ı Suffe konusunda yüksek lisans tezleri bazında tasavvuf düşüncesinin oluşumunun ilk çalışmasıdır.

Çalışmamızın özgün değeri; olarak tasavvufun başlangıcı sayılan ve Nebevî terbiyesinin talebeleri hakkında bilgi edinme ve Nebevî terbiyenin içselleşmesi sonucu ileride ortaya çıkacak olan tasavvuf düşünce tarihinin oluşumunun ilk örneklerine ulaşmak için çaba sarf edilecektir.

Dönemin yeteri kadar tahlil edilmesi ihsân, takvâ, zühd kavramları; zühd, tasavvuf ve tarikât dönemlerinin ve tasavvuf düşünce sürecinin ortaya çıkışındaki genel prensiplerinin kavranması için önemli bir çalışmadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamız başta tasavvufi kaynaklar olmak üzere felsefe, psikoloji, tarih, coğrafya, mimarî, sosyoloji gibi birçok ilim dalı ile beraber ilişkilendirilerek odaklanmaya gayret gösterilmiştir.

Tez çalışmamızın giriş bölümünde; araştırmamızın konusu ve kapsamı ile sınırlılığı, araştırmanın amacı/hedefleri, önemi ve özgün değeri; araştırma kaynakları ve literatür değerlendirmesi ile sınırlılıkları/karşılaşılan güçlüklerinin; araştırma yöntemi, araştırma hipotezleri/problem ve evren/örneklem başlıkları altında çalışmamız tanıtılmıştır.

Çalışmamızda geniş bir literatür taraması yapıp imkanlar ölçüsünde birincil kaynaklara ulaşmaya gayret gösterilmiştir. Kaynakların ışığında tezimizin içeriği ve yöntemi belirlenmiştir. Tezimizin öz kısmında izlediğimiz yol özet olarak verilmiştir. Tezimizin konu işlenirken; konunun daha iyi ve doğru anlaşılması için kavramlarının lügat ve ıstılahı anlamları verilmiştir. Tasavvuf kelimesine kökeni tek tek ele alınarak Ashâb-ı Suffe ile ilişkisi irdelenmiştir. Nitel araştırma usulüne göre tezimizdeki bilgiler, olaylar yorumlanmıştır. Ashâb-ı Suffe'nin hayatlarına yer verilerek örneklemeler yapılmış böylelikle çalışmaya ışık tutan bilgileri desteklenmiştir. Bilgileri verirken kronolojik veya alfabetik sıralamaya önem verilmiştir.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM – EVREN VE ÖRNEKLEM

“Örneklem, çalışılan araştırma konusuna muhatap olan evrenin bir kesitini ya da bölümünü ifade eden grub kümesidir. Oluşturulan bu grubun içerisinde yapılan araştırmalardaki bilgiler elde edilen verilerin evreni temsil edebilecek kabiliyette olması, araştırmanın güvenilirliği ve geçerliliği bakımından değerlidir.”¹ Bu araştırmadaki çalışmanın evreni Medine başta olmak üzere Asr-ı Saâdet zamanındaki sahâbeler seçilmiştir. Ashâb-ı Suffe'nin tasavvuf ilmi oluşumundaki etkisi örneklem çalışma alanı olarak düşünülmüştür. Çalışmanın örnekleme, konusu olan tasavvuf ilmine etkileri kesitsel olarak önder olan Ashâb-ı Suffe sahâbeleri içindende belirgin örnekler taşıyanlar tercih edilmiştir. Sayısal olarak farklı rakamlar olsa da ulaştığımız 160 Suffe ehlini evrenin bir parçası olarak alıp bunlardan örneklem olarak 22 Suffe ehli seçilmiştir. İmkânlar ölçüsünde yeterli bilgi bulma ve bu bilgileri harmanlamaya çalışılmıştır. Ashâb-ı Suffe'nin tasavvufi düşünce ve yaşayışlarının evreni yansıtmayı ve farklı türlü nitelik olmasını sağlamak amacıyla yani heterojen bir özellik için farklı yaş, memleket, statüdeki sahâbeler seçilmesine özen gösterilmiştir. Genelde öne çıkan sahâbelerin varlığı ağır basmaktadır. Nitel araştırma sosyal yön ile daha ilgili olduğundan sosyal açısı göz önünde bulundurulmuştur.

Nitel araştırma, bilinenden yola çıkarak fark edilmemiş bir meselenin doğal ortamında insana özgü ilişki ve etkileşimini gerçekçi boyutuyla ele alarak öznel yaklaşımla yorumlamasıdır. Sosyal bilimlerin alanlarının disiplinleri daha açıklayıcı, derinlemesine bilgiye ulaşarak daha detaylı olmasını amaçladığından araştırmamızda nitel özellik olarak sahâbeler arasındaki etkileşim ve ilişki göz önüne alınıp derinlemesine bir sonuca ulaşmak amacı güdülmüştür.

Hipotez sorularımız:

1-Sahâbe kelimesinin kökeni ve anlamı nedir? Âlimlerin (özellikle tasavvuf uleması) bu kavrama bakış açıları nelerdir?

2- Sahâbe kelimesinin kökeni olan sohbet kavramının Suffe ile bağlantısı ve tasavvuf kökenine etkisi nedir?

---

¹ Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*, (Ankara: PEGEM Akademi Yayınları, 2015), 95-100.

- 3- Tasavvuf kelimesinin kökeni ve Sûfî kelimesinin anlamı nedir?
- 4- Suffe veya Ashâb-ı Suffe'nin tasavvuf, sûfî kelimelerinin teşekkülünde ilişkisi var mı?
- 5- Suffe Ashâbı kimlerdir, sayıları, vefat zamanı-yeri, yaşadıkları yerler, gittikleri coğrafyalar, kurdukları medreseler, talebeleri, oluşan ekoller, ekollerin özellikleri, hayatları, zühdi hayat örnekleri, tasavvufî rivâyetleri, ... gibi Ashâb-ı Suffe'yi tanıma üzerine kurgulanmış soruların cevapları araştırılacaktır.
- 6- Tasavvuf ilmi oluşumuna Ashâb-ı Suffe'nin rolü var mıdır?
- 7- Zühd ve Tasavvuf Mekteplerinin özelliklerinin oluşumunda Suffelilerin rolü nedir?
- 8- Suffe ehlinin tasavvufa katkıları nasıl olmuştur?
- 9- Zühdden Tasavvufa geçişteki faktörler nelerdir? hipotez sorularımızın cevapları aranacaktır.

ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE LİTERATÜR DEĞERLENDİRİLMESİ VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Kur'ân-ı Kerîm², Hadîs-i Şerîf külliyyatı, târih³, tabakât⁴, sözlük⁵, tasavvuf klasikleri⁶, tasavvuf sözlükleri⁷, tarikât yayınları, dinî eğitim yanında diğer alanındaki kitap⁸ ve makalelerinden yararlanılmıştır.

---

² Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'ân-ı Kerîm Meali ve Kur'an Yolu Meali*, Elmalı Yazır, Muhammed Hamdi (1878-1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, Bursevî, İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö.1137/1725) *Rûhu'l-Beyân*'ı gibi tefsirlerden alıntılar yapılmıştır.

³ Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî en-Nisâburî (ö.412/1021), Ashâb-ı Suffe'yi ilk kaleme alandır. *Târihu ehli's-Suffa*, günümüze ulaşmadığı belirtilir. [Hucvirî, *Keşfu'l-mahcub*, ter. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 173-5]; Ali b. Osmân el-Cüllâbî el-Hucvirî (ö.465/1072?) *Keşfu'l-Mahcûb* adlı eserinde Suffe Ashâbı ile ilgili başlık açarak bir bölümünde es-Sülemî'nin (ö.412/1021) *Târihu Ehli's-Suffa*'dan nakillerde bulunur. Tasavvuf târihi ile ilgili yapılan çalışmalar içinde tasavvufun oluşumu başlığı altında yaklaşık yirmi beş tez hicrî ilk üç yüzyılı, genelde sûfiler ve tasavvufî bölgeleri ve ekolleri üzerinde olduğu görülmüştür.

⁴ Zührî (ö.124/742) ve İbn İshâk'ın (ö.151/768) *es-Sîret*(t)'i, Vâkıdî'nin (ö.207/823) *el-Meğâzi'si*, İbn Hişâm'ın (ö.218/833) *es-Sîretü'n-Nebeviyye'si*, İbn Sa'd'ın (ö.230/845) *et-Tabakâtu'l-Kübrâ* gibi müelliflerin eserlerinden istifade edilmiştir.

⁵ İbn Manzûr'un, (ö.711/1311) *Lisânü'l-'Arab*, el-Cevherî'nin (ö.400/1009), *es-Sihâh*, *Tâcu'l-Luğa ve Sihâhi'l-'Arabiyye'si*, er-Râgıb el-İsfahânî (ö.V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) *Müfredâtü el-fâzi'l-Kur'ân* en çok başvurduğumuz kaynaklardır.

İlk defa Suffe ehli için ayrı bölüm açan Muhammed b. Sa'd (ö.230/845).⁹ “*et-Tabakātu'l-Kübrâ/Kebûr*” Suffe Ashâbı hakkında bilgi veren ilk kaynak için bazı müelliflerin, «*Sahâbe Tabakâtı*»¹⁰ adını vermesi eserin muhtevasının, sahâbe ağırlıklı oluşundan dolayıdır.

Muhammed es-Sehâvî'nin (ö.902/1497) “*Ruchânu'l-Kiffe fî Beyâni Nübzeti min Ahbâr-î Ehli's-Suffa*” adlı eserini ilk tahkikli halini Ebû Abdurrahmân Besyûnî Zağlûl'un yaptığı *Esmâu Ehli's-Suffa*, (Beyrût: Müessesetu's-Sakafîyye Matbaası),

⁶ Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî (ö.378/988), *el-Luma'*, Kahire-1960, trc. Hasan Kâmil Yılmaz, *İslâm Tasavvufu* adıyla İstanbul, 1996, Türkçeye çevirmiş ve yeri geldikçe adları geçecek diğer klasik eserlerden istifade edilmiştir.

⁷ Tasavvuf tanımları hakkında derli toplu bilgi için Ethem Cebecioğlu, “*Tasavvuf Deyimleri Sözlüğü*” Prof. Nicholson'un “*Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri*” tercih edilmiştir.

⁸ Suffe Ashâbı ile ilgili bir bölüm açan Nuru'd-dîn Ali b. Ahmed es-Samhûdî/Semhûdî/Semehûdî (ö.911/1505), “*Vefâü'l-Vefâ' bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*” thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-'Arabî, 4. Bsk, 1984), adlı eseridir. Muhammed Hamidullâh (1908-2002), “*İslâm Peygamberi*”, trc. Salih Tuğ, (İstanbul-1993, 1969), 74-9; 1993, 2 Cilt, 2/767, 768, 773, 825, 1056, sayfalarında Suffe Ashâbı'na yer verilmiştir. [Hasan Kâmil Yılmaz, “Tasavvufî Açından Ashâb-ı Suffa”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl:3, S:7, (Ankara, Eylül- Aralık, 2001), 9-31, 11; Aksoy, *Suffa Ashâbı ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri*, 4-5, 2. Dipnot.]; Abdullah & Hilal Kara, *Ashâb-ı Suffe-Peygamber Okulunun Yıldızları-*, 2007; *İslâm Kahramanları-Dersler ve İlkelerle Sahâbe Ansiklopedisi-Ashâb-ı Suffe 1, 2, 3, 4* eserde Suffelilerden 59 kişinin hayatı, kitabın sonunda da 12 kişinin sadece ismi verilmiştir. (İstanbul: Nesil Yayınları, 2007). [Aksoy, *Suffa Ashâbı ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri*, 5, 2. Dipnot.]. Zeki Sarıtoprak, *Suffe Ashâbı*. (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1985); Mustafa Çalışkan (Neşehir-d.1968), *Ashâbı Suffe'den Günümüz Suffe Adaylarına Mesajlar*, (Ankara: Suffe Yayınları, 2011). Hasan Kâmil Yılmaz (İzmit-d.1952), “Ashâb-ı Suffe” ve “Tasavvufî Açından Ashâb-ı Suffa”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (Ankara, 2001), 9-31. Makalenin sonunda (27-31). İsmail b. Abdullâh el-Üsküdârî'nin “*Suffa Ehli ve Halleri*” adlı risâlesinin tercümesi vermiştir. [Aksoy, *Suffa Ashâbı ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri*, 5, 2. Dipnot.] Mustafa Âsım Köksal (1913-1998), “*İslâm Tarihi*”, “*Medine Devri*”, (İstanbul, 1969), 1/186-1961 [Aksoy, *Suffa Ashâbı ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri*, 4, 2. Dipnot.]. “*Ashâb-ı Suffe ve Cennetle Müjdelenen Sahâbiler*” adlı Mahmud Hasan el-Mısırî'ye ait kitap konumuzla ilgili yerleri mevcuttur. Ahmed Ağırakça (Mardin-d.1950), *Ashâbu's-Suffa*, (İstanbul: Yeni Türk İslâm Ansiklopedisi, (Örnek Fasikül), 1995), 57-8 [Yılmaz, “Tasavvufî Açından Ashâb-ı Suffa”, 11] sayfalarında değinilmiştir. Akif Köten (Samsun-d.1952), “Ashâb-ı Suffa, Hadîs, Fıkıh ve Tasavvufa Etkileri”, adlı makalesi. (Bütün Yönleri ile Asr-ı Saâdetde İslâm, Asr-ı Saâdetde Suffa Ashâbı. ed. Vecdi Akyüz, 4 Cild; *Bilgi ve Hikmet Dergisi*, 160-173, 1993/3); Asr-ı Saâdetde Suffa Ashâbı, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdetde İslâm, (İstanbul-2006), 3/259-285. Ali Akyüz (Sakarya-d.1958), “*Bir Yetişkin Eğitim Kurumu Olarak Suffa*” adlı çalışması, ed. M. Faruk Bayraktar, Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, Tartışmalı İlmî Toplantılar, Ensar Neşriyat, 2006), 23-36. Mustafa Baktır (Kayseri, d.1952), *İslâm'da İlk Eğitim Müessesesi Ashâb-ı Suffa* adıyla (İstanbul, 1990) Ashâb-ı Suffe hakkında Türkçe yapılan ilk özgün çalışmadır. Eser, *Hilyetu'l-Evliya'daki* bilgiler esas alınarak, *el-İsabe, Üsdü'l-Gâbe* ve diğer önemli kaynaklardan takviye edilmiştir. (İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1984). İslâm Ansiklopedisindeki Suffa (Ashâb-ı Suffe), (İstanbul, 2009), 37/469-70; “Suffa Ashâbı” maddesi de Mustafa Baktır tarafından yazılmıştır. (Ankara: TDV Yayınları, 37. Cild, 2010); *İslâm'da İlk Eğitim Müessesesi Suffa Ashâbı*, (İstanbul 1984).

⁹ Mustafa Fayda, “İbn Sa'd”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/294-297; Fayda, “İbn Sa'd Hayatı ve Eserleri”, *Siyer Araştırmaları Merkezi*, Nisan, 2014.

¹⁰ M. Şemşeddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-* eserinde (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991), 24, İbn Sa'd'ın eserini «*Tabakâtü's-Sahâbe*» diye tanıtmıştır. (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 11 Cilt. 1433/2012); (nşr. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), (trc. Musa Kazım Yılmaz, İstanbul: Siyer Yayınları, 2014).

ikincisini, nşr. Ebû ‘Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân, Riyâd, 1415/1995, sonunda İsmâ’il b. Abdullâh ‘Üsküdarî’nin (ö.1113/1701-2?) *Ashâb-ı Suffa* risâlesiyle birlikte bastırılmıştır. Ehl-i Suffe hakkında bilgiler verildikten sonra (s.87-148) alfabetik sırayla 104 Suffeliden bahseder. (s.148-319). Suffelilerin isimleri genellikle *Hilyetu’l-Evliyâ*’dakilerle aynıdır.¹¹

Yine tez başlığımız olan “tasavvufun oluşum süreci” ile ilgili yaptığımız tarama araştırmasında: “*Tasavvufun Oluşumu*” başlıklı Ahmet Targon Karamustafa (Fatsa-d.1956) ait kitap; “*İslâm Tasavvuf Düşüncesinin Teşekkülü; Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikâtlar*” adlı Mehmet Necmettin Bardakçı’ya ait kitaplar; “*Şeriat ve Hakikat Tasavvufun Teşekkül Süreci*” adlı Hacı Bayram Başer’e ait kitap; “*Tasavvuf Düşüncesi*” adlı Mahmud Erol Kılıç’ın (İstanbul, d.1961) kitabı; “*Tasavvufun Oluşumu Şeriat-Hakikat İlişkisi*” başlıklı Abdullah Kartal’ın (Batman, d.1972) eserleri tesbit edilmiş ve bilgilerinden faydalanılmıştır.

Farklı ilim dallarında Ashâb-ı Suffe hakkında hazırlanan tezler şunlardır: Mehmet Abdullah Aksoy’un hazırladığı İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, İslâm Hukuku alanında (Fıkıh) 2010 yılındaki “*Suffa Ashâbı ve İslâm Hukunu’nun Oluşmasına Etkileri*” adlı doktora tezidir. Selim Kaval, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Hadîs Bilim Dalında “*Ashabu’s-Suffe ve Hadîs Rivâyetindeki Yeri*”, 2018 tarihli Yüksek Lisans Tezi. İslâm târihi alanında İstanbul: İstanbul Üniversitesi, “*Asr-ı Saâdette Suffa; Doğuşu, Önemi ve İşlevi*” başlıklı 2019 târihli Basri Çetin’nin Yüksek Lisans Tezinden başka bir akademik çalışmaya ulaşamadık.

Literatür taramalarımızda ulaşılan bu kaynaklardan yer yer istifade edilmiş ve çalışmamıza ışık tutmuştur. Adını zikretmediğimiz diğer kaynaklarla birlikte çalışmamıza yön vermişlerdir. Ulaşamadığımız birçok ana kaynak vardır. Suffe hakkında muhtelif bir kaynağın olmaması çalışmamızda yaşadığımız sıkıntılardandır. Tüm ulaştığımız sahâbeler farklı kaynaklardan tek tek araştırma ve irdeleme ile bilgilere ulaşılması zaman açısından zora sokmuştur. Bu ulaşılan bilgilerin analiz edilmesi ulaşılmayan diğer kaynaklar ve hakkında bilgi bulamadığımız sahâbeler göz önünde bulundurarak yapmak zorunda kalmasında diğer bir sorumuzdur. Elde edilen

---

¹¹ Mehmet Abdullah Aksoy, *Suffa Ashâbı ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversite, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010) 5, 2. Dipnot; İbrahim Barca, “Rasûlullah’ın Medine’sine Dair Klasik Tarih Eserleri”, *Siyer Araştırmaları Dergisi*, S: 1, Ocak-Haziran 2017, 107-137.

bilgileri tasavvufî olarak değerlendirilmiş âyetlere ve hadîslere bu çerçeveden bakılmıştır.

1. ASHÂB-I SUFFE İLE İLGİLİ KAVRAMLAR VE ASHÂB-I SUFFE’NİN OLUŞUMU, BAZI TASAVVUFİ KAVRAMLAR VE ASHÂB-I SUFFE’NİN ZÜHD TEŞEKKÜLÜNE ETKİSİ

Peygamber Efendimizle (sav) tazelenen, kıyamete kadar hükmünü devam ettirecek son din ve Allahu Teâlâ’nın (cc) katındaki değeriyle şereflenen İslâm, insanlığa “son medeniyet”i yaşatmaya gelmiştir. İnsanın rûhî ve zihnî gelişmeleri insanoğlunun fitratındaki inanma duygusunun arayışı ve bulma gayretiyle her daim devam edecektir. Bu arayış, medeniyetlerin rehberi peygamberlerle anlam bulmuş, onların izleri unutulunca nefsî zevklere dalmaya meyil; tarih boyunca karşımıza çıkmıştır.

Tasavvuf da işte bu medeniyet içinde “*ahlâkı güzelleştirme çabası*”dır. Dinî yaşayışı örnekleyen tasavvuf, bir ahlâk, bir tecrübe işidir. Peygamber Efendimiz’in (sav) yetiştirdiği sahâbe nesli kıymetli olmaları hasebiyle haklarındaki her türlü bilgi büyük bir kıymet taşımaktadır. Çünkü “*tasavvuf*” kelimesinin kökeni hakkındaki kavramlardan biri de Ashâb-ı Suffe olarak geçmesindedir.

1.1. Ashâb-ı Suffe ile İlgili Kavramlar

Çalışmanın konusu, “Ashâb-ı Suffe” olduğu için öncelikle bu tamlamanın kelimeleri olan “Ashâb” ve “Suffe” kavramlarına ilk önce yer verilmiştir. Ashâb-ı Suffe ehlinde birkaç sahâbe’nin “sahâbe” tanımı ile birlikte tasavvufun “sahâbe” kavramını ele alışı, anlam yüklemesi, örneklerle aktarılmaya çalışılmıştır. “Suffe” kavramının tanımı ise tarih içinde verilen anlamlarına değinilerek ele alınmıştır.

1.1.1. Sahâbe / Ashâb Kavramı

Sahâbe, sahâbî ve ashâb kavramları farklı anlamlar içerse de s-h-b/ ص – ح – ب fiilinden türemiştir.¹² Sahâbe için; “bir kimseye arkadaşlık eden topluluk”¹³, “yoldaş

¹² Harun Reşit Demirel, “Ehl-i Hadîs ve Usûlcüler Arasında Sahâbe Tanımı Tartışması”, *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe –Sahâbe Kimliği ve Algısı- Tartışmalı İlmî Toplantı*, (Sakarya: İSAV Yayınları, 2013), 451.

¹³ İbn Düreyd, “s-h-b”, *Kitâbu Cemhereti’l-Luğa*, thk. Remzî Munîr Ba’lbeke, (Beyrut: Dâru’l-’İlm li’l-Melâyîn, 1. Basım, 3 Cilt. 1987), 1/280; Mahmut Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 20.

olmak”¹⁴, “bir kimse ile hüsn-i ülfet edip (hoşça geçinerek) yâr-u hem-dem (cancığer arkadaşı) olmak”, “bir kimse ile can-ciğer arkadaşlık yapmak”¹⁵ anlamları, âlimlerce verilmiştir. İstilahî anlamda, sahâbe kavramı için pek çok tanım¹⁶ yapılmıştır. “صحاب” Ashâb kelimesi “sahâbe”¹⁷ anlamında¹⁸, “filanca arkadaş edindi demek, ona tabi olması”¹⁹ ittiba (boyun eğme) ile gerçekleşir. Ashâb kelimesinin, “imâmlardan birinin mezhebini kabul eden, onun yolundan giden âlimleri; aynı veya benzer görüşleri paylaşan kimseleri, taraftarları, fırka ve kitap yazarları”²⁰ kapsayan bir anlamı da vardır.

İbn Hazm (ö.456/1064) “cemaat” mefhumuyla sahâbe, tâbiûn ve onlardan sonra gelen imâmları,²¹ anlatmak ister.

“Sa-ha-be” fiilinden türeyen sohbet kelimesi, iki kişinin kaynaşması ve sürekli olması için olan bağ²² anlamına gelir. el-Bâkılânî’nin (ö.403/1013)²³ “sahâbi” kelimesinin ‘الصُّحْبَةُ es-suhbeh’ kelimesinden türemesi hakkında ihtilaf yoktur.”²⁴ şeklinde tanımı lügat âlimlerinin görüşlerini özetlemesi açısından çok önemlidir. Sahâbi; “Rasûlullâh’la (sav) hususî yakınlığı olan, Rasûlullâh’ı (sav) harfiyyen takip edip izinden giden ve Rasûlullâh’dan (sav) istifade etmek için uzun süre Rasûlullâh’la (sav) sohbet eden kimsedir.”²⁵ “Sohbetin uzun,²⁶ birlikteliğin de çok olmasına gerek

¹⁴ Şevkî Dayf, vd. “s-h-b”, *el-Mu’cemu’l-Vasît*, (Mısır: Mektebetu’ş-Şurûki’d-Devliyye, 2004), 507; Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 20.

¹⁵ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, (*el-Okyânusu’l-Basît*) sad. Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi, (İstanbul: Pasifik Ofset, 2013), 1/497-498.

¹⁶ Nevzat Âşık, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti (Tahammül, Nakil ve Tenkidleri)*, (İzmir: Akyol Neşriyat, 1401/1981), 15-23.

¹⁷ İbn Manzûr, “s-h-b”, *Lisânu’l-’Arab*, thk. Abdullâh Ali el-Kebîr vd. 15 Cilt. (Beyrut: Dâru Sader, 1388/1968), 4/2400; Mehmet Efendioğlu, “Sahâbe”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/491-500; Sıdıka Betül Erdim, *Hadîs Usûlünde Çocuk Sahâbilerin Rivâyeti Meselesi*, (Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 15.

¹⁸ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, “s-h-b”, *es-Sihâh Tâcu’l-Luğa ve Sihâhi’l-’Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr ‘Attâr, (Kahire: Dâru’l-’İlm li’l-Melâyîn, 1376/1956), 1/161-162; Mahmut Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 20.

¹⁹ *Mu’cemi’l-vasîd*, “s-h-b”, ed. İbrâhîm Medkur, *Mecmau’l-Lugati’l-’Arabiyye* (Mısır Kahire Arap Dil Kurumu tarafından çıkarılan Arapça sözlük) (Mısır: Tabea’r-râbia, Mektebetu’ş-Şurûki’d-Devliyye, 1425/2004), 507.

²⁰ Abdullah Aydın, *Hadîs İstihlâları Sözlüğü*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 1987), 36.

²¹ H. Yunus Apaydın, “İbn Hazm”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/39-52.

²² Feyrûzâbâdî (Firûzâbâdî), “s-h-b”, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, thk. Muhammed Na’im el-Arkûsî, (Beyrut: Mektebu Tahkîki’t-Turâs fi Muesseseti’r-Risâle, 1998, 8. Basım, Şam), 104; İbn Manzûr, “s-h-b”, 4/2400-1.

²³ Şerafettin Gölcük, “Bâkılânî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/531-535.

²⁴ Şemseddin es-Sehâvî, *Fethü’l-Mugîs bi Şerhu Elfıyyeti’l-Hadîs lil Irakî*, thk. ‘Abdülkerîm b. ‘Abdullâh, (Riyâd: Mektebetu’d-Dâru’l-Minhac, 1426), 4/9.

²⁵ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr fi Şerhi Usûli’l-Pezdevî*, hvş. ‘Abdullâh (‘Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer, (Beyrut: Dâru’l-Kitabi’l-İlmiyye, 1418/1997), 2/712; Ebû Hüseyin el-Basrî, *el-*

olmadığı,²⁷ asıl ve ekser olan bedenle beraberliğin olmasına önem vermelerine rağmen himmetle olmasının farkı yoktur”²⁸ gibi görüşler sunulmuştur.

Sûfiler işte bu himmetle olan sohbeti devam ettirenlerdir. Suffe ehli, Peygamber’in (sav) her türlü sohbetinden istifade etmiş, sohbet onlar için eğitim ve muhabbetlerinin adıydı. Suffe bir sahâbe topluluğudur, aralarındaki bağ sohbetle kurulmuş bir ortak ilim-ahlâk birlikteliğidir. Sûfiler için sohbet, insan-ı kâmil olma yolundaki en önemli derslerdendir.

Ashâb-ı Suffe’nin âlimlerinden ‘Abdullâh b. Mes’ûd (ö.32/652), sahâbe sözcüğünü şöyle tanımlar: “Allahu Teâlâ (cc), ilk önce kullarının kalbine baktı. Kullarından Hz. Muhammed’i (sav) seçti. Hz. Muhammed’e (sav) peygamberlik verdi. Allahu Teâlâ (cc), Hz. Peygamber’i (sav) ilmiyle seçtikten sonra, insanların kalbine baktı. İnsanların arasından Rasûlullâh’a (sav) sahâbîler seçti. Hz. Muhammed’in (sav) ashâbını, İslâm dininin yardımcıları ve Rasûlullâh’ın da (sav) vezirleri kıldı. Allahu Teâlâ’nın (cc) huzurunda, mü’minlerin çirkin gördüğü çirkindir, mü’minlerin güzel gördüğü de güzeldir.”²⁹ Suffe Ashâbı’nın âlim bir sahâbenin tarifıyla kendilerinin takip etmesinin gerekliliğine vurgu yaparak hayırlı nesil ve kendilerinin seçilmişliğinin altını çizmektedirler.

Suffe Ashâbı’nın diğer âlimi ‘Abdullâh b. Ömer (ö.73/692) sahâbe için: “Takip edecekler, ölen kimselerin yolunu takip etsinler, bunlar Hz. Muhammed’in (sav) ashâbıdır. Hz. Muhammed’in (sav) ashâbı, bu ümmetin en hayırlısıdır. Kalp bakımından en doğruları, ilim bakımından en derinleri, tekellüf (zahmete katlanma) bakımından en az olanlarıdır. Hz. Muhammed’in (sav) ashâbı öyle bir kavimdir ki, Allahu Teâlâ (cc) onları dinini insanlara nakletmek için seçmiştir. Ahlâk, tutum ve davranışlarınızı, Hz. Muhammed’in (sav) ashâbının ahlâk ve davranışlarına benzetiniz.

Mu’temed fi Usûlu’l-Fıkh thk. Halil el-Meys, (Lübnan: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, t.y.), 2/172-4; Çapan, Kur’ân-ı Kerim’de Sahabe, 46.

²⁶ Meciddîn İbnu’l-Esîr, *Câmiu’l-Usul fi Ehâdîs’r-Rasûl*, thk. ‘Abdulkâdir el-Arnâud (Dimaşk: Mektebetü Dâru’l-Beyân, Mektebetü’l-Melâh, Mektebetü’l-Halvânî, 1389/1969), 1/134; Bedreddin ‘Aynî, *Umdetu’l-Kârî Şerh Sahîhu’l-Buhârî*, ‘Abdullâh Mahmûd Muhammed ‘Amra (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1421/2001), 16/169.

²⁷ Sehâvî, *Fethu’l-Mugîs Serhu Elfiyyeti’l-Hadîs li’l-İrâkî*, 3/86-87.

²⁸ Ebu’l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyat Mu’cem fi’l-Mustalehât ve’l-Furûk’l-Luğaviyye*, thk. Adnân Derviş-Muhammed Mesrî, (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1413/1993), 557-9; Mithat Eser, *Hz. Peygamber Döneminde Beşerî Yönleriyle Ashâbın Konumu*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 1.

²⁹ İsfahânî, *Hilye*, 1/375-6.

Onlar Muhammed'in (sav) arkadaşları idiler ve and olsun ki onlar doğru yoldaydılar.”³⁰ Sûfiler bu yolu takip eden, sahâbe mesleğinin çıraklarıdır.

Ashâb-ı Suffe'den Ebû Hureyre'nin (ö.58/678) damadı olan, meşhûr yedi tâbiîn fâkihlerinden ve ilk zâhidlerden Saîd b. Müseyyeb (ö.94/713) sahâbî kavramını ilk tarif edenlerdendir. Ona göre; “Hz. Peygamber (sav) ile bir veya iki sene geçiren veya onunla (sav) bir veya iki gazveye iştirak eden kimse sahâbî sayılabilir.”³¹

Tasavvuf âlimleri de sahâbe-ashâb kavramlarını birkaç açıdan ele almışlardır. İlk dönemdeki sûfilerin tabakâtlardaki hayatlarına bakıldığında onunla arkadaş olduğunu veya ders aldığını göstermek için eğitici ile eğitilen arasındaki fiziksel mekân ve zaman beraberliği ve dostluk kurma, bir arada bulunma yolu sohbetle mümkün olduğu için bu bağlamda “*sohbetinde bulundu lehu suhbetun* “*له صحبة*” şeklinde anlam vermişlerdir. Ashâbını, Rasûlullâh (sav) sohbetle eğitmiş olduğundan Suffe bir sohbet halkasıdır. Sohbet halkaları, hem tebliğ hem eğitim-öğretim hem manevî hal geçişinin yaşandığı ortamlardır. Bu metod şeyh ve müridlerin belli mekânlarda ve belli zamanlarda karşılıklı eğitim, etkileşim süreci olarak devam etmiş ve ettirilmiştir.³²

es-Sülemî (ö.412/1021), *Beyânu Ahvâli's-sûfiyye*'de tasavvufun âdâb, ahlâk, mücahede ve hallerden müteşekkil dört makamının olduğunu âdâbın kesbî, hallerin vehbî olduğunu, ahlâk ve mücahedenin ise sünnete ittiba ile elde edildiğini belirtip³³ sûfilerin âdâbını Ashâb-ı Suffe'nin âdâbı ile özdeşleştirir.

Hz. Âdem (as) ile oluşan biyolojik kardeşliğimiz ile manevî anlamdaki din kardeşliği, Kur'ân'da hep vurgulanmış³⁴ ve “ev sakinleri, aile, eş, insana en yakın olan kişiler, yakınlığa sahip olanlar, aşiret” anlamına gelen “*ehl*” kavramı da çok kullanılır. Kur'ân'da “kişinin kendisi, ailesi, dost ve arkadaşları” manasında “*ehl*” sözcüğünün eş anlamlısı “*âl*” kelimesidir. “*Ehl*” ve “*âl*” tabirlerinin eş anlamlı ve esasen “*aynı gaye için çalışan kimselerin hepsi*” anlamında “*aile*” kullanılır. Amaç ve imân ortaklığının

³⁰ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiya*, (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1997), 1/305-306; amlf. *Hilyetu'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Asfiya*, tec. Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız, Zekeriya Yıldız, (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015), 1/341.

³¹ Efendioğlu, “Sahâbe”, 35/491-500.

³² Hasan Kâmil Yılmaz, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2010), 171.

³³ Sülemî, “*Beyânu Ahvâli's-sûfiyye*”, 109. Akt: Soner Eraslan, *Tabakât Literatürünün Ortaya Çıkışı: Sülemî'nin Tabakâtu's-Sûfiyye'si* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 88

³⁴ Kardeşlikle ilgili bazı âyet-i kerîmeler için bk. el-Âl-i İmrân, 3/103; el-Mâide, 5/2, 27, 31; et-Tevbe, 9/11, 23-24; el-Yûsuf, 12/8-15; el-Hicr, 15/47; el-Fetih, 48/29; el-Hucurât, 49/10; el-Mücâdile, 58/22; el-Haşr, 59/9-10; el-Beled, 90/17... gibi.

kişileri aile kabul ettiği örneklerden biri Rasûlullâh'la (sav) Ashâb-ı Suffe münasebettir.³⁵ Suffe ehli veya Suffe âli, Hz. Peygamber'in (sav) aile münasebetinden olduğunu gösterir. Sûfîler onun için kendilerinin Peygamberimiz'in (sav) manevî evladları görürler.

Ashâb-ı Suffe'nin âlimi İbn Mes'ûd'u (ö.32/652-3), Rasûlullâh'ın (sav) hane halkından zannedenlerden birisi yine Suffe ehlinden Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö.42/662-3), bu durumu şöyle anlatır: “Yemen'den Medine'ye kardeşimle geldik. Medine'de geldiğimiz ilk günlerde, Suffeli İbn Mes'ûd ve annesi, Rasûlullâh'ın (sav) evine sık sık girip çıktığından, onları Rasûlullâh'ın (sav) evinden biri zannediyorduk.”³⁶ Suffeli Abdullâh b. Mes'ûd, Rasûlullâh'ın (sav) bazı ev sırlarına vakıf olduğu için “*sahibu's-sevâd ve's-sivâk*” denilirdi.³⁷

Usûl âlimleri, sahâbe tanımını “Rasûlullâh'a (sav) yakın olmayı, arkadaşlık etmeyi, birkaç yıl beraber olmayı, sohbetlerine katılmayı ve buna bağlı olarak nübüvvet nûrundan istifade etmeyi” şart koşarak manayı daraltmışlardır.³⁸ Rasûlullâh'la (sav) Müslümân olarak görüşmenin şart olduğunda ittifak, süresinde ihtilaf etmişlerdir.³⁹ Mutasavvıfların sohbet anlayışı, tasavvuftaki sohbet kelimesinin esasını oluşturması açısından fâkihlerin sahâbî tanımına yaklaşımlarına benzer.⁴⁰ İlim tasnifine göre sahâbe terimine bakıldığında tasavvuf-fıkıh yakınlığı görülmektedir.

Rasûlullâh'ı (sav) gören mü'min kadına, “*sahâbiyye*” denir ve çoğulu “*sahâbiyyat*”tır.⁴¹ Kaynaklarda, Ashâb-ı Suffe içerisinde kadınlara ayrılan bir bölüm olduğu ve buraya Suffetu'n-Nîsâ adının verildiği belirtilmektedir. Buna, çalışmamızın ilerideki bölümlerinde yer verilecektir.

---

³⁵ Yaşar Akaslan, “Aile/Ehl Kavramına Farklı Bir Bakış: Hz. Peygamber'in (sav) Ailesi/Ehli Olarak Ashâb-ı Suffe”, *II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu: Hz. Peygamber ve Aile*, ed. Abdullah Kartal, (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, 2019), 593-611.

³⁶ Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 110; Akaslan, “İlimde Derya, Cesarete Zirve Bir Yiğit: Abdullâh b. Mes'ûd”, *Diyanet Aile Dergisi*, S:14, (Ankara, Şubat-2020), 73-75; Buhârî, *Fedâilü's-Sahâbe*, 27; Tirmizî, *Menâkıb*, 38.

³⁷ Müslim, *Fezailü's-Sahabe*, 110; Tirmizî, *Menâkıb*, 38.

³⁸ Mustafa Sürmeli, *Sahâbenin Kur'an Anlayışı*, (İstanbul: Mavi Yayıncılık 2006), 282, akt: Mustafa Solak, Mustafa. *Hadîslerde Sahabe Kavramı*, (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008). 4.

³⁹ Askalânî, *Fethu'l-bârî* Muhammed Fuâd Abdulbâki, el-Mektebetü'l-Selefiye, t.y. 7/3-6; Ekrem Küçük, *Sahâbe'nin Fazileti ile İlgili Kütüb-i Sitte Hadîslerinin Değerlendirilmesi*, (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 16

⁴⁰ Mahmud Esad Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 96, 119.

⁴¹ Hüseyin Akgün, *Sahâbe Coğrafyası*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mayıs-1999), 4.

Sin/ س ile yazılan “suheyb”, sahib kelimesinin ism-i tasğiridir ve küçük dost, küçük arkadaş demektir.⁴² Sahâbî olan küçük yaştaki çocukları kapsayan bir anlam içerir. Rasûlullâh’ı (sav) gören çocuklar, teberrüken sahâbî kabul edilseler de rivâyet ettikleri hadîsler kabul edilmez⁴³ temyiz çağına girmediklerinden “kâmil anlamda Rasûlullâh’a (sav) imân etmiş olmadıklarından” sahâbî sayılmamışlardır.⁴⁴ Rasûlullâh’la (sav) aynı zamanda yaşamış, İslâm ve imân ni’meti ile şereflenmiş ama Rasûlullâh’la (sav) görüşmemiş kimselere “*Muhadram*” denir ve bunlar, “*sahâbî*” olarak kabul edilmemişlerdir.⁴⁵ Konumuzla ilgili olmasa da tasavvuf tarihinde yeri olan ve zamanla adıyla müsemma bir tarikâta dönüşen ‘Uveys/Veysel el-Karnî/Karanî (ö.37/657) bu gruba girmektedir.

1.1.2. Suffe Kavramı

Suffe (الصَّفَّةُ), kelimesi “*saffe - yesiffu - saffen*” fiilinden türemiş, “*zülle*” kalıbında, “çardak, gölgelik⁴⁶, eyvan, sedd, seki, sofa, yüksekçe yer (oturma mekânları için)” anlamındadır.⁴⁷ Mescid-i Nebvî’ye bitişik özel bir mekânın adı olarak tanımlanır. Revak, kamelya, zülle/zulla, sekîfe⁴⁸ gibi eş anlamlı sözcüklerdir. Manası, evin ön cephesinde yahut çevresinde bulunan gölgelik, avlu gibi mekânlardır.⁴⁹ Sözlük anlamı aynı olan zülle/zulla ve sekîfe, gibi namaz kılınan ve Cuma namazlarını da kılmak için genişçe tutulan üstü kapalı alanları kapsar. Aynı anlama gelen revâk veya rivâk ise bina duvarına yanaşık, önü açık olan üstü örtülü bir nevî galeri tarzında mimarî mekânlar,⁵⁰ üstü kapalı olan, gölgelik salonu, çardak, gölgelik, gibi yerler için

⁴² Muhammed Emin Yıldırım, *Asr-ı Saâdet’te Ticaret ve Tüccar Sahâbîler*, (İstanbul: İGİAD Yayınları, 2014), 129.

⁴³ Çapan, *Kur’ân-ı Kerîm’de Sahabe*, (İstanbul: Işık Yayınları, 2002), 54.

⁴⁴ Cüneyd Eşref İkbâl, *el-Adaletu ve’z-Zabt ve Eseruhumâ fî Kabûli’l-Ehâdisi ev Reddihâ*, 84 akt: Erdim, *Hadîs Usûlünde Çocuk Sahâbîlerin Rivâyeti Meselesi*, 18.

⁴⁵ Seyit Avcı, “Hadîsçilere Göre Muhadramlar”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 18/2, 2005, 159-167, ISSN 1300 0373, TEK-DAV; amlf. “Tâbiîn Neslinin Hadîs İlmindeki Yeri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*/20, 150-172.

⁴⁶ Mustafa Baktır, “Suffe”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/469-470.

⁴⁷ Durmuş Tatlıoğlu, “Tasavvuf ve Tarikâtlara Sosyolojik bir Bakış” *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9/2009, S:1, 99- 128, 100, 4. Dipnot.

⁴⁸ İbn Manzûr, “s-f-f”, 4/2527-8, (Beyrut: Dâru Sader, 1388/1968), 9/194-6; Ebî’l-Kasım Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiku Gavâmudî’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûhu’t-Te’vîl*. thk. ‘Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz, (Riyad: Mektebetü’l-Ubeykân, 6 Cilt, 1418/1997), 1/502-3.

⁴⁹ İbn Manzûr, “s-f-f”, 9/194-6; Cevherî, “s-v-f”, 4/1378.

⁵⁰ Hamdî Hamit Kemâlî Söylemezoğlu, *İslâm Dini İlk Câmiler ve Osmânî Câmileri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, (İstanbul: Pulhan Matbaası, 1955), 19-27, 166.

kullanılır.⁵¹ Suffe kelimesi için platform şeklinde, yüksek bir yer⁵², dilimizdeki “sofa”⁵³, eski evlerdeki seki, sed gibi yüksekçe yer anlamına gelen, eyvan kavramı karşılık gelir. Sözlükte çoğalış taşma, bol ve yaygın olma, kalabalık olarak ve çabucak dağılma⁵⁴ Suffe kelimesinin anlamlarıdır.

Kaynaklarda “bir görev çeşidi” anlamında “ifâza” çerçevesinde, Arafat’ta haccın erkânının yürütülmesi, Arafat’tan hacılara çıkış izninin verilmesi gibi işler yapılmaktadır.⁵⁵ Câhiliye Dönemi’nde dinî kullanım alanlarından ifâza aynı anlamda icâze görevidir.⁵⁶ Sûfe, şeytan taşlama ve Mekke’ye dönüş izni gibi yetkilere sahipti.⁵⁷ Sadece Müzdelife’den Minâ’ya geçiş iznini kapsadığı,⁵⁸ bazı kaynaklarda daha geniş, imtiyaza sahip olduğu belirtilir.⁵⁹ Murr oğlu el-Gavs (ö.?) ve çocuklarına Sûfe denilmesi, annesi el-Gavs’ı Kâbe’ye bakıcı olarak adadığında kafasına bir “yün” koydu. Başka bir rivâyette el-Gavs’a “yünden” yapılmış elbise giydirdi. Câhiliye Dönemi’nde bu görevi yerine getiren el-Gavs b. Murr b. ‘Udd b. Tabha (Tâbihe) b. İlyâs b. Mudar (ö.?)⁶⁰ ile kendisinden sonra devir alan çocuklarına bu hikâyeden sonra

⁵¹ Baktır, “Suffe”, 37/469-470.

⁵² Şakir Gözütök, “Resulullah Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi”, *Dini Araştırmalar, Kadın Özel Sayısı*, 2016, 175-196, 190,

⁵³ Tatlılıoğlu, “Tasavvuf ve Tarikâtlara Sosyolojik bir Bakış”, 100, 4. dipnot

⁵⁴ Ahmet Önkâl, “İfâza”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/505-6; Mes’ûd Cubrân, “el-Suffe”, *er-Râid Mu’cemun Luğaviyyûn Asriyyun*, (Beyrut: Dâru’l-İlmi lil-Melayin, Âzâr/Mârid, 1992), 1/118; Reşat Ahmet Ağaoğlu, *İslâm’ın İlk Başlarında İstihdam Politikaları*, (İstanbul: Hiper Yayın, 1. Baskı, 2019), 85.

⁵⁵ Önkâl, “İfâza”, 21/505-6; Muhammed b Cerîr et-Taberî, *Târihu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrâhîm, (Kahire: Dâru’l-Meârif bi-Mısır, 1119), 2/285-6; Mahmûd Şükri Alûsî, *Bülûğu’l-Ereb fî Ma’rifeti Ahmedî’l-Arab*, thk. Muhammed Behcet el-Eserî, 3 Cilt, et-Tabeatu’s-sâniyyeh, 1314, 1/247; Ebû Abdullâh el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke fî Kadîmu’d-Dehri ve Hadîs*, thk. Abdulmelik b. ‘Abdullâh b. Dehiş, (Beyrut: Dâru Hadır, et-Tabatu’s-Sâniyye, 1414/1994), 5/182; Ebi’l-Velîd Ezrâkî, *Ahbâru Mekkete ve mâ cæ fîha mine’l-Âsar*, thk. Rüşdi’l-Salih Melhas, (Beyrut: Dâr’ul-İndels, 1403/1983), 1/179; Ali Osmân Ateş, *Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 117, 480; Rashadat Ahmadov, Hazret-i Peygamber’in İstihdâm Siyâseti, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 16.

⁵⁶ Önkâl, “İfâza”, 21/505-6; Burhaneddin Dellû, *Ceziretu’l-Arab Kable’l-İslâm*, thk. Cevvâd Alî, Sâadet Câmia, (Bağdat: Ali Neşriyat, 1413/1993), 674; İbn Hişâm, *es-Sireratu’n-Nebevî*, thk. Umer Abdusselâm Tedmiriy, (Dâru’l-Kitâbu’l-Arabî, 1410/1990), 138-9; amlf. *İbn Hişâm Hz. Muhammed’in Hayatı (es-Siret’un-Nebeviyye)*, çev. İzzet Hasan vd. (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 73-4; amlf. *Siret-i İbn-i Hişâm Tercemesi İslam Tarihi*, tec. Hasan Ege, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 167-8; Neşet Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlarından, Mars t. ve s.a.s. Matbaası, 1957), 76.

⁵⁷ Önkâl, “İfâza”, 21/505-6

⁵⁸ Önkâl, “İfâza”, 21/505-6; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 5/182; Burhaneddin Dellû, *Ceziretu’l-Arab Kable’l-İslâm*, 372

⁵⁹ Önkâl, “İfâza”, 21/505-6; Alûsî, *Bülûğu’l-Ereb*, 1/248; Ali Cevvâd, *el-Mufassal fî Târihi’l-Arab Kable’l-İslâm*, (Bağdat, 10 Cilt, 1143/1993), 11/384

⁶⁰ Alûsî, *Bülûğu’l-Ereb* 1/247 ve 1. Dipnot; İbn Hişâm, *es-Sireratu’n-Nebevî*, 59

“Sûfe”⁶¹ denilmiştir.⁶² Câhiliyye Dönemi’nde adanmışlığı simgelemek için yün (sûf) kullanılırdı. Kişinin başına, boynuna yün (sûf) bağladığında adanmışlık demektir. Câhiliyye Dönemi’ndeki adetlere göre yün ile kurban adamak arasında⁶³ ilişki kurulmuştur. Suffe ehli de bir Rasûlullâh’a (sav) annam babam sana kurban olsun söylemiyle Allahu Teala’ya (cc) adanmışlıklarını gösteren örnekler hatırlanmalıdır.

Bir kıyafetin, sahibiyle özdeşmesinden bu mesleği icra edenlerin ismi olmuştur. Tıpkı sûfilerin kıyafeti bir ilme dönüşmesi gibi. Bu sebebledir ki “sûf” veya “sûfi” kelimesi İslâmiyet öncesinde meslek erbâbı kıyafetiyle kabul edilmiş adanmışlığın sembolü olmuştur.

875/1470’ta Sultan Berkuk (ö.801/1399)⁶⁴ Türbesi şeyhliği ve zamanın en büyük hankâhı Baybarsiyye Hankâhı’nda 1486-1500 yıllarında şeyhlik yapan Celâleddîn es-Süyûtî (ö.911/1505)⁶⁵, Suffe’yi şöyle tarif eder: “Suffe, Mescid-i Nebevî’nin geri kısmında Rasûlullâh’ın (sav) evinin hemen arkasında, çoluk-çocuğu olmayan ve kalacak yeri bulunmayan kimsesiz mü’minlerin barınması için hazırlanmış gölgelik bir yerdir.”⁶⁶ Tasavvuf erbâbının dilinden Suffe tanımında Rasûlullâh’ın (sav) evinin arkasında göstermesi yakınlık açısından komşuluk mesafesine vurgudur. Bekâr ve evsiz mü’minler için yapılmış gölgelik şeklindeki bir yer olarak tarifi aşağı yukarı tüm tanımların ortak noktalarında bulduklarını göstermektedir.

Rasûlullâh (sav) için ev yapılırken, ilk caminin de temeli atılmış ve Rasûlullâh’ın (sav) mescidine bitişik (arka kısmında veya güney kısmında) sofada barınan ve İslâmî tedrisatla meşgul olan sahâbîlerin toplandığı alana, İslâm tarihinde “Suffe”⁶⁷ denilir. Burada barınan sahâbîler de ⁶⁸ “*es-Suffe*”, “*Ashâb-ı Suffe*”, “*Suffe Ashâbî*”, “*Ehl-i Suffe*”, ⁶⁹ “*Ehlü’s-Suffe*”, “*Suffe Ehli*”, “*Suffetu’l-Muhâcirîn*”,⁷⁰

⁶¹ İcâze vazifesinin Kindeliler tarafından Gavs b. Murr b. Udd’de verildiği rivâyetleri kaynaklarda yer alır. İbn Hişâm, *es-Siretu’n-Nebeviyye, İslâm Tarihi, Siret-i İbn-i Hişâm Tercemesi*, 138. dipnot 1/167;

⁶² İbn Hişâm, *Hiz. Muhammed’in Hayatı (es-Siretu’n-Nebeviyye)*, 73-74-75.

⁶³ Eyyüp Akdağ, “Sûfilere İsim Arayışları ve Tasavvuf Kelimesinin Menşei Meselesi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C: 23, S: 2, Aralık, 2019, 715-737, 718.

⁶⁴ Şehabeddin Tekindağ, “Berkuk”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/511-2.

⁶⁵ Halit Özkan, “Süyûtî”, *DİA*, (İstanbul: TDV İslâm Yayınları, 2010), 38/202-4.

⁶⁶ Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü’l-İdâriyye*, (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-’Arabî, ty.), 1/ 474.

⁶⁷ Baktır, “Suffe”, 37/469-70.

⁶⁸ Ahmet Güner, “*Asr-ı Saâdet’te Mescitler/Camiler ve Fonksiyonları*”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet’te İslâm*, ed. Vecdi Akyüz, (İstanbul: Beyan Yayınları, Mart, 1994), S. 182, 3/153-226.

⁶⁹ İbrahim Kâfi Dönmez, *İslâm’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayını, 4 Cilt, 1997), 2/166-168; Ahmet Naim Babanzâde – Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019; Ankara: Başbakanlık Basımevi, 4. Baskı, 1976), 7/46

“*Ashâbu’s-Suffe*”, “*Ashâbu’z-Zulle*” denir.⁷¹ “Suffeliler” manasında Suffe’de kalan sahâbîler için kullanılan bir tabirdir.⁷² Ashâb-ı Suffe tamlaması, Arapça “*sâhibler, arkadaşlar*” anlamında “*ashâb*” kelimesiyle, “*eyvan, sed, sofa, gölgelik*” anlamında “*suffe*” sözcüğünden oluşmuş bir deyiştir.⁷³ *Suffetu’l-mescid* (Mescid-i Hâram’ın iç bölgesi) şeklinde kullanıldığı olmuştur.⁷⁴

Suffe için, “Allâhu Teâlâ’nın (cc) fâkirlere önder kıldığı, hikmet ehline dost eylediği, her türlü dünya kirinden arındırdığı, aileye ve dünya malına bağlanmayan hiçbir alışverişin kendilerini Allahu Teâlâ’yı (cc) anmaktan alıkoymadığı ender bulunur bir cemaati.”⁷⁵ cümlesi Suffe’nin özelliklerini anlatan bir tanımlama olur. İlmî ve klasik terim tanımı; “Medine’ye hicret eden Muhâcir veya misafir gelmiş kimsesiz, fâkir ve evsizlere Mescid-i Nebevî’de yapılan gölgeliğe” ‘Suffe’ denir.⁷⁶ Geçerliliğini koruyan bu tanımdır.

1.2. Mescid-i Nebevî’deki Suffe’nin İnşası ve Ashâb-ı Suffe’nin Oluşumu

“Mescid-i Nebevî’nin İnşası ve Ashâb-ı Suffe’nin Oluşumu” tarihi süreç içinde, Suffe ehlinin hatıraları, klasik tabakâtlardaki rivâyetler, âlimlerin ifadeleri, Suffe ehlinin özellikleri, faaliyetleriyle oluşum süreci anlatılmaya çalışılmıştır. “Kur’ân-ı Kerîm’in” ve “Hadîs-i şeriflerin” sahâbe kavramına bakışı özellikle Ashâb-ı Suffe ile

---

⁷⁰ Ebû Dâvûd, Huruf ve’l-Kıraat, 1. Hadis No: 3489.

⁷¹ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebetü’l-Hancı 1. Baskı, 11 Cilt, 1421/2001), 1/ 219-220, amlf. *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr, Resûlullah’ın (sav) Kutlu Sîreti*, ed. Adnan Demircan, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2011), 311; Baktır, “Suffe”, 37/469-470; Salih Suruç, *Kâinatın Efendisi Peygamber Efendimizin Hayatı*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 2019), 1/423-7

⁷² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 9/195, Baktır, “Suffe”, 37/469

⁷³ Akif Köten - Durak Pasmaz, <https://samil.ihya.org/ansiklopedi/ashabu-s-suffe.html>. 02.10.2021

⁷⁴ Ali Akyüz, “Bir Yetişkin Kurumu Olarak Suffa”, *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*, ed. M. Faruk Bayraktar, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2006), 23-35, 23-24.

⁷⁵ İlhami Nalçacıoğlu, “Darul Erkam’dan Suffe Ehline,” *İlkadım Dergisi*, Nisan 2010, S: 261, <https://ilkadimdergisi.net/arsiv/yazi/dar-ul-erkam-dan-suffe-ehline-3698> 30.11.2021.

⁷⁶ İbn Sa’d, et-*Tabakât*, 1/219-220; Ahmed Yahya el-Belâzurî, *Ensâbu’l-Eşrâf*, thk. Muhammed Hamidullâh, (Mısır: Dâru’l-Maârif bimekin, 1959,) 272; a.mlf. *Ensâbu’l-Eşrâf, İslâm Tarihinde Öncü Şahsiyetler*, ed. Adnan Demircan, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020), 1/318-319; Muhammed Abdulhay Kettânî, *Nizâmu’l-Hukumeti’-Nubuvviyyeti, et- Terâtübu’l-İdâriyye*, (Beirut, 2 Cilt, 1962), 1/474, 2/53-54; Kasım Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî (as)*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 314; amlf. *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 438; Akif Köten, “Asr-ı Saâdet’te Suffa Ashâbı”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet’te İslâm*, ed. Vecdî Akyüz, (İstanbul, 5. Cilt. 1994), 4/381-416, 385; Baktır, “Suffe”, 37/469-470; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Baskı, 2011), 40; Gözütök, “Rasûlullâh Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi”, 190.

ilgili âyetler ve hadîs-i şeriflerler baz alınarak irdelenmiştir. “Ashâb-ı Suffe'nin Faziletleri” başlığında, hadîs-i şeriflerde “fezâilu's-sahâbe” bölümünden esinlenerek Suffe ehlinin faziletlerine kısa öz olarak değinilmiştir. “Ashâb-ı Suffe'nin Sayıları” başlığı ile ulaşılan değişik rivâyetler toplanıp genelleme yapılmaya çalışılmıştır. “Ashâb-ı Suffe Kadınları (Suffetu'n-Nisâ)” başlığında Suffe Kadınları hakkında az bilgi olmasına rağmen birkaç isim ve rivâyetle aktarılmaya çalışılmıştır. “Ashâb-ı Suffe'den Sayılan Sahâbelerin İsimleri/Künyeleri” başlığı ile ulaşılan kaynaklarda geçen Suffe ehli belirlenmeye çalışılmıştır. Kronolojik olarak sıralanmış listelenmiştir.

1.2.1. Mescid-i-Nebevî'deki Suffe'nin İnşası

12/Rabiü'l-evvel-24 Eylül 622 Cuma günü başlanmış ve yaklaşık yedi ay sonra tamamlanmıştır.⁷⁷ Hz. Peygamber'in (sav) mescidini inşa ederken özellikle gösterişten kaçınmıştır. Bir ara ashâbtan bazıları mescidi “Şam yapı tarzında” yapmak istemişler, bunun için mescidi ölçtükleri sırada Hz. Peygamber (sav) gelmiş, mescidi ölçen (Suffe'de ders halkası olan) Abdullâh b. Revâha (ö.8/629) ve (Suffe ehlinden) Ebu'd-Derdâ (ö.32/652?) mescidi “Şam/Dımağş yapıları tarzında” yapmak istediklerini, gerekli bütçenin Ensâr tarafından karşılanacağını söylemişlerdir. Bunu duyan Hz. Peygamber (sav): “Hayır, benim mescidim ince ağaçlar ve ottan yapılmış kalsın, ‘Hz. Mûsâ'nın (as) kulübesi’ gibi bir kulübe olarak kalsın. Hatta bu bile çoktur, dedi. Orada bulunanların ‘Hz. Mûsâ'nın (as) kulübesi’nin nasıl olduğunu sormaları üzerine Hz. Mûsâ (as) ayağa kalktığında başı tavanına değiyordu.” buyurdu.⁷⁸ Duvarları taş üzerine kerpiçle örülmüş, çatısı hurma gövdelerinden ve merteklerinden, aralara izhir otu konulup üzeri toprakla kapatılmış, tabanına yumuşak kum serilmiştir.⁷⁹ Kible duvarı önünde çift sıralı, hurma dal ve tomrukları üzerine oturtulan gölgelik kuzey (ilk mihrab) tarafında, yani kıblenin tam ters istikâmetindeydi. İlk planda, avlunun güneybatı yönünde üstü kapalı bir bölüm olarak yapılmıştı. Avlunun güneydoğu köşesinden başlayarak yan yana sıralanan odalardan oluşan Rasûlullâh'ın (sav) evi, mescidin en önemli unsuru olarak eşleri için ilk etapta iki (hücre) oda

⁷⁷ İbn Hişâm'ın kaydettiğine göre Mescid-i Nebevî'nin inşası hicretin ikinci senesinde tamamlanmıştır. İbn Hişâm, *es-Sire*, 2/146

⁷⁸ Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa, I-II*, (Mısır: Matbuatu'l-'Arab ve'l-Müeyyed, 1326), 1/241-243; Kandehlevî, *Hayatü's-Sahabe*, 3/520. Akt: Fethi Yıldırım, Hz. Peygamber Döneminin İktisadî Yapısı, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 303

⁷⁹ İbrahim Muhammed Kutub, *es-Siyâsetü'l-Mâliyye li'r-Resûl*, (Kahire: Matbuatu'l-Hey'eti'l-Misriyyeti'l-Âmme, 1988), 32; Akt: Yıldırım, Hz. Peygamber Döneminin İktisadî Yapısı, 303

yapılmış (Hz. 'Âişe (ö.58/678) ve Hz. Sevde bnt. Zem'a (ö.23/644)).⁸⁰ Daha sonra ihtiyaca binaen odalar dokuza kadar çıkmıştır. Rasûlullâh'ın (sav) kızı Hz. Fâtıma (ö.11/632) için bir oda yapıldığı belirtilmektedir. Ev ve mescidin bitişik bir mekân olarak tercih edilmesi bilinçli yapıldığının üzerinde durmak gerekir. Kadınlar mahfili olarak camilerde yer alan mekânların ilk önce Mescid-i Nebî planında yer aldığını görmüş oluyoruz. Kadına değer vermenin ve özel mekânlarının olması manidârdır. Rasûlullâh'ın (sav) eşleri ve kızının adıyla anılan bu hücreler İslâm'da kadına verilen değeri ortaya koyar. Medeniyet seviyesi kadınlarla ölçülmüştür. Ashâb-ı Suffe'nin nisâ bölümünün temeli olan bu annelerimizin hücreleridir (odalarıdır). Rasûlullâh'ın (sav) eşlerinin odalarının bir kapısı mescide açılıyordu. O zamanlarda evlerin kapıları perdeyle kapatılırdı. Kible yönünün değişmesinden sonra Mescid-i Nebî'nin güney tarafındaki kapısı örülerek kuzey yönündeki duvarından bir kapı açmışlardır. Mahremiyet hassasiyetinin gereği; Suffe, güney cephesindeki duvarının yarı bölümüne kadar yapılmıştır. Kudüs'ten Kâ'be'ye kıblenin çevrilmesiyle 2 Ocak 624'de, "Suffe" kısmı güney yönünden kuzey yönüne,⁸¹ harim de kuzey yönünden güney yönüne alınmış oldu. Suffe, daha sonra mescide dâhil edilmiştir.⁸²

es-Semhûdî (ö.911/1506), *Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ* adlı eserinin 8. faslında ez-Zehebî'den (ö.748/1348) nakille ele aldığı ehl-i Suffe konusuyla ilgili olarak Suffe'nin kıblenin tahvili (el-Bakara Süresi 144. Ayet) ile ortaya çıktığını rivâyet ederek⁸³ ayet-i kerîmeyle yerlerinin değişmiş olduğuna değinir.

İbn Sa'd'ın (ö.230/845), Yezîd b. 'Abdullâh b. Kusayt'tan (ö.?) nakille: "Suffe Ashâbı, Rasûlullâh'ın (sav) ashâbından kalacak yeri olmadığı için mescitte kalan

---

⁸⁰ Yusuf Bahri Gündoğdu, "Mescidlerin Ayrılmaz Bir Unsuru Olarak Eğitim", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 3/2016, 313-325, 316.

⁸¹ Kettanî, *Teratib*, 1/363; Yılmaz, "Tasavvufî Açından Ashab-ı Suffe", 17-27; İsmail b. Abdullâh el-Üsküdârî, *Suffa Ehli ve Halleri*, ter: H. Kâmil Yılmaz, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl:3, S: 7, Ankara-2001, 27-31.

⁸² İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*, 1/ 219-220; Baktır, "Suffe", 37/469-470; Suruç, *Kâinatın Efendisi Peygamber Efendimizin Hayatı*, 1/423-7; Gamze Tayılga - Sibel Demirarslan, "Camilerde Kadınlar Mahfili ve Diğer Özelleştirilmiş Mekân İhtiyaçları: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii Örneği", *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırma Dergisi*, Yıl: 7, S: 26, Eylül-2020, 42-64; Abdulkadir Dündar, "Fonksiyonu ve Mimari Unsurlarıyla Mescid-i Nebvî'nin İslam Sanatı ve Kültüründeki Yeri ve Önemi", *Uluslararası Cami Sempozyumu (Sosyo-Kültürel Açından)*, (Malatya: İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ekim-2018), 1/299-321; Söylemezoğlu, *İslâm Dini İlk Câmiler ve Osmânlı Câmileri*, 19, 22, 24, 26-27; Nusret Çam, *İslâmda Sanat Sanatta İslâm*, 2. Baskı, Ankara, 1997, 166.

⁸³ Semhûdî, *Vefâ ü'l-Vefâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1374/1955), 2/453.

kimselerdir. Gece vakti olduğunda Rasûlullâh (sav) onları çağırır ve ashâbı arasında bölüştürdü. Kalanları da Rasûlullâh (sav) kendi evine götürdü. Bu durum Allahu Teâlâ (cc) onları zengin kılana kadar devam etti”⁸⁴ şeklinde buranın ne kadar süre faaliyet gösterdiğine değinir.

1.2.2. Ashâb-ı Suffe'nin Oluşumu

Mescid-i Nebevî, ilk inşâ edildiğinde üç bölümden oluşmaktaydı.⁸⁵ Birincisi; namaz kılınan ve Cuma namazları da kılmak için genişçe tutulan üstü kapalı bölümü (Namaz Suffesi/zulle); ikinci bölüm ise Rasûlullâh'ın (sav) eş ve çocukları için tahsis edilmiş önce iki oda iken ihtiyaca bağlı olarak sayısı dokuza kadar çıkmıştır.⁸⁶ Üçüncü bölüm, mescidin müştemilatı içerisinde yer alan son bölüm; güney istikametinde yer alan Muhâcirlerin kaldığı (Ashâb-ı Suffe'nin kaldığı) bir gölge alanı olan Suffe'dir.⁸⁷ Suffe, namaz vakitlerinde son cemaat yeri işlevî görürken, namazdan sonra eğitim-öğretim faaliyetleri yoğun bir şekilde sürdürüldüğü bir yer olmuştur.⁸⁸

Mescid-i Nebî'nin tamamlanmasından sonra Ashâb-ı Suffe ehli Habbâb b. Eret/Erat (ö.37/657-8), İslâmiyet'i ilk kabul etmiş biri olarak Suffe ehli için bir hatırasını şu şekilde anlatmaktadır:

“Mütekebbir müşriklerden Akrâ' b. Hâbis et-Temîmî (ö.33/653-4) ile Fezâre Kabilesi'nin reisi, müellefe-i kulûbden 'Uyeyne b. Hısn (ö.30/650?), Allâh Rasûlü'nün (sav) yanına geldiler. Rasûlullâh'ın ilk müezzini olan sahâbî (Suffe ehliinden) Bilâl-i el-Habeşî (ö.20/641), (Suffe ehliinden) Suheyb b. Sinân (ö.38/659), anne ve babası ilk İslâm şehidleri olan (Suffe ehliinden) 'Ammâr b. Yâsîr (ö.37/657), (Suffe ehliinden) Habbâb b. Erat... gibi kimsesiz ve fâkir Müslümânlarla oturuyordu. Rasûlullâh'ın (sav) etrafındaki bu genç ve zayıf Müslümânları hor ve hakîr görerek: “Bunlardan ayrı bir meclisi bizim için tahsis etmeni isteriz. Böylece Araplar, bizim bunlardan üstün olduğumuzu anlasınlar. Biliyorsun ki, Arap kabilelerinden birtakım elçiler ve heyetler bize gelir. Onların bizi bu kölelerle birlikte görmelerinden utanırız. Dolayısıyla, biz gelince onları yanından uzaklaştır. İşimiz seninle (sav) bittikten sonra yine istersen onlarla ayrıca otur.” dediler. Rasûlullâh (sav): “Olur.” buyurdu. Onlar: “Olur demen yetmez! Bunu bizim için yazılı hâle getir.” dediler. Rasûlullâh (sav), bunun üzerine Hz. Ali'yi

⁸⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/219.

⁸⁵ Bk. 1.EK: Mescid-ı Nebevî'nin ilk yapılışından günümüze kadar tüm çalışmaları içeren genel planı. (622-2022).

⁸⁶ Hücre-i Saâdet/Hâne-i Saâdet'le ilgili geniş bilgi için bk. Fatımatüz Zehra Kamacı, *Hz. Peygamber'in Günlük Hayatı*, 2, Hâne-i Sâadet, İstanbul, 2016.

⁸⁷ Gündoğdu, “Mescidlerin Ayrılmaz Bir Unsuru Olarak Eğitim”, 316; Muhammed Hamidullâh, *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyetleri)*, tec. Salih Tuğ, (Ankara: Yeni Şafak, 2003), 773, 774, 775; A'zamî, “*Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi*”, terc. Ömer Türker, Fatih Serenli, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 98; Cafer Yerlikaya, “Kur'an Öğretiminde Sahâbe Örneği”, *Uluslararası İslâm ve Model İnsan Sempozyumu*, (Kahramanmaraş, 26-27 Nisan 2018), 115-123

⁸⁸ Dündar, “Fonksiyonu ve Mimari Unsurlarıyla Mescid-i Nebevî'nin İslam Sanatı ve Kültüründeki Yeri ve Önemi”, 1/299-321

(ö.40/661) çağırды, bir de yazdırmak için sayfa istedi. Biz bir köşede oturuyorduk. O sırada Cebrâil (as) şu âyet-i kerimeleri getirdi: “Allâhu Teâlâ'nın rızâsını dileyerek sabah-akşam Rabblerine duâ edenleri sakın yanından uzaklaştırma! Onların hesâbından sana hiçbir sorumluluk yoktur. Senin hesâbından da hiçbir şey onlara âit değildir. Eğer onları uzaklaştırırsan, zâlimlerden olursun!”⁸⁹ “Biz, onların bir kısmını diğerleriyle: “Allâhu Teâlâ aramızdan bunlara mı lütfunu lâyük gördü?” desinler diye işte böyle imtihan ettik. Allâhu Teâlâ şükredenleri en iyi bilen değil mi?”⁹⁰ “Âyet-i kerimelerimize îmân edenler Sana geldiklerinde de ki: “Selâm sizlere! Rabbiniz, rahmet ve merhamet etmeyi va'detmiştir.”⁹¹ Rasûlullâh (sav), derhâl yazdırmak istediği antlaşmayı eline aldığı sayfayı bir kenara bıraktı ve yanına çağırды. Bize: “...Selâm sizlere! Rabbiniz, rahmet ve merhamet etmeyi va'detmiştir...” diyordu. Rasûlullâh'a (sav) o kadar yaklaştık ki hatta dizlerimizi onun (sav) dizlerine dayadık. Bu âyet-i kerimenin nüzûlünden sonra, Rasûlullâh'ın (sav) yanında eskiden olduğu gibi biz oturmaya devam ettik. Fakat Rasûlullâh (sav), istediğinde kalkıp giderdi. Ne zaman ki: “Allahu Teâlâ'nın rızâsını dileyerek sabah-akşam Rabblerine duâ edenlerle birlikte candan sabret! Dünya hayâtının süslerini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma!”⁹² âyet-i kerimesi nâzil oldu, artık böyle davranmadı. Bundan sonra biz daha titiz davranmaya başladık. Rasûlullâh'ın (sav) rahatça kalkıp gidebilmesi için, vakit bir hayli geçince biz nezâketen erken davranır ve kalkardık.”⁹³ Bu âyet-i kerîme nâzil olunca, Rasûlullâh (sav) hemen kalkıp fâkir sahâbîleri aradı. Mescidin (Nebvî'nin) arkasında onları Allâhu Teâlâ'ya zikrediyorlardı. Hemen: “Canımı almadan önce, ümmetimden bu insanlarla berâber sabretmemi emreden Allâhu Teâlâ'ya hamd olsun! Artık hayâtım da ölümüm de sizinle berâberdir.” buyurdu.⁹⁴

Bu hadîs-i şeriften anladığımız kadarıyla Ashâb-ı Suffe'nin ilk oluşum sürecini gerçekleştirdiği ve bazılarının bundan rahatsız olması üzerine âyet-i kerimelerin inip Rasûlullâh'a (sav) bir ikazın geldiğidir. Ashâb-ı Suffe ehlinin âyet-i şerifle de desteklendiğini görmekteyiz. Allahu Teâlâ (cc) katındaki değerleri de böylece ortaya çıkmaktadır.

Suffe'de kalan ve çoğunluğunu Muhâcirlerin oluşturduğu Ashâb-ı Suffe'nin ihtiyaçlarını Rasûlullâh (sav) ile zengin sahâbîlerin karşılamasına binaen “*Adyâfu'l-İslâm*”⁹⁵, “*Edyâfu'l-Müslimîn*” (*Müslümânların misafirleri*)⁹⁶ denir. En çok Suffe

⁸⁹ el-En'âm, 6/52

⁹⁰ el-En'âm, 6/53

⁹¹ el-En'âm, 6/54; İbn Mâce, *Sünen*'inde âyetle ilgili iki rivâyet nakleder: Birinci rivâyet Habbâb b. Eret'ten, ikinci rivâyet Sa'd b. Ebî Vakkâs'dandır. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın rivâyeti şöyledir: “Bu âyet; Ben, İbn Mes'ûd, Suheyb, 'Ammâr, Mikdâd ve Bilâl hakkında indi.” Bu kişiler Suffe Ashâbındandırlar. bk. İbn Mâce, *Sünen*, Zühd, 7; Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tefsîru'l-Taberî Câmü'l-Beyân an Te'vil el-Kur'ân*. thk. 'Abdullâh b 'Abdulmuhsin et-Turkî, (Kahire: Bidâru Hicr, 1424/2003), 7/200-201; Ebû Hasan Ali Vâhidî *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, thk. 'Asâm b 'Abdu'l-Hasen el-Meydân, (Demmâm: Dâru'l-Islâh, 1412/1992), 219-221; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim ves-Seb'i'l-Mesânî mai*, (Beyrut: Dâru İhyâ't-Turâsî'l-'Arabî 1985), 7/164-5; Kurtubî, *Camiu'l-Ahkâmu'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995),6/635-432-433, 2027; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Zehraveyn Yayıncı, 1992), 3/433.

⁹² el-Kehf,16/28

⁹³ İbn-i Mâce, Zühd, 7; Taberî, *Tefsîr*, 7/262-263

⁹⁴ Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl, (Beyrut: Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, 1411/1991), 306; Osmân Nûri Topbaş, *Hazret-i Muhammed Mustafa 2*, (İstanbul: Erkam Yayınları,1429/2008), 63-70.

⁹⁵ Basri Çetin, *Asr-ı Saâdet'te Suffe: Doğuşu, Önemi ve İşlevi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 22

Ashâbı'na yardım eden Ca'fer-i Tayyâr (ö.8/629) için Rasûlullâh (sav), “*Ebu'l-Mesâkin: Fâkirlerin Babası*” derdi.⁹⁷ Suffe ehlindekiler çeşitli kabilelerden olmaları üzerine “*Evfâd*” diye isimlendirilmişlerdir.⁹⁸

Ashâb-ı Suffe'nin baş öğrencisi Ebû Hureyre (ö.58/678) konuyu şöyle anlatır: “Suffe Ashâbı, İslâm misafirleriydi. Ne sığınacak âileleri, ne malları ne de bir kimseleri vardı. Bir sadaka geldiğinde Rasûlullâh (sav) onlara gönderir, kendisi ondan hiçbir şey almazdı. Şayet gelen bir hediye ise kendisi ondan bir parça alır ve kalanını yine Ashâb-ı Suffe'ye göndererek gelen hediyeyi onlarla paylaşırdı.”⁹⁹

İlk Dâru'l-Kurrâ, ilk Dâru'l-Hadîs, ilk medrese, ilk İslâm Akademisi, ilk İslâm Üniversitesi¹⁰⁰, ilk yurt, ilk kışla ve diğer ilk İslâm müesseselerinden oluşan medeniyetinin muallimleri olma şerefine erişenler olarak tarihteki yerlerini almışlardır. Suffe; “*Leyli-Meccânî*” yani yatılı-parasız eğitim ve öğretim mekânı¹⁰¹ olup oradakiler değişik hizmetler için her an Rasûlullâh'ın (sav) görevlendirmesine hazır bekleyendir.¹⁰² Allahu Teâlâ'nın (cc) evi denilen mescidlerin/camilerin ilki olan Medine'nin ilk mescidi Mescid-i Nebvî'dir. Ehl-i Suffe sakinleri ve daimî talebeleri burada bir medrese işlevi gibi faaliyet gösteriyordu. Rasûlullâh'ın (sav) izinde giden Suffe Ehli ve sonrasında gelen muhaddisler, mescidlerde hadîs öğretimiyle aslında sünnet eğitimini sürdürdüler. Hadîs öğretimi ile sünnet eğitimini birleştiren *Dâru's-Sünne*, daha sonrada bu işlevlerin devam ettirecek olan *Dâru'l-Hadîs* adındaki mekânlar, medrese ve tekkelerin kurulmasına kadar devam etti. Bu ilk eğitim-öğretim kurumuna, mutavassıtûn sayılan sahâbeden 'Abdurrahmân b. 'Avf'ın (ö.32/652)¹⁰³ “Medine-i Münevver” için kullandığı “*Dâru's-Sünne*” adının vermesi gayet anlamlıdır. Medreseden ayrı bir tekke kurumunun henüz ortaya çıkmadığı bu dönemlerde Dâru's-Sünne'nin mescid gibi hadîs öğretimi ile sünnet eğitimini birleştiren bir kurum olarak faaliyetine başladı.¹⁰⁴ Tasavvuf bu sünnet eğitimin bir parçasıdır.

⁹⁶ Tirmizî, *Sıfatü'l-kıyâme*, 36; Buhârî, *Rikâk*, 17

⁹⁷ Buhârî, *Fedâil-u Ashâbu'n-Nebî*, 10; Askalânî, *Fethu'l-Bârî* 7/62

⁹⁸ Baktır, “Suffe”, 37/469-470.

⁹⁹ Buhârî, *Rikâk*, 17

¹⁰⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/769 ve Suffe için “yatakli üniversite” 2/826

¹⁰¹ İslâm'da ilk yatılı medrese burasıdır. Elmalılı Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/940; Şamil İslâm Ansiklopedisi, “Suffe” <https://samil.ihya.org/ansiklopedi/ashabu-s-suffe.html>. 02.10.2021

¹⁰² Akif Köten - Durak Pasmaz, <https://samil.ihya.org/ansiklopedi/ashabu-s-suffe.html> 02.10.2021

¹⁰³ Ahmet Önkâl, “Abdurrahmân Avf”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/157-8

¹⁰⁴ Bedri Gencer, “Bir Müceddid Olarak Ahmed Ziyâeddîn-i Gümüşhânevî”, ed. Hür Mahmut Yücer, *Doğumunun 200. Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu*, (İstanbul: Kültür Yayınları, 2014), 43-74

1.2.3. Kur'ân-ı Kerîm'de Ashâb-ı Suffe

Ashâb-ı Suffe ile ilgili âyet-i kerîmeler konulara göre kendi başlıklarında konuyla bağlantılı olarak yer verileceği için burada hepsi zikredilmeyecektir. Çalışmamızda tekrara düşmemesi için önemli görülen birkaç âyet-i kerîme¹⁰⁵ ile özetlenme yoluna gidilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in deyiimiyle Medine'ye göç eden Müslümânlarla “*Muhâcirûn/Muhâcirîn*”, Medineli Müslümânlarla da “*Ensâr*” adı verilir. Rivâyete göre Gaylân b Cerir'in (ö.?): - “Bu ismi size Allâhu Teâlâ (cc) mı verdi yoksa öteden beri mi Ensâr ismiyle anılırdınız?” sorusuna Enes b Mâlik (ö.93/711-2): “*Evet, bize bu ismi Allahu Teâlâ (cc) koydu.*” demiştir.¹⁰⁶ Ashâb-ı Kirâm'ın, Muhâcirler birinci halkasını, ikinci halkasını Ensâr teşkil etmiştir.¹⁰⁷ Suffe Ashâbı, Muhâcir ve Ensârlardan oluşmuştur.

Ashâb-ı Suffe hakkında nazil olduğu mervi olan el-Bakara, 2/273. âyet-i kerîmesinde şöyle buyurur; “(Yapacağın hayırlar) kendilerini Allahu Teâlâ (cc) yoluna adadığı için yeryüzünde kazanç endişesiyle dolaşmayan, hayâlarından dolayı tanımayanların zengin zannettiği fâkirler için olsun. Sen onları yüzlerinden tanırısın. Onlar yüzüzlük ederek insanlardan bir şey istemezler. Yaptığınız her hayrı muhakkak ki Allâhu Teâlâ (cc) bilir.”¹⁰⁸ Bu âyet-i kerîmenin rivâyeti şöyledir: “Müfessirler, Allahu Teâlâ (cc), Suffe Ashâbı'nı mehd ederken, iffet ve vakârlarını koruyan şahsiyetlerini inciltecek her türlü davranıştan kaçınan, hiç kimseye el açmadıkları için onların gözetilmeleri şart koşulduğunu belirtirler. Tüm günlerini Allahu Teâlâ (cc) yolunda cihâd etme, ilim öğretme ve öğrenme, ibadetten başka şeylerle uğraşmaya vakit bulamıyorlardı.”¹⁰⁹

Kur'ân; genelde fâkir, köle, aşireti olmayan zayıf insanlardan Rasûlullâh'a (sav) ilk imân edenleri “*Mustazaflar*” olarak nitelendiriliyor: “Hatırlayınız, bir zaman

¹⁰⁵ el-Bakara, 2/267-268; et-Tevbe, 9/122; el-Haşr, 59/8.

¹⁰⁶ Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 1, H. No: 3776; Hüseyin Algül, “Muhâcirûn-Ensâr Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 1993, 5/5, 25-52, 27; Halil İbrahim Kutlay, “Asr-ı Saâdetle Kardeşlik Örnekleri”, *Reyhan Dergisi*, 2007-2-6.

¹⁰⁷ Algül, “Muhâcirûn-Ensâr Üzerine Bir Araştırma”, 5/5, 25-52, 38.

¹⁰⁸ el-Bakara, 2/273.

¹⁰⁹ Ebû Abdullâh Muhammed Kurtubî, *el-Câmi'û li Ahkâmu'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 3/340, Ebu'l-Fadl Alûsi, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, (Beyrut: Dâru İhyâ't-Turâsi'l-'Arabî 1985), 3/46; Elmalî Muhammed Hamdî Yazır, *Hak Dili Kur'an Dili*, 10 Cilt. (İstanbul: Eser Neşriyat, 3. Baskı, 1979), 2/227.

siz dünyada az ve zayıf idiniz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz.”¹¹⁰ Suffe Ehlini mustazaflar olarak isimlendirdiğini görmekteyiz. Hicretten sonra oluşan Suffe'nin ilk çekirdek kadrosunu ilk Müslümânlardan olan Selmân-ı el-Fârisî (ö.36/656?), Habbâb b Erat (ö.37/657-8), Suheyb-i er-Rûmî (ö.38/659) ... gibi sahâbeler oluşturur. Bu sahâbeler fâkir ve kölelikten gelmiştir. Kureyşliler bu durumdan çok rahatsız oldular. “Bunları yanından kovarsan biz de senin meclisine iştirak ederiz.” dediler. Kureyşlilerin kendilerini kölelerle birlikte otururken görmesine tahammül edemeyeceklerini, kendileri geldiğinde bunları yanından kovmasını, söylemeleri üzerine âyet-i kerîmeler gelmiştir.¹¹¹ el-Bakara, 2/267-268, et-Tevbe, 9/122; el-Haşr 59/8 gibi âyet-i kerîmelerin müfessirler tarafından Suffe Ashâbı hakkında¹¹² olduğunu belirtirler. Suffe Ehli, vahyin şâhidi olmakla beraber kâtibi, muhatabı, müfessirleri, öğrencileri, öğretmenleri, yaşayıcıları olmuşlardır.

1.2.4. Hadîs-i Şerîflerde Ashâb-ı Suffe

Sahâbe kelimesi hadîs-i şeriflerde “*Sâhibü'n-Nebî*”,¹¹³ “*Ashâbu'n-Nebî*”,¹¹⁴ “*Sâhibü Rasûlillâh*”,¹¹⁵ “*Ashâbu Rasûlillâh*”,¹¹⁶ *Ashâbu'r-Rasûl*, *Ashâb-ı Kirâm*, *Ashâb-ı Rasûlillâh* ve “*Ashâbu Muhammed*”¹¹⁷ şeklinde genellikle tamlamalarla; hadîs edebiyatında sahâbî tekil olarak *Sâhibu'r-Rasûl*, çoğul olarak da *Ashâbu'r-Rasûl* şekillerinde kullanılmış¹¹⁸ olmasıyla onlar için özel isim haline gelmiştir.¹¹⁹ Sahâbe ve

¹¹⁰ el-Enfâl, 8/26.

¹¹¹ el-En'âm, 6/52 “Sabah ve akşam rabblerinin rızasını isteyerek niyaz edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun.”

¹¹² Tirmizî, Tefsir, 2; Muhyiddin İbnu'l-'Arabî, *Ahkamu'l-Kur'an*, (Beyrut, ty.), 1/234; İbn Teymiyye, *Mecmû'atu'r-Resâil el-Kubrâ ve'l-Mesâil 5 Cilt*. (Beyrut: Ahyâu't-Turâsu'l-'Arabiyy, 1392/ 1972), 1/36. *Mecmû'atu'r-Resâil ve'l-Mesâil*, 3 Cilt, 38; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 3/139; Elmalılı, *Hak Dini*, 2/227; Mustafa Baktır, *İslâm'da İlk Eğitim Müessesesi Suffa Ashâbı*, (İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1984), 21-26.

¹¹³ Ebû Dâvûd, Büyû, 51; Mehmet Efendioğlu, “Bütün Zamanların En Değerli Nesli: Sahâbe”, *İslâm Düşüncesi Kılavuzu*. Ahmet Koç (ed.), (İstanbul: Tedef Yayınları, 2. Baskı, 2019) 183.

¹¹⁴ Ebû Dâvûd, Libâs, 1.

¹¹⁵ İbn Mâce, İkâme, 47.

¹¹⁶ Dârimî, Mukaddime, 5.

¹¹⁷ Tirmizî, Zühd, 39/2368.

¹¹⁸ <https://hadis.diyaret.gov.tr/Sozluk?harf=S> 16.10.2021; Uğur Müctebâ, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 334; Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 20.

¹¹⁹ Ebu'l-Bakâ Kefevî, “s-h-b”, *el-Külliyât*, 557-8; Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 20.

tâbiîn döneminde kullanılan bu tamlamalar kelimenin çok erken dönemde terim anlamı kazandığını gösterir.¹²⁰

Sahâbîler, Hz. Peygamber'e (sav) inanıp samimiyetle bağlandıklarından her emrine büyük bir titizlikle itaat ediyorlardı. Her hareketini de en ince noktasına kadar izleyip, sözlerini hafızalarına nakşediyorlardı.¹²¹ Hadîs-i şerîfleri rivâyet eden sahâbelerin sınıflandığı birinci tasnifte “*el-muksirûn*”,¹²² olarak anılan yedi sahâbîden üçü; Ebû Hureyre (ö.58/678), ‘Abdullâh b. Ömer (ö.73/693) ve Ebû Saîd el-Hudrî’dir (ö.74/693-4). İkinci sınıf olarak tasnif edilen “*mukillûn*”dan Mu’âz b. Cebel (ö.17/638), ‘Abdullâh b. Mes’ûd (ö.32/652-3), Ebu’d-Derdâ (ö.32/652), Ebû Zerr Ğıfârî (ö.32/653), Sa’d b. Ebû Vakkâs (ö.55/675), ‘Abdullâh b. ‘Amr b el-’Âs (ö.65/684-5) ... gibi sahâbeler, birçok hadîs-i şerif isnat silsilesinin ilk halkasını Ashâb-ı Suffe’den sayılan isimlerin oluşturması, “*ilk İslâm âlimleri*” sıfatıyla anılmalarında, İslâm tarihinin ilmî birikiminde ne derece önemli bir konumda yer bulduklarının bir göstergesidir.¹²³ Ashâb-ı Suffe aslında bir Ashâbu’l-hadîs ehlidir. Hadîs, sünnetin kelâm şeklidir. Vahiy kalbe indirme onun içselleşmesi tasavvufur. Hadîs ehli için tasavvuf ehlidir denirse o zaman Ashâb-ı Suffe tasavvuf ehlidir.

1.2.5. Ashâb-ı Suffe’nin Faziletleri

Tavanı hurma liflerinden oluşan Suffe’de her yaştan sahâbe bulunuyordu. Onlar ilim, takvâ, zühd ve mâ’rifet ehlidir. İlim ve ibâdetle meşgul olurlardı.¹²⁴ Rasûlullâh (sav) onlara gerekli bilgileri vermekle kalmıyor, ahlâk ve mânevîyat açısından eğitiyordu. İçlerinden her biri istedikleri ilme göre Kur’ân olsun hadîs olsun bunların âlimi oluyorlardı.¹²⁵ İslâmî esasların, dinî hükümlerin ve tüm bilgilerin asrımıza kadar gelmesinde onların gayretleri ve azimlerinin payı büyüktür. İlim için her türlü sıkıntılara göğüs geren Suffe Ehli’nin bu âşk ve gayretlerinin sebebi Rasûlullâh (sav)

¹²⁰ Arent Jan Wensinck, “s-h-b”, *el-Mu’cemü’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Hadîsi’n-Nebevî*, thk. Üstâzu’l-’Arabiyyetu Câmîatu Lenden, (Leiden, 1936-1969), 3/250-259; Efendioğlu, “Bütün Zamanların En Değerli Nesli: Sahâbe”, 183.

¹²¹ Ali Yardım, *Hadîs I-II*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları. 1. Baskı, 2 Cilt, 1984), 1/116; Erdim, *Hadîs Usûlünde Çocuk Sahâbilerin Rivâyeti Meselesi*, 29.

¹²² Cemal Ağırman, “Müksirûn” *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/534.

¹²³ Akaslan, İlimin Öncüleri: Ashâb-ı Suffe, *Diyanet Aylık Dergisi*, S:345, 10-13, 9/2019.

¹²⁴ Buhârî, Cihad, 18

¹²⁵ Buhârî, Cihad, 184.

âşkındır. Bir davranışın öğrenilmesi için o davranışı yapan model tarafından yapılırken görmesi gerekir.¹²⁶

İmâm Rabbânî (ö.1034/1624), sahâbeyi sevmenin ve sahâbenin yolundan gitmeyi felâha ermenin temeli kabul eder.¹²⁷ “*En hayırlı devir*” sahâbe devirdir. İnsanlık takviminde sahâbeler en hayırlı ümmet ve bu ümmetin en faziletlieleridir.¹²⁸

Ebû Zur’a er-Râzî (ö.264/878) sahâbe hakkında: “Sahâbeden birini eleştiren kimseyi görürsen bil ki o zındıktır. Hz. Peygamber (sav) haktır, Kur’ân haktır ve Rasûl’ün getirdiği hükümler haktır. Bütün hükümleri bizlere ulaştıran ise sahâbilerdir. Sahâbeyi tenkit eden zındıklar, Kitap ve Sünnet’i iptal etmek için bizim şahidlerimizi cerh ediyorlar. Esas cerh edilmeleri gereken kendileridir. Onlar zındıktır,”¹²⁹ diyerek sahâbe faziletini ifade etmişti.

Hz. Ali (ö.40/661) tarihli rivâyette, Allah Rasûlü (sav): “Her Peygambere kendisine yedi seçilmiş yardımcı arkadaş verilmiş olmasın. Bana ise on dört seçkin dost verildi. Bunlar: Hz. Hamza (ö.3/625), Hz. Ca’fer (ö.8/629), Hz. Ebû Bekir (ö.13/634), Hz. Bilâl (ö.20/641), Hz. Ömer (ö.23/644), Hz. ‘Abdullâh b. Mes’ûd (ö.32/652-3), Hz. Ebû Zerr (ö.32/653), Hz. Mikdâd (ö.33/653), Hz. Süleymân (Selmân-ı el-Fârisî) (ö.36/656?), Hz. Huzeyfe (ö.36/656), Hz. ‘Ammâr (ö.37/657), Hz. Ali (ö.40/661), Hz. Hasan (ö.49/669), Hz. Hüseyin (ö.61/680)” dedi.¹³⁰ Diğer bir rivâyette Allah Rasûlü (sav): “Allahu Teâlâ (cc) bana şu dört kişiyi sevmemi emretti ve kendisi de onları sevdiğini bana bildirdi. Bunlar: Ebû Zerr (ö.32/653), Mikdâd (ö.33/653), Selmân (ö.36/656?) ve Ali’dir. (ö.40/661)” buyurdu. Suffe Ashâbî’ndan sayılan ilk rivâyette geçen yedi kişi, ikinci rivâyette üç kişidir.

Rasûlullâh’ın (sav) en özel hâllerinin mahremine bilen Ashâb-ı Suffe’den Selmân-ı el-Fârisî (ö.36/656?) için “Selmân bizdendir. Ehl-i beyttendir.”¹³¹ Buyurur. “*Hz. Peygamber’in (sav) sırdaşı*” olan Huzeyfetü’l-Yemânî (ö.36/656) gibi

¹²⁶ İsa Korkmaz, “*Sosyal Öğrenme Kuramı*”, Eğitim Psikolojisi, ed. Binnur Yeşilyaprak (Ankara: Pegem Akademi, 10. Baskı. 2013), 250-253.

¹²⁷ Ebu’l-Berekât Ahmed el-Fârûkî es-Sirhindî/Serhendî, *Mektûbâtü İmâm-ı Rabbânî*, tec. Huseyn Hilmi Işık, (İstanbul: Hakikat Yayınevi, 2008), 1/94-96, Mektub: 59; Ekrem Küçük, *Sahâbe’nin Fazileti ile İlgili Kütüb-i Sitte Hadislerinin Değerlendirilmesi*, (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 44.

¹²⁸ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbâtü İmâm-ı Rabbânî*, 1/59, mektub: 44; Küçük, *Sahâbe’nin Fazileti ile İlgili Kütüb-i Sitte Hadislerinin Değerlendirilmesi*, 44.

¹²⁹ Küçük, *Sahâbe’nin Fazileti ile İlgili Kütüb-i Sitte Hadislerinin Değerlendirilmesi*, 38.

¹³⁰ İsfahânî, *Hilye*, 1/128; İbn Abdilber, *İstîâb fî Ma’rifeti’l-Eshâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî/Becâvî, (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1412/1992); (Mısır, ty.), 4/43.

¹³¹ Müslim, *Sahih*, K: 44, H. No: 230

Rasûlullâh'ın (sav) “*en hayırlı süvari*” dediği ‘Ukkâşe b. Mihsân (ö.11/632); yine Rasûlullâh'ın (sav) “*İslâm'ın İsa'sı*” (*Mesihu'l-İslâm*) şeklinde isimlendirdiği Ebû Zerr Cundeb (ö.32/653) gibi Suffe'nin sahâbeleri iltifata¹³² mazhar olmuş mümtaz isimleridir.

Suffe Ashâbı, Rasûlullâh'a (sav) nâzil olan âyet-i kerîmelerle ilgili sorular sorarak kapalı gibi görünen birçok konuyu aydınlatmışlardır. Kur'ân'ın nüzulüne tanıklık ederek tefsir, hadîs, fıkıh, kelâm, tasavvuf vb. bilim dallarına ait kaleme alınan en temel eserlerin kaynaklarını Ashâb-ı Suffe teşkil etmiştir. İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren başlayan zâhidâne yaşamları, dünyaya yüz çevirip ibâdete yönelmeleri, istikametlerini ahirete çevirmeleri, tasavvufa yeni boyutlar, farklı yorumlar kazandırmış ve geliştirmiştir.”¹³³ Hadîs-i şerif külliyâtlarının sahâbîler üzerine “*fezâilü's-sahâbe*” gibi bölümleri başta olmak üzere ensâb kitapları ve diğer muhtelif kaynaklar da pek çok bilgi bulunmaktadır. Türkçe olarak kapsamlı bir sahâbe ansiklopedisinin hala yazıl(a)mamış olması ilim dünyası için büyük bir eksiklikdir.¹³⁴

1.2.6. Ashâb-ı Suffe Kadınları (Suffetu'n-Nisâ)

Kaynaklarda, Ashâb-ı Suffe kadınları hakkında tam bilgi bulunmamasına rağmen “*Suffetü'n-Nisâ*” isminde hanım sahâbelere mahsus bir Suffe'den de bahsedilmiştir.¹³⁵ el-Buhârî (ö.256/870), “*Kitâbü's-Salât*” başlığında “*Kadının Mescidde Yatıp Kalkması*” alt başlıkla ve Suffe'deki hanımların öğretmeni Hz. ‘Âişe (ö.58/678) ile Suffe Ashâbı'ndan Ebû Hureyre (ö.58/678) ve ashâbtan gelen bazı rivâyetlerle Suffe'de hanımların kaldığına dair bilgiler¹³⁶ daha açık bir işaret kabul edilir.

Suffe Ashâbı'ndan ‘Abdullâh b. Mes'ûd'dan (ö.32/652-3) bizlere ulaşan rivâyetine göre: “Rasûlullâh (sav) mescide girdiğinde Ensârdan bir grup hanım vardı, Allah Rasûlu (sav) onlara vaaz etti...” Mescid-i Nebevî'nin arka cephesinde kalan hanımlara özel bir bölüm bulunuyordu. Bu özel bölümde namazlarını kılıp, Hz.

¹³² Akaslan, “İlmin Öncüleri: Ashâb-ı Suffe”, 10-13,

¹³³ Rabia Bahar Akarpınar, “Sûfî Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme”, *Türkbilgi*. 2004/7: 3-19.

¹³⁴ <http://www.sonpeygamber.info/siyer-arastirmalarina-dair-tespitlerii> 04.10.2020, 19.51.

¹³⁵ Ebû Dâvûd, Hudûd, 11; Nesâî, Kat'u's-sârik, 8.

¹³⁶ Buhârî, Salât, 57, 72, 74

Peygamber'in (sav) sohbetini dinlerlerdi.¹³⁷ Mescid-i Nebî'nin mihrabı, minberi ile hanımlar tarafının uzak olmasından cemaat sohbetlerinde Hz. Peygamber (sav) hanımların duymama olasılığını düşünerek hanımların safına giderek özel sohbet vermiştir. “Haftada bir gün (rivâyetlerde Salı günü) hanımların eğitimine ayırmıştı.”¹³⁸ Bu durumu, Suffe Ehli'nden Ebû Saîd el-Hudrî'den (ö.74/693-94) gelen şu rivâyetle öğreniyoruz: “(Bir gün) Hanımlar, Ey Allâh'ın Rasûlü! Erkeklerden bize vakit kalmıyor, bize özel bir gün ayırır mısınız? dediler. Rasûlullâh (sav) onlara bir gün belirledi. O günde hanımlar Rasûlullâh'ın (sav) huzuruna gelir, onlara sohbet ederdi.”¹³⁹ Rasûlullâh (sav), Mescid-i Nebevî'de erkeklere ve kadınlara gelen âyet-i kerîmeleri okuyordu. ¹⁴⁰ Rasûlullâh (sav), mescitte eğitim ve öğretim yaparken bazen erkeklerin safı ile kadınların saflarının arasında dururdu.¹⁴¹ “Bazen de doğrudan kadınların arasında ayakta durarak sohbetini, hitâbetini sürdürürdü.”¹⁴²

Ümmü Süleymân bnt. Hayseme (ö.?), ümmetin annelerinden Hz. Hafsa'ya (ö.45/665?) yazı öğretti;¹⁴³ okuma-yazma öğretti Şifâ Hatûn (ö.20/641 civarı);¹⁴⁴ Mescid-i Nebevî'de el-Eslem Kabilesi'nden hekimlik yapan Hz. Kuaybe bnt. Sa'd/Saîd b. 'Utbe el-Eslemiyeye (ö.7/628'den sonra)¹⁴⁵ ile kız kardeşi Hz. Rufeyde bnt. Sa'd el-Ensâriyye (ö.?) adındaki İslâm'ın ilk hemşire unvanlı kadınları; Fâtıma b Kays'ın (ö.54/674?)¹⁴⁶; Hz. Peygamber'le (sav) birçok gazveye katılıp yaralıları tedavi eden Medineli kadınlardan biat aldığı “*Kadınlardan biatına*”¹⁴⁷ katılanlardan Rasûlullâh (sav)

¹³⁷ Mustafa Ağırman, “Hz. Peygamber'in Mescidinde Yaptığı Sohbetler”, Erzurum: *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 27, 2007, 99-123.

¹³⁸ Buhârî, *İlim* 15, 35, 36; Gözütok, “Resulullah Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi”, 175-196,

¹³⁹ Buhârî, *İlim* 36

¹⁴⁰ İbn İshâk, *es-Sîretu'n-Nubuyyetu* nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 128; Gözütok, “Resulullah Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi”, 175-196,

¹⁴¹ Süleyman b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1404/1983), 24/16

¹⁴² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/17.

¹⁴³ Sariçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 318; Rıza Savaş, *Hz. Muhammed (sav) Devrinde Kadın*, (İstanbul: 1996), 124; İbn Hanbel, *Müsned*, 6/372; Gözütok, “Resulullah Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi”, 175-196.

¹⁴⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, 6/372; Gözütok, “Resulullah Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi”, 175-196.

¹⁴⁵ Askalânî, *İsâbe*, 4/396; Rıza Savaş, “Küaybe bt. Sa'd", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/519

¹⁴⁶ Müslim, *İdeyn* 205; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ty). 2/54; Gözütok, “Resulullah Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi”, 175-196; Şakir Gözütok, “Resulullah (sav) Döneminde İlköğretim Okulları ve İşlevleri”, (Ankara: *Dini Araştırmalar Dergisi*, Eylül-Aralık, 1998), C: 1, S: 2, 165-198, 186.

¹⁴⁷ Hz. Peygamber'in (sav) Medineli hanımlardan, Cahiliyye Dönemi'nde yaptıkları bazı fiilleri yapmayacaklarına dair aldığı biata “*kadınlardan biati*” denilmiş. el-Mümtahine suresinde bu maddeler konu edilmiştir. bk. Buhârî, “Ahkâm”, 49; Seyit Ali Güşen, “Sahâbe Mesleklerinin Hadîs Rivâyetlerine Etkisi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 19/2 (Eylül-2019), 351.

ile 6 defa gazveye giden ve hadîs râvilerinden Dubâa bnt. Hâris'in kardeşi olan Hz. Ümmü 'Atıyye el-Ensârî' (Nuseybe bnt. Hâris el-Ensariyye) (Basra-ö.70/689-90?)¹⁴⁸; Hudeybiyye biatına katılan Rubeyye/Rubeyyi' bnt. Muavviz b. Hâris b. Rifaa b. el-Hâris b. Sevâd b. Mâlik b. Ğanm/Ğanem b. Mâlik (Afrâ') en-Neccâriyye el-Ensâriyye (ö.70/689'dan sonra)¹⁴⁹; Ümmü'l-Fazl/Fadl bnt. Hâris (ö.75/655)¹⁵⁰, İbn 'Abbâs'ın (ö.68/687-8) annesi; 'Amra bnt. 'Abdurrahmân (ö.106/724); Ümmü Kesîr bnt. Yezîd el-Ensariyye (ö.?). Cuma hutbesi esnasında şifâhî olarak Rasûlullâh'tan (sav) el-Kâf süresini öğrenen Ümmü Hişâm bt. el-Hâris eEnsâriyye; uyumadan sabahlara kadar ibadet eden Havle bnt. Tuveyt¹⁵¹; Ashâb-ı Suffe'den 'Abdullâh b. Mes'ûd'un (ö.32/652-3) Ümmü veledi Rayta bnt. 'Abdullâh (ö.?). Mescidin temizliğini yapan Harka veya Medine ahalisinden Mihcene/Ümmü Mihcen (ö.?) adlı bir bayan Arap kabilelerinden birisine ait siyah bir cariye (Ümmü Mihcen olabilir); Kadınlara imâmlık yapan Sa'de bnt. Kumame (ö.?). Ashâb-ı Suffe'den Mu'az b.Cebel'in amca kızı¹⁵² dini eğitim veren muallim Esmâ bnt. Yezîd b. Sekin/Seken el-Ensârî (ö.30/650?); el-Ka'ka' b. Hadrâd (ö.?) adındaki sahâbenin hanımı Bukayra (ö.)¹⁵³; Suveyle bnt. el-Eslem (ö.)¹⁵⁴; Havle bnt. Kays b. Kahd el-Cuheniyye en-Neccâriyye el-Hazrecî (ö.)¹⁵⁵; Havle bnt. Hâkim (ö.?) Hz. Ömer'le (ö.23/644) birlikte itikâfa giren; Ümmü Kebşe, Hamne bnt. Cahş¹⁵⁶, Leylâ el-Gıfâriyye¹⁵⁷, ... adları kaynaklarda¹⁵⁸ geçen bayan sahâbilerdendirler. Ümmü Varaka bnt. 'Abdullâh b. Hâris el-Ensârî (Ümmü Varaka bnt. Nevfel) (ö.23/644'ten önce), Kur'ân-ı baştan sona ezberleyen tek kadın sahâbedir.¹⁵⁹ Hz. Peygamber (sav) Dönemi'nde Mescid-i Nebevî'deki Suffetu'n-nisâ'daki

¹⁴⁸ Ebû Dâvûd, Salât 241, 249; Zekeriya Güler, "Ümmü Atıyye", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012, 42/314.

¹⁴⁹ Müslim, Sıyâm 136; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 8/415; Rıza Savaş, *Hz. Muhammed Devrinde Kadın*, (İstanbul: 1996), 238-245; Levent Öztürk, *Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001), 110-111

¹⁵⁰ Buhârî, İlim 388; Müslim, Tahâret 40; Vudu, 34.

¹⁵¹ Buhârî, Teheccüd, 18-9; Muslim, Salatü'l-Müsafirîn, 6, h.220

¹⁵² Ali Toksarı, *Hz. Peygamber Devrinde Kadın*, *Diyanet İlmî Dergi*, C: 29, S: 4, Ekim-Kasım Aralık 1993, 67-80, 79

¹⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1995, 523; Taberî, 1985, 204; Gözütok, "Resulullah Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi", 175-196,

¹⁵⁴ Askalânî, *Fethu'l-Bari* Muhammed Fuâd Abdalbâki, el-Mektebetü'l-Selefiyye, 7/3-6; *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülazîz b. Abdullâh b. Bâz vd. (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1960), İlim, 52

¹⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 8/296; Kudret Koçyiğit, *Rivâyetler Bağlamında Kadının Camideki Konumu*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 33

¹⁵⁶ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 9/262

¹⁵⁷ Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, 113-4

¹⁵⁸ Buhârî, *es-Sahih*, Cihad, 67, Müslim, *es-Sahih*, Cihad, 142, İbn-i Mâce, *Sünen*, Cihad, 37;

¹⁵⁹ Askalânî, *İsâbe*, 2008, 153

eğitiminin feyzi ve bereketi olarak yirmi kadar kadın fıkıh âlimesi yetişmiştir.¹⁶⁰ Bu bayanların yaşayışlarının, Hz. ‘Âişe (ö.58/678) annemizin öğrencileri olmaları, Mescid-i Nebî’nin havasını solumaları genel anlayışıyla zâhîde ve muttaki oldukları kanaatindeyiz.

Mutasavvıflar eğitim-öğretim kurumları dedikleri hankah, ribat, zaviyelerde sadece hanımlara tahsis edilmiş mekânlara “*Ribâtu’n-Nisâ (Hanımların ribatı)*” adı verilmiştir. Evinde eğitim verenlerden Suffeli Ebu’d-Derdâ’nın (ö.32/652) eşi Ümmü’d-Derdâ¹⁶¹ evini ribat gibi kullananlardandır.

İbn Sa’d biat eden Ensâr kadınlarından üç yüz kırk üçünün adını zikretmiştir.¹⁶² ez-Zehbî’nin (ö.748/1348), *el-Mu’in fî Tabakâti’l-Muhaddisîn* eserinde hadîs-i şerifle meşgul 181 sahâbe içinde 28’i kadındır. İslâm’ın yayılmasından önemli bir hak sahibi olan Suffe Ashâbı kadınlarının tebliğ, ilim, irfân aşkı Peygamber rihlesinden yeryüzüne dağılmıştır.¹⁶³ Aisha (Ayşe) Abdurrahmân Bewley (ABD, d.1948) ve “*Hadîs Râvileri*” ve “*Ricâl İlmi*” konusunda uzman Muhammed Ekrem en-Nedvî’nin (Hindistan, d.1963) hadîs ve fıkıh dallarındaki kadın âlimeler üzerine araştırmasında 8000 kadın âlimeyi unutulmaktan kurtararak, *el-Muhaddidât* adlı 53 ciltlik biyografi sözlüğünde hanımların hadîs ilmî gelişimine katkılarına yer veriyor. Erkek hadîs ulemasını etkilenmiş çok sayıda ünlü ulemanın ders aldığı kadın alimelere atıfta bulunuyor. İbn Asâkir’e (ö.571/1176) göre Orta Çağda İslâm âleminde kadınlar, erkeklerle eşit eğitim hakları vardı ve âlim unvanı veriliyordu, gerekli kurumlarda ders verebiliyorlardı. Ayrıca 80 tane Müslümân âlimenin dersine katıldığını iddia eder. Aisha (Ayşe) Abdurrahmân Bewley’in (ABD, d.1948) diğer çalışmalarında kadınların ilim dünyasına katkıları dini ilimler dışındaki alanları da kapsıyor. İslâm’ın ilk yıllarında Ashâb ve Tabiûn Dönemleri’nde hanımların sayıları ve itibarı önemli

---

¹⁶⁰ Hüseyin Yılmaz, *Camilerin Eğitim Fonksiyonu*, (İstanbul: DEM Yayınları, 2005), 84; Koçyiğit, *Rivâyetler Bağlamında Kadının Camideki Konumu*, 33; Ebû Muhammed Ali İbn Hazm, *Cevâmi’us-Sîre*, Kahire-1956, 323, 36

¹⁶¹ Şakir Gözütok, “*Tasavvufi Kurumlarda Öğretim*”, ed: Mustafa Köylü, Şakir Gözütok, *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 287-9; akt: Mücahit Yılmaz, *Abbasiler Dönemi Eğitim Kurumları*, (İstanbul: Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi, Nisan-2018), 215-237, 222.

¹⁶² Toksarı, Hz. Peygamber Devrinde Kadın, 80

¹⁶³ İslâmî Tebliğde Sahabe Annelerimiz, *Davet Mektebi Dergisi*. 05.05.2022; Mehmet Eren, “Kadınların Hadîs İlmîne Katkıları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 64, S:1, 2003, 83-110.

konumda bulunuyor. Erkekler, hanımlara saygı gösterip öğrenmek için ders almaya çekinmiyorlardı.¹⁶⁴

1.2.7. Ashâb-ı Suffe'nin Sayıları

Ashâb-ı Suffe'ye “*Adyâfu'l-Mü'minîn*” (mü'minlerin misafirleri) “*Edyâfu'l-Müslimîn*” (Müslümânların Misâfirleri) unvanı almasından belli olduğu gibi Suffe'de bulunanların sayısı, zamana ve şartlara göre değişiklik arz ediyordu.¹⁶⁵

Selman Başaran'a (Ankara-d.1947) göre; Hz. Peygamberle (sav) görüşen, konuşan, savaflara katılan, dinin müdafaasını yapan ve ölürlen de İslâm inancıyla ölen kişileri sahâbî kabul eder. Bilinen 13 bin civarında sahâbî hakkında¹⁶⁶ bilgiye ulaşıldığını, ashâbın onda dokuzunun isminin bilinmediği ve bunların içinde kadın ismi olarak da yaklaşık 300 çeşit isim olduğunu ifade eder. Ayrıca bazılarının lakap bazılarının künyesiyle şöhret bulduğunu kayd eder.¹⁶⁷

Keşfu'l-Mahcûb'da el-Hucvîrî (ö.465/1072?), Suffe'den 20 kadar meşhûr sahâbe olduğundan¹⁶⁸ bahseder. Suffe ehlinin 30 kişi¹⁶⁹, Tuhfe b. Kays (ö.?), Rasûlullâh'ın (sav) kendilerini 55 kişi ile misafir ettiğini¹⁷⁰; Suffe mahalinde aynı anda 70 kişinin kaldığı¹⁷¹ ve sürekli kalanlar yaklaşık 70 kişi¹⁷² gibi rivâyetler vardır. Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), “*Kurrâ*” denilen, Suffe'den 70 ashâbın bazı geceleri

¹⁶⁴ Ebû Bekir Tanrıku, İslâmî Dava'da Gök Kubede Gök kubbe'de Bir Hoş Seda, Veda, Ankara, 2020.

¹⁶⁵ İsmail Kocabıyık, “Canlarıyla Hizmet Edenler? Ashâb-ı Suffe”, *Özlenen Rehber Dergisi*, S.143; Çetin, “Asr-ı Saâdet'te Suffe: Doğuşu, Önemi ve İşlevi”, 57.

¹⁶⁶ Tabakât müelliflerinden İbn Abdi'l-berr, 4.225; İbnu'l-Esîr, 7.703; Zehebî, 7.808 ve Askalânî, 12.295 sahâbî ismine eserlerinde yer vermişlerdir. Nevzat Aşık, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti*, (İzmir: İzmir İlahiyat Vakıf Yayınları, 1981), 31; Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 8; Osmân Güner, Ebû Hureyre'ye Yönelik Eleştiriler, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001), 36. (Bu sayılara Hz. Peygamber (sav) döneminde ölen, çocuk ve sahâbîliği ihtilaflı olan kişiler ile künye ve lakap tekrarları dâhildir.)

¹⁶⁷ Selman Başaran, “Hadîslerin Işığında Sahâbe İsimleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, S: 3, Yıl: 3, 1991, 3/77-88

¹⁶⁸ Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, Abdülhâdi Kandîl, (Kahire: el-Meclisu'l-Alâ lil Sekâfe, 2007), Beyrut, 1980, 174-180

¹⁶⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 1/196-197, 1/255

¹⁷⁰ İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe, Ma'rifetu'l-Sahâbetu*. thk. Ali Muhammed Muavvız, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1996) 4/457. İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya*, 1/373; Askalânî, *el-İsâbetu fî temizitu'l-Sahâbe*, tah. Âdil Ahmed Abdulmevcûd vd. (Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-İlmiyye, 1415/1995), 3/443; Tirmizî, *Sünen Cami'u'l-Kebir*, Edep, 21; İbn Abdilber, *el-İstiab*, 2/359.

¹⁷¹ Ebû'l-Ferec İsfahânî, *el-Eğânî*, thk. İhsân Abbas-İbrâhîm es-Seâfin-Bekir 'Abbâs, (Beyrut: Dâr-ı Sâder, 1423/2002), 1/340; Semhudî, *Vefâu'l-Vefa bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, 2/453-454; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/487; Baktr, “Suffe” 37/469-470.

¹⁷² İsfahânî, *Hilye*, 1/339-342

sabaha kadar Medine'deki bir öğretmene giderek ilim aldıklarını nakleder.¹⁷³ Hadis-i şerif kaynaklarında, Bir'-i Maüne'de şehit edilenler Suffe ehlerinden 70 kişidir.¹⁷⁴ Suffe sayısı ile ilgili 92, 93 rivâyetleri¹⁷⁵ literatürlerde yer alır. Buhârî (ö.256/870) 100 kişi¹⁷⁶ 100'den fazla¹⁷⁷ *Hilye*'de Ebû Nu'aym el-İsfahânî (ö.430/1038) bunlardan 100 kadar sahâbenin isim ve terceme-i hallerine yer verir.¹⁷⁸ 100 kişiden sayıların daha az olduğu¹⁷⁹ ... ifadeleri gibi farklı kaynaklar farklı rivâyetlerle tam sayı vermeden azdır veya fazladır gibi olası cümle kalıplarında kurulmuş olduğu da görülmüştür. Ayrıca hatıralarını zikrederken geçen ifadelerle göre (Suffe ehlerinden) Cerîr b. Abdullâh el-Becelî (ö.51/671) 150 kişilik bir grubla Medine'ye hicretin 10. yılı geldiği ve Ramazan ayında Suffe'de kaldığı¹⁸⁰ rivâyet edilir. Suffe ehl-i için verilen rakamlar için es-Sühreverdî (ö.632/1234)¹⁸¹, ez-Zemahşerî (ö.538/1144),¹⁸² es-Suyûtî (ö.911/1505), İbn Teymiyye (ö.728/1328)¹⁸³ ve İbn 'Arâbî (ö.638/1240) gibi âlimler 400¹⁸⁴ kişidir, şeklinde ortak bir sayı vermişlerdir. Abdulmecîd Sîvâsî (ö.971/1049) bunların sayılarının 700 kadar,¹⁸⁵ Katâde (ö.115/735) 900 civarında¹⁸⁶ olduğunu söyleyenlerdendir. Kaynaklara göre net bir sayı ve kişi ismi vermenin mümkün

¹⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/137

¹⁷⁴ Buhârî, *Meğâzî*, 28; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/514; Ebû Abdullâh el-Vâkîdî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, muhk. John Marsden Beaumont Jones, y.y., 1404/1984, 350; Mustafa Sezer, "İslâm Tarihi'nde Bi'r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:2, S:2, 2015, 247-273.

¹⁷⁵ Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000), 180-182, akt: Bayram Adıgüzel, "Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal ve Tarihsel Parametreler Bağlamında Zühd Dönemi", (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018,) 7-8

¹⁷⁶ Buhârî, *Salat*, 58.

¹⁷⁷ İsfahânî, *Hilye*, 1/347.

¹⁷⁸ İsfahânî, *el-Eğânî*, 1/340; es-Semhudî, *Vefâu'l-Vefa*, 2/453; İsfahânî, *Hilye*, 1/347.

¹⁸⁰ Süleyman Uludağ, "Câmî, Ahmed-i Nâmekî", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 7/99-100.

¹⁸¹ Suhreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989, 61

¹⁸² Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiku Gavâmidü'l-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhu'l-Te'vîl*, 1/502

¹⁸³ İbn Teymiyye, *Mecmû'atu'r-Resâil el-Kubrâ ve'l-Mesâil*, 1/36.

¹⁸⁴ Askalânî, *Fethu'l-Bârî* 14, 66; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâ'id*, 8/307; İbn 'Arâbî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (Beyrut, t.y.), 3/1329.

¹⁸⁵ Abdulmecid-i Sîvâsî, *Miskâlu'l-Misâlü'l-Kulüb*, (Yazma), vr. 2b. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 2311, Akt: Cengiz Gündoğdu, "Doğuş Dönemi Zühd Ekolleri ve Tasavvuf Mektepleri", *Ekev Akademi Dergisi*, C.1, S: 1, Kasım - 1997, 41-64, 44; amlf. "Abdulmecid-i Sîvâsî Hayatı, Eserler, Tasavvufî Görüşleri", (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 12

¹⁸⁶ Kocabıyık, "Canlarıyla Hizmet Edenler? Ashâb-ı Suffe", S.143

olmadığı ortadadır.¹⁸⁷ Medine'ye gelen heyetlerin Suffe'de ağırlanmasından gelen heyetler Suffe Ashâbı'ndan sayılmış olabilirler.¹⁸⁸

Özel görev verilenler, savaflara katılanlar,¹⁸⁹ idareci ve bekâr olup Suffe'den ayrılmayanlar¹⁹⁰, evlenerek ayrılanlar, gelip-gidenlerde, elçiler, sürekli değişen¹⁹¹ ortamdır. Suffe Ashâbı için verilen sayılar genelde 6, 10, 20, 30, 40, 55, 70, 80, 92, 93, 100, 150, 300, 400, 700 hatta 900'dür.

1.2.8. Ashâb-ı Suffe'den Sayılan Sahâbelerin İsimleri/Künyeleri

Sahâbeye tahsis edilmiş olan kaynaklar, eldeki bilgilere göre h. 2. yüzyılın ilk yarısından itibaren verilmeye başlamıştır.¹⁹² Eserlerinde Ashâb-ı Suffe'yi geniş bir şekilde bazı tabakât müellifleri tanıtmıştır.¹⁹³ Ashâbla ilgili kaynaklarda bilgilerin ve rivâyetlerin farklı konu başlıkları olduğu gibi daha çok kişi isimleri başlığında ele alındığı literatür taramalarımızda karşılaştık. Ashâb-ı Suffe hakkında,¹⁹⁴ Suffe'de kalanların sayısı ve kimler olduğunu rivâyet eden ve en detaylı bilgi veren (1/337-385, 2/3-35), ilk kaynak Ebû Nu'aym el-İsfahânî'nin (ö.430/1038), *Ma'rifetü's-Sahâbe'si*¹⁹⁵ Aşera-i mübeşşera ve Muhammed ismi olanlarla başlar. Diğer biyografileri alfabetik şekilde 4235 sahâbîyi ele almıştır.¹⁹⁶ Son kısmında müellif yazdığı *Hilyetu'l-evliyâ'sı* kayıtlıdır. 10 cilt olan eserde hadîs ve sûfî tabakâtı ile Suffe Ehli için özel bir bölüm açarak 86 sahâbînin biyografisini vererek sonra hanım sahâbîlerden 29 tanesini tanıtmaktadır.¹⁹⁷ Suffe'deki erkek sahâbîlerden 100 tanesini tanıtır.¹⁹⁸ el-İsfahânî, kitabına başlarken sahâbenin, tâbiûn ve tebeu't-tâbiînin âbid, zâhidlerine yer vererek

¹⁸⁷ Akaslan, "Aile/Ehl Kavramına Farklı Bir Bakış: Hz. Peygamber'in (sav) Ailesi/Ehli Olarak Ashâb-ı Suffe", 593-611.

¹⁸⁸ Akif Köten, "Asrı Saadette Suffe Ashabi", *Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslam*, ed. Vecdi Akyüz, (İstanbul: Beyan Yayınları 1995), 4/390.

¹⁸⁹ Akaslan, "İlmin Öncüleri: Ashâb-ı Suffe", 10-13,

¹⁹⁰ Buhârî, Salât, 58; Nesâî, Mesâcid, 29; Baktır, "Suffe", 37/469-70.

¹⁹¹ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 1/346-7; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kubrâ*, 2/51-54; Baktır, "Suffe", 37/469-70.

¹⁹² Ali Yardım, "Ashâb Bilgisinin Kaynakları" ve Tirmizî'nin *Tesmiyetü Ashâb'in-Nebî'si*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi II, 1985), 247-347, 255

¹⁹³ Reşat Öngören, "Tabakat", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/295-296.

¹⁹⁴ Yılmaz, "Tasavvuf Açısından Ashâb-ı Suffe", 9-12;

¹⁹⁵ İsfahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1419 /1998)

¹⁹⁶ Millet Kütüphanesi, III. Ahmed, nr. 497, 1. Cilt, 353 Varak; 2. Cilt, 367 Varak

¹⁹⁷ Ahmet Tobay, "Ebû Nu'aym el-İsfahânî Hayatı ve Eserleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergi*, S: 11- 12, 1993- 1994, İstanbul – 1997, 81-97/85

¹⁹⁸ İsfahânî, *Hilye*, 1/340

böylece tasavvufî oluşumun aşere-i mübeşşera, Ehl-i Suffe, Hulefâ-i Râşidîn ve diğer sahâbelerle oluştuğuna işaret etmek istemiştir.¹⁹⁹

İslâm âleminde en meşhûr ve en eski tabakâtlardan biri de İbn Sa'd'ın (ö.230/845) *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (*Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*) isimli eseri Rasûlullâh'tan (sav) sonra sahâbî, tâbiîn, tebeu't-tâbiîn ve ardından gelenler farklı açılardan gruplandırılmış ve biyografileri yazılmıştır.²⁰⁰ Bu konuda müstakil bir eser yazan ve hocası Yahyâ b. Muhammed el-Münâvî (ö.871/1467) aracılığıyla tarikâta intisap eden Şemseddin es-Şehâvî (ö.902/1497), Ashâb-ı Suffe'den 104 kişiyi tanıtmıştır.²⁰¹

Osmânî Türkçesi'ne aşere-i mübeşşere diye geçen, klasik İslâm kaynaklarında ise “*el-aşeretü'l-mübeşşere*”, “*el-mübeşşerûn bi'l-cenne*”, “*el-aşeretü'l-meşhûdü lehüm bi'l-cenne*” diye zikredilen tabirler; “*Hayatta iken Hz. Peygamber (sav) tarafından cennetle müjdelenen on sahâbî*” anlamına gelir. Hepsi ilk Müslümânlardan olup Kureyş Kabilesi'ne mensup olan Hz. Ebû Bekir (ö.13/634), Ebû 'Ubeyde b. Cerrâh (ö.18/639), Hz. Ömer (ö.23/644), 'Abdurrahmân b. 'Avf (ö.32/652), Hz. Osmân (ö.35/656), Zübeyr b. el-'Avvâm (ö.36/656), Talha b. 'Ubeydullah (ö.36/656), Hz. Ali (ö.40/661), Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö.55/675) ve Saîd b. Zeyd'dir (ö.51/671?).²⁰² Suffe ehlinin Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Ebû 'Ubeyde b. Cerrâh cennetle müjdelenenlerin arasında yer alır. Suffe ehlinin ilk imân eden Müslümânlardan olması Peygamberimiz'in (sav) ilk andan itibaren her haline şahidlik etmeleri bakımından önemlidir. Mekke Dönemi olsun Medine Dönemi olsun en iyi bilenler onlardır. İlk andan itibaren onun terbiyesinde yetişmiş ve uygulamasını yapmışlardır. Suffe ismini sonradan almaları bunu değiştirmez.

Ashâb-ı Suffe'nin başına gelen en büyük facia olarak Bi'r-i Maüne hadîsesi kaynaklarda şu şekilde aktarılmıştır: “Hicretin 4. yılı başlarında (H. 4 Safer 625) 'Âmir b. Sa'saa Kabilesi başkanı Ebû Berâ 'Âmir b. Mâlik (ö.4/625.) Medine'ye gelip Rasûlullâh'dan (sav) dini anlatacak kimseleri göndermesini rica etti. Ashâb-ı Suffe'den olan kırk²⁰³ yahut yetmiş²⁰⁴ kişilik heyetin altısı Muhâcirlerden, diğerleri Ensâr'dan

¹⁹⁹ Öngören, “Tabakat”, 39/295-296.

²⁰⁰ Casim Avcı, “Tabakat”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/297-9.

²⁰¹ Muhammed es-Şehâvî, *Rüchânü'l-Kiffe fî Beyân Nübzetin Ehbâr Ehli's-Suffe*, thk. Ebû 'Ubeyd Meşhûr b. Hasen Âl-i Selmân, Ebû Huzeyfe Ahmed eş-Şukayrât, (Riyâd: Dâru's-Selef, 1415/1995), 87-319

²⁰² İsfahânî, *Marifetu's-sahâbe*, 1/20

²⁰³ Vakîdî, “70 kişi katıldı diyenler de var” derken meçhul sıya kullanılmış ve daha sonra “Bana göre en doğrusu 40 kişinin katılmış olduğudur” demiştir. *Meğâzî*, 64/29, 1/347, 352; İbn Hişâm, *es-*

oluşuyordu. Suffe Ashâbı'ndan oluşan heyetin başkanı Munzir b. 'Amr (ö.4/625) olarak belirlendi.²⁰⁵ Medine'nin en seçkin hâfızları olmasından onlara “*kurrâ*” denilen geçimleri için gündüzleri odun toplar bir takım günlük işler yapıp kazandıklarını Ashâb-ı Suffe için harcarlar ve geceleri ibadet ederek, inen âyet-i kerîmeleri müzâkere ve mütalaa ile kendilerini Allahu Teâlâ'ya (cc) adıyorlardı.²⁰⁶ Kur'ân-ı Kerîm'i ve dini en iyi bilen Kurrâları, İslâmiyet'i tanıtmak ve Kur'ân'ı öğretmekle görevlendirdi.²⁰⁷ Kaynaklarda gönderilenlerin “*kurrâ*” sahâbilerden oluşması bu seriyyeye toplum ağzında “*seriyyetü'l-kurrâ*” adı verildi.²⁰⁸ Medine'den yola çıkan seçilmiş Kurrâ-irşâd heyeti, Uhud Gazvesi'nden dört ay sonra safer ayı başlarında (Temmuz-625) Bi'r-i Maûne denilen yerde konakladı. Hadise, Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleriyle²⁰⁹ ve Rasûlullâh'ın (sav) beyanıyla sabittir.²¹⁰ Araplar arasında son derece önemli kabul edilen örf ve geleneklerine, genel ahlâk kurallarına aykırı olarak ve tamamen insanen ve ahlâken düşünce ile gönderilmiş gözde Kurrâ-irşâd heyeti için can güvenliği verilmişken savunmasız bir şekilde şehid edilmişlerdir.” Kendisine de ashâbına da yönelik zulüm karşısında hiç bedduaya el açmadığı bilinen Hz. Peygamberin (sav) Bi'r-i Maûne'de beddua²¹¹ etmesi çok dikkat çekicidir.

Kaynaklarda yer alan bu sahâbeler Suffe Ashâbı'ndan sayılır hatta kurrâ olmaları sebebiyle Suffe hocaları kabul edilmişlerdir. Bu bilgi ışığında çalışmamızdaki Suffe Ashâbı'nın sayısı kaynaklardan farklılık göstermektedir. Suffe'den 40 veya 70 kişilik Suffe ehli oldukları için ulaşabildiğimiz isimlerini listemizde yer verip dipnot

---

Sireratu'n-Nebevî, 3/185, 195-6; Belazûrî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 1/48 1, Ebû Dâvûd, Vitr, 10; Hâkim, *el-Müstedrek ala's-Sahihîn*, (Dâru's-Sadır, 1435/2014), 1/225-6.

²⁰⁴ Buhârî, Meğâzi, 29/4089, 4089; Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 2/220; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/52, 53, 54; Zebidî, *Tacü'l-Arus*, 3/241; Önkâl, “Bi'r-imaûne”, 6/195.

²⁰⁵ Buhârî, 3/28; İbn Hişam, *es-Sireratu'n-Nebevî*, 3/194; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/52

²⁰⁶ Buhârî, 64/28; Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, (Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), İmâre, 147

²⁰⁷ Meir Jacob Kister, “Bi'ri Maûne Seferi, çev. Ünal Kılıç - Ali Aksu, *İstem*, Yıl: 1 S: 1, 2003, 181-199.

²⁰⁸ Vakıdî, *Kitâbu'l-Meğâzi*, 346-354; İbn Hişam, *es-Sireratu'n-Nebevî*, 3/1 85; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/52-3; Buhârî, Meğâzi, 29/ 4088; Zürkanî/Zerkânî, *Şerhu'l-alâmeti'z-Zerkânî (Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye)*, Muhammed 'Abdulazîz el-Hâlidî, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-İlmiyye, 12 Cilt, 1417/1997), 2//496-505; Ahmet Önkâl, “Bi'ri Maûne”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/195-6; Muhammed es-Sâlihî Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Siret-i Hayri'l-İbâd*, (Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 6/57. Akt: Sezer, “İslâm Tarihi'nde Bi'r-i Maûne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma”, 247-274.

²⁰⁹ el-Enbiyâ 21/107

²¹⁰ Müslim, Fezâ'il, 126; Tirmizî, Da'avât, 118; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/138, 395,

²¹¹ Önkâl, “Bi'ri-Maûne”, 6/195-6.

olarak şehitlik yeri, durumları belirtilmiştir. Ayrıca Medine'ye gelen heyetlerinde elçileri Suffe'de ağırlandı. ²¹² Fakat bu elçileri listemize dahil etmedik.

Ashâb-ı Suffe isimleri hakkında pek çok araştırma yapılmıştır. Kaynaklarda belirtilen ve ulaştığımız Suffe Ashâb'ının isimleri kronolojik sıralaması şöyle:

1. Osmân b. Maz'ûn el-Cumehî (Ebû's-Sâib Osmân b. Maz'ûn b. Habîb b. Vehb b. Huzafe b. Cumah b. 'Amr b. Hasîs b. Ka'b b. Lüeyb el-Kuraşî el-Cumahî). Künyesi: Ebû Saîd. (Medine/Bakî Kabristanı- ö.2/623-4).²¹³

2. 'Abdullâh b. 'Amr b. Harâm b. Sa'lebe b. Harâm b. Ka'b b. Ğanm /Ğanem b. Ka'b b. Selime²¹⁴ el-Ensârî²¹⁵ el-Hazrecî es-Sülemî/Selemî.²¹⁶ Künyesi: Ebû Câbir.²¹⁷ (Medine-ö.3/624).²¹⁸

3. Cârîye b. Humeyl b. Nusebe/Nuşebe/Nusbe/Nuşbe (Şebbe) b. Kurt b. Murre b. Nasr b. Duhmân b. Nasr/Nassâr b. Duhmân b. Bisâr b. Sübey b. Bekir b. Eşcâ (Cariye b. Humeyl el-Escâi) (Medine-ö.3/625).²¹⁹

4. Furât/Ferat b. Hayyân b. Sa'lebe b. 'Abdu'l-uzzâ b. Habîb b. Hayye b. Rebî'a b. Sa'd b. el-Aclî/İclî (ö.3/624).²²⁰

²¹² Bkz. Heyetlerle gelen isimlerin tümünü için İsfahânî, *Ma'rifetu's-sahâbe*, İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*.

²¹³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 10/464; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe Ma'rifetu'l-Sahâbetu*, thk. Ali Muhammed Muavviz, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1996); 5/475; Askalânî, *el-İsâbe*, 8/39. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 45/449; İsfahânî, *Hilye*, 2/8 Ahmed b Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed 'Abdulkadir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 10/487

²¹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 3/359; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, 1/492

²¹⁵ Zehebî, *Târihu'l-İslâm (İmâm Zehebî)*, Darul Kitap Ansiklopedisi, Yayınlayan: Tevhid Sayfası https://drive.google.com/drive/folders/10hVIJ1h3j5ZkO-CaDXEa_1j7VvQQeppO (Dâru'l-Kitap Ansiklopedisi, 3/331-355.

²¹⁶ İsfahânî, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, 2/529; Askalânî, *el-İsâbe* 2/120; a.mlf. *Fethu'l-Bârî'de* Ensâr'ın nesebi için Benû Selime "yani Selime oğulları dendiğini bu kişinin Selime b. Sa'd b. 'Alî b. Esed b. Sâride b. Cüşem b. el-Hazrec olduğunu, bk. *Fethu'l-Bârî* 1/213.

²¹⁷ Ebû 'Amr Halife Hayyât, *et-Târihu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ el- Umerî (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1397), 73

²¹⁸ Ahmed b. Hilâl eş-Şatavî'ye göre Suffe'dendir. Akabe ehinden, Bedir ehl-i, Uhud şehidi; İbn Sa'd, *"Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetül Hâncî, 1461/2001), 3/520, tec. 323, 359; 'Abdullâh b. 'Amr'ın soyunu bkz. Hakan Temir, *Nesep Atlası* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 135; Ünal Kılıç – Muhammed Karaca, "Uhud'un İlk Şehidi Abdullâh b. Amr'ın Hayatı ve Faaliyetleri", *Siyer Araştırmaları Dergisi, SAD*, S: 12, Ocak-2022, 59-78, 62; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/4; M. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Amr b. Harâm", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/86

²¹⁹ Dârekutnî'den (ö.385/995) nakille, İbn Cerîr'in (ö.310/923) Cârîye'yi Suffeli saydığını zikreder. İsfahânî, *Hilye*, 1/ 354, 404; Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/281; es-Sehavî, *Rüchanu'l-Kiffe*, 161; İbn Esir, *Üsdü'l-Ğabe* 1/313; Askalânî, *el-İsâbe*, 1/554; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 5/202

²²⁰ Karede Seriyesi'nde vefat etti, İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 5/220; Ebû Saîd İbn 'Arabî (ö.341/952) Suffe'den sayar. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/18; Kendisi Rasûlullâh'ın (sav) Suffe'ye değil Kubbe'ye misafir ettiği anlaşmalı Mâlikilerdendi. Rasûlullâh'tan (sav) birden fazla hadîs rivâyet etmiş, Ehl-i Suffe'yle birlikte nakledilmiş herhangi bir olayı yoktur. İsfahânî, *Hilye*, 1/400

5. Hanzala/Hanzale b. Ebû 'Âmir 'Amr b. Sayfî b. Zeyd b. Dabîah Ebî 'Âmir 'Abdu'amr er-Râhib b. Sayfî b. en-Nu'mân b. Mâlik b. 'Umeyye b. Dubay Zeyd b. 'Umeyye b. İbnü'l-Kelbî el-Ensârî el-Evsî, er-Râhib. Künyesi/Lakabı: Tâkî ve Gâsilu'l-Melâike (Meleklerin yıkadığı sahâbe)). (Medine-ö.3/625).²²¹
6. Mersed/Mirsad b. Ebî Mersed Kennâz el-Ganevî (ö.3/624-5?).²²²
7. Mus'ab b. 'Umeyr b. Hâşim b. Abdumenâf b. 'Abdu'd-dâr b. Kusay²²³ b. Kilâb²²⁴ b. Murre el-Kuresî el-Abderî/Abdî/ İbâdî.²²⁵ Künye: Ebû Muhammed, Ebû 'Abdullâh.²²⁶ Lakabı: Mus'abu'l-Hayr/Hayırlı Mus'ab²²⁷ (ö.3/625).²²⁸
8. Sâbit b. Dahhâk/İbnu'd-Dehdâhe b. 'Umeyye b. Sa'lebe el-Ensârî Ebû Zeyd el-Eşhelî el-Hazrecî (ö.45/666)²²⁹ veya İbnü'd-Dehdâhe b. Nu'aym b. Ğanm b. İyâs. Künyesi: Ebu'd-Dehdâh. (ö.3/625)²³⁰
9. 'Âiz b. Mâ'is b. Kays b. Halde b. 'Âmir b. Zurayk (ö.4/625).²³¹
10. 'Âmir b. Fuheyre et-Teymî b. Mürre el-Ezd. Künyesi: Ebû 'Amr. Ebû Bekr-i Sıddîk Mevlâsı. (ö.4/625).²³²
11. 'Amr b. 'Umeyye b. Huveylid b. Abdullâh²³³ b. İyâs b. 'Abd b. Nâşire b. Ka'b b. Cudey b. Damre b. Bekir b. Abdümenât b. Kinâne²³⁴ ed-Damrî (ö.4/625).²³⁵

²²¹ Ebû Mûsâ Muhammed b. el-Musennâ'ya göre Ehl-i Suffe'dendir. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/357; Kâmil Çakın, "Hanzale b. Ebû 'Âmir", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/51.

²²² Bi'r-i Maûne'de gözcü ve din görevlisi olarak görevlendirilen sahâbilerdendir. Re'ci günü şehid edildi. Hamza b. Abdulmuttâlib'in anlaşması. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/25

²²³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, 3/107; İbn 'Abdilber, *el-İstiâb*, 698; Belazûrî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 1/53

²²⁴ Zehebî, *Siyeru'l-İlmiyye*, thk. Şuayb el-Arnâvut- Hüseyin el-Esed, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 3.basım 1985), 1/145.

²²⁵ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, 5/175.

²²⁶ İbn 'Abdi'l-berr, *İstiâb*, 698; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, 5/ 175; Ebil Kasım Abdurrahmân es-Süheylî, *er-Ravdü'l-Ünf fi Şerhi's-Sireti'n-Nebeviyye li İbn Hisâm*, thk. Abdurrahmân el-Vekil, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.), 2/252.

²²⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, 3/107

²²⁸ İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/20; Askalânî *el-İsâbe*, 3/184; İbnu'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, 5/175, 177; İbn 'Abdilber, *el-İstiâb*, 4/36; Zehebî, *Tecridü Esmâi's-Sahâbe*, 2/78; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/116, 133, 127-131, 'Abdullâh b. Mus'ab Zübeyrî, *Kitâbu Nesebu Kureys*, nşr. E. Lévi-Provençal, (Kahire: Dârü'l-Meârif, 1951), 254; Hüseyin Algül, "Mus'ab b. Umeyr", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/226-7

²²⁹ Ebû Nu'aym el-İsfahânî (ö.430/1038) Ashâb-ı Suffe'den saymaz. İsfahânî, *Hilye*, 1/337, 2/34; es-Sehavî, *Rüchanu'l-Kiffe*, 107

²³⁰ Ebû Lubâbe'nin dayısı. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 4/387

²³¹ Bi'r-i Maûne şehidi; Mu'âz b. Mâis b. Kays kardeşi, Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fi Sireti Hayri'l-İbâd*, 6/62; Sezer, "İslâm Tarihi'nde Bi'r-i Maûne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma", 247-274; Hicrî 12. vefat etti İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 3/341

²³² Bi'r-i Maûne şehidi, Ümmü Rûmân'ın annesi (Hz. 'Âişe'nin teyzesi), et-Tufeyl b. el-Hâris'in kölesiydi. 'Urve b. Zubeyr, *Meğâzî*, 178; Mûsâ b. 'Ukbe, *Meğâzî*, 205; Vâkîdî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 349, 352, 353; İbn 'Abdilber, *el-İstiâb*, 3/7; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/54, 3/127-8, 230, tec. 3/127; Askalânî *el-İsâbe*, 2/252; Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, Kitabu'l-Meğâzî 5/53, 44; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, 3/91; İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ* 1/ 109; Sezer, "İslâm Tarihi'nde Bi'r-i Maûne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma", 247-274; İbn Hişam, 3/1 87; Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Maârif*, thk. Servet 'Ukkaşe, Kahire 1960, 5/177; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 2/203; Ebu'l-'Abbâs Şehabeddin el-Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî ilâ Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed 'Abdulazîz Hâlid, (Beyrut, Dârü'l-Kitâbu'l-İlmiyye, 1438/2017), 9/ 161; Ünal Kılıç, Bi'ri Maûne Seferi (Sebep, Sonuç ve Çıkar İlişkileri Bağlamında), Marife, Yıl: 3, S: 1, Bahar, 2003, 141-154

12. ‘Abdullâh b. ‘Abdu’l-esed b. Hilâl b. ‘Abdullâh b. Ömer b. Mahzûm b. Yakaza b. Murre b. Ka’b b. Lueyy el-Mazûmî/el-Mahzûmî el-Kureysî (ö.13/634)²³⁶ veya (Ebû Seleme ‘Abdullâh b. ‘Abdu’l-esed (ö.4/625)).
13. ‘Abdullâh b. Kays b. Sırme b. Ebî Enes (ö.4/625)²³⁷ veya ‘Abdullâh b. Kays b. Sayfî b. Sahr b. Harâm b. Rebî’a b. Adî b. Ğanm b. Ka’b b. Selime (ö.Uhud savaşı sonrası).²³⁸
14. ‘Abdullâh b. Târik b. ‘Amr b. Mâlik b. Teym b. Şu’be b. Sa’dullâh b. Ferân b. Belî b. ‘Amr b. el-Hâf b. Kudâ’a (ö.4/625).²³⁹
15. Ebû Sa’d el-Hâris b. es-Simme b. ‘Amr en-Neccârî el-Hazrecî. Künyesi: Ebu’l-Cuheym.²⁴⁰ (ö.4/625).²⁴¹
16. Ebû Şeyh b. Ebî Sâbit veya Ubeyy b. Sâbit (ö.4/625).²⁴²
17. Ebû ‘Ubeyde ‘Amr b. Mihsan b. Atîk (ö.4/625).²⁴³
18. Evs b. Mu’âz (ö.4/625).²⁴⁴
19. Hâkem b. Keysân (ö.4/625).²⁴⁵
20. Halîd b. Ebu’l-Bükeyr b. ‘Abduyâlîl b. Nâşib b. Gıyere b. Sa’d b. Leys b. Bekir b. Abdumenât b. Kinâne (ö.4/625).²⁴⁶
21. Hâlid b. Sâbit b. en-Nu’mân (ö.4/625).²⁴⁷

²³³ Belâzurî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, 11/120.

²³⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, 4/281; Belâzurî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, 11/120; Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi’s-Sahâbe (Sahabe-i Kiram Ansiklopedisi)*, çev. Naim Erdoğan, (İstanbul: İz Yayınları, 2010), Askalânî, *el-İsâbe*, 3/484.

²³⁵ Bi’r-i Maüne şehidi, ‘Urve b. Zübeyr, *Meğâzî*, Nşr. Muhammed Mustafa el-A’zamî, (Riyâd: Mektebüt-Terbiyeti’l-‘Arabî, 1981), 178, a.mlf, ‘Adil ‘Abdulgagûr ‘Abdulganî, *el-Mektebetu’l-‘Arabiyyetu’s-Sudiyye*, 1413, 904; Mûsâ b. ‘Ukbe, *Meğâzî*, nşr. Muhammed Bakşîş Ebû Mâlik, Fas, 1994, 205; Vâkîdî, *Kitâbu’l-Meğâzî*, 352, 353; Sezer, “İslâm Tarihi’nde Bi’r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma”, 247-274

²³⁶ Abdullâh b. el-Mübârek’e (ö.181/797) göre Suffe’dendir. Ehl-i Uhud’dandır. İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliya*, 2/3

²³⁷ Bi’r-i Maüne şehidi; Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Reşâd fî Sîret-i Hayri’l-İbâd*, 6/62; Mustafa Sezer, “İslâm Tarihi’nde Bi’r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:2, S:2, 2015, 247-274. Askalânî, *el-İsâbe*, 3/275

²³⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 3/335

²³⁹ er-Recî şehidi, İbn Sa’d- *et-Tabakât*, tec. 3/258

²⁴⁰ Asri Çubukcu, “Hâris b. Simme”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/200-201

²⁴¹ Bi’r-i Maüne şehidi, ‘Urve b. Zübeyr, *Meğâzî*, 178; Mûsâ b. ‘Ukbe, *Meğâzî*, 205; Vâkîdî, *Kitâbu’l-Meğâzî*, 352, 353; Sezer, “İslâm Tarihi’nde Bi’r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma”, 247-274

²⁴² Bi’r-i Maüne şehidi; Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Reşâd fî Sîret-i Hayri’l-İbâd*, 6/62; Sezer, “İslâm Tarihi’nde Bi’r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma”, 247-274

²⁴³ Bi’r-i Maüne şehidi, İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 5/985. kişi Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Reşâd fî Sîret-i Hayri’l-İbâd*, 6/62; Sezer, “İslâm Tarihi’nde Bi’r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma”, 247-274

²⁴⁴ Bi’r-i Maüne şehidi, ‘Urve b. Zübeyr, *Meğâzî*, 178; Mûsâ b. ‘Ukbe, *Meğâzî*, 205; Vâkîdî, *Kitâbu’l-Meğâzî*, 352, 353; Sezer, “İslâm Tarihi’nde Bi’r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma”, 247-274

²⁴⁵ Bi’r-i Maüne şehidi, ‘Urve b. Zübeyr, *Meğâzî*, 178; Mûsâ b. ‘Ukbe, *Meğâzî*, 205; Vâkîdî, *Kitâbu’l-Meğâzî*, 352, 353; Sezer, “İslâm Tarihi’nde Bi’r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma”, 247-274

²⁴⁶ er-Recî şehidi, İbn Sa’d *et-Tabakât*, 3/222

²⁴⁷ Bi’r-i Maüne şehidi; Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Reşâd fî Sîret-i Hayri’l-İbâd* 6/62; Sezer, “İslâm Tarihi’nde Bi’r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma”, 247-274

22. Harâm b. Milhân b. Hâlid b. Zeyd b. Harâm b. Cundeb b. ‘Âmir b. Ğanm b. Adî b. en-Neccâr el-Ensârî (ö.4/625).²⁴⁸
23. Hubeyb b. Adıyy/Adî b. Mâlik b. ‘Âmir b. Mecde’a b. Cahcebâ el-Ensârî (ö.4/625).²⁴⁹
24. Ka’b b. Zeyd b. Mâlik (ö.4/625).²⁵⁰
25. Kutbe b. ‘Abdi’amr b. Mes’ûd b. ‘Abdi’l-Eşhel (ö.4/625).
26. Mâlik b. Sâbit (ö.4/625).²⁵¹
27. Mes’ûd b. Sa’d b. Kays b. Halde b. ‘Âmir b. Zürayk (ö.4/625).²⁵²
28. Mu’attib b. ‘Ubeyd/Abde b. ‘Iyâs b. Teym b. Şu’be b. Sa’dullâh b. Ferân b. Belî b. ‘Amr b. el-Hâf b. Kudâ’a (Mu’attib b. ‘Ubeyd b. Sevâd b. el-Heysem b. Zafer). (Recî’-ö.4/625).²⁵³
29. Mu’âz b. Mâ’is b. Kays b. Halde b. ‘Âmir b. Zürayk (Medine-ö.4/625).²⁵⁴
30. Munzir b. ‘Amr b. el-Huneys b. Levzân b. Abduvud b. Zeyd b. Sa’lebe b. el-Hazrec b. Sâide el-Ensâr (ö.4/625).²⁵⁵ el-Munzir b. ‘Amr el-Ensârî el-Hazrecî es-Sâidî (Mu’nik li-Yemût) (ö.4/625).²⁵⁶
31. Munzir b. Muhammed b. ‘Ukbe (ö.4/625).²⁵⁷
32. Nâfi’ b. Budeyl b. Verkâ (ö.4/625).²⁵⁸
33. Sa’d b. ‘Amr b. Sakf veya Ka’b b. Mâlik (ö.4/625).²⁵⁹
34. Sehl b. ‘Âmir (ö.4/625),²⁶⁰ veya Sehl b. ‘Amr (ö.4/625).²⁶¹

²⁴⁸ Bi’r-i Maüne şehidi, ‘Urve b. Zübeyr, *Meğâzî*, 178; Mûsâ b. ‘Ukbe, *Meğâzî*, 205; Vâkîdî, *Kitâbu’l-Meğâzî*, 352, 353; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 3/293; Sezer, “İslâm Tarihi’nde Bi’r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma”, 247-274

²⁴⁹ Bi’r-i Maüne şehidi. Ölmeden önce 2 rekât namaz kılma adetini başlatan ilk kişidir. İsfahânî, *Hilye*, 1/112-114; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 4/403

²⁵⁰ Bi’r-i Maüne şehidi, ‘Urve b. Zübeyr, *Meğâzî*, 178; Mûsâ b. ‘Ukbe, *Meğâzî*, 205; Vâkîdî, *Kitâbu’l-Meğâzî*, 352, 353; Sezer, “İslâm Tarihi’nde Bi’r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma”, 247-274

²⁵¹ Bi’r-i Maüne şehidi; Süfyân b. Sâbit’in kardeşi. Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Reşâd fî Sîret-i Hayri’l-İbâd* 6/61-3; Sezer, “İslâm Tarihi’nde Bi’r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma”, 247-274

²⁵² Bi’r-i Maüne şehidi; Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Reşâd fî Sîret-i Hayri’l-İbâd* 6/62; Sezer, “İslâm Tarihi’nde Bi’r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma”, 247-274; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 3/341

²⁵³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 3/258

²⁵⁴ Bi’r-i Maüne şehidi; Âiz b. Mâis b. Kays kardeşi Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Reşâd fî Sîret-i Hayri’l-İbâd* 6/62; Sezer, “İslâm Tarihi’nde Bi’r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma”, 247-274; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 3/341

²⁵⁵ Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Reşâd fî Sîret-i Hayri’l-İbâd* 6/62; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 3/357

²⁵⁶ Bi’r-i Maüne şehidi, ‘Urve b. Zübeyr, *Meğâzî*, 178; Mûsâ b. ‘Ukbe, *Meğâzî*, 205; Vâkîdî, *Kitâbu’l-Meğâzî*, 352, 353; Sezer, “İslâm Tarihi’nde Bi’r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma”, 247-274

²⁵⁷ Bi’r-i Maüne şehidi, ‘Urve b. Zübeyr, *Meğâzî*, 178; Mûsâ b. ‘Ukbe, *Meğâzî*, 205; Vâkîdî, *Kitâbu’l-Meğâzî*, 352, 353; Sezer, “İslâm Tarihi’nde Bi’r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma”, 247-274

²⁵⁸ Bi’r-i Maüne şehidi, ‘Urve b. Zübeyr, *Meğâzî*, 178; Mûsâ b. ‘Ukbe, *Meğâzî*, 205; Vâkîdî - *Kitâbu’l-Meğâzî*, 352, 1/353; İbn Hişâm, 3/198; Sezer, “İslâm Tarihi’nde Bi’r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma”, 247-274

²⁵⁹ Bi’r-i Maüne şehidi; Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Reşâd fî Sîret-i Hayri’l-İbâd* 6/62; Sezer, “İslâm Tarihi’nde Bi’r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma”, 247-274

35. Sufyân b. Hâtîb b. 'Umeyye (ö.4/625).
36. Sufyân b. Sâbit (ö.4/625).²⁶²
37. Tufeyl b. Saîd /b. Sa'd (ö.4/625).²⁶³
38. 'Ubey b. Mu'âz b. Enes b. Kays (ö.4/625).²⁶⁴
39. 'Urve b. Salt (ö.4/625).²⁶⁵
40. Zeyd b. Desinne/Desine b. Mu'âviye b. 'Ubeyd b. 'Âmir b. Beyâda (Mekke-ö.4/625)
41. Sakf/Sikâf b. 'Amr b. Şumayt el-Eslemî/el-Esedî (Ebû Mâlik) (Hayber-ö.7/630).²⁶⁶
42. Abdullâh b. Revâha b. Sa'lebe b. İmriu'l-Kays b. 'Amr b. İmriu'l-Kays b. Mâlik b. el-Egar b. Sa'lebe b. Ka'b b. Hazrec b. el-Hâris b. el-Hazrecî (ö.8/629)²⁶⁷ Künyesi: Ebû 'Amr, Ebû Muhammed, Ebû Revâha²⁶⁸
43. Abdullâh b. Saîd b. el-'Âs (b. 'Umeyye b. Abdüşems (ö.?).²⁶⁹ Asıl adı: el-Hakem. (Mute-ö.8/629).²⁷⁰
44. 'Ubeyd (Ebû 'Âmir el-Eş'arî). Mevlâ Rasûlullâh (sav) (ö.8/630).²⁷¹

²⁶⁰ Bi'r-i Maüne şehidi, 9 Seriyeye iştirakçilerinden Sehl b. Amr'ın yeğenidir. Mûsâ b. 'Ukbe, *Meğâzî*, 205- 208; Urve b. Zübeyr, *Meğâzî*, 178; Vâkîdî - *Kitâbu'l-Meğâzî*, 352, 353; Sezer, "İslâm Tarihi'nde Bi'r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma", 247-274

²⁶¹ Bi'r-i Maüne şehidi, 'Urve b. Zübeyr, *Meğâzî*, 178; Mûsâ b. 'Ukbe, *Meğâzî*, 205; Vâkîdî, 352, 353; Sezer, "İslâm Tarihi'nde Bi'r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma", 247-274

²⁶² Bi'r-i Maüne şehidi; Mâlik b. Sâbit'in kardeşi Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîret-i Hayri'l-İbâd* 6/61-3; Sezer, "İslâm Tarihi'nde Bi'r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma", 247-274

²⁶³²⁶³ Bi'r-i Maüne şehidi, 'Urve b. Zübeyr, *Meğâzî*, 178; Mûsâ b. 'Ukbe, *Meğâzî*, 205; Vâkîdî - *Kitâbu'l-Meğâzî*, 352, 353; Sezer, "İslâm Tarihi'nde Bi'r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma", 247-274

²⁶⁴ Bi'r-i Maüne şehidi; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîret-i Hayri'l-İbâd* 6/62; Sezer, "İslâm Tarihi'nde Bi'r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma", 247-274

²⁶⁵ Bi'r-i Maüne şehidi, 'Urve b. Zübeyr, *Meğâzî*, 178; Mûsâ b. 'Ukbe, *Meğâzî*, 205; Vâkîdî - *Kitâbu'l-Meğâzî*, 352, 353; Sezer, "İslâm Tarihi'nde Bi'r-i Maüne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma", 247-274

²⁶⁶ İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/352; es-Sehavî, *Rüchanul-Kiffe*, 159; Halife b. Hayyât'tan nakille Suffe'ye mensub olduğu söylenir. Bk. İsfahânî, *Hilye* tec. 1/403

²⁶⁷ Suffeli Ebu'd-Derdâ ile anne bir kardeştiler. bk. Zehebî, *Siyeru A'lam*, 1/231; 2. Akabe ehliendendir. Suffeli Mikdâd b. Amr (Mikdâd b. Esved) ile muâhât kardeşidir. Suffede ders meclisi kurmuş zengin sahâbelerdendir. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/525; İbn Hazm, *Cemheratu Ensâbi'l-'Arab*, 363; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rîfeti's-Sahâbe*, 3/234-7; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4/257; Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe*, 2/306; Selim Kaval, Ashabu's-Suffe ve Hadis Rivayetindeki Yeri, (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

²⁶⁸ Kettânî, *Teratib*, 2/153; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/525; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, 3/234; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1/231; Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/212; Ziriklî, *el-A'lam Kamusu*, (Beyrut: 12 Cilt, 1969, 1980), 4/217.

²⁶⁹ Suffe'nin öğretmeni; Ebû Ca'fer Muhammed İbn Habîb, *Kitâbu'l-muhabber*, (Haydr âbada: Dairatu'l-Mârîfî'l-Osmaniyye Ali Nefaktuha, 1961/1942), 460; İbn Abdilber, *el-İstîab*, 3/920; Kettânî, *et-Teratibu'l-İdâriyye*, 1/108; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kubrâ*, 4/266. 'Abdullâh b. Saîd b. 'Âs'ın Süryaniceye de vâkıf olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Ağaoğlu, *İslâm'ın İlk Başlarında İstihdam Politikaları*, 83

²⁷⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 5/15

45. ‘Abdullâh Zu’l-Bicâdeyn el-Muzenî (‘Abdu’l-uzza b. ‘Abdunuhm) (ö.9/630).²⁷² ‘Abdullâh b. ‘Abdunehm b. Afif b. ‘Useyhim/Suhaym b. Rebî’a b. Adî b. Sa’lebe b. Zu’eyb b. Sa’d b. Addâ b. Osmân b. Muzeyne el-Huzâ’î.²⁷³
46. Habîb (Nuseybe) b. Zeyd²⁷⁴ b. ‘Âsım en-Neccârî el-Hazrecî el-Ensârî el-Ezdi (ö.11/632).²⁷⁵
47. ‘Ukkâse/’Ukkâşe b. Mihsân b. Hursân b. Kays b. Mürre b. Kebîr b. Ganem b. Dûdân b. Esed b. Huzeyme el-Esedî. Künyesi: Ebû Mihsân. (Büzâha-ö.11/633).²⁷⁶
48. Kennâz/Kunnâz b. el-Husayn b. Yerbû b. Târif b. Hareşe b. ‘Ubeyd b. Sa’d b. ‘Avf b. Ka’b b. Cillân b. Ganm b. Yayha b. Ya’sur b. Sa’d b. Kays b. Aylân b. Mudar. (Ebû Mersed el-Ğanevî, Hamza b. Abdulmuttâlib’in anlaşmalısı), (Ebû Mersed). (Medine-ö.12/633).²⁷⁷
49. Sâlim b. Ma’kil (‘Ubeyd) b. Rebia (Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe). (Yemâme-ö.12/633).²⁷⁸
50. ‘Ukbe b. ‘Âmir b. ‘Abs b. ‘Amr b. Adî b. ‘Amr b. Rifâa b. Mevdûa b. Adî b. Ğanm b. Reb’a b. Reşdân b. Kays b. Ceheyne el-Cuhenî. Künyesi: Ebû Hammâd²⁷⁹ Redîfü Rasûllâh sıfatı²⁸⁰ Ebû ‘Amr (Mısır-Mukattam Mezarlığı, ö.58/678 veya 661-680?). veya ‘Ukbe b. ‘Âmir b. Nâbi b. Zeyd b. Hâram b. Ka’b Yemâme şehidi (ö.12/634).²⁸¹
51. Zeyd b. el-Hattâb b. Nufeyl b. ‘Abdu’l-uzzâ b. Riyâh b. ‘Abdullâh b. Kurt b. Rezâh b. Adî b. Ka’b b. Luey el-Kureşî el-Adevî. Künyesi: Ebû ‘Abdurrahmân. (Yemâme-ö.12/632-3).²⁸²
52. Ebû Kebse/Kebşe ed-Devsî el-Enmârî²⁸³ Asıl ismi: es-Süleymî, Mevlâ Rasûlullâh (sav). (ö.13/634).²⁸⁴

²⁷¹ Ebû ‘Abdillâh el-Hâfız en-Nisabûrî’ye göre Suffe’dendir. Peygamberimiz’in (sav) âzadlısı, Huneyn şehidi, İbn Esir, *Usdu’l-Ğabe*, 805; Askalanî, *el-İsabe*, 4/350; İbn Abdilber, *el-İsti’ab*, 3/157; İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliya*, 2/11; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 5/130

²⁷² Ali b. el-Medîni’ye (ö.234/848-9) göre Suffe’dendir Tebûk şehidi, İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliya*, 1/365

²⁷³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 5/171

²⁷⁴ Ebû Nu’aym el-İsfahânî (ö.430/1038) Ashâb-ı Suffe’den saymaz. İsfahânî, *Hilye*, 1/337, 2/34

²⁷⁵ Akabe ehl-indendir. Ebû Nu’aym el-İsfahânî (ö.430/1038) Ashâb-ı Suffe’den saymaz. İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliya*, 1/337, 355, 2/34

²⁷⁶ Ebû ‘Abdillâh el-Hâfız en-Nisabûrî’ye göre Suffe’dendir. Buzâha şehidi (Ridde), Tüleyha’yı öldürdü. İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliya*, 2/12; Ali b. Hibetullâh b. Ebî Nasr İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl fî Ref’i’l-İrtiyâb ani’l-Mü’telifi veil-Muhtelif fi’l-Esmâi vel Kunâ*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, 5 Cilt, 1411), 2/436; akt: Ali Çolak, “Ukkâşe b. Milsân el-Esedî ve Ökkeşiye Türbesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8/2008, S:3, 173-182, 176; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/52

²⁷⁷ Bedir ehl-i, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (ö.410/1021) Suffe’den sayar. İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliya*, 2/18; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/25

²⁷⁸ İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliya*, 1/370

²⁷⁹ İbnü’l-Esir, *Usdü’l-Ğabe*, 855-856; Askalanî, *el-İsabe fî temyizi’s-sahâbe*, 4/429-430; İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliya*, 2/8

²⁸⁰ “Redîfü Rasûlillâh” (Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 4/144; Mısır Valisi yapmıştır. Erdinç Ahatlı,” Ukbe b. Âmir”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/62-63; Hademü Rasûlillâh olarak katırının bakıcısıydı. Zehebî, *Siyeru A’lami’n-Nübela*, 2/1099; İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliya*, 2/8

²⁸¹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 3/326, 5/306

²⁸² Ebû ‘Abdillâh el-Hâfız’a göre Suffe’dendir. Hz. Ömer’in kardeşi, Bedir Ehl-i, Müseyleme (ö.12/633) Savaşı’nda şehid oldu. İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliya*, 1/367, İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 3/209

53. ‘Abdullâh/’Amr b. Kays b. Zâide b. Esam b. Herm b. Revâha b. Hacer b. Adıyy b. Maîs b. ‘Âmir b. Luey Ümmü Mektum el-Kureysî el-’Âmirî (ö.14-5/636).²⁸⁵
54. Berâ’e b. Mâlik b. Nadr el-Hazrecî (ö.20/640)²⁸⁶ veya el-Berâ b. Mâlik b. Damdam b. Zeyd b. Harâm b. Cundeb b. ‘Âmir b. Ğanm b. Adî b. en-Neccâr (Tüster-ö.17/637-8).²⁸⁷
55. Ebû ‘Abdirrahmân Mu’âz b. Cebel b. ‘Amr b. Evs b. ‘Âiz b. Adî b. Ka’b b. ‘Amr b. ‘Udey b. Sa’d el-Ensârî el-Hazrecî el-Cuşemî.²⁸⁸ Künyesi: Ebû ‘Abdurrahmân. (Ürdün-ö.17-8/638).²⁸⁹
56. ‘Utbe b. Gazvân b. Câbir b. Vehb/Vuheyb b. Nuseyb b. Zeyd b. Mâlik b. el-Hâris b. ‘Avf b. Mâzin b. Mansûr b. İkrime b. Hasafe b. Kays b. Aylân b. Mudar el-Mâzinî. Künyesi: Ebû Abdullâh, Ebû Ğazvân. (Basra-ö.17/638).²⁹⁰
57. ‘Âmir b. ‘Abdullâh b. Cerrâh b. Ka’b b. Dabbe b. Hars b. Fehr/Fihri el-Kureşî. (Ebû ‘Ubeyde) (Ümmetin Emîni). (ö.18/639).²⁹¹
58. Saîd b. ‘Âmir b. Hizyamî/Hizyem b. Selâmân b. Rebî’a b. Sa’d b. Cumah b. ‘Amr b. Husays (Cuzeym) el-Cumehî (ö.19-20/640).²⁹²
59. Bilâl b. Rebâh el-Habeşî. Künyesi: Ebû Abdullâh (Mevla ‘Umeyye b. Halef veya Ebû Bekir es-Siddîk) (Şam/Haleb- ö.20/641).²⁹³ veya Dımaşk Bâbü’s-Sağır Mezarlığı.²⁹⁴
60. ‘Uveym b. Sa’ide b. ‘Âiş b. Kays b. en-Nu’mân b. Zeyd b. ‘Umeyye ‘Avf el-Evsî el-Ensârî.²⁹⁵ Künyesi: Ebû ‘Abdurrahmân. (ö. Hz. Ömer hilafeti 634-644).

²⁸³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 9/522

²⁸⁴ Peygamberimiz’in (sav) âzadlısı, Ebû ‘Abdillâh el-Hâfiz Suffe’den sayar. İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliya*, 2/20; İbn Sa’d *et-Tabakât*, 3/25

²⁸⁵ Ebû Rezîn’e göre Suffe’dendir. el-Abese suresi nüzul sebebi. İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliya*, 2/4; 4 İbn Sa’d, *Tabakât*, 4/206; İbn Hibbân el-Büstî, *Meşâhiru’ulemâ*, (Mensuriye: Dâru’l-Vefâ, 1991), 36. Akt: Mesut Tay, Abese Süresi Bağlamında Hz. Peygamber’e Yöneltilen “İtâb” Ayetleri, *Bitlis İslamiyat Dergisi*, C:3, S:2, Aralık-2021), 50-64, 56

²⁸⁶ İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliya*, 1/350; Sehavî, *Rüchanu’l-Kiffe*, 153; Kendisinden 2 yaş küçük olan Enes b. Mâlik’in öz ağabeyidir. (İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 4/329) Annesi Ümmü Süleym, ensârdan Ebû Talha ile evleninceye kadar Berâ annesiyle beraber yaşamıştır. Nikâhın ardından henüz 12-13 yaşlarında Suffe’ye yerleşmiştir. Yaşar Akaslan, “Şhadete Susamış Bir Kahraman: Berâ b. Mâlik”, *Diyanet Dergi*, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=34463> 10.03.2022; İbn İshâk’a göre ehl-i Suffe’dendir. Sehavî, *Rüchan’ul-Kiffe fi Beyani Nubzetun Min Ahbari Ehli’s-Suffe*, 153.

²⁸⁷ Enes b. Mâlik’in kardeşidir. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 4/429

²⁸⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 9/488

²⁸⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 3/335

²⁹⁰ Bedir ehl-i, İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliya*, 2/8; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/57, tec. 3/56

²⁹¹ İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliya*, 2/10; Baktır, *Suffa Ashâbı*, 144, Baktır, “Suffa Örneği” Bağlamında Cami ve Eğitim”, Uluslararası Cami Sempozyumu (Sosyo-Kültürel Açından, (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 08-09 Ekim 2018), 1/451-471, 1/465

²⁹² Vâkidi’ye (ö.207/823) göre Suffe ehliendir. İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliya*, 1/368; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 9/503

²⁹³ Habeşlilerin ilk Müslüman olanıdır. İlk ezan okuyandır. Şam’a yerleşenlerdendir. İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliya*, 1/147, 261, 349; es-Sehavî, *Rüchanu’l-Kiffe*, 156; İbn Esîr, *Usdu’l-Ğabe*, 1/243, 3/37; Zehebî, *Siyer*, 1/ 349, 358; Askalânî, *el-İsabe*, 1/455; İbn Abdilberr, *el-İsti’ab*, 1/258, 261; İbn Sa’d, *Tabakât*, tec. 3/128, 232.

²⁹⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, tec 9/485

61. Mes'ûd b. Rebî'/Rebî'a b. 'Amr b. Sa'd b. 'Amr b. Sa'd b. 'Abdu'l-uzzâ el- Kârî. Künyesi: Ebû 'Umeyr. (ö.30/650).²⁹⁶

62. 'Abdullâh b. Mes'ûd el-Muhâcir ('Abdullâh b. Mes'ûd b. Ğâfil b. Habîb b. Şemh b. Fe'r/Fâr²⁹⁷ b. Mahzûm b. Sâhile b. Kâhil b. el-Hâris b. Temîm²⁹⁸ b. Sa'd b. Huzeyl b. Huzeyme b. Mudrike²⁹⁹ b. İlyâs b. Mudar³⁰⁰ el-Huzelî/Huzeyl. Künyesi: Ebû 'Abdurrahmân, Lakabı: İbn Ümmi 'Abd.³⁰¹ (Medine/Bakî Kabristanı-ö.32/652-3).³⁰²

63. 'Abdullâh b. Zeyd b. 'Abdurabbih b. Sa'lebe b. Zeyd b. el-Hâris b. el-Hazrec el-Cuhenî (Mu'âviye dönemi 40/661-60/680).³⁰³ Künyesi: Ebû Muhammed. Lakabı: Sâhibü'l-Ezân. (ö.32/652)³⁰⁴/(ö.32/653).³⁰⁵

64. Cundüb b. Cunâde b. Ku'ayb b. Su'ayr b. el-Vak'a b. Harâm b. Sufyân b. 'Ubeyd b. Harâm b. Ğıfâr b. Muleyl b. Damre b. Bekir b. 'Abdumenât b. Kinâne b. Huzeyme b. Mudrike b. İlyâs b. Mudar³⁰⁶ Künyesi: Ebû Zerri'l-Ğıfârî. (Şam-ö.32/653).³⁰⁷

65. 'Uveymir b. Zeyd b. Kays b. 'Âişe b. 'Umeyye b. Mâlik b. 'Âmir b. Adiy/Adî b. Ka'b b. el-Hazrec b. el-Hâris b. 'Âmir el-Ensârî el-Hazrecî. Künyesi: Ebu'd-Derdâ 'Uveymir veya 'Uveymir b. Zeyd b. Kays b. 'Âişe b. 'Umeyye b. Mâlik b. Ka'b b. el-Hazrec b. el-Hâris b. el-Hazrec.³⁰⁸ (ö.32/652?).³⁰⁹

²⁹⁵ Bedir Ehlindedir. Suyla taharetlenen ilk kişidir. Ebû A'bdillâh el-Hâfız en-Nisabûrî'ye göre Suffe'dendir. 'Amr b. 'Avf oğulları müttefiki, Bedir Ehl-i, İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/369-370, 2/11; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 3/260; İbn Hazm, *Cevami'u's-Sire*, thk. İhsân 'Abbâs, Nasiruddîn Esed, (Mısır: Dâru'l-Meârif, t.y), 126; İbnu'l-Cevzî, *Telkih*, 269

²⁹⁶ Ebû 'Abdillâh el-Hâfız Suffe'den sayar. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/21; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/95; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/18; Aĝaoĝlu, *İslâm'ın İlk Başlarında İstihdam Politikaları*, 84

²⁹⁷ İbn Asâkir, İbn-i Mes'ûd'un dedesinin adının Fâd olduğunu rivâyet etmektedir. Ebu'l-Kâsım Asakîr, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, thk. tah. 'Amr b. Garame el-'Amrî, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1996), 33/51.

²⁹⁸ Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe'de* (ص) şeklinde yazar. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.), 2/129.

²⁹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 144-5

³⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Birdûnî, İbrâhîm Atfeş, (Kahire: Dâru'l-Kütüb'il-Mısıriyye, 1964), 407; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/382; Ahmed b. 'Abdullâh el-Hazrecî, *Hulâsatu tehzîbi tehzîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Mecdî Mansûr eş-Şûrâ, (Beyrut: 2001, 2/118; İsbahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Muhammed Hasan İsmail, Mes'ûd 'Abdulhamid, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 3/229. İbn Mes'ûd'un ismi, nesebi, künyesi, lakabı ve kabilesiyle ilgili geniş bilgi için bk. 'Abdussettar eş-Şeyh, 'Abdullâh b. Mes'ûd, (Dımeşk, 1982), 20-23. Akt: Ayşe Elmalı, Abdullah b. Mes'ûd ve Hukukî Kişiliği, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 17

³⁰¹ İbn Abdülber, *el-İstiâb*, 2002, 407-40

³⁰² Yahyâ b. Mâin'e (ö.233/848) göre Suffe'dendir. İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya*, 1/375; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/86, 167; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, /987.

³⁰³ Ebû 'Abdillâh el-Hâfız en-Nisabûrî'ye göre Suffe'dendir. İbn Hazm, *Cevami'u's-Sire*, 305; İbnu'l-Cevzî, *Telkih*, 265

³⁰⁴ Ezânî rüyasında ilk görendir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 3/307

³⁰⁵ İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/6

³⁰⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 4/280

³⁰⁷ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya*, 1/352; es-Schavî, *Rüchanu'l-Kiffe*, 166-167.

³⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 4/451, 9/493

³⁰⁹ Hz. Peygamber'in (sav) onun hakkında "ümmetimin en âbidi ve en müttakisi"³⁰⁹ "bu ümmetin hakîmi"³⁰⁹ gibi takdîrîkâr ifadeler kullandığı rivâyet edilmektedir. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/11.

66. Mikdâd b. 'Amr b. Sa'lebe b. Mâlik b. Rebî'a b. Sumâme b. Matrûd b. 'Amr b. Sa'd b. Dehîr/Duheyf b. Luey b. Sa'lebe b. Mâlik b. eş-Şerîd b. Ebû Ehven b. Kâs/Fâiş b. Dureym b. el-Kayn b. Ehved b. Behrâ b. 'Amr b. el-Hâf b. Kudâ'a el-Behrâvî veya Mikdâd b. 'Amr el-Kindî/Mikdâd b. Esved. Künyesi: Ebû Ma'bed. (Medine el-Bakî Mezarlığı-ö.33/653).³¹⁰

67. 'Ubey b. Kâ'b b. Kays el-Ensârî veya 'Ubey b. Kâ'b b. Kays b. 'Ubeyd b. Zeyd b. Mu'âviye b. 'Amr b. Mâlik b. en-Neccâr el-Ensârî.³¹¹ Künyesi: Ebû'l-Munzir, (Ebû't-Tufeyl). Lakabı: Seyyidu'l-Kurrâ, Seyyidu'l-Müslimîn, Seyyidu'l-Ensâr. (Medine veya Medain/İsfahân/Filistin-ö.33/654?).³¹²

68. 'Abdurrahmân b. Cebr b. 'Amr Ebû 'Ubeys el-Evsî el-Ensârî el-Hârisî (Ebû 'Abs/'Abdurrahmân) (ö.34/654).³¹³

69. 'Ubâde b. Sâmid/Sâmit b. Kays b. Asrâm/Esram b. Fihfih b. Sa'lebe b. Ğanm b. 'Avf b. 'Amr b. 'Avf b. el-Hazrec el-Ensârî el-Kavâkile. Künyesi: Ebu'l-Velîd. (Remle-ö.34/654)³¹⁴ veya Şam/Dımaşk Mezarlığı³¹⁵

70. Huzeyfe b. Huseyl (Hisl) b. Câbir b. Rebî'a b. 'Amr b. Cerve/Cirve b. el-Hâris b. Katî'a b. el-'Absî Yemân. Künyesi: Ebû 'Abdillâh. (ö.36/656).³¹⁶

71. Selmân el-Fârisî/er-Ramehurmuzî³¹⁷ önceki ismi: Mâbih b. Buzehşan b. Dehi Deyre³¹⁸; Mâbih b. Buzehşan³¹⁹ b. Luzehşan³²⁰ b. Behbüzan (Bûd/Behbûd)³²¹ Âbulmülk el-

³¹⁰ Esved b. 'Abdî Yağûs'un azadlı kölesidir. Muhammed b. Yahyâ ed-Duelî, Suffe'den sayar. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/20; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 3/91-3

³¹¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdu'l-Ğâbe*, 1/49; Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ'i'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*, tah. Beşşâr 'Avvâr Ma'rûf, Şuayb el-Arnâvut, Sâlih Mehdi 'Abbâs, (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1408/1988), 1/32

³¹² Suffe'nin öğretmeni, İbn-i Mâce, Ticaret, 8; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/352, tec. 3/284, 3/500-2; *Suyutî, el-İtkân*, tah. Muhammed Abdulkâdir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-İlmiyye, 1418/1998), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, tec. Sâkıp Yıldız vd. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987, 1/125; Subhî Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Şam, 1962), tec. Mehmet Sait Şimşek, (Konya: Hibaş Yayınları, ts.) 65.

³¹³ Ebû 'Abdillâh el-Hâfız en-Nisabûrî'ye göre Suffe'dendir. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/8; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 3/286; Bünyamin Erul, "Übey b. Kâ'b", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/272-4

³¹⁴ Suffe'nin öğretmeni. Ebû Dâvûd, Büyü, 37; İbn Mâce, Ticaret, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/315; Hâkim, *el-Müstedrek, ala's-Sahihyn*, (Dâru's-Sadir, 1435/2014), 2/48, 3/400; Taberânî el-Mu'cemu'l-Kebir, 18/53; Ali b. Muhammed Huzâi, *Tahric*, tah. İhsân 'Abbâs, (Beyrut: Dâru'l-Garbu'l-İslâmiyye, 1405/1985), 66, 70; M. Yaşar Kandemir, "Übâde b. Sâmit", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/13-14; Ağaoğlu, *İslâm'ın İlk Başlarında İstihdam Politikaları*, 83; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/546, tec. 3/315, 360; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 808; İbnü'l-Esîr, *Üsdu'l-Ğâbe*, 3/161; Zehebî, *Siyer*, 2/11; Askalânî, *Tehzîb*, 14/189; Askalânî, *el-İsâbe*, 3/626; İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân Murad, (Hindiyeye: Dâiratu'l-meârifî'l-Osmâniyye, 1973/1393), 3/303

³¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 9/488

³¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 4/334

³¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 4/88

³¹⁸ Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrût, 1968, 3/171

³¹⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdu'l-Ğâbe fî Mârifeti's-Sahâbe*, byy, ty. 2/328

³²⁰ Askalânî, *Tehzîbüt-Tehzîb*, Beyrût, 1991, 4/137-8

³²¹ Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, Beyrût, 1328/1910, 2/63

İsfahânî; Mâbih b. Büzehşan b. Mürselân b. Behbüzan b. Firûz b. Suhrek³²² el-İsbahânî el-Ceyî³²³ Lakabı: Selmânü'l-İslâm/Selmânü'l-Hayr. Künyesi: Ebû 'Abdillâh.³²⁴ (Medain-ö.36/656?).³²⁵

72. 'Amr b. 'Abese b. Hâlid b. Huzeyfe b. 'Amr b. Halef b. Mâzin b. Mâlik b. Sa'lebe b. Buhse b. Suleym b. Mansûr b. İkrime b. Hasefe b. Kays b. Aylân b. Mudar es-Sulemî. Künyesi: Ebû Nuceyh.³²⁶ (Şam-Dımaşk-ö.36/644-656?).³²⁷

73. Sâlim b. 'Umeyr/Numeyr Sa'lebe b. 'Amr b. 'Avfî el-Esca'î/el-Eşca'î (ö. Hz. Osmân Dönemi, 644-656).³²⁸

74. Mistah b. 'Usâse/Esâse b. 'Abbâs b. Muttâlib b. Abdumenâf b. Kusay. Künyesi: Ebû 'Abbâd/'Ubâde el-Kureysî ('Avf). (ö.34/654 -37-8/657?).³²⁹

75. 'Ammâr b. Yâsir b. 'Âmir b. Mâlik b. Kinâne b. Kays b. el-Husayb/Husayn b. el-Vezîm b. Sa'lebe b. 'Avf b. Hârise b. 'Âmir el-Ekber b. Yâm b. Zeyd ('Ans) b. Mâlik b. 'Uded b. Zeyd b. Yeşcüb b. 'Arîb b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân b. Âbir (Hz. Hûd) el-'Ansî el-Yemenî. Künyesi: Ebû Yakzân/Yakazân. (Kûfe- ö.37/657).³³⁰

76. Habbâb b. Eret/Erat b. Cendele b. Sa'd b. Huzeyme b. Ka'b b. Sa'd b. Zeydumenat b. Temim et-Temimî el-Huzaî. Künye: Ebû 'Abdillâh³³¹ Ebû Yahyâ, Ebû Muhammed.³³² (Kûfe-ö.37/657-8).³³³

77. Safvân b. Beydâ b. Vehb b. Rebî'a b. Hilâl b. Mâlik b. Dabbe b. el-Hâris b. Fîhr. Künyesi: Ebû 'Amr. (Medine ö.38/659-2/624?).³³⁴

78. Suheyb b. Sinân b. Mâlik b. Abdu'amr b. Ukayl b. 'Âmir b. Cendele b. Cezîme b. Ka'b b. Sa'd b. Eslem b. Evs Menât b. en-Nemir b. Kâsıt b. Hinb b. Efsâ b. Du'mî b. Cedîle b. Esed b. Rebî'a b. Nizâr. Künyesi: Ebû Yahyâ er-Rûmî. (Medine-Bakî Mezarlığı, ö.38/659).³³⁵

³²² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe ft Mârifeti*, 2/328

³²³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 4/87

³²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 4/87

³²⁵ Hendek Savaşında hendek kazma fikrini verendir. Farsilerden/'Acemlerden/İranlılardan ilk Müslümân olandır. Ehl-i Beyten kabul edilir. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/367; İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/75, tec. 87; İbn Abdilberr, *el-İsti'ab*, 2/194; Askalânî, *el-İsabe* 3/118-119.

³²⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 9/508

³²⁷ Ebû Saîd İbn 'Arabî (ö.341/952) Suffe'den sayar. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/15

³²⁸ Ebû 'Abdillâh'a göre Suffedendir. Bedir Ehl-i, *et-Tevbe* 92 ayet nüzul sebebi, İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/371

³²⁹ Ebû 'Abdillâh el-Hâfız Suffe'den sayar. el-Mâide Süresi 27. ayetinin nüzul sebebi, İfk Hadîse'sinde adı geçer, Hz. Ebû Bekr yardım ettiği kimselerdendir. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/20; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/30

³³⁰ Siffin şehidi, İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/8; İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/125, 141-142, 176-189, 4/, 101, 6/7; İbn Abdülber, *İsti'ab*, 3/1001, 1135-6, 1140-1, 4/124, 1589; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/412, 4/122-3-4, 126-7, 5/433; Askalânî, *İsabe*, 4/142-3, 273-4, 6/332-3

³³¹ Askalânî, *İsabe* tec. 298

³³² M. Yaşar Kandemir, "Habbâb b. Eret", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/340-341

³³³ Kürdüs'e göre Suffe'dendir. Bedir ehliendir. Târik b. Şihâb'a göre Muhâcir ve işkence görenlerdendir. Kûfe'ye yerleşti. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/359, 538; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/93

³³⁴ Ebû 'Abdillâh el-Hâfız'a göre Suffe'dendir. Bedir ehliendir. el-Bakara 2/218 nuzul sebebidir. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/373; İbn Sa'd *et-Tabakât*, tec. 3/236

79. Ebû Lubâbe b. 'Abdu'l-münzir b. Zenber b. 'Umeyye b. Zeyd b. Mâlik b. 'Avf b. 'Amr el-Ensârî (644-656/656-661?).³³⁶ veya Rufâa Ebû Lubâbe (ö.?).³³⁷ veya Ebû Lubâbe b. 'Abdu'l-münzir b. Rifâa/Râfi' Zenber b. 'Umeyye b. 'Amr b. 'Avfî el-Ensârî el-Evsî (İsmi Bişr/Besir/Beşîr/Buşeyr b. 'Abdu'l-münzir). Künyesi: Ebû Lubâbe. (ö.40/661).³³⁸

80. 'Abbâd b. Halîd el-Ğifârî (ö.Mu'aviye Dönemi 40/661-680).³³⁹

81. Ebû Mûsâ el-Eş'ârî 'Abdullâh b. Kays b. Suleym b. Hadâr b. Harb b. 'Âmir b. Ater b. Bekir b. 'Âmir b. Azer b. Vâil b. Nâciye b. el-Cumâhir b. el-Eşâr Nebt b. 'Uded b. Zeyd b. Yeşcüb b. Arîb b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân (Medine-ö.42/662-3).³⁴⁰

82. Huzeyfe b. Esid b. Hâlid b. 'Avez/el-Eğvez b. Vâkia b. Harâm el Ğifârî (Ebû Sariha/Sureyha) (ö.42/662).³⁴¹

83. Hâlid b. Zeyd b. Kuleyb b. Sa'lebe b. 'Abd b. 'Avf b. Ğanem b. Mâlik b. el-Neccâr Belhâris b. el-Hazrec. Künyesi: Ebû Eyyûb el-Ensârî (İstanbul-ö.49/669).³⁴²

84. 'Ubâde b. Kurs/Kurt el-Leysî (ö.49/669).³⁴³

85. 'Abdullâh b. 'Uneys b. Es'ad b. Harâm b. Habîb b. Mâlik b. Ğanm b. Ka'b b. Teym b. Buhse b. Nâşire b. Yerbû b. el-Berk b. Vebere el-Kudâ'a el-Cuhenî (Şam-ö.54/674).³⁴⁴

86. Sevbân b. Bucdüd/Yemred es-Serâtî el-Yemânî. Mevlâ Rasûlullâh (sav). Künyesi: Ebû 'Abdullâh, Zu'l-Esâbî. (Hıms-ö.54/673)³⁴⁵ veya Kudüs Beytu'l-Makdis.³⁴⁶

³³⁵ Ebû Hureyre'ye (ö.58/678) göre Suffe'dendir. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/373; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 3/127

³³⁶ et-Tevebe 9/102, 117, 118; el-Mâide 5/41; el-Enfâl 8/27 ayetleri hakkında nüzul olmuştur. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 3/259; İbnu'l-Cevzî, *Telkih*, 284

³³⁷ İbn Hazm, *Cevami'u's-Sire*, 309; Asri Çubukçu, "Ebû Lübâbe el-Ensârî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/179

³³⁸ Ebû 'Abdillâh Hâfız en-Nisâbüri'ye göre Suffe'dendir. Bedir Ehl-i İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/366; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 3/259

³³⁹ Vâkîdî'ye göre Suffe'dendir. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/9; İbn Esir, *Usdu'l-Ğabe*, 629; İbn Abdilber, *el-İsti'ab*, 2/390; Askalânî, *el-İsabe*, 3/498; Zehebî, *Tecridu Esmâi's-Sahâbe*, 1/291

³⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 4/131

³⁴¹ İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/355

³⁴² Muhammed b. Cerîr'e göre Suffe ehliendir. Akabe ehl-i, Bedir ehl-i, Ebû Nu'aym el-İsfahânî (ö.430/1038) Ashâb-ı Suffe'den saymaz. *Hilyetu'l-Evliya*, 1/361; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/449, 450, tec. 3/277; İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sire*, 259; Askalânî, *el-İsabe*, 1/459, 460, 4/2668; İbnu'l-Esir, *Usdu'l-Ğabe*, 2/121, 122, 7/291, 292; İbn Abdilber, *el-İsti'ab*, 2/10, 11, 4/479; Zehebî *Tecridu Esmâi's-Sahâbe*, 2/313, 325; Hüseyin Algül, "Ebû Eyyûb el-Ensârî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/124; Muhammed Emin Yıldırım, *Hiz. Peygamber'in (sas) Albümü Soy Ağacı/Nesebi ve Yakınları*, (İstanbul: Siyer Yayınları, Kasım 2020).

³⁴³ Ebû Saîd İbn 'Arabî (ö.341/952), Suffe'den sayar. Askalânî *el-İsabe*, 3/508; İbn Esir, *Usdu'l-Ğabe*, 631; İbn Abdilber, *el-İsti'ab*, 3/394; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/16

³⁴⁴ Ebû 'Abdillâh el-Hâfız en-Nisâbüri'ye göre Suffe'dendir. 2. Akabe biatına katılanlardandır. Medine'deki putları gizlice kıran diğerleri ise Mu'âz b. Cebel ve Sa'lebe'dir. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/5; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/407, tec. 4/508; İbn Abdilber, *el-İsti'ab*, 3/7; Askalânî, *el-İsabe*, 4/13; İbn Esir, *Usdu'l-Ğabe*, 3/179.

³⁴⁵ Rasûlullâh'ın (sav) mevlası. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/350. A'mr b. Ali'ye dayandırarak Ehl-i Suffe'den saymıştır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 5/130, 9/505

87. Ka'b b. 'Amr Ebû'l-Yesr/Yesâr Ensârî (ö.55/674).³⁴⁷
88. Sa'd b. Ebî Vakkâs/Mâlik b. 'Uheyb b. 'Abdimenaf b. Zuhre b. Kilâb el-Kureşî ez-Zuhrî. Künyesi: Ebû İshâk. (Akabe-Bakî Mezarlığı- ö.55/675).³⁴⁸
89. 'Abdullâh b. Havâle el-Ezdi (Şam/Dımaş- ö.58/677).³⁴⁹
90. 'Abdurrahmân b. Sahr b. 'Abdizişer b. Tarif b. Attâb b. Sa'b b. Hüneyye b. Sa'd b. Sa'lebe b. Süleym b. Fehm b. Ğanem³⁵⁰ 'Umeyr b. 'Âmir b. 'Abduzi'ş-Şerâ b. Tarîf b. Ğiyas b. Ebî Sa'd b. Huneyye b. Sa'd b. Sa'lebe b. Suleym b. Fehm b. Ğanm b. Devs³⁵¹ Adı: 'Abdi Şems veya 'Abdurrahmân b. Sahr Ebû Harira ed-Devsî en çok kullandığı isimleri.³⁵² Künye: Ebû Hureyre İslâm sonrası adı: 'Abdullâh.³⁵³ (ö.58/678).
91. 'Ukbe b. 'Âmir b. 'Abs b. 'Amr b. Adî b. 'Amr b. Rifâa b. Mevdûa b. Adî b. Ğanm b. Reb'a b. Reşdân b. Kays b. Ceheyne el-Cühenî, (Künyesi: Ebû Hammâd'³⁵⁴ "Redîfû Rasûllîh" sıfatı)³⁵⁵ (Mısır-Mukattam Mezarlığı, ö.58/678).
92. Fudâle/Fedâle b. 'Ubeyd el-Ensârî el-Evsî (ö.53/673).³⁵⁶ veya Fedâle b. 'Ubeyd b. Nâfiz b. Kays b. Suheybe b. el-Asram b. Cahcebâ/Cehcebâ b. Kulfe b. 'Avf b. 'Amr b. 'Avf el-Ensâr. (Şam/Dımaş-ö.661-680)³⁵⁷
93. Hind b. Hârise el-Eslemî (Medine-ö.Mu'âviye dönemi 661-680).³⁵⁸
94. Esmâ b. Hârise el-Eslemî (Esmâ b. Hârise b. Sa'îd b. 'Abdullâh Ğiyâs b. 'Amr b. 'Âmir b. Sa'lebe b. Mâlik b. Efrâ/Efsâ el-Harisî) (Ebû Muhammed).³⁵⁹ (Basra-ö.60/682-66/685).

³⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 9/530

³⁴⁷ Bedir ehl-i, Ebû 'Abdillâh el-Hâfiz, Suffe'den sayar. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/19; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 9/48

³⁴⁸ Aşere-i Mübeşşere'den, İslâm tarihinde ilk defa din uğruna kan aktan, Allahu Teâlâ yolunda ilk ok atan kişi, Kûfe valisi, Muhâcirlerden en son vefat eden, Ebû Nu'aym el-İsfahânî (ö.430/1038) Ashâb-ı Suffe'den saymaz. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/368-9; Askalânî, *el-İsabe*, 3/61, 62; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, Dâru'l-Kutub el-İlmia, ty. 1/22; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/104, 141, 147; İbn Abdilber, *el-İsti'ab*, 2/173, 174; İbn Esîr, *Usdu'l-Ğabe*, 2/369

³⁴⁹ Ebû İsâ et-Tirmizî'ye (ö.279/892) göre Suffe'dendir. Şam'a yerleşmiştir. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/3; İbnü'l-Cevzî, *Telkih*, 267

³⁵⁰ Tirmizî, *Sünen*, Menakıb 47; Askalânî, *el-İsabe*, 7/354; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kebir*, 5/232; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/376; el-Yemenî, *Riyadü'l-Mustetaba*, 277.

³⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kebir*, 5/230; İbn Abdilber, *el-İsti'ab*, 4/329- 330; İbn Esir, *Usdu'l-Ğabe*. 1411

³⁵² Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, (Haydarâbâd: Dâru'l-Meârifu'l-Usmâniyye, t.y.), 1/132, 6/132; M. Yaşar Kandemir, "Ebû Hureyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/160.

³⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 5/267

³⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *Usdü'l-Ğabe*, 855-856; Askalânî, *el-İsabe fi temyizi's-sahâbe*, 4/429-430; İsfahânî, *Hilyetu'l-evliya' ve tabakâtu'l-asfiyâ*, 2/8;

³⁵⁵ "Redîfû Rasûlillâh" (Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 4/144; Mısır Valisi yapmıştır. Ahatlı," Ukbe b. Âmir", 42/62-63; Hademü Rasûlillâh olarak katırının bakıcısıydı. Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nüabela*, 2/1099; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/8

³⁵⁶ Ebû Saîd İbn 'Arabî (ö.341/952), Suffe'den sayar. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/17

³⁵⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 4/402, 9/505

³⁵⁸ İbn Abdilber, *İstiab*, 1/86-7; Suffe ashâbından Esmâ b. Hârise'nin kardeşidir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 5/264

95. Nadle b. 'Ubeyd el-Eslemî (Ebû Berze el-Eslemî) (Rakka-ö.60/679).³⁶⁰ veya Ebû Berze Nadle b. 'Abdullâh/'Ubeyd (Horasân-ö.65/685).³⁶¹ İbn 'Ubeydullâh b. el-Hâris b. Hilâl b. Rebî'a b. Di'bil el-Beyt b. Enes b. Huzeyme b. Mâlik b. Selâmân b. Efsâ.³⁶²
96. Vâbisa b. Ma'bed el-Esedî el-Cuhenî (Rakka ö.60/680).³⁶³
97. Cerhed b. Huveylid (Rizâh) b. Adî b. Sehm b. Mâzin b. el-Hâris b. Selmân/Selâmân b. Efsâ el-Eslemî (Ebû 'Abdurrahmân) (Medine- ö.61/680).³⁶⁴
98. Hârise b. Nu'mân b. Nefa b. Zeyd b. 'Ubeyd b. Sa'lebe b. Ğann el-Hazrecî el-Ensârî en-Neccârî. Künyesi: Ebû 'Abdullâh. (ö.661-680?).³⁶⁵
99. Rebî'a b. Ka'b el-Eslemî. Künyesi: Ebû Firâs/Firâse. (Medine Beyne-ö.63/682).³⁶⁶
100. Mu'âz b. el-Hâris b. Rifâ'a/Râfî b. el-Hâris b. Sevâd b. Mâlik b. Ğann el-Ensârî el-Kârî (Ebû Halime el-Karî/Ebû Hâris/) el-Hazrecî, en-Neccârî (ö.63/683).³⁶⁷

³⁵⁹ İbn Sa'd (ö.230/845) Suffe ehli muhtaçlarından, der. İbn Abdilber, *el-İsti'ab*, 1/86; Askalânî, *Sahabe Ansiklopedisi*, 1/57; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*.1/348; es-Sehavî, *Rüchanu'l-Kiffe*, 148; İbn Esir, *Usdu'l-Ğabe*, 39; İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/227, tec. 5/263; Ebû Mehasin, *Kitâbu't-Tezkire*, thk. Rifat Fevzî Abdulmuttâlîb, (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, t.y).392. Kişi, 106; Hind'in kardeşi Esmâ' b. Hârise. Ebû Hureyre şöyle derdi: Ben, Esmâ' ve Hind'i sadece Rasûlullâh'ın (sav) hizmetçileri olarak bilirim, çünkü devamlı yanında kalır ve ona hizmet ederlerdi. Müteahhirin âlimler, Esmâ''yı Ehl-i Suffe'den kabul ederler. 'Abdullâh b. Muhammed el-Beğavî diyor ki: el-Vâkîdî'nin kâtibi Muhammed b. Sa'd'ın kitabında: Mâlik b. 'Afsa Kabilesi'nden Esmâ' b. Hârise b. Saîd b. 'Abdillâh b. 'Abbâd b. Sa'd b. 'Âmir b. Sa'lebe; Rasûlullâh'ın (sav) sahâbelerinden ve Ehl-i Suffe'den idi. Basra'da 60 yılında, 80 yaşındayken vefat etti. Bk. İsfahânî, *Hilye*, tec. 1/401

³⁶⁰ Dünyayı umursamayan ve Allahu Teâlâ'yı (cc) zikriyle tanınanlardan. es-Sülemî (ö.412/1021) ve İbnu'l-'Arâbî'nin (ö.341/952), zikretmediği Suffe sakinleri ve Mescid-i Nebevî müdâvimlerinden. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/29

³⁶¹ İbn Hazm, *Cevami'u's-Sire*, 305; İbnu'l-Cevzî, *Telkih*, 265

³⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 5/238

³⁶³ Eyyûb b. Mekrez'in muâhât kardeşidir. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/23; İbn Hazm, *Cevami'u's-Sire*, 308; İbnu'l-Cevzî, *Telkih*, 268; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 6/166, 9/587

³⁶⁴ Ayrıca Hudeybiye Ashâbî'ndandır. Ebû Dâvûd, Hammam, 2; İbn Mâce, Mesacid, 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/479; İbn Abdilber, *el-İsti'ab*, 1/271; Askalânî, *el-İsabe*, 1/231, /580, a.mlf. *Takribu't-Tehzib*, 1/212, 397; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/353; es-Sehavî, *Rüchanu'l-Kiffe*, 161; İbn Esir, *Usdu'l-Ğabe*, 1/180, 389/1379; Zehebî, *Tecridu Esmâ's-Sahabe*, 1/82; İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 4/298; tec. 5/236

³⁶⁵ Bedir ehl-i, Şam'da yaşamıştır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 3/278; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/356; Ebû 'Abdirrahmân en-Nesâî'ye göre Ehl-i Suffe'dendir.

³⁶⁶ Peygamberimiz'in (sav) hazerde ve seferde kadimlerinden. Abdestsuyu hazırlama, misvak ve diğer ihtiyaç duyacağı eşyaları temin eden) Sülemî (ö.412/1021) ve İbnu'l-'Arâbî'nin (ö.341/952) zikretmediği Suffe sakinleri ve Mescid-i Nebevî müdâvimlerinden. İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kebir*, 5/218, 229, 5/630, tec. 5/253; Askalânî, *el-İsabe*, 2/394; İbn Abdilber, *el-İsti'ab*, 2/79, 4/289, 4/1728; İbn Esir, *Usdu'l-Ğabe*, 389; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/18, 29; İbn Hibbân, *Târihu's-sahâbe ellezîne ruviye 'anhüm el-ahbâr*, tah. Burân Dannâvî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1408/1988), 440. Kişi, 100; Zehebî, *el-Kâşif fi marifeti men lehu rivâyetun fi'l-Kutubi's-Sitte*, Muhammed Avvâm, Ahmed Muhammed el-Hatîb, (Cidde: Dâru'l-Kibletu'lil-Sekâfeti Diraseti, ty. 1555. Kişi), 1/394; İbn Kesir, *Siretü Nebeviyye*, thk. Mustafa Abdulvâhid, (Beyrut, Dâru'l-Marifeti, 1395/1976), 4/659-661; Belâzurî, *Ensâbü'Eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr, (Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1996), 273; Ebû Mehasin, *Tezkire*, thk. Rifat Fevzî Abdulmuttâlîb, (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, t.y), 1/493; el-Yemenî, *Riyadu'l-Mustetaba*, 74

³⁶⁷ Ebû Eyyûb'un azadlı kölesidir. Hare Vakaası şehidi. Ebû 'Abdillâh el-Hâfiz, Suffe'den sayar. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/21; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 3/279

101. Kurre b. 'Iyâs b. Hilâl b. Riâb b. 'Ubeyd b. Suvâe/Suvâ b. Sâriye b. Zübyân b. Sa'lebe b. Suleym b. Evs Muzeyne el-Muzenî Ebû Mu'âviye (ö.64/684)³⁶⁸ veya (ö.113/731).³⁶⁹

102. 'Abdullâh b. 'Amr b. el-'Âs b. Vâil b. Hâşim b. Sa'id b. Sehm. Künyesi: Ebû Muhammed. (ö.65/684)³⁷⁰

103. Ebû 'Abdurrahmân/ Mihrân/ 'Umeyr/ Sâlih/ Tahmân/ Nocrân/ Rûmân/ Zekvân/ Mervân/ Keysân, Süleyman/ Rebâh/ Müflih/ Eymen/ Ahmer/ Ahmed (Ebu'l-Bahterî). Lakap: Sefîne Mevlâ Rasûlullâh (sav) (ö.70/689 veya 80/699?).³⁷¹

104. el-Berâ b. 'Âzib (Ebû Umâre el-Berâ' b. 'Âzib b. el-Hâris el-Ensârî el-Hazrec veya el-Berâ b. 'Âzib b. el-Hâris b. Adî b. Cuşem b. Mecde'a b. Hârise b. el-Hâris b. el-Hazrec. Künyesi: Ebû 'Umâre.³⁷² (ö.71/690?).

105. es-Sâib b. Hallâd b. Suveyd b. Sa'lebe b. 'Amr b. Hârise b. İmruülkays b. Mâlik el-Ağâr/Malik b. el-Ağâr b. Sa'lebe b. Ka'b b. el-Hazrec b. el-Hâris b. el-Hazrec el-Cuhenî (Ebû Sehl). (ö.71/690).³⁷³

106. 'Abdullâh b. Ömer b. el-Hattâb b. Nufeyl b. 'Abdu'l-uzzâ b. Riyâh b. Kurt b. Rezâh b. Adî b. Ka'b b. Luey b. Ğâlîb b. Fihri. Künyesi: Ebû 'Abdurrahmân. (Mekke-Muhâcir/Muhaseb Mezarlığı³⁷⁴-ö.73/693).³⁷⁵

107. Ebû Sa'id Sa'd b. Mâlik b. Sinân el-Hudrî el-Ensârî el-Hazrecî el-Evsî (Medine-Cennetu'l-Bâkî-ö.74/693-94)³⁷⁶

108. Mâlik b. Huveyris el-Leysî. Künyesi: Ebû Suleymân.³⁷⁷ (ö.74/693-4).³⁷⁸

³⁶⁸ Ebû Sa'id İbn 'Arabî (ö.341/952), Suffe'den sayar. İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya*, 2/18; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 5/183

³⁶⁹ İbn Hazm, *Cevami'u's-Sire*, 307; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 9/43

³⁷⁰ Abdullah Aydınlı, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadîs*, (İstanbul: Seha Neşriyat, 1986), 59; *es-Sâdka* eseri vardı. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 5/105, 9/607

³⁷¹ Yahyâ b. Sâid el-Kattân'a (ö.198/813) göre Suffe'dendir. Peygamberimiz'in (sav) âzadlısı 10 sene (hz. Ümmü Seleme azad etti). İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya*, 1/368; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 5/131

³⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 5/331

³⁷³ Ebû 'Abdillâh el-Hâfîz'a göre Suffe'dendir. İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya*, 1/372; İbn Esir, *Usdu'l-Ğabe*, 446; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 5/430

³⁷⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu*, Ankara, 1996, 1/367.

³⁷⁵ Ebû 'Abdillâh el-Hâfîz en-Nisabûrî'ye göre Suffe'dendir. Buharî, *Sahih*, Fedailü's-Sahâbe, 19; Tirmizî, *Ahkâm*, 1; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kebir*, 4/137, 145, 146, 162, 169, 186, 187, tec. 179-180, 4/180; Askalânî, *el-İsabe*, 4/156, 157, 161; Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 2/213, 868, 3229-/231; a.mlf. *Tezkiretü'l-Huffâz*, 1/39. İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya*, 2/7; İbn Abdilberr, *el-İsti'ab*, 3/82; İbn Esir, *Usdu'l-Ğabe*, 3/344; İbnü'l-Cevzi, *Sifatü's-Safve*, tah. Tarık Muhammed 'Abduni'am, (İskenderiye: Dâru İbnu Haldûn, t.y.), 1/205; Muhammed Ravvâs Kal'acî, *Mevsû'atu Fikhu 'Abdullâh b. Ömer*, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986), 27-28; Süleyman Uludağ, "Abâdile" *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/7-8; Halil Mennâ' el-Kattân, *Târihu't-Teşri'i'l-İslâmî*, (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1995), 250; Muhyiddin Müstevî, *Abdullâh b. Ömer*, Dımaşk, 1973, 140; Subhî es-Salih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs Istılahları*, trc. Yaşar Kandemir, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1996), 302; Kara-Kara, *Ashâb-ı Suffe*, 68.

³⁷⁶ İsfahânî, *Hilye*, 1/369-371; İbn Abdülber, *el-İstî'ab*, 4/ 89; İbnü'l-Esîr, *Üsdu'l-ğabe*, 2/365; 6/142; Zehebî *A'lâmü'n-nübelâ*, 3/168-172; Askalânî, *el-İsabe*, 4/430.

³⁷⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 9/58

³⁷⁸ Aynî (ö.855/1451) ve Kastallânî (ö.923/1517) ve Tabakâtlar kaynaklarında İbn Sa'd'ın (ö.230/845) verdiği bilgilerde grubla gelmiş ve Suffe'de kalmıştır.

109. Sa'd/Kâ'b b. Mâlik b. Sinân el-Ensârî el-Hazrecî. Künyesi: Ebû Saîd el-Hudrî. (Medine-Bakî Mezarlığı, ö.74/693-4).³⁷⁹
110. Ebû Sa'lebe Cursûm b. Nâşim el-Huşenî/el-Husenî (ö.75/694-5).³⁸⁰
111. el-'İrbâd b. Sâriye es-Sülemî. Künyesi: Ebû Necîh.³⁸¹(Şam/Dımaşk-ö.75/694).³⁸² Erbâd b. Sâriye (ö.70/689).³⁸³
112. Hureym b. el-Fâtik/Fâtek el-Esedî (Ebû Yahyâ/Ebû Eymen) veya Hureym b. el-Ahram b. Şeddâd b. 'Amr el-Fâtik el-Kuleyb b. 'Amr b. Esed b. Huzeyme (Ebû Eymen b. Hureym)³⁸⁴ (ö.80/699).³⁸⁵
113. Vâsile b. 'Abdullâh el-Eskâ' b. 'Abdu'l-uzzâ b. 'Abduyâlil b. Nâşib b. Ğiyere b. Sa'd b. Leys (Kudüs/Dımaşk-Belat Beldesi-ö.85/702-4?).³⁸⁶ Künyesi: Ebû Kırısâfe/Kırdâfe³⁸⁷ veya Vâsile b. el-Eska' b. b. 'Abdu'l-uzzâ b. 'Abduyâlil b. Nâşib b. Ğiyere/Aneze b. Sa'd b. Leys b. Bekr el-Kinâne (Dımaşk-Beytu'l-Makdis-ö.83/700?).³⁸⁸
114. 'Abdullâh b. Hâris b. Cez'i b. 'Abdullâh b. Ma'di Yekrib b. 'Amr b. 'Usm/Um b. 'Amr b. 'Aveyc/'Urayc b. 'Amr b. Zubeyd ez-Zubeydî/Zebeydî/Zebîdî (Mısır-ö.86/705).³⁸⁹
115. 'Utbe b. 'Abd es-Sülemî ('Utbe b. Nudder/Nüdü (Ebû Velîd))³⁹⁰ (ö.87/705).³⁹¹
116. Dukeyn b. Said el-Muzenî el-Ahmesî/el-Has'amî (Kûfe-ö.152/769-70).³⁹²
117. 'Amr b. 'Abese es-Sulemî (ö.?)³⁹³
118. 'Amr b. 'Avf el-Müzenî el-Yemânî (ö.?).³⁹⁴

³⁷⁹ Kâsım b. Sellâm'a göre Suffe'dendir. Uhud Şehidi, Buhârî, Zekât, 50; Müslim, Zekât, 124; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/3, 12, 44, 93, 403, 437; 4/138; Ebû Dâvûd, Zekât, 28; Tirmizî, Birr, 77; Darimî, Zekât, 189; İmâm Mâlik, *Muvatta*, Sadaka, 7; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/369, 370; İbn Abdî'l-berr, *el-İsti'ab*, 2/167, 4/235; Askalanî, *el-İsabe*, 3/65, 66; Zehebî, *Siyer*, 3/168, 169.

³⁸⁰ Sülemî (ö.412/1021) ve İbnü'l-'Arâbî'nin (ö.341/952) zikretmediği Suffe sakinleri ve Mescid-i Nebevî müdavimlerinden. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/29

³⁸¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 5/197, 9/518

³⁸² et-Tevbe 92 nüzul sebebi, İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/13; Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübela*, 2/1105; Askalanî, *el-İsabe*, 4/399; Ebû Mehasin, *Tezkire*, 2/464; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/17

³⁸³ Aydın, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadîs*, 59

³⁸⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 6/168

³⁸⁵ Ahmed b. Süleymân el-Mervezî'ye göre Suffe'dendir. Bedir Ehl-i, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/361; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/363; es-Sehavî, *Rüchan'ul-Kiffe*, 191; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/38-9; İbn Esir, *Usdu'l-Gâbe*, 2/112; İbn Abdilber, *el-İsti'ab*, 1/426; İbn Hazm, *Cevami'u's-Sire*, 310; İbnü'l-Cevzî, *Telkih*, 268

³⁸⁶ Rasûlullâh'a (sav) 3 yıl hizmet etti. Şam'da vefat eden son sahâbî, Askalanî, *el-İsabe*, 2/38, 6/462; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/21; Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübela*, 3/386, 981; a.mlf. *Tecridu Esmâi's-Sahabe*, 2/125; amlf. *el-Kâşif*, 2/346; İbn Esir, *Usdu'l-Gâbe*, 1/466, 1234; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kebir*, 6/130; el-Yemenî, *Riyadu'l-Mustetaba*, 272.

³⁸⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 5/159

³⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 9/512-3

³⁸⁹ (Mahmiyye b. Cez' b. 'Abduyağus b. 'Uveyc b. 'Amru b. Zübeyd el-Ağar ez-Zübeyd el-Muhâcîrî'nin (ö.?) yeğeni). İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/6; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 9/610

³⁹⁰ Ebû Saîd İbn 'Arabî (ö.341/952), Suffe'den sayar.

³⁹¹ es-Sülemî (ö.412/1021), Suffe'den saymaz, İbn 'Arabî (ö.341/952) sayar. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/15

³⁹² Rasûlullâh'a (sav) 400 kişiyle gelmiştir. Kûfe'de yaşamıştır. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/3, 1/303; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 6/334

³⁹³ İbn Hazm, *Cevami'u's-Sire*, 306; İbnü'l-Cevzî, *Telkih*, 266

119. 'Amr b. Taglib /Tağleb en-Nemrî (Basra-ö.?).³⁹⁵
120. 'Abdullâh b. Hâbeğî (ö.?).
121. 'Abdullâh b. Hubşî/Hubsî el-Has/Has'amî (ö.?).³⁹⁶
122. 'Abdurrahmân b. Kurt es-Sumâlî (ö.?).³⁹⁷
123. 'Asım b. Sabit (ö.?).
124. Besir/Beşir b. Ma'bed b. Şurahbîl b. Seb' b. Dubâr b. Hasâsiyye es-Sedûsî (Nezir/Zahm/Zaham) (ö.?).³⁹⁸
125. Cu'ayl b. Surâka ed-Damrî (ö.?).³⁹⁹
126. Ebû Asîb (Ahmer) Rasûllâh'ın Mevlâsı⁴⁰⁰(ö.?).⁴⁰¹
127. Ebû Halîme Mu'âz el-Kârî (ö.?).
128. Ebû Kırşâfe (Cendere) (ö.?).
129. Ebû Muveyhibe/Mevhibe. Mevlâ Rasûlullâh (sav). (ö.?).⁴⁰²
130. Ebû Reyhâne Sem'un/Şem'un b. Yezîd el-Ezdî el-Ensârî (ö.?).⁴⁰³
131. Ebû Rezîn (ö.?).⁴⁰⁴
132. Eğarr/Ağarr b. Yesâr el-Müzenî -el-Cuhenî el-Ğifârî (Ağarru'l-Muzenî) (ö.?).⁴⁰⁵
133. el- Fucey b. 'Abdullâh b. Cunduh el-Bekkâ (ö.?).⁴⁰⁶

³⁹⁴ Ebû 'Abdillâh el-Hâfız en-Nisabûrî'ye göre Suffe'dendir. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/10; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec, 5/326

³⁹⁵ İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/11

³⁹⁶ es-Sülemî (ö.412/1021) Suffe'den saymaz, İbn 'Arabî (ö.341/952) sayar. Nesâî, Zekât; İbn Mâce, Cihad, Dârimî, Salat; Cihad, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, H, 191; 3/300, 302, 346, 391, 412; 4/114, 385. Ebû Dâvîd, *Sünen*, Vitr, 1449; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/14

³⁹⁷ Ebû 'Abdillâh el-Hâfız en-Nisabûrî'ye göre Suffedendir. Askalanî, *el-İsabe*, 4/296; amlf. *Takribu't-Tehzib*, 2/343; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/; İbn Hibbân, *es-Sikat*, 3/239; amlf. *Târihu's-sahâbe*, 169; Buharî, *Tarih-u Kebir*, 5/246.

³⁹⁸ Sülemî (ö.412/1021) ve İbnu'l-'Arâbî'nin (ö.341/952), zikretmediği Suffe sakinleri ve Mescid-i Nebevî müdavimlerinden, İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/26

³⁹⁹ İbn Esir, *Usdu'l-Ğabe*, 184; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/353; Zehebî, *Tecridu Esmâ's-Sahabe*, 1/86

⁴⁰⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 9/79

⁴⁰¹ Peygamberimiz'in (sav) âzadlısı, Sülemî (ö.412/1021) ve İbnu'l-'Arâbî'nin (ö.341/952) zikretmediği Suffe sakinleri ve Mescid-i Nebevî müdavimlerinden. Askalanî, *el-İsabe*, 7/229; İbn Esir, *Usdu'l-Ğabe*, 1366; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/28; İbn Abdilber, *el-İsti'ab*, 4/276

⁴⁰² Peygamberimiz'in (sav) âzadlısı, el-Müreyssî Gazvesi'nde Hz. 'Âişe'nin deve yularını çekiyordu. es-Sülemî (ö.412/1021) ve İbnu'l-'Arâbî'nin (ö.341/952) zikretmediği Suffe sakinleri ve Mescid-i Nebevî müdavimlerindedir. İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kebir*, 5/101, tec. 5/133; Askalanî, *el-İsabe*, 7/324; İbn Esir, *Usdu'l-Ğabe*, 1407; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/27

⁴⁰³ es-Sülemî (ö.412/1021) ve İbnu'l-'Arâbî'nin (ö.341/952) zikretmediği Suffe sakinleri ve Mescid-i Nebevî müdavimlerinden, İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/ 28; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 9/531

⁴⁰⁴ Ebû Seleme b. 'Abdirrahmân'ın babasının rivâyetine göre Suffe'dendir. Askalanî, *el-İsabe*, 7/117; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/367; Zehebî, *Tecridu Esmâ's-Sahabe*, 2/165

⁴⁰⁵ Kûfe ehlinde İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/349; es-Schavî, *Rüchanu'l-Kiffe*, 150.

⁴⁰⁶ Hişâm b. Muhammed dediki: Rasûlullah (sav) el-Fucey için bir belge yazdı. Peygamber (sav) Muhammed'den Müslüman olup namaz kılan, zekât veren, Allahu Teâlâ'ya ve O'nun Rasûlu'ne gerekli maddî yükümlülükleri vermekten, çekinmeyen ve ganimetlerden Allahu Teâlâ'nın humusunu (beşte birini) ayıran Peygamber'e ve onun Ashâbına yardım eden, Müslüman olduğuna şahadet eden, Müşriklerden ayrılan el-Fucey'a ve onun tabilerine bir ahitnamedir. Bilinsin ki o Allahu Teâlâ'nın güvencesindedir." Rasûlullah (sav) 'Abduamr el-'Asam'a "Abdurrahmân" ismini koydu. Müslüman

134. Evs b. Evs es-Sakafî (ö.?).⁴⁰⁷
135. Habbâb b. Irs (ö.?).
136. Haccâc b. 'Amr el-Eslemî el-Mâzinî el-Ensârî (Haccâc b. Mâlik el-Eslemî ve Haccâc b. Haccâc'ın babası) (ö.?).⁴⁰⁸
137. Hâkem b. 'Umeyr es-Sumâlî (ö.?).⁴⁰⁹
138. Hâlid b. Yezîd (ö.?).
139. Hâris b. Nubeyh (ö.?).⁴¹⁰
140. Harmele b. 'Abdullâh b. 'Iyâs el-'Anberî (Harmele b. 'Iyâs) (ö.?).⁴¹¹
141. Havle bint Tuveyt (ö.?).⁴¹²
142. Hâzim (Hâzım) b. Harmele b. Mes'ûd el-Eslamî/Eşlemî/Eslemî el-Ğıfârî (ö.?).⁴¹³
143. Hilâl (ö.?).⁴¹⁴
144. Hubeyb b. 'Isâf/Yesâf b. Inebe ('Utbe) Ebû 'Abdurrahmân el-Ensârî el-Hazrecî (ö.?).⁴¹⁵
145. Huneys b. Huzâfe es-Sehmî (Medine-ö.?).⁴¹⁶
146. Hureym b. Evs et-Tâî el-Muhâcir (ö.?).⁴¹⁷
147. 'Iyâd/z b. Himâr b. Muhammed b. Süfyân b. Mucâşî b. Dârim b. Mâlik b. Hanzale b. Mâlik b. Zeydümenât b. et-Temîm (el-Mucâşî /Mucâçîşî et-Temimî) (ö.?).⁴¹⁸
148. Mu'âviye b. Hâkem es-Suleymî (ö.?).⁴¹⁹
149. Sâbit b. Vedî'a b. Hizâm b. Hâlid b. Sa'lebe b. 'Ubeyd b. Zeyd b. Mâlik b. 'Avf b. 'Amr b. 'Avf el-Ensârî el-Evsî (ö.?).⁴²⁰ Künyesi: Ebû Said.

---

olmasına vesile olan Zü'l-kussa suyunu da ona yazdı. Abdurrahmân Suffe Ashâbı'ndandır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Benî el-Bekkâ Heyeti, 358. Kûfe ehliendir.

⁴⁰⁷ İsbahanî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/347; es-Sehavî, *Rüchanu'l-Kiffe* 150; İbn Esir, *Usdu'l-Ğabe* 39.

⁴⁰⁸ Ebû 'Abdillâh el-Hâfız'a göre Suffe ehl-i olması düşüktür. İsfahânî (ö.430/1038) Ashâb-ı Suffe'den saymaz. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/337, 538, 2/34; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec, 5/238

⁴⁰⁹ Şam/Dımaş. Ehlienden İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/358; es-Sehavî, *Rüchanu'l-Kiffe* 178.

⁴¹⁰ İbn Esir, *Usdu'l-Ğabe*, 1/349

⁴¹¹ Halîfe b. Hayyât'a göre Suffe'dendir. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/358.

⁴¹² Aydınlı, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadîs*, 59

⁴¹³ İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/357. Hasan b. Süfyân'a göre Ehl-i Suffe'dendir.

⁴¹⁴ Mugîre b. Şübe'nin âzadlısı, İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/24

⁴¹⁵ Ebû 'Abdillâh en-Nisâbürî'ye göre Suffe ehliendir. Ebû Bekr b. Ebî Sâvûd'a göre Bedir Ehliendir. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/364

⁴¹⁶ Ebû Tâlib el-Hâfız ve Muhammed b. İshâk b. Yesâr'a göre Suffe'dendir. Habeşistan Muhâciri, Bedir ehl-i, Hz. Hafsa bnt. Ömer (rah) eşi. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/360; es-Sehavî, *Rüchanu'l-Kiffe*, 193

⁴¹⁷ Ebu'l-Hasan Ali ed-Dârekutnî'ye göre Suffe'dendir. Muhâcirlerdendir. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/363.

⁴¹⁸ Ebû Saîd İbn 'Arabî (ö.341/952), Suffe'den sayar. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/16; Askalânî, *el-İsabe*, 4/625; İbn Esir, *Usdu'l-Ğabe*, 976; İbn Abdilber, *el-İstî'ab*, 3/369; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 6/175

⁴¹⁹ es-Sülemî (ö.412/1021) ve İbnu'l-'Arâbî'nin (ö.341/952), zikretmediği Suffe sakinleri ve Mescid-i Nebevî müdavimlerinden. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/33

⁴²⁰ İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/351; es-Sehavî, *Rüchanu'l-Kiffe*, 158. Suffe'de değil Kûfe'de yaşamıştır. *Hilye* tec. 1/403; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 5/342

150. Sâib b. Hallâd b. Süveyd b. Sa'lebe b. 'Amr b. Hârise b. Imruü'l-kays b. Mâlik el-Ağar b. Sa'lebe b. Ka'b b. el-Hazrec b. el-Hâris b. el-Hazrec (ö.?).⁴²¹
151. Sâlih b. Adıyy (Sukran/Şukran Sâlih b. Adî) Rasûlullâh'ın (sav) Mevlası (ö.?).⁴²²
152. Sâlim b. 'Ubeyd el-Esca'î (Kûfe-ö.?).⁴²³
153. Seddâd/Şeddâd b. Esîd/'Useyd el-Eslemî (Şeddâd b. Esîd) (ö.?).⁴²⁴
154. Şukran Sâlih (ö.?).⁴²⁵
155. Tafavî/Tufâvî ed-Devsî (ö.?).⁴²⁶
156. Talha b. 'Amr (Leysî) (Talha b. Ubeydullâh) (Basra-ö.?).⁴²⁷
157. Tihfe/Tuhfe b. Kays Ebû Yeîş el-Ğıfârî (Medine ö.?).⁴²⁸
158. Yesâr Ebû Fukeyhe (ö.?).⁴²⁹
159. Zeyd b. Vehb-Hammâd b. Ebû Suleymân (ö.?)
160. Zeyneb binti Cahş (ö.?).⁴³⁰

1.3. Bazı Tasavvufî Kavramlar (İhsân - Takvâ – Zühd – Tasavvuf) ve Ashâb-ı Suffe'nin Bu Kavramlarla İlgisi

Bu başlık altında İhsân – Takvâ – Zühd – Tasavvuf kelimelerin kavramsal olarak açıklamaları yapılmıştır. İhsân, takvâ, zühd kelime sıralaması dinî yaşayış sıralaması açısından önemlidir. Birbirlerinin devamı ve tamamlayıcısı durumundadırlar. İhsân, takvâ, zühd, tasavvuf kelimelerinin tek tek ele alınarak Ashâb-ı Suffe'den örnekler verilmiştir. Suffe ehlinin bu kavramları hayatlarında anlamlaştırması üzerinden konu irdelenmiştir.

⁴²¹ İbn Hazm, *Cevami'u's-Sire*, 314; İbnu'l-Cevzî, *Telkih*, 270

⁴²² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/29, tec. 3/26

⁴²³ Kûfe'ye yerleşmiştir. İbn Esir, *Usdu'l-Ğabe*, 443; Askalânî, *el-İsabe*, 3/8, amlf. *Takribu't-Tehzib*, 2/7; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/371; İbn Abdilber, *el-İsti'ab*, 2/151; Zehebî, *Tecridu Esmâi's-Sahabe*, 1/204; Ebû Mehasin, *Tezkire*, 1/561; İbn Mende, *Ma'rifetu's-Sahabe*, thk. 'Âmir Hasan Sabrî, *Camiatu'l-İmarâti'l-'Arabiyye*, 1426/2005, 459 kişi, 710,

⁴²⁴ 'Amr b. Kayzî b. 'Âmir b. Şeddâd'ın babasından onunda dedesinden rivâyetle Suffe ehlidir. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/372

⁴²⁵ Peygamberimiz'in (sav) âzadlısı İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/372

⁴²⁶ İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/375; İbn Abdilber, *el-İsti'ab*, 987; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kebir*, 3/139.

⁴²⁷ İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/373; İbn Abdilber, *el-İsti'ab*, 2/355; İbn Esir, *Usdu'l-Ğabe*, 597; Askalânî, *el-İsabe*, 3/433; Ebû Mehasin, *Tezkire*, 2/82.

⁴²⁸ Benî Ğıfâr Heyeti'nde bulunan elçilerdendir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/429-430; Askalânî, *el-İsabe*, 3/442; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/373-4; İbn Abdilber, *el-İsti'ab*, 2/59; İbn Esir, *Usdu'l-Ğabe*, 602; Zehebî, *Tecridu Esmâi's-Sahabe*, 1/279.

⁴²⁹ Safvân b. 'Umeyye'nin azadlı kölesidir. Muhammed b. İshâk (ö.151/768), Suffe'den sayar. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/24

⁴³⁰ Aydınlı, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, 59

1.3.1. İhsân Kavramının Lügat ve İstîlâhî Anlamı

İnsanın gerek bedenî gerek nefsî hali itibariyle nail olduğu sevindirici ni'mete hasene denir. İhsân kelimesi, ah-se-ne-/ yuhsinu/ ihsânen if'al vezninde masdar olup حسن ha-su-ne veya ha-se-ne'nin sülasisidir.⁴³¹ Râğîb el-İsfahânî (ö.502/1108), ihsân kavramını “kendine arzu duyulan her şey” anlamındaki “hüsn” kelimesinin kast ettiği güzelliği, “akıl, hevâ ve his yönünden hoşâ giden” şeklinde üç yönden ele alır.⁴³²

Dinî terminoloji de “ihsân” terimi ıstîlâhî teşekkül eden tanımlaması “Cibrîl Hadîsi” olarak “imân, İslâm ve ihsân”ın Cebrâîl (as) tarafından Rasûlullâh’a (sav) soru, O’nun da (Cebrâîl as) cevap şeklinde gerçekleşen diyaloga dayanmaktadır.⁴³³ İhsân, en kâmil manasını bizzat Rasûlullâh’ın (sav) Cibrîl hadîs-i şerifinde⁴³⁴ yaptığı tanımla bulmuştur: “İhsân nedir? sorusuna Rasûlullâh (sav); *İhsân, Allahu Teâlâ’yı (cc) görür gibi O’na ibadet etmendir. Çünkü sen O’nu görmesen de O seni görmektedir.*”⁴³⁵ Şeklinde buyurur.

Cibrîl hadîs-i şerifinde ilk üç soru ve bunlara verilen cevaplar İslâm dininin bir resmini çizer. Dinin üç ana esasını İslâmî görüşü, içeren üç boyutu üzerinde durulur. Bunlar:

1. Düşüncelerle ilgili olduğunda imân, tasdîk anlamında itikâdî boyutu anlatır. Rasûlullâh (sav), nelere imân etmek gerektiğinden bahsetmiş imânın ne olduğundan değil.

2. Eylemlerle ilgili olduğunda İslâm, teslimiyet olarak amelî boyutuna girer. İslâm’ın (teslimiyet) anlamı: “Allahu Teâlâ’dan (cc) başka ilâh olmadığına ve Hz. Muhammed’in (sav) Allah’ın Rasûlü olduğuna şehâdet getirmek, namazı kılmak,

⁴³¹ Muhammed Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. ‘Abdulkerîm el-Azbâvî, Muhammed Ali en-Neccâr, (Kahire: ed-Dâru’l-Mısriyyeti li Telif ve Tercümeti, ty.), 4/314-8; Cevherî, İsmail b. Hammâd. “s-h-b” md. *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhi'l-'Arabîyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr ‘Attâr. (Kahire: Dâru’l-’İlm li’l-Melâyîn, 1376/1956)5/2099; İsfahânî, *el-Müfredat*, “Husn”, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, 118-9; amlf. *el-Müfredat*, Mektebetu Nezâr Mustafa Elbân, 155; Hasan Basri Çantay, *Kur’ân-ı Hâkîm ve Meali Kerîm*, (İstanbul: Elif Ofset, 15. Baskı, 1410/1990), 1/343, 62. dipnot

⁴³² İsfahânî, *el-Müfredat*, “Husn”, 118-9.

⁴³³ Mustafa Çağrıncı, “İhsân”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/544-546.

⁴³⁴ Cibrîl hadîs-i şerif, Kütüb-i Sitte müelliflerince (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî) ile Ebû Avâne, Ahmed b. Hanbel, İbn Huzeyme, Bezzâr ve Taberânî tarafından da nakledilmiş; sıhhat yönünden bir problemi olmayan sahih bir hadîstir.

⁴³⁵ Buhârî, İmân, 37; Lokman Süresi Tefsiri, 31/ 2; Müslim, İmân, 1-7; Ebû Dâvûd, *Sünen-i Sünnet*, 16; İbn Mâce, *Sünen*, *Mukaddime*, 9; Askalânî, *Fethu'l-Bârî* thk. Muhammed Fu’ad Abdülbâkî. (Riyâd: Dâru’s-Selâm, 13 Cilt, 3. Basım. 1421/ 2000), 1/152- 153; Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.) *Hadîslerle İslâm*, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 3/147.

zekâtı vermek, Ramazan ayında oruç tutmak, maddî ve bedenî gücün varsa Beytullâh'ı haccetmektir.”

3. Niyetlerle ilgili olan ihsân, ahlâkî boyutunu ifade ederken ne olursa olsun en güzel ve en iyiyi yapabilme bilinci ve sorumluluğudur.

4. Rasûlullâh (sav) bütün bunlara “dîn” tanımını yaparak “*O Cebrâil'di (as), size dîninizi öğretmek için geldi*”.⁴³⁶ buyurmuştur.

Tâcüddîn es-Subkî (ö.771/1370), bu konuda: “Dînin asılları olan bu hadîs-i şerifin önemi büyüktür, dînin merkezidir. Rasûlullâh'ın (sav) “*Size dîninizi öğretiyor*”⁴³⁷ sözü İslâm kelimesiyle fıkıh, imân kelimesiyle usûluddîn (itikâd), ihsân kelimesiyle tasavvufa işaret etmiştir. Dîni ilimler üçe ayrılır. İlk kaynak olan Kur'ân ilmi, ikinci kaynak olan Sünnet ilmi ve diğeri İmân-Ahlâk Hakikatler ilmi. Buna göre; İslâm zâhir, İman zâhir ve bâtın, ihsân ise zâhir ve bâtının hakikâtidir. Bunların dışındakiler şeri'at dairesi dışındadır.”⁴³⁸ görüşünü açıklar. Üç kavram bir arada olmadan “din”in yaşanılmayacağına altını çizmek gerekir.

Meşhûr Cibrîl hadîs-i şerifinde, Rasûlullâh'ın (sav) yanından ayrılıp gittikten sonra: “Bu Cibrîl'di. Size dîninizi öğretmek üzere geldi.” ifadesinden dînin vazgeçilmez aslî üç temelinden biri kabul edilen ihsânın, Hz. Cibrîl-i Emin (as) vasıtasıyla Rasûlullâh'a (sav) gelen vahyi, sahâbeye öğrettiği anlaşılmaktadır. Tasavvufun temeli bu ğayri metluv vahiy kabul edilmiştir. İşte bunun için “*İhsân*”, es-Serrâc'a (ö.378/988) göre tasavvufun kaynağıdır.⁴³⁹

“*Allahu Teâlâ'yı (cc) görüyormuşçasına O'na kulluk etmesi*” anlamındaki “ihsân”⁴⁴⁰, İslâm'ın, imânın üst derecesidir. Kur'ân'ın istediği ihsân, mü'minlerin hedefine varmak için çalıştıkları yakînî bir keyfiyet ve oluşan vicdan huzurudur. İhsâna ermiş kul, “Nereye yönelirseniz Allahu Teâlâ'nın (cc) yüzü (zâtı veya kıblesi)

⁴³⁶ Ali Çelik, “Cibril Hadîs Bağlamında İslâm'ın Ruhı”, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, *Hakses Aylık Dergisi*, S:520, (Ankara: Şubat-2008).

⁴³⁷ Buhârî, İmân, 50; Müslim, İmân, 1, 5; Buhârî, İmân, 37; Tirmizî, İmân, 4; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16; Nesâî, Mevâkîf, 6; İbn-i Mâce, *Mukaddime*, 9

⁴³⁸ Tâcüddîn es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, ‘Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, (Hicr, 1992), 1-117

⁴³⁹ Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lumâ*, thk. ‘Abdulhalîm Mahmud, Taha ‘Abdulbâkî Surûr, (Bağdad: Mektebetu Musnâ, 1380/1960), 9-10; Yılmaz, *İslâm Tasavvufu*, 10; Süleyman Gökbulut, “İlim Tasniflerinde Tasavvufun Yeri”, *Tasavvuf İmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, S:19, 245-264.

⁴⁴⁰ Buhârî, İmân 37; Müslim, İmân 1; Ebû Dâvûd, Sünne, 34; Tirmizî, İmân 4; İbn Mâce, *Mukaddime* 9; Nesâî, İmân 6; Nevevî, *Kırk Hadîs Tercümesi*, Babanzâde Ahmed Naîm, sad. Muammer Bayraktutar, (İstanbul: Yasin Yayınları, 2017), 23-26, H. No: 2

oradadır.” el-Bakara süresindeki 115. âyet-i kerîmesinin sırrına ermiş olan, haramlardan korunma ve farzların edasında derin bir hissediş ve şuur haline yükselmiştir. Kur’ân’da, Allahu Teâlâ (cc) bu duyguya erenleri “sâbikûn”dan kabul eder: “Mü’minlerin önde gelenleri, Muhâcirler, Ensâr ve onlara ihsân duygusuyla tâbi olanlardır. Allahu Teâlâ (cc) onlardan, onlar da Allahu Teâlâ’dan (cc) razı olmuşlardır.”⁴⁴¹ Suffe Ashâbı’nın bu ihsân duygusunu yoğun yaşayadıkları bu âyet-i kerîme ile sabittir, denilebilir.

Elmalılı Yazır (1878-1942), “Şüphesiz Allahu Teâlâ (cc) adaleti ve ihsânı emreder...”⁴⁴² âyet-i kerîmesini *Hak Dini Kur’ân Dili* adlı tefsirinde ihsânın iki anlamını belirtir. İlk olarak; Hz. Cibrîl hadîs-i şerifindeki tanımıyla “Sanki O’nu görüyormuşsun gibi Allahu Teâlâ’ya (cc) kulluk etmektir.”⁴⁴³ İkinci olarak Hz. Peygamber’in (sav) nitelemesiyle “kişinin kendisi için sevdiğini kardeşi için de sevmesi”⁴⁴⁴ şeklindedir. Bu yönüyle veli olma özelliğini ortaya koyar. Bu manaları hakkını Suffe Ashâbı vermiştir.

Suffe’nin hocalarından Mus’ab b. ‘Umeyr’in (ö.3/625), kardeşi Ebû Azîz b. ‘Umeyr (ö.?) anlattığı bir hatırası, ashâbın ihsânı içselleşmesine örnek gösterilir: “Bedir Gazvesi günü (2/624) esir alındım. Rasûlullâh (sav), Esirlere iyi davranın! buyurdu. Ensâr zümresinin elindeydim. Ensâr, Rasûlullâh’ın (sav) emrine itaat ederek sabah ve akşam ekmeklerini, yemeklerini bizlere ikrâm ederler, kendileri de hurma ile kanaat ederlerdi.”⁴⁴⁵ Sadece Suffe ehli değil tüm sahâbî Suffe’den aldıkları bilgi ve erdemleri hayatına aksettirmeye çalışmışlardır.

Ashâb-ı Suffe âlimlerinden Ebû Mûsâ el-Eş’ârî (ö.42/662-3) ihsânla ilgili şöyle anlatır: “Hayber Fethi dönüşünde (M. 628) Hz. Peygamber (sav) ile beraber yolculuğumuzda her tepenin zirvesinde yüksek sesle tekbir getiriyorduk. Hz. Peygamber (sav), bize yaklaşmış dedi ki; Sakin olun! Siz sağır olan ve burada bulunmayan bir Allahu Teâlâ’ya (cc) seslenmiyorsunuz. Bilakis, her şeyi işiten, gören

---

⁴⁴¹ et-Tevbe 9/100

⁴⁴² el-Nahl 16/90

⁴⁴³ Müslim, *Camîu’s-sahih*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992) İmân, 1; Buharî, *Camîu’s-sahih*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992) İmân, 37, 19

⁴⁴⁴ Buharî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71; Tirmizî, *Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Kıyame, 59; Nesâî, *Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), İmân 19, 33, 19

⁴⁴⁵ Ebu’l-Kâsım Süleymân Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, thk. Hamdi Abdulmecid es- Selefî, (Dâru İhyâi’t-Turâsil ‘Arabî, 2002), 22/393; *Hadîslerle İslâm*, 4/497

ve size çok yakın olan Allahu Teâlâ'ya (cc) sesleniyorsunuz.”⁴⁴⁶ Rivâyetle Suffe ehli olan bir önder sahâbenin ihsânı nasıl yaşaması gerektiğini Nebi'den (sav) öğrendiğine şahid oluyoruz. Bunun gibi nice örnekler vardır.

Fîrûzâbâdî (ö.817/1414), kulluk mertebelerinin en üstünü olarak tanımladığı ihsânı “takvâ” ile olan ilgisine dikkat çekerek imânın özü, rûhu ve kemâli kabul eder.⁴⁴⁷

1.3.2. Takvâ Kavramının Lügat ve Istilâhî Anlamı

Sözlükte ve-kaf-ye وقى kökünden türeyen ve masdarı “vikaye” olan “takvâ” kelimesini el-Curcânî (ö.471/1078-9), hakikat ehline göre: “Allahu Teâlâ'ya (cc) itaat ederek azabından sakınmaktır, bu da ceza almayı haklı kılan davranışlardan nefsi korumak suretiyle gerçekleşir⁴⁴⁸, tâatta takvâ ile ihlâs, masiyette takvâ ile de terk ve sakınma kastedilir” şeklinde tarif etmektedir.⁴⁴⁹ Denilmiştir ki: Takvâ, mutâvaât (ortaklık, işteşlik) bildirir.⁴⁵⁰

Kur'ân'ın belkemiğini oluşturan takvâ türevleri 63 sûrede, 237 ayet-i kerimede toplam 258 yerde⁴⁵¹ farklı anlamlarıyla⁴⁵² iyi bir Müslümânda bulunması gereken ahlâkî niteliklerin tamamını ifade ederek⁴⁵³ İslâmî kaynaklarda iyi insan ve dindâr olmanın göstergesi ve değerlilik ölçüsüdür. Yani müttakî olan insan, iyi Müslümândır

⁴⁴⁶ Buhârî, Tevhid, 8.

⁴⁴⁷ Fîrûzâbâdî, *Besâîr Zevi't- Temyîz fî Letâifü'l- Kitâbü'l-'Azîz*, (Kahire: Muhammed Ali en-Neccâr, 1416/1996), 2/465

⁴⁴⁸ Seyyid Şerîf. Curcanî, “527/t-k-v”, *Kitâbü't-ta'rifât*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 58; amlf. *Tarîfât Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, ter.-şerh: Arif Erkan. (İstanbul: Bahar Yayınları, 1. Baskı, 1997), 64; Adıgüzel, *Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal ve Tarihsel Parametreler Bağlamında Zühd Dönem*, 8

⁴⁴⁹ Curcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, 58; amlf. *Tarîfât Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 64; Recep Koyuncu, “Kur'ân'ın Öngördüğü İnsan Modellerinden “Müttakî” Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası İslâm ve Model İnsan Sempozyumu*, (Kahramanmaraş, Nisan 2018), 10-27, 11

⁴⁵⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 448; 1001

⁴⁵¹ M. Fuad Abdulbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ân'il-Kerîm*, (İstanbul: Çağrı Yayınları), 758-61, 848-851; Mehmet Ünal, “Kur'ân'ın Anlattığı Vaiz Profili”, *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu I*, (Ankara: DİP Yayınları, 2001), 49-76, 52

⁴⁵² el-Bakara, 2/2, 41; Âli İmran, 3/102, 120, 186; el-Mâide, 5/27; et-Tevbe, 9/4, Yunus, 10/63-64; Meryem, 19/72; 36; en-Nahl, 16/128; en-Nur, 24/52; el-Ahzap, 33/70-71; el-Hucurât, 49/13; ed-Duhân, 44/51; et-Talâk, 65/2-3; el-Leyl 92/17.

⁴⁵³ Himmet Konur, *Tasavvuf Ahlâkı ve İlâhî Ahlâk İnsana Yolculuk*, (İstanbul: H Yayınları, 2009), 15

ve takvâ sahibidir. ⁴⁵⁴ Takvânın önemini ifade eden en-Nisâ 4/131. âyet-i kerîmesi⁴⁵⁵ “kutbü’l-Kur’ân”⁴⁵⁶ olarak isimlendirilmiştir.

Kur’ân’da, verâ ve takvâ, dünya ve içindeki ziynetlerin terki, böyle hayatı küçümseyerek ahireti önemsemeyi tavsiye etmektedir. Takvâ, ibadet, kıraat, teheccüd, oruç, zikir gibi, zühd hayatının tohumunu çimlendiren pratikleri teşvik etmektedir.⁴⁵⁷ Kişiler öncelikle ve sadece ibadetlerin hakkını vermesi gerektiğini düşünerek zühd hayatını tercih etmektedir.⁴⁵⁸

Sûfiler ve zâhidler helâl kılınan dünya ni’metlerinde az kullanmayı, azıyla istifade edebilmeyi takvâ ehli olmanın sonucu kabul etmişlerdir. Ni’metlerin azına kanaât edip onunla yetinmek takvânın gereğidir.⁴⁵⁹

Suffe âlinden Osmân b. Maz’ûn’un (ö.2/623-4) bir hücre edinip devamlı ibadet etmesi ve Suffe âlinden ‘Abdullâh b. Mes’ûd (ö.32/652-3) takvâyı üç kavramla “Allahu Teâlâ’ya (cc) asi olmayıp itaat etmek, nankör olmayıp şükretmek ve O’nu unutmaksızın hep hatırda tutmak”⁴⁶⁰ şeklinde açıklaması hayatlarındaki takvâ anlayışını ortaya koyar. Suffe’nin diğer seçkin sahâbesi Huzeyfe (ö.36/656): “Bu ümmet için en çok korktuğum şey, gördükleri şeyleri, bildikleri şeylere tercih etmeleridir.” buyurur.⁴⁶¹

el-Hucvîrî (ö.435/1043), Ashâb-ı Suffe’nin her birinin öne çıktığı ahlâkî vasfı zikretmiştir. “Bu ahlâkî vasıflar şöyledir: ‘Utbe b. Ğazvân’ın (ö.17/638) kanaat, ‘Abdullâh b. Mes’ûd’un (ö.32/652-3) hilim, Huzeyfe b. el-Yemân’ın (ö.36/656) tevazu,

⁴⁵⁴ Ekrem Keleş, “İslâm’ın Kurucu Kavramlarından Takva”, *Diyanet Aylık Dergi*, Kasım, 2003.

⁴⁵⁵ “Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız.”

⁴⁵⁶ Mekkî, *Kutu’l-Kulûb*, thk. Mahmûd İbrâhîm, Muhammed er-Radvânî, (Kahire: Mektebetu’d-Dâru’t-Turâb, 1422/2001), 2/616; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Sevgiye Giden Yolda, Kalplerin Azığı, (Kutu’l-Kulûb)*, ter. Yakup Çicek – Dilaver Selvi, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 3. Baskı, Eylül-2004), 2/42; Adıgüzel, “Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal ve Tarihsel Parametreler Bağlamında Zühd Dönem”, 13

⁴⁵⁷ Ebu’l-Alâ Afîfî, *Tasavvuf, İslâm’da Manevî Hayat*, tec. H. İbrahim Kaçar, Murat Sülün, (İstanbul: Risale Basın-Yayın Ltd. Şti. 1996), 76--9

⁴⁵⁸ Veysel Gengil, “Mâtürîdî’nin Te’vilâtü’l-Kur’ân’da Bazı Tasavvufi Kavramlara Yaklaşımı”, *Diyanet İlmî Dergi* 56, 2020, 309-334; Sami Şekeroğlu, “Mâtürîdî Zühd ve Takva Anlayışı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 14, S: 22, Temmuz-Aralık, 2009, 53-64.

⁴⁵⁹ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Taarruf*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979), 156-157; el-Mekkî, *Kutu’l-Kulûb*, 2/615-6

⁴⁶⁰ Mustafa Yayla, “İslâm’ın Tek Üstünlük Ölçüsü Takvâdır”, *İlk Adım Dergisi*, 2021-Eylül, S:398 <https://ilkadimdergisi.net/arsiv/yazi/kapak-islam-in-tek-ustunluk-olcusu-takvadir-4129> 25.01.2022

⁴⁶¹ Kurtubî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 19/207

Habbâb b. Eret'in (ö.37/657-8) takvâ ile ma'ruf olduğunu⁴⁶² söylemiştir. Bu ahlâkî vasıflar onların takvâlarının bir sonucudur.

Takvâ, kulluğun ilk rütbesidir. Takvâyla bir üst rütbeye çıkılır. Ameller takvâ benliğiyle temizlenir.⁴⁶³ Zühd terimine anlamca yakın bazı kavramlar verâ', takvâ, fakr ve dünya gibi örnek verilebilir.⁴⁶⁴ es-Serrâc et-Tûsî'ye (ö.378/998) göre, tahkik erbâbından olan zâhid ve sûfiler nazarında takvâlı olmak, zühdde ve zâhidlikde ileri derecede olmakla eş anlamlıdır,⁴⁶⁵ buyurur. Takvâ zühdün ön kapısıdır. İlk zâhidler olan Suffe ehlinin takvâları erken dönem zühd devrinin ilk örnekleri olarak tarih sayfalarındaki yerini almıştır.

1.3.3. Zühd Kavramının Lügat ve Istilâhî Anlamı

Zühd, Arapça sözlükte “z-h-d ذ - ه - د - ج -” kökünden türeyen, az olan şey, bir şeye karşı arzu duymayan kişi⁴⁶⁶ anlamına gelen “z-h-d ذ - ه - د - ج -” fiilinin mastarıdır.⁴⁶⁷ “Ze, he ve dal harflerine de mana verilerek ze, zilleti; he, heves ve arzuları; dal ise dünyayı terk etme”⁴⁶⁸ tanımı yapılmıştır. Bütün Arap lügat âlimleri, zühd kelimesin kökünden türetilmiş tüm sözcüklerde “azlık veya azla yetinme” anlamında ittifak ederler.⁴⁶⁹ Zâhidler ve sûfiler; zühd kavramıyla ilgili olarak farklı tanımlamalar yapmış⁴⁷⁰ olmalarının nedeni kendi makam, manevî zevkine ve vaktine göre anlam vermeleri⁴⁷¹ ve zühd kavramını dünyaya ait olumsuz algı ve davranışların

⁴⁶² Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcub*, 146, 147; Hacer Nur Babacan, “Erken Dönem Tasavvufunda Akıl-Ahlak İlişkisi”, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 115

⁴⁶³ Muhasibî, *er-Riaye Kalp Hayatı, Allah'ın Hakları* Müellifin Girişi çev. Abdulkakim Yüce, (İstanbul: Işık Yayınları, 2005), 52

⁴⁶⁴ Ahmet Yıldırım, “Hadîs Edebiyatında Zühd Literatürü ve Zühdle İlgili Rivâyetlerin İncelenmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2008, S: 20, 119-138, 121.

⁴⁶⁵ Ebû Nasr es-Serrâc Tûsî, *el-Lumâ' İslâm Tasavvufu (Tasavvufla İlgili Sorular – Cevaplar)*, haz. Hasan Kâmil Yılmaz, (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1417/1996), 45- 46

⁴⁶⁶ İsfahânî, *Hilye*, 462; Önder Tonbul, “İlk Dönem Sûfilerine Göre Tevekkül Anlayışı”, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 81

⁴⁶⁷ Yıldırım, “Hadîs Edebiyatında Zühd Literatürü ve Zühdle İlgili Rivâyetlerin İncelenmesi”, 120

⁴⁶⁸ Ziyâüddin Nahşebî, *Silku's-Sulûk (Âriflerin Yolu)*, çev. Mustafa Çiçekler - Halil Toker, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2002), 250.

⁴⁶⁹ Mustafa Türköz, “Kur'an ve Hadîs Bağlamında Zühd Hayatı”, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 3

⁴⁷⁰ Abdulkarîm el-Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 253.

⁴⁷¹ Konur, *Tasavvuf Ahlâkî ve İlâhî Ahlâk İnsana Yolculuk*, 17

bütününde görmeleridir.⁴⁷² “Zühdden başka bütün iyilik çeşitlerini kendinde toplayan başka bir şey yoktur.”⁴⁷³ diye özet tanımını yapanlar olmuştur.

Kur’ân-ı Kerîm’de Arapça’da rağbet etmeyerek yüz çeviren manasında zühd, sadece bir âyette ve ism-i fâil (zâhid) sığasında Yusûf süresinde geçen “Hz. Yusûf’un (as) satışı konusunda az bir fiyatla birkaç dirheme sattılar, zaten onun hakkında rağbetsiz (zâhid) idiler/fazla değer vermemişlerdir.”⁴⁷⁴ mealindeki âyet-i kerîme de Hz. Yusûf’un (as), baba bir kardeşlerinin kuyuya atıp oradan geçen kervan tarafından bulunup satılması ve satanların Hz. Yusûf’a (as) değer vermedikleri anlamda kullanılmıştır.⁴⁷⁵ Zühd İslâm’ın ana kaynakları olan Kur’ân⁴⁷⁶ ve Hz. Peygamber (sav) tarafından bizzat önerilmiş bir yaşam tarzıdır.⁴⁷⁷

Zühd ve zâhidlik hakkında Peygamber Efendimiz’in (sav) tanımlaması şöyledir: “Dünyada zâhidlik, ne helâli haram etmek ne de malı mülkü terketmektedir. Dünyada zâhidlik, ancak Allahu Teala’nın (cc) elinde olana, kendi elindekinden daha fazla güvenmen; başına bir musibet geldiği zaman, musibet başında olduğu müddetçe, onun ecir ve mükafatından son derece ümitli olmandır.”⁴⁷⁸ Ashâb-ı Suffe erken dönem zühdünün ilk âbidleri, zâhidleridir.

---

⁴⁷² Reşad Öngören, “Tasavvuf”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/119-126.

⁴⁷³ Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, 2/422.

⁴⁷⁴ Yusuf, 12/20.

⁴⁷⁵ Refik Kâsım, *el-Kıyemu Terbuyetü’l-Ulya fi Suretu’l-Yûsuf*, (İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2018), 55. akt: Adıgüzel, “Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal ve Tarihsel Parametreler Bağlamında Zühd Dönem”, 9

⁴⁷⁶ Al-i İmran, 3/10, 14, 16-17, 134, 185; el-En’âm 6/32; el-Enfâl 8/2; Yûnus 10/24; Yûsuf 12/109; er-Ra’d 13/26; en-Nahl 16/30; el-İsrâ 17/107, 109; el-Kehf 18/46; el-Tâhâ 20/131; el-Mü’min 23/57, 61; el-Furkân 25/63-64, 69; eş-Şuarâ 26/88; el-Kasas 28/60, 77; el-Ankebût 29/64; ez-Zümer 39/9; el-Mü’min 40/39; eş-Şûrâ 42/36, 39; el-Hucurât 49/13; ez-Zâriyât 51/15-16, 19; el-Hadid 57/20; el-Mülk 67/2; el-A’lâ 87/16-17; ed-Duhâ 93/4.

⁴⁷⁷ Müslim, Zühd 1, 3; Tirmizî, Zühd 1, 13, 14, 16, 48, Tıb 1; İbn Mâce, Zühd 3, 48; İbn Hanbel, *Müsned*, 2/197, 323, 389, 485, Kitâbü’z-zühd, 280; Abdullâh b. Mübarek, *Kitâbü’z-Zühd*, 13; İbn Sa’d, *Tabakât*, 1/400-405; Hz. Peygamber’in (sav) zühd hayatı hakkında bk. Erhan Yetik, “Hz. Muhammed (sav)’in Zühd ve Takvâsı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun-1993, S:7, 127-132; Mustafa Öztürk, “Kur’ân’ın Değer Sisteminde Dünya ve Dünyevî Hayatın Anlamı”, *Tasavvuf: İlmî ve Araştırma Dergisi*, Yıl: 7/2006, S:16, 65-86, 78-79

⁴⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü’z-Zühd*, Beyrut 1988, 36; Tirmizî, *Sünen*, Kitâbü’z- Zühd, 4/29; İbn Mâce, *Sünen*, K. Zühd, 2/1; İsfahânî, *Hilye*, 1/69

1.3.4. Tasavvuf Kavramı ve Ashâb-ı Suffe'nin Tasavvuf Kavramının Kökeni ile İlişkisi

Tasavvuf, İslâmî ilimlerin disiplinleri arasında benimsenen ortak bir tarifi yapılamayan tek ilim dalıdır.⁴⁷⁹ Kur'ân-ı Kerîm ve Rasûlullâh'ın (sav) sünnetinden ortaya çıkmış bir ilimdir.⁴⁸⁰

Tasavvufun ana kelimesinin⁴⁸¹, “*Ashâb-ı Suffe*” tamlamasında geçen “*Suffe*” sözcüğünden türetildiği öne sürülmüştür. Ashâb-ı Suffe, vakitlerini Mescid-i Nebî'de ibâdeti olmak üzere eğitim ve zikir gibi işlerle geçirmekteydiler. Ashâb-ı Suffe ile sûfilerin yaşam tarzı benzerliğinden olanlara “*sûfi*” değil, “*suffi*” denilirdi.⁴⁸² Türetilmiş kavramların kökeni, anlamı, benzerliği, farklılığı gibi kelimenin doğru telaffuzu da çok önemlidir.

Tasavvuf kelimesinin kökeni için Yunanca “*hikmet*” anlamındaki “*Sofia*” kelimesinden denilse bile kesinlikle reddedilmiş bir önermedir.⁴⁸³ Sophia (sofos) kelimesinden türetildiği ve sûfilere ıslâh etmeye çalıştıkları nefsi isteklerinden korundukları içinde verildiğini söyleyenler olmuştur.⁴⁸⁴ Hatta bu önermeye müşrikler

⁴⁷⁹ Tasavvuf ile ilgili tarifler ve bunlardaki farklılıklar ve sebepleri hakkında genel bir değerlendirme için bk. Afifi, *Tasavvuf İslâm'da Manevî Devrim*, 42; Salih Çift, “İslâm Düşüncesinin Kurucu Unsuru: Birleşen ve Ayrılan Yönleriyle Tasavvufun Usûl-i Fıkıh, Kelâm ve İslâm Felsefesi ile Olan İlişkisi”, (İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl-VI, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, Kasım-2015), (İstanbul, 2016), 411-454.

⁴⁸⁰ Serrâc, *el-Luma'-İslâm Tasavvufu*, 9, 14-19; Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, 53-56; Şehabettin Sühreverdî, *'Avârifü'l-ma'ârif Tasavvufun Esasları*, tec. Hasan Kâmil Yılmaz vd. (İstanbul: Vefa Yayınları, 1989), 5-16; İbn Haldûn, *Tasavvufun Mahiyeti's-Şifâu's-Sâil*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997), 291-296.

⁴⁸¹ Kökeni hakkında bkz. es-Serrâc, *el-Luma'*, thk. 'Abdülhalim Mahmud-Tâ hâ 'Abdülbâki Surûr, (Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1960), 46-47; Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, haz. Enes Muhammed Adnan eş-Şerfavi, (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2017/1438), 584- 585; Sühreverdî, *'Avârifü'l-Maârif*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989), 97 vd. *Gerçek Tasavvuf*, çev. Dilâver Selvi, (İstanbul, 1995), 73-80; Ahmed Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf*, thk. Abdulmecîd Hayâlî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1426/2005), 25-26; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 1994), 51-54; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999), 27.

⁴⁸² Osmân Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, (İstanbul: Ataç Yayınları, 2011), 26, akt: Lale İşıldar, “Tasavvuf ve Kadın Halfeti Uşşakî Topluluğu Üzerine Psikolojik Bir İnceleme”, (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 10.

⁴⁸³ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010) 26; İşıldar, “Tasavvuf ve Kadın Halfeti Uşşakî Topluluğu Üzerine Psikolojik Bir İnceleme”, 10.

⁴⁸⁴ Ferit Kam ve Mehmet Ali Ayni, *İbnü'l-'Arabi'de Varlık Düşüncesi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1992), 71-72.

bile karşı çıkmışlardır. Zâhidlik izinde seyr-ü sülûk edenlere “sûfi” denmesi, Yunanca yazılan eserlerin tercüme faaliyetlerinden çok öncedir.⁴⁸⁵

Suffe ehli ulemaları ‘Ubâde b. es-Sâmit (ö.34/654) ile ‘Abdullâh b. Saîd el-’Âs’ı (ö.?), Hz. Peygamber (sav) tarafından “*Hikmet Öğretmeni*”⁴⁸⁶ olarak atanmıştır.⁴⁸⁷ Kur’ân-ı Kerîm’deki el-Bakara 2/129 âyet-i kerîmesinde⁴⁸⁸ Hz. İbrâhîm (as) duası olarak gelen vahyi önce kendisine sonra ashâbına öğretmesini Allahu Teâlâ’nın (cc) bizzat istemesinden anlıyoruz. “Hikmet” kelimesi böylelikle tasavvufta ayrı bir önem kazanıyor. Peygamber Efendimiz (sav) Suffe ehline hikmet öğrettiği ortadadır. Anlaşıyor ki, Suffe ehlinin öğrenip öğrettiği tasavvuf oluyor.

“*Safâ*” nefsin kirlerinden arınmak-arındırmak, Suffe Ashâbı ise genellikle bu vasıfları mükemmel uygulamaya çalışan kimselerdir. Bu çeşit kelimelerin türetilme yönüyle “tasavvuf”un aslı olması diğer önerilen kelimelerin içinde daha uygun ve doğru olduğunu belirtmek lazımdır. Çünkü bu iki kelime ile “sûf” sözcüğünün en az iki harfî “sad” ve “fe” ortak harfleridir. Yüklendiği anlam açısından bu iki sözcük benzemektedirler. Tasavvuf “safâ” anlamını ve Suffe Ashâbı’nda bulunan vasıfları taşımaktadır.⁴⁸⁹ “*Safâ*” kelimesi için kalbin tasfiyesi ve nefsin tezkiyesiyle meşgul olma bağlamında Ashâb-ı Suffe’nin bu eğitimi aldığını biliyoruz. Ashâb-ı Suffe tasavvuf kökeni olan bu kavramla da yakından ilgilidir.

“Sûfi, Allahu Teâlâ’nın (cc) kendisi için seçip sâfi hale getirdiği, kendisini nefsinden uzaklaştırdığı, iddia içeren teklif ve amellerden alıkoyduğu kimsedir. Sûfi kelimesi “ûfiye” vezninden olup Allahu Teâlâ’nın (cc) afiyet verdiği, “kûfiye” vezninden olup Allahu Teâlâ’nın (cc) kendisine kâfi olduğu ve “cüziye” kalıbından olup Allahu Teâlâ’nın (cc) ödüllendirdiği kimse anlamındadır. Allahu Teâlâ’nın (cc) fiili onun isminde zahir olur.”⁴⁹⁰

Ebû Ali er-Rûzbârî’nin (ö.321/933) sûfi terimine: “Safâ üzere sûf giyen (temiz olan), içini yamalı ve eski elbise ile örten, hevâ ve hevesine eziyet ve meşakkatin

⁴⁸⁵ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikâtlar*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2004), 26 akt: Işıldar, “Tasavvuf ve Kadın Halfeti Uşşakî Topluluğu Üzerine Psikolojik Bir İnceleme”, 10.

⁴⁸⁶ Hamidullâh, *İslâm Peygamberi*, 2/769.

⁴⁸⁷ Ebû Dâvûd, *Büyû*, 37; İbn Mâce, *Ticâret*, 8; Kettânî, *et-Teratib*, 1/186.

⁴⁸⁸ “Rabbimiz, içlerinden onlara bir elçi gönder, onlara ayetlerini okusun, Kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları arındırsın. Şüphesiz, Sen güçlü ve üstün olansın, hüküm ve hikmet sahibisin.”

⁴⁸⁹ Emin Yusuf Üde, “Tasavvuf” Kavramının Kökeni ve Anlamları Hakkında Bir İnceleme”, *tec. Mehmet Yıldız, Akademiar Dergisi*, 2017, C:2, S: 2, 227-252.

⁴⁹⁰ Sülemî, *Tabakâtu’s-Süfiyye: İlk Zâhid ve Süfiler, Tabakâtu’s-Süfiyye*. çev. Abdurrezzak Tek. (Bursa: Bursa Akademi, 2018), 302.

tadını tattıran, dünyayı arkasına atan, Hz. Muhammed Mustafa'nın (sav) yolunu tutan kişidir.”⁴⁹¹ tanımıyla açıklar.

Suffe Ashâbı'ndan Huzeyfe b. el-Yemân (ö.37/657), Ebu'd-Derdâ (ö.32/652) ve eşi Ümmü'd-Derdâ, Ebû Zerr (ö.32/652), Selmân-ı el-Fârisî (ö.35/655?), İmrân b. Hüseyin Huzâî (ö.?) gibi sahabîlerin de yün giymeyi tercih ettikleri⁴⁹² rivâyet edilmektedir. Öte yandan *Hilye*'de geçtiğine göre Hz. Peygamber'in (sav) gözetiminde yetişen Ashâb-ı Sûffe yün giysiler giyerlerdi.⁴⁹³

Sûfilere; Suffe veya saf sözcüklerine aittir diyenler, zahirî hâllerini göz önünde bulundurarak bu ismi koymuşlardı. Tasavvuf ehlini, “*sıfat*” ve “*saff-ı evvel*”den anlam bulmuştur diyenler, Suffe Ashâbı'nın kalblerine ve bâtınlarına dikkat çekmiştir.⁴⁹⁴ Suffe Ashâbı'nın özelliklerine benzer yakınlıkta oldukları için kendilerine “sûfiyye” denildiği şeklindedir.⁴⁹⁵

Temizlenmek ve çözülmek anlamındaki “*saffet*” yada yün anlamında “sûf” sözcüğünün kökeni olduğu savunulur.⁴⁹⁶ Birincisi, rûhî temizlenme mesleği olarak ele alınır, ikincisi, ilk mutasavvıfların “yünden” yapılan elbise giydiklerinden böyle adlandırılmıştır.⁴⁹⁷

es-Semnûn b. Hamza el-Muhib (ö.298/911?), muhabbet kavramını Cenab-ı Hakk'a ulaşmanın esası olduğu ve tasavvufun aslı hakkında ortadaki kökenlerden “*safvet*”in anlamını saf sevgi; “sûfi” anlamını seven kişi için kullanıldığını öne sürer.⁴⁹⁸ Aralarında alaka-ünsiyet kurulabilen, buluşmak için hasret duydukları,⁴⁹⁹

⁴⁹¹ Kelâbâzî, *et-Ta'rruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, Haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. bs. 2013), 9/57

⁴⁹² Alexander Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, tec. İhsan Durdu, (İzmir: Ufuk Yayınları, 2011), 18.

⁴⁹³ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 1/345; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Asfiyâ. Allah Dostlarının Dünyası*, tec. Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız, Zekeriya Yıldız. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 1. Baskı, 2015), 10/623.

⁴⁹⁴ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 24.

⁴⁹⁵ es-Serrâc ve el-Kuşeyrî bu şekilde tanımlama yaparak kökeni hakkında böyle izah etmişlerdir. el-Kuşeyrî, *Risâle*, 149; Nicholson, *Fi't-Tasavvufi'l-İslâmî*, (Kahire, 1375/1956), 66. Akt: Üde, “Tasavvuf” Kavramının Kökeni ve Anlamları Hakkında Bir İnceleme”, 227-252.

⁴⁹⁶ Fulya Atacan, *Sosyal Değişme ve Tarikat Cerrahiler*, (İstanbul: Hil Yayınları, 1990), 23. Süfîzmin süfîlerce yapılan çeşitli tanımları için Kelabazî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 53-58; Abdulkaki Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1985), 9-12; Mustafa Kara, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler Ve Zaviyeler*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980), 20-23, Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1984), 15-21.

⁴⁹⁷ Hayreddin Karaman, *İmâm-ı Rabbanî ve İslâm Tasavvufu*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 1992), 7.

⁴⁹⁸ Hucvîrî, *Hakikat Bilgisi: Keşfu'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 4. bs. 2014), 371.

⁴⁹⁹ Sülemî, *(Tabakât) İlk Zâhid ve Süfîler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, çev. Abdurrezzak Tek, (Bursa: Bursa Akademi, 2018), 112.

varlıklarını kendisine hibe ettikleri,⁵⁰⁰ sevilen⁵⁰¹ kendilerine özlem duyan, sevdiklerine çile çektirmeyen⁵⁰² bir Allahu Teâlâ (cc) anlayışıdır.⁵⁰³

Sûfi kelimesinin⁵⁰⁴ doğruluğu hakkında ittifak edilen görüşe göre, yün anlamına gelen “*sûf*” kelimesinin türevidir. el-Muhâsibî (ö.243/857) “yün elbise”, kibrin settarı olan tevazu libası, kisbesi, görür. Enes b. Mâlik’in (ö.93/711-2) rivâyetine göre, “Peygamber Efendimiz (sav) bir kölenin bile davetine icabet eder, eşeğe biner ve yün elbise giyerdi” Sûfilerinde yün elbise giymesi Hz. Peygamber’e (sav) uymak ve tevazu alameti kabul edilir.⁵⁰⁵

Sûfinin ilk tanımını yapan Hasan-ı el-Basrî’nin (ö.110/) talebelerinden ‘Abdu’l-vâhid b. Zeyd (ö.150-177/767-795 arası)⁵⁰⁶ yaptığı târifinde harâmlardan kaçınmaya ve ibadete vurgu yaptığı belirtilir. Sûfi tanımı şöyledir: “Sûfi sana göre kimdir? Sualine: Akıllarıyla himmetleri üzerinde duran (kaim) ve kalpleriyle o himmetlerine sonuna kadar sarılanlar; efendileri ile nefislerinin şerrinden korunanlardır. İşte bunlar sûfilerdir.” demiştir.⁵⁰⁷

İbn Lîyûn et-Tucîbî⁵⁰⁸ (ö.750/1349), ilk dönemlerden itibaren sûfi kelimesinin lûğat olarak kullanıldığını buna örnek Hasan-ı el-Basrî’nin (ö.110/728) “Kâbe’yi tavaf ederken bir sûfiyle karşılaştım, kendisine bir şey verdim, kabul etmedi.”⁵⁰⁹ delil kabul eder. “Sûfi” adını alan ilk kişinin, Ebû Hâşim es-Sûfi (ö.150/767) adındaki zat kabul edilir. Bazı rivâyetlerde ilk defa “sûfi” lakabıyla Câbir b. Hayyân (ö.150/767) anıldıktan sonra “sûfi” kelimesi yayılmaya başladı⁵¹⁰ şeklinde geçer. Sûfi unvan olarak hicrî 2. yüzyıldan itibaren artık yaygın şekilde kullanılmaya başlamıştır. Ebû Hâşim el-Kûfi/Sûfi, Hâşim el-Evkas (ö.?), Sâlih b. ‘Abdu’l-celîl (ö.?), Câbir b. Hayyân

⁵⁰⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 6. bs. 2012), 407.

⁵⁰¹ Hucvîrî, *Hakikat Bilgisi: Keşfu’l-Mahcûb*, 373.

⁵⁰² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 110.

⁵⁰³ Adıgüzel, “Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal ve Tarihsel Parametreler Bağlamında Zühhd Dönemi”, 16

⁵⁰⁴ Üde, “Tasavvuf Kavramının Kökeni ve Anlamları Hakkında Bir İnceleme”, 227-252.

⁵⁰⁵ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Luma’ fi’t-Tasavvuf*, 22; Işıldar, “Tasavvuf ve Kadın Halfeti Uşşakî Topluluğu Üzerine Psikolojik Bir İnceleme”, 10.

⁵⁰⁶ Zehebî, *Şiyeru A’lamü’n-Nübelâ’da*, (Beyrut: Müessesetü Risale, 1993), 7/180, hicrî 150’den sonra vefat ettiğini söylüyor ve “177 deniliyor ancak bu çok uzak bir tarihtir” diyor. Eğer Abdülvahid b. Zeyd, Hasan-ı el-Basrî’nin talebesi ise 177’den önce vefat etmiş olması akla daha yakındır.

⁵⁰⁷ Ebû Nasr Serrâc, *el-Luma’*, (Mısır: Dâru’l-Kütübü’l-Hadîsiyye, 1960), 45.

⁵⁰⁸ İbn Lîyûn Ebû Osmân Sa’d /Saîd b. Ahmed et-Tucîbî el-Endelûsî, âlim ve şair bir kişidir. Süleyman Tülücü, “İbn Lîyûn”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/159-160.

⁵⁰⁹ Serrâc, *el-Luma’*, 42.

⁵¹⁰ Yılmaz, *Tasavvuf*, 23, Afifi, *Tasavvuf İslâm’da Manevî Hayat*, 31; Ümmü Gülsüm Yeşil, Abdülğani en-Nablusî’de Sûfilik Temayülünün Fıkha Yaklaşımına Etkisi (el-Hadîkatü’n-Nediyye Örneği Üzerinden), (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 11.

(ö.200/815) ve İbrâhîm b. Edhem'in (ö.161/778) müridi İbrâhîm b. Beşşâr (ö.?) gibi şahsiyetlerin bu unvanı kullanan ilkler olduğu bilinmektedir. Ebû Hâşim el-Kûfî bu unvanı taşıyan ilk zat olarak Sufyân-ı es-Sevrî (ö.161/778) sûfinin nasıl bir şahiyette olması gerekleri ile riyânın en ince noktalarını ondan öğrendiğini söylemektedir. *Der Kuy-i Sufiyân* adlı eserde *Hadikatu 'ş-Şi'a* adlı eserden naklen olduğu iddia edilen bazı pasajlarda ilk sûfi ilişkisi kurularak verilen zatın Ebû Hâşim el-Kûfî (ö.150/767) hakkında şöyle: “Beni Umeyye/Emevî Dönemi'nin sonlarında Osmân b. Şerik-i el-Kûfî (ö.150/767), diğer adıyla Ebû Hâşim-i el-Kûfî, ruhbanlar gibi kalın dokunmuş yünden elbise giyinirdi ve Şam'ın şeyhi sayılırdı. Hıristiyanlar gibi hulul ve ittihada inanır, zahirde Cebrî, batında ise mülhid ve dehrî idi”. “Bu kişi ortaya çıktı, ehli-beytin yolunu ayırdı ve Hz. Peygamber'in (sav) semavî vârislerinin yolundan ayrı bir yol tuttu.”⁵¹¹ bilgisi yer almıştır. Ebû Hâşim el-Kûfî ile unvan olarak kullanılmaya başlanan sûfi kelimesinin ilk olarak ortaya çıktığı şehir Kûfe olduğu anlamına gelmektedir. Kûfeli Ebû Osmân b. Şerik 150/767'de ölen ve Ebû Hâşim el-Kûfî'ye atfedilen “sûfi” kelimesi, kıyafet yönüyle giydikleri yün tarzı elbiseler çıkış kaynağıdır. “Sûfi” kelimesi zamanla hem bu hayatı benimseyenler hem bu kıyafetleri giyen zatlar için kullanılan genel bir unvan bir isimle yad edileceklerdir.⁵¹² Abdurrahmân Molla Camî (ö.898/1492) yukarıdaki bilgilere katılarak ondan (el-Kûfî'den) önce hiç kimseye “sûfi” unvanı verilmediğini belirterek Şam/Dımaş' da bir tekkenin onun (el-Kûfî'nin) adına inşa edildiğini rivâyet eder.⁵¹³

İslâmî eserlerde yer alan birçok sözcüğün veya kavramın, terimin teşekkülü sahâbe ve tabiîn sonrası ortaya çıktığı kabul görmüş, hiçbiri red edilmemiştir.⁵¹⁴ Tasavvuf kelimesinin en erken kullanılmaya başlandığı zamanı tâbiîn dönemi olarak rivâyet edilir. Sûfi sözcüğü ve bunun cemisi olan “Sûfiyye” sözcüğü Hicrî 140

⁵¹¹ Mustafa Altunkaya “Bazı Şii Kaynaklarında Tasavvufun Yeri”, (İstanbul: *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016). S:5, 175-194, 186.

⁵¹² Osmân Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, (İstanbul: Ataç Yayınları, 2013), 90; Eyüp Öztürk, *Velilik ve Delilik Arasında; İbnü's-Serrâc'ın Gözünden Muvelleh Dervişler*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013), 63-64

⁵¹³ Molla Camî, *Nefâhâtü'l-Üns*, çev. Kamil Can Doğan, Sefer Malak, (İstanbul: Bedir Yayınevi), 97; a.mlf. *Nefâhâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds (Evliyâ Menkibeleri)* tec. şerh Lâmi'î Çelebi, haz. Süleyman Uludağ vd., (İstanbul: Marifet Yayınları, 1998), 153.

⁵¹⁴ İbn 'Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye*, 139 akt: Ramazan Emektar, *İbn Acîbe'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (Konya: Necmeddîn Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 98.

yıllarında dillerde olduğunu sūfî kelimesini unvan olarak H. 150 yılında vefat eden Ebû Hâşim el-Kûfî (ö.150/767?) için kullanıldığından anlıyoruz.⁵¹⁵

Hicrî 2. yüzyılın ortalarında ağızlarda dolanmaya başlayan tasavvuf terimi İslâm din dili olan Arapça “sūf” (yün) kökündendir. Hz. Peygamber’in (sav) yün لباسlar giydiği için ashâb ve sūfilerde Hz. Peygamber’i (sav) rol model olarak giymişlerdir. Dünyaya aldırış etmemek, sırtını dönmek şeklinde anlamlandırmışlardır. “Sūf” yün manasına gelir. “Tasavvefe” yün giymek mastar fiilinden türemiştir. el-Kuşeyrî (ö.465/1072) gibi birçok bu işin ehli mutasavvıf aynı görüştedir.⁵¹⁶ Suffe ehlinin kıyafeti “suf” tasavvuf kökeninden sayıldığını ve genel kabul görmüş kökenidir.⁵¹⁷

Tasavvuf ya da sūfî isminin kökenine ait yapılan te’villerin ortak noktası farklılık içersede bu isimleşen tanımların tasavvufun bir ahlâklanma dizilenmesidir.⁵¹⁸ Tasavvufu amel-fiil sonucunda oluşmuş irfânî boyutunu dışlayarak değerlendirmek içe has özelliklerin eksikliğini anlamına gelir. Tasavvufî yaşantıdaki mücâhede gaye Allahu Teâlâ’yı (cc) esma, sıfat ve fiilleriyle anlayarak tanımaktır.⁵¹⁹ Dil bakımından uygunluk arz etmesede Ashâb-ı Suffe ile sūfilerin ilişkisi bağlamında, sahâbeye verilen ad, zühd ve ahlâkî zenginlikleri yönünden kurulmuştur.⁵²⁰

Üstüvârname adlı eserinde Günabâdî (ö.?) Ebû Hâşim’den sonra Habîb el-’Acemî (ö.130/747-8?) ve Zunnûn-ı el-Mısırî (ö.245/859?) gibi zatlar ile bu yol elden ele geçerek Cüneyd-i el-Bağdâdî (ö.297/909) ve sonrakilere böylece el değiştirerek ulaştırmışlardır.⁵²¹

---

⁵¹⁵ Abdurrahmân Molla Camî, *Nefahatü'l-Üns: Evliyâ Menkibeleri*, çev. Lamiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, (İstanbul: Mârifet Yayınları, 2001), 153; ayrıca kimyâger olup insanları zühde davet eden Câbir b. Hayyân el-Kûfî için Kûfe de H. 2. asrın ikinci yarısında kullanılmaya başlanmıştır. Louis Massignon, “Tasavvuf”, *İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınevi, 1979), C. 12/1, 26

⁵¹⁶ Hülya Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 30; Adıgüzel, “Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal ve Tarihsel Parametreler Bağlamında Zühd Dönem”, 60.

⁵¹⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 450; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahçub Hakikat Bilgisi*, 111; Seyyid Ahmed er-Rifâî, *el Bürhanü'l-Müeyyed, Marifet Yolu*, haz. Hasan Kâmil Yılmaz, (İstanbul: Erkam Yayınları, 1995), 23-24.

⁵¹⁸ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 59

⁵¹⁹ Üde, “Tasavvuf” Kavramının Kökeni ve Anlamları Hakkında Bir İnceleme”, 227-252.

⁵²⁰ Ekrem Demirli, *Şair Sûfiler: Mevlâna, Yunus Emre ve Niyazi Mısırî Üzerine İncelemeler*, (İstanbul: Sûfî Kitap, 2015), 57.

⁵²¹ Hüseyin Tabende Günabâdî, *Ustuvârname*, 18; akt: Altunkaya, “Bazı Şii Kaynaklarında Tasavvufun Yeri”, 175-186.

“Sûfi” sözcüğünün köken tarihine bakıldığında farklı bakışlar, yorumlar kabul görse bile bu sözcüğün ahlâk ve zühd değerlerinin tasavvufa evrilmesi sırasında çoğunluğun benimseyip kabul gördüğü gerçeği ortadadır. Kabul gören bütün tanımların ortak noktası “sûfilik yolunu benimseyene” verilen sûfi adıdır, “sûfinin takip etmiş olduğu yola” da tasavvuf kavramı verilmiş olduğudur. Sûf giymek, yani yünlü kıyafetler giymek peygamberliğin ve onun yolunda olan hakikât ehli denilenlerin bir nevi sembolüdür. Zühd hayatı yaşayan zâhid adıda verilen sûfilerin de peygamberliğin simgesi olarak yünden yapılmış sûf kıyafetler giymeleri ve sûfi sözcüğünün de bu giyimle ilişkilendirilmiş olması olasılığı baskındır.⁵²²

Ashâb-ı Kirâm’ın, Kur’ân ve bizatihi Rasûlullâh’ın (sav) uygulamalarını yaşamaya çalışmaları ve gayretleri, zühd hayatını ortaya çıkarmış, daha sonraki dönemlerde bu hayat tarzı “tasavvuf” ilminin şekillenmesine sebep olmuştur.⁵²³ Hz. Peygamber’i (sav) rol model olarak örnek alma gayesiyle, onun (sav) yün libaslarla örtünmesinden ilham alan sûfiler “tasavvuf” ve “sûfi” kelimelerinin terimleşmesini sağlamışlardır. Zühd, tasavvuf düşünce tarihinde Hicrî takvimde ilk iki yüz yıla denk düşen dönemdir. “Tasavvuf” kelimesine gelince ilk defa yüzyirmi sahâbîden ders alan Hasan-ı el-Basrî’nin (ö.110/728) şu şekilde “pahalı ve lüks ipek kıyafetler giyinen riyakâr, mutraf kesimlere tepki olarak yün kıyafetler giyinenler”⁵²⁴ tanımladığı rivâyet edilir.

Tasavvuf düşünce hareketi kurucuları arasına tasavvufun manevî öğretisini Hz. Peygamber (sav) ashâbından bazılarını koyan (Mescid-i Nebevî’nin sofasındaki yoksul ehl-i Suffe) Louis Massignon (1883-1962), “*un socialiste avant la lettre*” (sosyalist kelimesi daha yokken o sosyalistti) sözünü Suffe sahâbesi Ebû Zerr el-Ğıfârî (ö.32/653) için söylemiştir. Yoksullukla alakası olan birçok sözü el-Ğıfârî’ye atfedilmesinin nedeni hiçbir şeyi olmaması ve kendini tamamen Allahu Teâlâ’ya (cc) adanmış olmasıdır. Ehl-i beytten sayılan Ashâb-ı Suffe’den Selmân-ı el-Fârisî (ö.36/656?) de tasavvufî biatin örneği olmuş bir manevî evlad kabul edilir.⁵²⁵

⁵²² Özlem Güngör, *İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif, 4. Cilt, İnceleme-Metin-Sözlük)*, (Niğde: Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 5.

⁵²³ Yerlikaya, “Kur’ân Öğretiminde Sahâbe Örnekliği”, 115-120.

⁵²⁴ Mustafa Altunkaya, *Sûf Hareketi Tarihi*, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2017), 65-74; Öngören, “Tasavvuf”, 40/121.

⁵²⁵ Annemarie Schimmel, *İslâm’ın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2001), 65; Bayram Adıgüzel, *Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal ve Tarihsel*

Massignon detaylı ve derin incelemelerinin ardından tasavvuf ilminin menşeinin dış kaynaklı olmadığına ve İslâm'ın kendi dinamizminden sadır olduğunu vurgulayarak⁵²⁶ tasavvuf ilminin İslâm'ın zühd anlayışının bir devamı olduğu kanaatindedir, sözüne ekleyeceğimiz bu zühd anlayışının kaynağı da Ashâb-ı Suffe olduğudur. Etimolojik olmasada ahlâken, libasen, ilmen kaynakları Suffe Ashâbı'dır.

“Tasavvuf” kelimesi içinde geçen ilk tarif ise Ma'rûf-i el-Kerhî (ö.200/815-6?)'ye aittir.⁵²⁷ Ma'rûf-i el-Kerhî tasavvufu, “Hakikâtleri elde etmek ve halkın elindekilerden ümidi kesmektir”⁵²⁸ cümlesiyle tarif etmiştir.

Tasavvuf sözcüğünün kökeni hususundaki görüşler de, “yün giymek” anlamındaki sûf genelde bazı sahâbenin yün giymeleri yanında fâkirliğin ve yoksulluğun işareti sayılır. Tasavvufun köklerinden birisi, Ashâb-ı Suffe'ye⁵²⁹ atfen Allah Rasûlü'nun (sav) hücre-i saâdetlerinin verandasında hayat sürdüren, İslâm'ı hakkıyla yaşamaya ve Kur'ân öğrenmeye niyetlenmiş fâkir sahâbeyle alakalıdır. Tasavvuf yazarlarından bazıları bu görüşte ittifak halindedirler. Tasavvuf ismi konusunda yine sözü edilen o dönemde ismen kullanılmadığında ittifak halindedirler.⁵³⁰ Tasavvuf, kelime ve metod açısından Hz. Peygamber (sav) devrinde kullanımı yoktu. O zamanlarda insanlar özel bir isim bir unvan kullanmıyorlardı. Peygamber Efendimize (sav) yakın arkadaş olmaları, aynı devirde yaşamış olmalarından dolayı ismen sahâbî diye çağrılıyorlardı. Sahâbîlere yetişenlere ve onlarla konuşanlara tabiûn, tâbiûnla konuşanlara ve tâbiûnla aynı devirde yaşayanlara da tebeu't-tabiîn şerefli bir isim olarak verilmişti.⁵³¹ Tasavvuf ehlinin isimlendirilmesi hususunda Bundâr b. Huseyin eş-Şirâzî (ö.353/964), “Bunlardan bazıları müctehid, zâhid, âbid, hâif, râcî, gâni, fâkir, mürîd, murâd, sâbır, razı, mütevekkil, muhib,

---

Parametreler Bağlamında Zühd Dönem, (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 64-5

⁵²⁶

Hikmet

Yaman,

“İsmi Olmayan Bir Hakikatten Hakikati Olmayan Bir İsme Varan Yolculuk: Oryantalist Çalışmalarda Tasavvufun Menşesine Dair Tartışmalar Üzerine Bir Değerlendirme,” *Akademik İslam Araştırmaları Dergisi*, 2016, S: 1, 39.

⁵²⁷ Haksever, “Ruhbanlık” Kavramındaki Anlam Kayması ve Tasavvufla İlişkilendirilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 23- 24.

⁵²⁸ Reşat Öngören, “Ma'rûf-i Kerhî”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/67-68.

⁵²⁹ Tasavvufun kökenini Ashâb-ı Suffe'ye dayandıran bazı görüşler vardır. el-Kuşeyrî bunu eleştirir. Bkz. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 450.

⁵³⁰ Ekrem Demirli, “Zahirî İlimlerin Otoritesi Karşısında Tasavvuf'un Meşruiyet Arayışı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 15, Yıl: 2007, 219-244, 225-6

⁵³¹ Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi, Tasavvufun Doğuşu ve Kaynakları*, “*Tasavvufun Doğuşu ve Gelişmesi*,” (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, No: 171, 1986), 4.

müstehtir, müste'nis, müştak, vâhil, hâim, vâcid, fâni, bâki vb. pek çok isim almışlardır. Bazı durumlarda hallerin tümü bir sûfide toplanabilir. Böylece ona bütün isimleri kapsayan bir isim verilir.”⁵³² Yaşanan zamanın kültürel ve sosyal, siyasi meydana ortaya çıkan Şii-Batınî aksiyonları, “zühd” kavramıyla kendilerini ifade etmişlerdir. Ehl-i Sünnet zâhidleri, bu çeşit fırkalardan kendilerini ayırt edici farklı bir isimlendirmeye girmişlerdir. Hz. Peygamber'in (sav) ve Suffe Ashâbı'nın yün libaslar giyinmesinden ve yün libaslar giyinmenin “fakra” alamet etmesinden dolayı, “sûfi” kelimesini⁵³³ uygun bulup benimsenmiştir.

1.3.5. Kaynağı Ashâb-ı Suffe Kabul Edilen Bazı Tasavvufî Kavramlar

Bu araştırmamızda Tasavvuf ilminin tohumlarının Suffe Ashâbı'yla atıldığı gerçeğine tohum olan hallerinden miras kalan birkaç kavramla dahada pekiştirmek uygun olacaktır.

Rasûlullâh'ın (sav) Suffe Ashâbı'yla mescitte halka şeklinde oturup ders yapması sûfilerin yöntemlerinden biridir: “Rasûlullâh (sav) mescidde iken karşıdan üç kişi geldi. İkiisi Rasûlullâh'a (sav) doğru yöneldi, birisi de gitti. O ikiden birisi halkada bir aralık gördü de oracıkta oturdu. Diğeri ise halkadakilerin arkasında oturdu. Diğeri üçüncü kimse ise arkasına dönüp gitti. Rasûlullâh (sav) (sözden) ayrılınca şöyle buyurdu: “Sizlere bu üç kişinin hâlini haber vereyim mi? Onların biri Allahu Teâlâ'ya (cc) sığındı, Allahu Teâlâ (cc) da onu barındırdı. Diğeri (sıkıntı vermekten) utandı, Allahu Teâlâ (cc) da ondan hayâ etti. Ötekisi ise (bu meclisten) yüz çevirdi, Allahu Teâlâ (cc) da ondan yüz çevirdi.”⁵³⁴

Başka bir rivâyette Suffe Ashâbı'ndan 'Abdullâh b. 'Amr (ö.65/684-5) şu şekilde rivâyet eder: “Rasûlullâh (sav), mescidinde oturmuş iki gruba (meclis) uğradı ve şöyle buyurdu: “Bu iki meclis de hayırlıdır, ancak biri diğerdinden daha faziletlidir. Buradakiler Allahu Teâlâ'ya (cc) dua edip yalvarıyorlar, Allahu Teâlâ (cc) dilerse onlara verir dilerse vermez. Şunlar ise fıkıh ve ilim öğreniyor, bilmeyene öğretiyorlar,

⁵³² Sülemî, *Tabakâtu's-Süfîyye: İlk Zâhid ve Süfîler*, 303.

⁵³³ Ahmet Cahid Haksever, “Ruhbanlık” Kavramındaki Anlam Kayması ve Tasavvufla İlişkilendirilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/1, C: 12, S:23, 28.

⁵³⁴ Buharî, *Sahih*, Salat, 84, 474

binaenaleyh bunlar daha faziletlidirler. Ben ancak bir öğretici olarak gönderildim.” Rasûlullâh (sav) bu grubun arasına oturdu.⁵³⁵

İlim meclisleri ile ilim halkaları arasındaki fark şöyle ifade edilir: “İlim meclisleri her yerde kendiliğinden ya da özel olarak oluşur. İlim halkaları ise mescid ve camilerde kurulup daha düzenlidir.”⁵³⁶

Yezîd er-Rakkâşî (ö.?), Enes b. Mâlik’ten (ö.93/711-2) rivâyetle Suffe halkını şöyle anlatır: “Sabah namazını kılınca sahâbîlerin ilim halkaları oluşturarak Kur’ân okudukları ve ferâiz ile sünnetleri öğrendikleri”⁵³⁷ nakledilmektedir.

Suffe ehlini halkalar şeklinde oturup ilim öğrenme metodu, Rasûlullâh (sav) ile başlamış, sahâbe ve tabiîn eliyle sürdürülmüş günümüze ulaşmıştır. ‘Abdullâh b. Revâha (ö.8/629) ve Câbir b. ‘Abdullâh’ın (ö.78/697) hayatta iken halka usulüyle mescidde ders okuttukları ve etrafına toplanan insanları ilim halkaları oluşturarak ilim öğrettikleri kaynaklarda yer almaktadır. İbn Mes’ûd’un (ö.32/652-3) Perşembe günler insanlara vaaz ettiği;⁵³⁸ Suffe’nin meşhûr sahâbisi Ebû Hureyre’nin (ö.58/678) Cuma günleri imâm mescide girinceye kadar etrafında halka biçiminde oturanlara hadîs dersi verdiği;⁵³⁹ Câbir b. ‘Abdullâh, Mescid-i Nebevî’de kendisinden ilim öğrenmek isteyenlere halka şeklinde ders verdiği⁵⁴⁰ bilinmektedir. İlim halkalarında Suffe’den kalma alışkanlıklarıdır.

İlim meclislerinin Rasûlullâh’tan (sav) sonra devam etmiştir. Ebû Mu’âviye el-Kindî (ö.?) Şam’da Halife Hz. Ömer’i (ö.23/644) ziyaret etmiş. Hz. Ömer ona halkın halini sorarak şöyle demiştir: “Herhalde adam ürkmüş deve gibi mescide giriyor, kendi kavminin meclisini ve kendisini tanıyan birini görürse yanına oturuyor.” el-Kindî, ona, “hayır, çeşitli meclisler oluşturup oturuyorlar ve hayır öğrenip müzakere ediyorlar.” karşılığını verince, Hz. Ömer, bu hal devam ettikçe hayır üzere olmaya devam edersiniz.” demiştir.⁵⁴¹ İlim meclisleri Suffe’nin devamıdır.

Suffe Ashâbı’ndan Ebû Hureyre (ö.58/678), ilim meclislerinde oturma adabı ile ilgili, “Bir âlimin huzurunda veya ilim meclisinde oturduğunuzda yaklaşın ve biriniz

⁵³⁵ İbn Mâce, *Sünen*, Mukkadime, 17, Hadîs no: 219

⁵³⁶ Aşık, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti*, 67

⁵³⁷ Heyseme, *Mecmauz-Zevâid ve Menbau’l-Fevâid*, ter. Yusuf Özbek, ty. 1/351

⁵³⁸ Kettanî, *Teratib*, 2/161

⁵³⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/586

⁵⁴⁰ Kettanî, *Teratib*, 2/153

⁵⁴¹ Kettanî, *Teratib*, 2/152

diğerinin arkasına otursun, Câhiliye insanların oturduğu gibi ayrı ayrı oturmayın,”⁵⁴² diyerek uyarması ileride oluşacak medrese-tekke-zaviyelerin sohbet-ilim-zikir halkalarının nüvesi kabul edilir. Suffe’de başlayan bu adap devam ettirilmiştir. Tasavvuf ilmide bir adap ahlâk ilmi kabul edilir ve bu adap-ahlâkların Suffe’de başladığına işarettir.

Suffe Ashâbı’ndan İbn Ömer’den (ö.73/693) gelen rivâyete göre, Rasûlullâh (sav) şöyle buyurdu: “Sizden biriniz bir kimseyi oturduğu yerden kaldırıp sonra onun yerine kendisi oturmasın. Fakat açılarak halkayı genişletiniz.”⁵⁴³ ‘Abdullâh b. ‘Amr b. ‘Âs’ın (ö.65/684-5) rivâyetine göre Rasûlullâh (sav) şöyle buyurmuştur: “İzinleri olmadıkça (aralarına oturmak suretiyle) iki kişinin arasını ayırmak hiçbir kimse için helâl değildir.”⁵⁴⁴

Suffe ehlerinden Ebû Hureyre’den (ö.58/678) rivâyet edilen başka bir hadîs-i şerife göre, Rasûlullâh (sav) şöyle buyurdu: “Sizden biriniz oturduğu yerden kalkar, sonra tekrar dönüp gelirse oraya oturmaya herkesten fazla hak sahibidir.”⁵⁴⁵

Rasûlullâh’ın (sav) terbiye ve edep doktrinleri ashâbın hayatında hemen karşılık görüyor ve ashâb (özellikle Suffe Ashâbı) Rasûlullâh’ın (sav) tavsiyelerine uymada kısa sürede büyük başarı gösteriyordu. Câbir b. Semûre b. Cunade es-Suvâî’den (Kûfe-ö.74/694), “Biz, Nebiyy-i Ekrem’in (sav) huzuruna vardığımız zaman, her birimiz nerede yer bulursa oraya otururdu.” Rivâyetinden ilim meclislerinde veya halkalarında olması gereken adabın usulunu Suffe Ashâbı’ndan öğreniyoruz. el-Mücadele süresinin öğrettiği oturma adabının uygulayıcıları Kur’ân ahlâkını bizzat Nebî’den (sav) öğrenip uyguluyorlardı. Tasavvuf bir Kur’ânî ahlâktır. Peygamber (sav) öğretici ve uygulayıcısı Suffe ehli ise öğrencisi ve uygulayıcısı olarak ilk örnekleri sergilemektedirler.

‘Abdullâh b. ‘Abbâs (ö.68/687-8) ve Suffe Ashâbı’ndan Abdullâh b. Ömer’in (ö.73/693) talebesi muhaddis ve zâhid İbnu’l-Munkedir’in (ö.131/748) rivâyetlerden anlaşıldığına göre cehrî zikir ehliendir. İbnu’l-Munkedir gece vakti zikir ederken sesini yükseltirdi. Yüksek sesle zikir yapmasının sebebi sorulduğunda “Hasta olan bir

---

⁵⁴² Kettanî, *Teratib*, 28151.

⁵⁴³ Buhârî, *Sahih*, Cuma, 20, Hadîs No: 911; Müslim, *Sahih*, Selâm, 30, Hadîs No: 2178

⁵⁴⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Edep, 18, Hadîs No: 4845

⁵⁴⁵ Müslim, *Sahih*, Selâm, 31, Hadîs No: 2179; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Edep, 25, Hadîs No: 4852.

komşum var. Acısından dolayı da sesi yüksek çıkıyor. Ben de bana verilen ni'mete şükürde sesimi yükseltiyorum”⁵⁴⁶ karşılığını vermiştir.

‘Avn b. ‘Abdullâh (ö.110/728?), *Hilye*’de sahabîlerden Suffeli Ebû’ d-Derdâ’nın (ö.32/652?) hanımını Ümmü’ d-Derdâ’yı zikir meclisi için sıkça ziyaret ettiklerini belirtmiştir. ‘Avn b. ‘Abdullâh şöyle der: “Ümmü’ d-Derdâ’nın yanına giderek Allahu Teala’yı (cc) zikrederdik. Ancak bir defasında zikir ederken Ümmü’ d-Derdâ’nın bir yere yaslandığını gördük. Ona: “Ey Ümmü’ d-Derdâ! Sanırsz seni usandırdık!” denilince de şöyle karşılık verdi: “Beni usandırdığınızı mı söylüyorsunuz? Oysa ben Allahu Teala’ya (cc) ibadeti her şeyde aradım; ancak zikredenlerle birlikte oturmaktan daha fazla kalbime huzur verecek ve istediğim şeye beni en iyi uygun şekilde ulaştıracak başka bir şey görmedim.”⁵⁴⁷ Avn b. ‘Abdullâh, “Zikir meclisleri, kalplere şifadır”⁵⁴⁸ diyerek zikir meclislerinin kaynağının yine Suffe Ashâbı’yla başladığını belirtmektedir.

İslâm Dini’nde, Hz. Peygambere (sav), inananlar için bir rol model şahsiyet ve âyetlerde örnek alınması gereken bir örnek kişi olarak gösterilmesi Rasûlullâh’ın (sav), büyük bir ahlâkî karakter üzere olmasındandır. Tasavvufta “*fena fi’r-Rasûl*” terimi bir uygulama örneğidir. Her mürid, bir rol model aldığı Rasûlullâh’ın (sav) şahsiyetini kendine oturtmakla mükelleftir. Bu özellik, sadece tasavvuf ilminin getirilerine özge bir olgu olamaz.⁵⁴⁹

Tasavvuf ıstılahında üns; kalbin Allahu Teâlâ (cc) sevgisi ile dolmuş haline ve bu sebeple yaşanan sevinç ve mutluluğa denilmektedir. Sâlik, Allahu Teâlâ’ya (cc) dayanıp O’ndan yardım diledikten sonra, O’nda sükûn bularak bu hale ulaşır. Üns, bast ve recâ hal üstü ve bunlardan daha kuvvetli bir huzur halidir.⁵⁵⁰

Suffe Ashâbı’ndan Mu’âz b. Cebel (ö.17/638) Hz. Peygambere (sav) “Tevbe-i nasûh nedir, yâ Rasûlallah?” sorusuna Efendimiz (sav): “Tevbe edenin, sütün memeye

⁵⁴⁶ İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, 3/146; *Allah Dostlarının Dünyası*, 2/425.

⁵⁴⁷ İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, 4/241; *Allah Dostlarının Dünyası*, 3/32

⁵⁴⁸ İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, 4/241; *Allah Dostlarının Dünyası*, 3/323.

⁵⁴⁹ Şakir Gözütok, İslam’da Karakter Eğitiminde Rol Model, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, 10-12 Haziran 2016, Ordu, 2016, C: 2, 71-79.

⁵⁵⁰ Serrâc, *Luma*, 62; Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 106; Kuşeyrî, *Risâle*, 60; Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, 526-527; Sühreverdi, *Avârif*, 636-638.

geri dönmemesi gibi bir daha günâha dönmeksizin Allahu Teâlâ'ya (cc) tevbe etmesidir!”⁵⁵¹

Hiz. Mevlânâ (ö.672/1273) *Mesnevî*'de bu hadîs-i şerifin şerhini: “Süt memeden çıkınca bir daha dönüp memeye giremez. Nasûh tevbesi de böyledir. İnsan bir günâhdan tevbe edince, bir daha o günâhı aklına bile getirmez; değil yaptığını beğenmek, her an ondan nefret eder. Hattâ nefreti artar ve o nefret tevbenin kabûl edildiğine işâretidir.”⁵⁵²

Suffe ehlerinden İbn Mes'ûd'un (ö.32/652-3) talebesi Rabi' İbn Heysem/Huseym (ö.68/687) “bir demirciye uğradığında körükte kıpkırmızı hâle gelmiş bir demiri görünce bayılır, ayıldığında cehennem ehlinin cehennemdeki hâlini düşünmesinden ötürü baygınlık hâli yaşadığını” söylemiştir.⁵⁵³

el-Kuşeyrî (ö.465/1072) gaybet hâline bunu örnek olarak vermektedir. el-Kuşeyrî (ö.465/1072), Rebî' b. Heysem'in (ö.68/687) Suffe Ashâbî'ndan İbn Mes'ûd (ö.32/652-3), hakkındaki bir rivâyetinde onun şiddetli bir korku sebebiyle gaybete girdiğini şöyle aktarır: “Rebî' b. Heysem, İbn Mes'ûd'a giderken bir demirci dükkânın önünden geçer. Körüğün ağzındaki kızgın bir demir parçasını görür görmez kendinden geçer ve bayılır, ertesi gün kendine geldiğinde bu halin sebebi sorulur, o da: cehennemliklerin cehennemde oluş hallerini düşündüm.” der. Bu hal gaybetin sınırını aşan çok ileri bir durum olduğu için hazret kendinden geçerek bayılır.⁵⁵⁴

Hiz. Harise'nin “Dünyanın taşı toprağı ile altını gümüşü arasında benim için fark yoktur.” Sözü ve Suffeli Hiz. 'Abdullâh b. Mes'ûd'un (ö.32/652-3) “Zenginliğe de fâkirliğe de aldırman, çünkü fâkirlik olursa sabır olur, zenginlik olursa da şükür.” sözleri sekr hâlinin somut örnekleridir. el-Kelâbâzî (ö.380/990) bu örneği verdikten sonra İbn Mes'ûd'un yaklaşımını “İbn Mes'ûd'un Cenab-ı Hakk (cc) katında sabır ve

⁵⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/197, 9/263-266.

⁵⁵² İsmâil Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, haz. Safi Arpağuş, (İstanbul: Vefâ Yayınları, 2008), 257-260.

⁵⁵³ Kuşeyrî, *Risâle*, 105, 106; Mehmet Yavuz Şeker, “Vahdet-i Vücûd Ekolü Öncesi Süffilerin Tevhîd Konusundaki Pozisyonları: Bâyezîd-i Bistâmî'nin Tevhîd Anlayışı”, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* C:5, S:4, 2016, 1083-1102, 1090; Necmettin Şeker, “Şatahat İfade Edeb Söz ve Davranışların Dini Temelleri”, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* S:1, Nisan, 2012, 137-158, 153

⁵⁵⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, 162-163

şükür adına duyup tattıkları, dünyevî zenginlik ve fakirliğe galebe etmiştir” diyerek yorumlamıştır.⁵⁵⁵

Suffe ehli İbn Mes’ûd’dan rivâyet edilen hadîste; “Allahu Teâlâ (cc) vahiy yolu ile konuştuğu zaman, gök ehli taş üzerinden çekilen zincirin sesi gibi çingirak sesini işittirler ve bayılarak kendinden geçerler.”⁵⁵⁶

Eşref Ali et-Tanevî (ö.1362/1943), bu hadîs-i şerifte anlatılan gök ehli kimselerin halini “gaybet-i mahv” olarak değerlendirir.⁵⁵⁷

Sâbit el-Bunânî (ö.127/744), Enes b. Mâlik’ten (ö.93/711-2) şöyle nakleder; “Hz. Peygamber (sav), Hârise’ye Nasıl sabahladın ey Hârise? diye sordu. Hârise cevaben: Hakikî bir mü’min olarak yâ Rasûlallâh! dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), Senin imânının hakikâti nedir? diye buyurdu. Hârise: Dünyadan uzaklaştım. Geceleri uykusuz, gündüzleri susuz geçirdim. Artık Rabbimin arşına açıkça bakıyor, cennetliklerin nasıl ni’metlendiklerini ve cehennemliklerin nasıl bağırıp çağırdıklarını görüyorum gibiyim. Hârise’nin sözleri üzerine Hz. Peygamber (sav): Allahu Teâlâ’nın (cc) kalbini nûrlandırdığı mü’min! Ma’rifete erdin (bildin), onun gereğini yap.”⁵⁵⁸ buyurdu. Hz. Hârise hadîs-i şerifi şeklinde meşhûr olan bu hadîs-i şerif sûfilerin, değişik normalüstü söylemleri başta şuhûd ve gaybet gibi daha birçok terimi açıklayan çok geniş ve derin anlamlı rivâyetlerdendir.⁵⁵⁹

Tasavvufta gaybet, “sâlike ait duyuların Allahu Teâlâ’dan (cc) gelen feyiz ve tecellîlerin etkisinde kalmasından ötürü, kişinin kalben mâsivâdan hatta kendisinden bile habersiz kalmasıdır.”⁵⁶⁰ Başka anlatışla “kulun kendi nefsinin arzularının farkında olamaması ve onlardan habersizce yaşamasıdır.”⁵⁶¹ Diğer bir tanımda “Allahu Teâlâ

⁵⁵⁵ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 135; Şeker, “Vahdet-i Vücûd Ekolü Öncesi Sûfilerin Tevhîd Konusundaki Pozisyonları: Bâyezîd-i Bistâmî’nin Tevhîd Anlayışı”, 1090; Şeker, “Şatahat İfade Edeb Söz ve Davranışların Dini Temelleri, 153

⁵⁵⁶ Buhârî, *Tevhid*, 32; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 22.

⁵⁵⁷ Eşref Ali Tânevî, *Hadîslerle Tasavvuf*, haz. Zaferullah Dâvûdî, Ahmed Yıldırım, (İstanbul: Umran Yayınları, Şubat 1995), 76.

⁵⁵⁸ İbn Ebû Şeybe, *el-İmân*, 43; Bezzâr, *el-Müsned*, 13/333; Ebû Saîd el-Harrâz, *et-Tarîk İla’llah (Kitâbü’s-Sıdk)*, haz. Abdülhalim Mahmud, (Dâru’l-Maârif, ty.), 56-57; Serrâc, *Lüma’*, 14

⁵⁵⁹ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 27, 62, 169, 176, 191, 193, 198, 203, 209, 220, 222; Hucvîrî, *Keşfü’l-Mahcûb*, 97, 98, 287, 288, 289.

⁵⁶⁰ Kemâlüddîn Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Letâ’ifü’l-İ’lâm fi İşârâti’l-İlhâm*, (Tasavvuf Sözlüğü), çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 420

⁵⁶¹ Kelâbâzî, *et-Ta’arruf li-Mezhebi Ehli’t-Tasavvuf*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 192; Suad el-Hakîm, *İbnü’l-Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005), 206

(cc) tarafından inen nûr ve tecellilerin kulun kalbini ihata etmesiyle kulun halkın ve kendi hallerini fark edemeyecek kadar kendinden geçmesidir.”⁵⁶²

el-Kelâbâzî (ö.380/990), “sekri eşyadan değil de eşya arasındaki farkları görmekten gaib olmak, temyiz kabiliyetini kaybetmek” şeklinde anlam verir. Hz. Harise’nin “Dünyanın taşı toprağı ile altını gümüşü arasında benim için fark yoktur.” Ashâbı Suffe’den İbn Mes’ûd’un (ö.32/652-3) hali “Yoksulluk olsun, zenginlik olsun, bu iki hâlden hangisi ile bulunursam bulunayım aldırım. Fakr hâlinde bulunursam, bunda sabır ve sabrın ecri vardır. Zenginlik hâlinde bulunursam, bunda şükür ve şükürün sevabı vardır.” sözü sekr’e örnek verilir ve İbn Mes’ûd, hâline en uygun düşen şeyle zıddı arasındaki farkı görme/temyiz melekelerini kaybetmiş⁵⁶³ ve Hakk’a ait olan sabır ve şükür hâlini görmek onda gâlib bir vaziyete gelmiştir.⁵⁶⁴

Suffe ehlinin âlim ‘Abdullâh b. Mes’ûd (ö.32/652-3) Nebî’nin manevî terbiyesi gözetiminde nefislerine karşı açtıkları cihadın sonucunda oluşan kalbî seviyesini şöyle anlatır. “Biz yenilen lokmaların tesbihlerini duyar hâle gelmiştik.”⁵⁶⁵

Suffe ehlinin ne halde olduğunu ve Nebî terbiyesini ve nefislerinin tezkiyesini, kalbî tasfiye ettiklerini bu manevî hal ilerleyen zamanlarda “seyr-u sülûk” şeklinde tasavvuf ilminde yer alacaktır. Buna yaşadıkları takvâ hali sebebiyle ulaşmışlardı. Tasavvufun gayeside buydu.

Suffe ehlinin Ebû Lubâbe el-Ensârî’nin (644-656/656-661?) hadisesini el-Kelâbâzî (ö.380/990), galebe hâli için güzel bir örnek olarak sunar: “Hz. Peygamber (sav), Benî Kurayza Yahudîleri ve Müslümanlar arasındaki ihtilafı çözmek için Sa’d b. Mu’âz’ı (ö.5/627) hakem olarak göstermiştir. Yahudîler de Sa’d’ın hakemliğini kabul edip etmeme konusunda kendilerine yakın buldukları Ebû Lubâbe’ye danışırlar. O da Eğer Sa’d’ın hakemliğini kabul ederseniz boynunuz vurulur, diye eliyle boğazına işaret eder. Daha sonra yaptığına pişman olur. Allahu Teâlâ’ya (cc) ve Rasûlü’ne (sav) ihanet ettiğini anlar, yüz üstü sürünerek mescide gelip kendisini direğe bağlar ve: Allahu Teâlâ (cc) yaptığım işle ilgili tövbemi kabul etmedikçe buradan ayrılmam” diyerek yemin eder.⁵⁶⁶ Fakat Cenab-ı Hâkk (cc) Ebû Lubâbe’nin hareketinde samimi olduğunu

⁵⁶² Curcânî, *et-Ta’rifât*, ter.-şerh, Arif Erkan, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 167.

⁵⁶³ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 173-174; Necmeddin Şeker, “Hadîslerle Temellendirilen Tasavvufî Hâller”, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 2, Ekim, 2012: 119-147, 130

⁵⁶⁴ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 117.

⁵⁶⁵ Buhârî, *Menâkıb*, 25

⁵⁶⁶ Buhârî, *es-Sahih*, Meğazi, 12-13.

ve bu davranışının korku hâlinin üzerine gâlib gelmesi sonunda kendisinden zuhur ettiğini bildiği için onu affetti. Tevbesinin kabul edildiğini bildiren âyet Allahu Teâlâ (cc) tarafından gelince Rasûlullâh (sav) onu salıvermişti.⁵⁶⁷ Allahu Teâlâ (cc) korkusunun Ebû Lubâbe'ye galip geldiğini, bunun için gidip durumunu Hz. Peygambere (sav) bildirmediğini belirten el-Kelâbâzî (ö.380/990), bu tür bir davranışın (kendini sütun ve direklere bağlayarak af dileme) şeri'atta olmadığını, Ebû Lubâbe'nin bu hareketindeki samimiyeti ve üzerindeki korkunun galebesinden dolayı böyle bir davranış sergilediğini bundan dolayı da Allahu Teâlâ'nın (cc) kendisini affettiğini söyler.⁵⁶⁸ Suffe ehlinden Ebû Lubâbe'ye, havf hâlinin galip gelmesi, sebep ve vasıtaları muaheze etme imkânını kaldırmıştır. Ebû Lubâbe b. 'Abdu'l-munzir hadîsesi, galebe hâli için güzel bir örnek teşkil eder. Ebû Lubâbe havf halinin galebesiyle kendini mescidin direğine bağlamıştı. Ebû Lubâbe'nin kendini direğe bağlaması şeriata aykırı gözükmemektedir. Vecd halinde galebe eden şeyin etkisiyle şeri'ata aykırı olan şeyler kişiden zuhûr edebilir. Rasûlullâh (sav) bu duruma tepki göstermiştir.

Suffe Ashâbı'ndan Ebû'd-Derdâ'nın (ö.32/652?), "Rabbimi özlediğim için ölümü, günahlarıma keffaret olur diye hastalığı, Rabb'ıma karşı mütevazı olmamı sağlar diye yoksulluğu arzuluyorum." dediği rivâyet edilmektedir. Yine bir sahâbî, "Hoş olmayan şu iki şey ne kadar hoştur: Ölüm ve yoksulluk!" sözünü el-Kelâbâzî (ö.380/990) sahva ilgili olarak kullanır. Bu analizinde sekrin zihinlerde ilk beliren bir sarhoşluk hâli olmadığını işaretlemiş olmanın yanında sahvin da kulun tamamen kendi menfaatlerini gözetir hâle gelmesinden çok Cenab-ı Hakk'ın (cc) muradını kendi arzularına tercih etmesi şeklinde anlamıştır. Yoksa sekr kulun şuur kaybı yaşadığı bir zaman aralığı olmadığı gibi, sahva da kulun kendi eğilimleriyle hayatını yönlendirdiği bir hâl değildir. Ona göre sekrde kulun Allahu Teâlâ'nın (cc) varlığı yaratmasındaki hikmet ve gayeleri bir vâridle hissedip bu büyük murad karşısında kendi arzu ve isteklerinin küçüklüğünü idrak, sahva da ise bu hakikatı akıl ve mantık ölçüleri içerisinde sezip kavrama olduğu var gibidir.⁵⁶⁹

Eşref Ali et-Tanevî (1863-1943) "Hz. Peygamber (sav) Tebûk Gazvesi'nden geri kalan içlerinde Suffeli 'Ubey b. Ka'b'ın da (ö.33/654?) bulunduğu üç kişi ile Müslümânların konuşmasını yasaklamıştı. Konuyu 'Ubey b. Ka'b daha sonra şöyle

⁵⁶⁷ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 113.

⁵⁶⁸ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 172, Şeker, "Hadislerle Temellendirilen Tasavvufî Hâller", 128

⁵⁶⁹ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 117, 136; Şeker, "Vahdet-i Vücûd Ekolü Öncesi Süfîlerin Tevhîd Konusundaki Pozisyonları: Bâyezîd-i Bistâmî'nin Tevhîd Anlayışı", 1091

anlatır. “Benim affedildiğimi müjdeleyen kimsenin sesini işittiğimde elbiselerimi çıkardım ve bu müjdeli haberi getirmesinden dolayı ona giydirdim. Bu esnadaki sıkıntılı hâlimizle ilgili olarak Allahu Teâlâ'nın (cc) şu âyet-i kerimesi nâzil oldu. “Geniş olmasına rağmen yer onlara dar gelmişti”.⁵⁷⁰

Eşref Ali et-Tanevî (1863-1943), hadîsi kabz ve bast hâline delil olarak zikrettikten sonra, kurduğu ilgide üç sahâbenin çok sıkıntılı olmalarını ve tövbelerinin kabul edilmesinin biraz gecikmesinden dolayı yaşadıkları durumu kabz hâli olarak açıklar. Ona göre bu gecikme celâl alametlerindedir. Âyet-i kerîmede bu durum; “Yerin geniş olmasına rağmen onlara dar gelmesi veya nefislerinin darlaşması” şeklinde ifade edilmiştir. Bu olayda üç sahâbenin tövbelerinin kabul edilmesinden sonra, hadîste anlatıldığı üzere kendilerine neşe, yâni bast hâli galip olmuştur. Sahâbenin kendi elbisesini çıkarıp müjdeyi getirene giydirmesi de sevinçten dolayıdır. İbn Mes'ûd (ö.32/652), Hz. Peygamber'in (sav) huzurunda Kur'ân okurken; “Seni bunların üzerine şâhid getirdiğimiz vakit...”⁵⁷¹ âyetine gelince Rasûlullâh'ın (sav) gözlerinden yaş aktığını görür. Daha sonra bu olayı naklederken “gözlerinden yaşlar akıyordu”⁵⁷² şeklinde rivâyet eder. Eşref Ali et-Tanevî, Hz. Peygamber'in (sav) bu durumunu vecd hâli olarak te'vil eder.⁵⁷³

Eşref Ali et-Tahânevî (1863-1943), Suffelilerin hocası 'Ubâde b. Sâmit (ö.34/654) rivâyet ettiği bir hadîs-i şerifi de; “Hz. Muhammed'in (sav) vahyin nüzulü esnasında sıkıntıya girmesini ve yüzünün renginin değişmesini”⁵⁷⁴ gaybet hâli olarak yorumlar. Yine o, “yoğun bir şekilde gelen gaybî vâridattan dolayı beşerî hislerin ve düşüncelerin” belirli bir zaman için kaybolmasını da “gaybet-i mahv” olduğunu, Hz. Peygamber'in (sav) de vahyin inişi anında böyle bir hâle düşer olduğunu⁵⁷⁵ ifade eder.

Şahtiyе/şatahât içeren sözlere delil Hâris b. Suveyd'in (ö.?), Suffeli 'Abdullâh b. Mes'ûd'a (ö.32/652-3) ait şu hadîs-i şerif de anlamlıdır: “Mü'min günahını şöyle

⁵⁷⁰ et-Tevbe, 9/118. Hadîs için bkz. Buhârî, *es-Sahih*, Megazi, 79; İsti'zan, 27; Müslim, *es-Sahih*, Tevbe, 53; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Cihad, 161; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/459; Şeker, “Hadîslerle Temellendirilen Tasavvufî Hâller”, 135

⁵⁷¹ en-Nisa 4/41

⁵⁷² Buhârî, *es-Sahih*, Fedailü's-Sahâbe, 25; Cenaiz 4, 43; Cihad, 7; Menakıb, 25; Megazî, 44; Fedailü'l-Kur'ân 33,35; Müslim, *es-Sahih*, Salatu'l-Müsafirün, 22; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, İlim, 23

⁵⁷³ Eşref Ali Tanevî, *Hadîslerle Tasavvuf*, haz. Zaferullah Dâvûdî Ahmed Yıldırım, (İstanbul: Umran Yayınları, Şubat 1995), 260, <https://www.scribd.com/document/355736022/Eşref-Ali-Tanevi-Hadislerle-Tasavvuf> 02.02.2020

⁵⁷⁴ Müslim, Fezâil, 88, Hudud, 13.

⁵⁷⁵ Tehânevî, *Hadîslerle Tasavvuf*, 62-63.

görür: “O, sanki üzerine her an düşme tehlikesi olan bir dağın dibinde oturmaktadır. Dağ düşer mi diye korkar durur. Fâcir ise, günahı burnunun üzerinden geçen bir sinek gibi görür.” İbnu Mes’ûd bunu söyledikten sonra, şu hadîsi nakleder: “Ben Hz. Peygamber’in (sav) şöyle söylediğini duydum: Allahu Teâlâ (cc), mü’min kulunun tövbesine, tıpkı şu kimse gibi sevinir. Bir adam hiç bitki bulunmayan, ıssız, tehlikeli bir çölde, beraberinde yiyeceğini ve içeceğini üzerine yüklemiş olduğu bineği ile birlikte seyahat etmektedir. Bir ara (yorgunluktan) başını yere koyup uyur. Uyandığı zaman görür ki, hayvanı başını alıp gitmiştir. Her tarafta arar ve fakat bulamaz. Sonunda aç, susuz, yorgun ve bitap düşüp: Hayvanımın kaybolduğu yere dönüp orada ölünceye kadar uyuyayım der. Ölüm uykusuna yatmak üzere kolunun üzerine başını koyup uzanır. Derken bir ara uyanır. Bir de ne görsün! Başı ucunda hayvanı durmaktadır, üzerinde de yiyecek ve içecekleri. İşte Allahu Teâlâ’nın (cc), mü’min kulunun tövbesinden duyduğu sevinç, kaybolan bineğine azığıyla birlikte kavuşan bu adamın sevincinden fazladır”. Müslim’in (ö.261/875) bir rivâyetinde şu ziyâde bulunmaktadır: “Sonra adam sevincinin şiddetinden şaşırarak şöyle dedi: Ey Allahım! sen benim kulumsun, bende senin Rabbinim.”⁵⁷⁶

Sûfilerin, ribât, tekke ve zaviyeler kurmaları ve orada kalmaları sünnetten delili ‘Suffe’ gösterilmiştir. Bununla ilgili olarak el-Makrîzî (ö.845/1442) şöyle demektedir: “Hz. Peygamber (sav) kimsesiz Müslümânlar için mescidin bir köşesini tahsis etmişti.”⁵⁷⁷

Zaviyeleri tasavvuf akımı ile birlikte düşünmek gerekiyor. Sûfiler beraber oturup kalkacakları, sohbet ve ibadet edebilecekleri bir mekana ihtiyaç hissetmişler ve ortama uygun binalar yapmışlardır.⁵⁷⁸ Ashâb-ı Suffe’nin mekânı artık bir ilim, ibadet, zikir, sohbet alanları olarak nebî öğretilerinin devam ettiği yerlerdir.

Zaviye, coğrafya ve zamana göre “tekke, hankâh, dergâh, ribât, âsitâne, buk’a, imaret, düveyre, savmaa, mihrap, tevhidhâne, harâbat” gibi isimler verilmiştir.

---

⁵⁷⁶ Buharî, “Daavât”, 4; Tirmizî, “Kıyâmet”, 50; Şeker, “Şatahat İfade Edeb Söz ve Davranışların Dini Temeller”i, 150

⁵⁷⁷ Kettânî, *et-Terâtîbu’l-idâriyye*, 1/476; Ashâb-ı Suffa’nın Tasavvufa Etkisi, *Zuhur Dergisi*, S: 20, 27 Şubat 2015, https://www.zuhurdergisi.com/ashb-i-suffanin-tasavvufa-etkisi_d502.html 17.11.2020 20.05

⁵⁷⁸ Ahmet Yaşar Ocak – Süreyya Farukî, “Zaviye”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, 1986, 13/468-476, 468--9; Mehmet Ali Hacıgökmen, “Ahi Zaviyeleri-Cemevi Benzerliği Üzerine Bir Çalışma”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2016/78, 81-90; Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Ortaçağ Tarihi A.B.D. Konya/Türkiye, hgokmen@selcuk.edu.tr DOI: 10,12973/hbvd.78.193

Selçuklu ve Osmânlılarda, zaviye isminin yerine, tekke,⁵⁷⁹ hankâh,⁵⁸⁰ âsitane⁵⁸¹ kelimeleri sıkca kullanılmıştır. Zaviyelerin menşeyini ise 9. ve 12. yüzyıllarda yapılmış, bununda Ashâb-ı Suffe geleneğine dayandığını⁵⁸² kabul etmek doğru olsa gerektir.

Hz. Muhammed'den (sav) sonra, türbesini içine alan Mescid-i Nebevî'nin etkisi unutulmamalıdır. Özellikle sûfîler, bütün tarikât silsilelerinin ulaştığı Hz. Muhammed'in (sav) ilk mürşid, Mescid-i Nebevî'de barınan Ashâb-ı Suffe'nin ilk dervişler kabulü bağlamında Konya Sâhib Ata Hankahı'nın kitâbesinde, söz konusu tesisin "Allahu Teâlâ'nın (cc) sâlih kullarına menzil ve Suffe ehli muttakî kullarına mesken olması için bina ve inşa edildiğinin" belirtilmesi, 7./13. yüzyıl Anadolu'daki tarikât kuruluşuyla Mescid-i Nebevî arasında kurulan bağlantının canlılığını koruduğunu⁵⁸³ göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Tasavvuf terminolojisinin merkezi kavramlarından olan sohbetin temel referansları Hz. Mûsâ (as) ve Hz. Hızır (as) kıssası,⁵⁸⁴ Hz. Peygamber (sav) ile Hz. Ebû Bekir'in (ö.13/634) (صاحبہ) (sohbeti)⁵⁸⁵ ve Rasûlullâh'ın (sav) ashâbıyla olan sözlü veya fiili iletişimidir. Sünnî tasavvuf düşüncesinde Rasûlullâh'ın (sav) yerini sohbet şeyhi, sahâbenin yerini de şeyhin müridleri almıştır.⁵⁸⁶ Rasûlullâh'la (sav) Suffe ehli arasındaki sohbet muhabbet şeyh mürid arasında devam etmektedir.

Ma'mer b. Râşid'in (ö.153/770) *el-Câmi*'sinde yazana göre Vehb b. Keysân (ö.127/745) şöyle der: "Rasûlullâh'ın (sav) ashâbından beş kişinin yün ve ipek karışımı elbise giydiklerini gördüm; Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö.55/675), Ebû Hureyre (ö.58/678), İbn Ömer (ö.73/693), Ebû Saîd el-Hudrî (ö74/693-4), Câbir b. 'Abdullâh (ö.78/697) ve Enes b. Mâlik 'dir. (ö.93/711-2).⁵⁸⁷ Suffe Ashâbı'nın isimlerini zikrederek Suffe ehlinin genel kıyafetlerini dile getirmektedir.

⁵⁷⁹ Mustafa Kara, "Tekke", *DİA*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2011), 40/368

⁵⁸⁰ Süleyman, Uludağ, "Hankah", *DİA*, (İstanbul, TDV Yayınları, 1997), 16/42-3

⁵⁸¹ M. Baha Tanman, "Âsitane", *DİA*, (İstanbul, TDV Yayınları, 1991), 3/485-7

⁵⁸² Ocak, & Farûkî, "Zaviye", 13/468-471 469; Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, 12, (Ankara, 1978), 247-269

⁵⁸³ M. Baha Tanman - Sevgi Parlak, "Tekke", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 40/370-379

⁵⁸⁴ Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, 633.

⁵⁸⁵ et-Tevbe 9/40

⁵⁸⁶ Sülemî, *Âdâbu's-suhbe*, (Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türas, 1990), 37; Ahmet T. Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017), 147.

⁵⁸⁷ Ebû Bekir b. Hemmâm Abdurrezzâk, *Musannef*, Ma'mer b. Râşid'in *Câm'i* ile birlikte, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, (Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî-el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403), 11/77; Tahâvî'nin el-Haz-الخز denilen, yün ve ipek karışımı elbise giyenler için bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, (Beyrut: Müessesetü 'Ulûmî'l-Kur'ân/Dâru Kurtuba, 26 Cilt, 2006/1427), 12/439-

1.3.6. Literatürdeki Tasavvufun Kökeninin Ashâb-ı Suffe Olduğu Bilgisi ile İlgili Görüşler

İbn Sa'd (ö.230/845) *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*'sında Ehl-i Suffe hakkında şu kaydı düşmüştür. "Suffe ehli, Rasûlullâh'ın (sav) ashâbından bir grup olup evsiz bazı kimselerdi. Medine'de mescitten başka kalabilecek bir yerleri yoktu. Bunun için mescitte yatıp kalkarlar ve orada gölgelenirler, gündüzleri de oradaydılar. Allahu Teâlâ (cc), Medine'ye zenginlik bahşedinceye kadar akşam yemek vakti geldiğinde Rasûlullâh (sav) onları yemeğe davet eder; ashâbına da onlardan ağırlayabilecekleri kadarını evlerine götürerek misafir etmelerini teşvik ederlerdi. Bir kısmını ashâbına dağıtır, kalanları da Rasûlullâh (sav) kendi evine götürür, birlikte akşam yemeğini yerdi."⁵⁸⁸

Edebü'l-mülûk eserinde kayd ettiklerine göre Ebû Mansûr (ö.333/944), sûfilerin Ashâb-ı Suffe'yi örnek aldıkları belirgin özellikleri yün giymeleridir.⁵⁸⁹ Sûfilerin mescitlerde devamlı bulunmaları da Ashâb-ı Suffe'yi örnek aldıkları bir diğer husustur. Bu hususu "Ashâb-ı Suffe de, Hz. Peygamber'in (sav) mescidinde oturup kalkardı. Sûfiler de dünya ehline yüz çevirip mescitleri ev edinmekle Ashâb-ı Suffe'ye uymuşlardır"⁵⁹⁰ şeklinde dile getirir. Sûfilerin Ashâb-ı Suffe'yi örnek aldıkları bir diğer husus "Ashâb-ı Suffe'nin yaptığı gibi halka halinde oturmalarıdır."⁵⁹¹ Burada halka halinde oturmakla işaret ettiği husus, sûfilerin günlük yaşamlarında bile Ashâb-ı Suffe'ye ittibâ ettiklerini göstermektedir. Bu yaklaşım Ashâb-ı Suffe, Hz. Peygamber'i (sav) örnek aldıkları için sûfiler böylelikle Hz. Peygamber'den (sav) itibaren var olan biçimi aynen⁵⁹² uygulamaya çalıştıklarını göstermektedir. *Edebü'l-mülûk*'te sûfilerin fakr halini seçmeleri Ashâb-ı Suffe'yi örnek aldıkları bir husus der⁵⁹³ ve örnek gösterir.⁵⁹⁴ Ona göre ilk yün giyen kişi Hz. Âdem (as) olmakla beraber bütün peygamberle de yün giymişlerdir. Bu bakımdan sûfiler de yün giyme konusunda Hz.

443; Ebû Cafer Tahâvî, *Şerhu Ma'âni'l-Âsâr*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 4 Cilt, 1399), 4/255-257.

⁵⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/255

⁵⁸⁹ Ebû Mansûr, *Edebü'l-mülûk*, 24; Ek (p.66); akt: İsmail Arslan, *Tasavvufun Teşekkülüne Dair Bir Eser Olarak Edebu'l-Mülûk ve Kaynak Değeri*, (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 41

⁵⁹⁰ Ebû Mansûr, *Edebü'l-mülûk*, 60; Ek (p.178)

⁵⁹¹ Ebû Mansûr, *Edebü'l-mülûk*, 61; Ek (p.179)

⁵⁹² Arslan, *Tasavvufun Teşekkülüne Dair Bir Eser Olarak Edebu'l-Mülûk ve Kaynak Değeri*, 41

⁵⁹³ Ebû Mansûr, *Edebü'l-mülûk*, 13; Ek (p.38)

⁵⁹⁴ Ebû Mansûr, *Edebü'l-mülûk*, 15; Ek (p.42)

Peygamber’i (sav) ve Ashâb-ı Suffe’yi örnek almışlardır.⁵⁹⁵ Sûfilerin farklı amaçlarla yün giydiklerini belirtir: I) Yün giymenin mükâfatını bildikleri için onu ilmî dayanaklarla giyenler, II) Peygamberler ve sâlih insanların yün giymelerinin hatırı için giyenler, III) Zühd maksadıyla giyenler, IV) Sert ve kalın olmasından dolayı riyazet maksadıyla giyenler, V) Nefislerini küçük düşürmek için giyenler, VI) Hakikât için yün giymeyi tercih edenler.⁵⁹⁶

Hz. Peygamber’e (sav) uydukları bir diğer adet ise yamalı hırka giymeleridir. Sûfilerin hırkayı da yün gibi farklı gerekçelerle giydiklerini belirtir. Bazısı hırkayı ihtiyaçtan dolayı giymiş, bazısı nefsi küçük düşürdüğü için, bazısı da hırkayı cem’ makamındakilerin elbisesi olmasından dolayı giymiştir.⁵⁹⁷ Tasavvuf isminin ortaya çıkmasını sûfilerin “seçkin” olmalarına bağlamaktadır.⁵⁹⁸ Bu seçkinlikte Suffe Ashâbı’nın sahâbe içindeki seçkinliği gibidir.

İslâmî Bilimler içinde tasavvufun yeriyle alakalı olarak en ayrıntılı yorum ve görüşlerini ifade eden Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî (ö.378/988): Tasavvufun terim köken yönüyle “yün giyen” manasında “suf” sözcüğünden türemiş bir sözcüktür, der. Ad olarak kullanılmasının luzümluluktan ileri geldiğini şu ifadelerle dile getirir: “Bir insan, ‘hâdisçiler hadîs ilmine, fâkihler fıkıh ilmine nispet edilmişlerdir; ayrıca, sabreden kimselere, sabirîn, şükreden kimselere şakirîn ve tevekkül eden kimselere de mütevekkilin ismi verildi. Niçin, sûfiler de belirli bir ilme veya hale nispet edilmemişlerdir?’ diye sorabilir. Bu soruya vereceğimiz cevap şudur: Sûfiler, sadece bir ilme sahip değillerdir. Sadece bir hale ve davranışı benimsemediler. Onlar, bütün ilimlerin kaynağı, bütün ahlâkların mahalli, fitrî ve kesbî bütün güzel huyların sahibi olmuşlardır.”⁵⁹⁹ Onlar bu sebeplerden ötürü “herhangi ilim ile veya ahlâk ile isimlendirilemez, çünkü onları ifade edebilecek bir ilim ya da ahlâk bulmak mümkün değildir.” Bu ismi (sûfilerin) almalarının sebebi “Bunu yapmam mümkün olmayınca, zâhirî kıyafetlerine bakarak kendilerini isimlendirdim.”⁶⁰⁰ Hz. Peygamber’in (sav) Ashâb-ı Suffe’nin çalışmamalarına ses çıkarmaması ve onları çalışmaya teşvik

⁵⁹⁵ Ebû Mansûr, *Edebü’l-mülûk*, 24; Ek (p. 66).

⁵⁹⁶ Ebû Mansûr, *Edebü’l-mülûk*, 25-26; Ek (p. 67-73)

⁵⁹⁷ Ebû Mansûr, *Edebü’l-mülûk*, 26-27; Ek (p. 76).

⁵⁹⁸ Ebû Mansûr, *Edebü’l-mülûk*, 9; Ek (p. 33). Akt: Arslan, *Tasavvufun Teşekkülüne Dair Bir Eser Olarak Edebu’l-Mülûk ve Kaynak Değeri*, 41

⁵⁹⁹ Serrac, *el-Luma’*, 21. Konuyla ilgili değerlendirme için bkz. Afifi, *İslâm’da Manevî Hayat*, 31.

⁶⁰⁰ Serrac, *el-Luma’*, 21; Afifi, *İslâm’da Manevî Hayat*, 31; Demirli, “Zahirî” İlimlerin Otoritesi Karşısında Tasavvuf’un Meşruyet Arayışı”, 232

etmemesi yönüyle sûfilerin çalışmayı terk etme vb. davranışlarına Ashâb-ı Suffe'ye benzerliklerinden dolayı meşru bir alan açılmaya çalışılmıştır.⁶⁰¹

Ashâb-ı Suffe'nin sûfiler için örnekliğini ortaya koyan yazarlardan biri de el-Kelâbâzî'dir (ö.380/990). Sûfinin kim olduğuna dair rivâyet edilen özelliklerin hepsi Rasûlullâh (sav) yakınları ve talebeleri Suffe Ashâbı'nın hâl ve hareketleridir. Onlar fâkir, gârib Muhâcirlerdi. Memleketlerini ve mallarını terk etmeye zorlanmışlardı. Suffe ehlinen Ebû Hureyre (ö.58/678) ve Fudâle/Fedâle b. 'Ubeyd (ö.53/673), Suffe ehlinen bahsederken: "Açlıktan yerlerde sürünürlerdi. Onları gören bedevîler kendilerini deli sanırdı. Yün elbise giyinirlerdi. Terledikleri zaman elbiselerinden, yağmur altında kalan koyunlardan çıkan koku gibi bir koku çıkardı," demişlerdi.⁶⁰²

el-Kelâbâzî (ö.380/990), Ashâbı Suffe'nin hususiyetlerini taşıyanlar kendilerine "sûfiyye" denildiği şeklindeki bilgi es-Serrâc (ö.378/988) ve el-Kuşeyrî'de (ö.465/1072) vardır: Hz. Peygamber'in (sav) hucre-i Saâdet komşuları, mescidin yanındaki sofasına yerleşen, 40 ile 400 arasında sayıları değişen bir fâkir grup, yoksul sahâbî vardı ki yerleştikleri yerden ötürü oranın ehli anlamında ehl-i Suffe denilirdi. Sadece yaptıkları Allahu Teala (cc) için ibadet, Hz Peygamber'e (sav) her türlü hizmetiyle meşgul olan zâhid zatlardı. Kendini aynı onlar gibi takvâ ve zühd yoluna adanmışlara, vakfetmişlere "*suffi*" denilen ve bu kelime öyleki dillerde "*sûfi*" biçimini almıştır.⁶⁰³ Sûfilerin yün elbise ile ilişkilendirilmelerinde de dış görünüşleri giyim ve kıyafetleri dikkate alınmıştır. Bu bakımdan "*ehl-i Suffe*" irtibatına yakın bir irtibatlandırma söz konusudur. el-Kelâbâzî'ye göre; tasavvufun, saflığı ve seçilmişlik ifadesinde; "*safâ*", "*safvet*" ve "*istifâ*" kelimelerinden neş'et etmiş olacağı gibi, tasavvufa sahip üslûbun ilk meydana çıkış şekli "*ehl-i Suffe*"in giysileri "sûf" adı verilen yünlü elbiseler yada yün hırkadan geldiği görüşü kabul görmüştür. Sûfiler, Suffe Ehl-i'nin kıyafeti ve gidişatı ile sıfatları üzerine "suffiyye" veya "sûfiyye" ismi alınmıştır, der.⁶⁰⁴

"Safa" veya "*ehl-i Suffe*" dil türevi boyutunda doğru kabul edilmese de anlam açısından dolayı doğrudur. "Safa" insanın beşerî çirkinliklerden, kusurlardan nefsin tasfiye edilmesidir. Ehl-i Suffe kendi nefislerinde bu beşerî hasletleri gerçekleştirmeye

⁶⁰¹ Serrâc, *el-Luma'*, 183; a. mlf. *İslâm Tasavvufu*, 140-141.

⁶⁰² Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 6; a. mlf. *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 56-57

⁶⁰³ Kuşeyrî, *Risâle*, 149; Nicholson, *Fi't-Tasavvufi'l-İslâmî*, Kahire, 1375/1956, 66. Akt: Üde, "Tasavvuf" Kavramının Kökeni ve Anlamları Hakkında Bir İnceleme", 227-252.

⁶⁰⁴ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 23.

nefsî tasfiyeye çalışanlardır. Dil türevin boyutunda iki harf en azından “sad” ve “fa” ortaktır. Tasavvuf sözcüğü safa/sâfâ (saf, arı, pak) anlamlarını da içerir. Bu özellik ehl-i Suffe'nin hastır. el-Kelâbâzî (ö.380/990), kelimenin tarihen ilk nasıl ve ne zaman kullanıldığını ya da etimolojik türeyişini esas alıp vurgu yapmaktan çok konuya hakikât cihetinden sûfilerin bazı vasıfları itibariyle bu ismi aldıkları yönü belirterek “Sûfiler, dünyalıklardan ayrılan, vatanlarından uzaklaşan, dostlarını terk ederek memleket memleket gezen, karınları aç, bedenleri çıplak bırakan avert yerini örtme ve açlığı giderme hususunda bırakılması caiz olmayan ölçüden fazla dünya ni'metlerinden faydalanmayan bir zümredir.”⁶⁰⁵ Suffe ehlinin vasıflarıyla tanım yapar.

Suffe - tasavvuf ilişkisi hakkında muhaddis-âlim Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (ö.405/1014) *el-Müstedrek* adlı eserindeki değerlendirmesi şöyledir: “Ehli Suffe ile ilgili haberleri düşününce, onların Allahu Teâlâ'ya (cc) tevekkül ve verâda, Allahu Teâlâ'ya (cc) ve O'nun Rasûlü'ne (sav) hizmette ashâbın yüceleri olduğunu gördüm. Allahu Teâlâ (cc), onlara, Rasûlü'ne (sav) nasip ettiği hayatı; meskenet, fâkirlik, ibâdetle tazarru', dünyayı ehline bırakma vs. şeklinde bir hayatı seçip verdi. İşte onlar tasavvuf ehlinin, her devrinde kendilerine mensup olduklarını söyledikleri kimselerdir. Her kim, terk-i dünyaya gösterdikleri sabır, fakra ünsiyet, istemeyi terk gibi hususlarda onların yolunu takip ederse, her asırda Ehl-i Suffe'ye uymuş, onlar gibi tevekkül etmiş olur.”⁶⁰⁶ İslâm'ın rûh hayatını geliştirmesi açısından ve İslâm tasavvufunun gelişiminde de büyük bir değerleri ve yere hâiz olan kimselerdir.⁶⁰⁷ Tasavvuf, bir manada tecrübî bir ilim ve insanın kendi rûhunu inceleme yöntemidir.⁶⁰⁸ İslâm'ın rûh hayatını geliştirmek bakımından Ashâb-ı Suffe ehli özellikle büyük bir önem arz eden sahâbelerdir.⁶⁰⁹

Ebû Nu'aym el-İsfahânî'nin (ö.430/1038) *el-Hilye* adlı eserinde yer alan şu rivâyeti Ashâb-ı Kirâm örneğinde özellikle Suffe ehlinin tasavvuf kökeni olarak kabul edildiğine delalet eder: “(Suffeli) Mu'âz b. Cebel'in (ö.17/638), hadîs-i şerîfi ve diğer hadîs-i şeriflerden; tasavvufun zor bir keyfiyet ve temiz bir ahlâk olduğu anlaşılmaktadır, içinde buldukları hâl, sûfileri alıp götürür ve esir eder. Yaşadıkları

---

⁶⁰⁵ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 23

⁶⁰⁶ Hâkim, *Müstedrek*, 3/16. Ashâb-ı Suffa'nın Tasavvufa Etkisi, *Zuhur Dergisi*, S: 20 https://www.zuhurdergisi.com/ashb-i-suffanin-tasavvufa-etkisi_d502.html, 17.11.2020 20.05

⁶⁰⁷ Ömer Rıza Doğrul, *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1948), 14; Gündoğdu, “Doğuş Dönemi Zühd Ekolleri ve Tasavvuf Mektepleri”, 45

⁶⁰⁸ Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, Tasavvufun Doğuşu ve Kaynakları, “Tasavvufun Doğuşu ve Gelişmesi”, 1

⁶⁰⁹ Doğrul, *İslâmiyetin Getirdiği Tasavvuf*, 14

ahlâk onlara şekil verir, içten ve karşılık beklemeden hizmet ederler. Şaşkın bakışlara aldırmadılar. Kesintiden ve fetretten kurtuldular. Onun dışında kimsede sıcaklık bulamadılar, onun dışında hiç kimseye ısınamadılar. Onlar isabetli ferâsetleriyle gabya muttali olan gönül ehlidir. Sevgiliyi gözleyen, mal ve mülkü terk edip mal ve mülk peşinde koşanlarla savaşırlardır. Sahâbe ve tabiûnun yolundan ve onlara dünyada ve âhirette meyleden nahif, hakikât ehli ve âlimlerin yolundan gittiler, ihlâs ile riyâyı birbirinden ayıranlar, mühim olanı, himmeti, azimeti ve niyeti iyi bilenlerdir. Sinirlerini hesaba çekenler, sırlarını muhafaza edenler, nefislerine muhalefet edenlerdir. Sürekli tefekkür ederek, mütevazı olmak ve zaman öldürmekten kaçmak için durmadan zikrederek sinsilikten sakınanlardır. Dinsizler dışında kimse onlara hürmette kusur etmez. Akılsızlar dışında kimse onların yerinde olmak istemez. Uyanıklar onlar gibi imân eder. Hasret çekenler ve onları görmek için başını uzatanlar onlara kıyamazlar. Biz buluşma zamanına kadar onlara uyar, onlara bağlarız.”⁶¹⁰

“*Ehl-i Suffe*” Hz. Peygamber’in (sav) özendirilmesiyle takvâda ve zühdde seçkin olmuşlardır. Hz. Peygamber (sav), sahâbenin zenginlerinden bu grubun yiyecek-içecek her türlü iâşe ve barınma gibi konularda yardımcı olmalarını özellikle istemiştir. Tasavvufî davranışların oluşmasında bu durum Rasûlullâh’ın (sav) sünnet-i seniyyesi karşısındaki mevkiini gösterdiği gibi Hz. Peygamber’in (sav) nebevî bir tasdike dayanma noktasında târihî bir gerçeği sergiler. İmâm Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Muhammed el Mustemlî (ö.434/1042) “*sofiyye*” kelimesi ile Ashâb-ı Suffe arasında bağ olduğunu *Ta’arruf*’u şerh ederken dile getirmiştir.⁶¹¹

es-Sühreverdî (ö.632/1234) tasavvuf kelimesinin Suffe’den türediği iddiasına şöyle cevap verir: “Böyle bir fikir, Arap dilindeki türetiliş kaidelerine uymaz ise de, mana bakımından doğrudur. Çünkü Sûfilerin hali ile âyet-i kerîme de açıklanan Ashâb-ı Suffe’nin hali birbirine benzemektedir. Onlar da Suffe Ashâbı gibi Allahu Teâlâ (cc) için bir araya geliyor, toplanıyor, sohbet ediyor ve Allahu Teâlâ (cc) yolunda birbirlerini seviyorlar. Sayıları 400 kadar olan Ashâb-ı Suffe’nin Medine’de sığınacak bir evi ve akrabası yoktu. İlk sûfilerin mescidlerde, sonrakilerin zaviye ve ribâtlarda toplandığı gibi Ashâb-ı Suffe’de Mescid-i Nebevî’de kalıyor, maişet temini için ziraat, hayvancılık ve ticarete başvurmuyor, gündüzleri dağdan odun topluyor, hurma

⁶¹⁰ İsfahânî, *Hilye*, tec. 1/51

⁶¹¹ Müstemlî, *Şerh-i Ta’arruf*, 1/11 akt: Tatlıoğlu, “Tasavvuf ve Tarikâtlara Sosyolojik bir Bakış”, 100, 4. dipnot

çekirdeklerini eziyor, geceleri ise ibâdet, Kur'ân öğrenme ve öğretme işleriyle meşgul oluyorlardı.”⁶¹²

---

⁶¹² Sühreverdî, *'Avârifu'l-Ma'ârif*, 61 vd. Ashâb-ı Suffa'nın Tasavvufa Etkisi, *Zuhur Dergisi*, S: 20, https://www.zuhurdergisi.com/ashb-i-suffanin-tasavvufa-etkisi_d502.html 17.11.2020 20.05

2. TASAVVUF DÜŞÜNÇESİ'NDE ZÜHD VE TASAVVUF MEKTEBLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI BAĞLAMINDA ASHÂB-I SUFFE'NİN ETKİSİ

Rasûlullâh'ın (sav) hicrî 11'de vefât ettiği tarih üzerine bir yüzyıl eklendiğinde hicrî 110'dan sonra yapılan ikrarlar, “sahâbe dönemi” olarak kabul edilmez.⁶¹³ Hz. Peygamber (sav) ve ashâbının yaşadığı devirle fıkıh ekollerinin teşekkül devrini birbirlerine bağlayan, dört halifeden sonra başlayıp Emevîler Dönemi'ni (661-750) ve Abbasîlerin (750-1258) ilk yıllarını kapsayan dönemi, “tâbiûn dönemi” (65/684-135/752) denilir. Bazılarının verdiği (10/632-181/797)⁶¹⁴ bu tarih sahâbe-tabiûn dönemi kabul edilir.⁶¹⁵

Çalışma alanımızın zamanı “tasavvuf oluşumuna kadar ki süreç” olduğu için ilk üç yüzyıl içindeki zaman dilimini kapsamaktadır. Ashâb-ı Suffe etkisi bu zaman diliminin ötesinde olduğu için “zühd ve tasavvufî mektebler” başlığında ele alınacaktır.

2.1. Ashâb-ı Suffe'nin Dağıldığı Coğrafi Yerler

İslâm sınırlarının fetihlerle genişlemesi neticesinde sahâbe birçok beldeye dağılmıştır.⁶¹⁶ Sahâbe-i Kirâm ve Tâbiûn de Nebevî çizgiyi büyük özenle ve dikkatle izleyip hassasiyetle aktarmıştır.⁶¹⁷

Bazı beldelere göre en son vefat eden sahâbîler, ihtilafli olmakla birlikte şunlardır: Hicrî 100-110 tarihi arasında Mekke'de vefat eden Ebu't-Tufeyl 'Âmir b. Vâsile el-Leysî (ö.100/718-9) sahâbîlerin sonuncusu olarak kabul edilmektedir.

---

⁶¹³ Askalânî, *el-İsabe*, 1/15; amlf. *el-İsabe Seçkin Sahabeler*, tec. Seyfullah Erdoğmuş. (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2011). 14-15; Ahmed Naim Babanzâde – Kâmil Miras, *Sahih-i Buharî Muhtasarı ve Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 1/43; a.mlf. (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 4. Baskı, 1976), 1/31; <https://tecridisarih.diyanet.gov.tr/16.12.2021>

⁶¹⁴ Salih Subhî, *Ulûmu'l-hadis ve mustalahuh*, çev. M. Yaşar Kandemir, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, (Ankara: 1973), 306

⁶¹⁵ Arif Ulu, *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 9.

⁶¹⁶ Hâkim, *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Ahmed b. Fâris's-Selûm, (Beyrut: Dâru'l-İbn Hazm, 1424/2003), 190; Mehmet Akbaş, “Hz. Ömer Dönemindeki Fetihlerin Ardından Gerçekleştirilen Tebliğ Faaliyetleri (Irak-Suriye-Cezire-Mısır)”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, C:16, S:2, 115 -137.

⁶¹⁷ Halil İbrâhîm Kutlay, “Dünyevileşme” (İstanbul: *Reyhan Dergisi*, 2013), 32.

Medine’de Mahmûd b. er-Rabi’ (ö.99/717), Basra’da Enes b. Mâlik (ö.93/711-12), Yemâme’de el-Hirmas b. Ziyâd el-Bâhilî (ö.90/708), Şam/Dımaşk’ta ‘Abdullâh b. Busr el-Mâzinî (ö.88-96/707), Mısır’da Suffe ehlerinden ‘Abdullâh b. Hâris b. Cez ez-Zebîdî (ö.85-89/705),⁶¹⁸ Kûfe’de ‘Abdullâh b. Ebû Evfâ (ö.84-88/705), Tâif’te ‘Abdullâh b. ‘Abbâs (ö.68/687-88), İsfahân’da Nâbiga el-Ca’dî (65/685 ?),⁶¹⁹ Semerkand’da Fazl b. ‘Abbâs (ö.63/683), Horasân’da Bureyde b. Husayb el-Eslemî (ö.63/682), Afrika’da Ruveyfi’ b. Sâbit el-Ensârî (ö.56/676), Berkâ’da Ruveyfa’ b. Sâbit b. es-Seken el-Ensârî (ö.56/676), el-Cezîre/Cizre’de (Harran ve Ruhâ /Urfâ) ‘Urs b. ‘Amîra el-Kindî (ö.?) ve Sicistan’da el-Addâ b. Halîd b. Havze (ö.?)⁶²⁰ sahâbelerin buldukları coğrafyalar olarak tesbit edilmiştir.

Hiz. Peygamber’den (sav) sonra sahâbenin hangi coğrafyalara gittikleri,⁶²¹ nerelere yerleşip, vefat ettikleri birçok araştırmacı için önemli konulardandır. Ali b. el-Medînî (ö.234/848) bu konuda çok erken bir dönemde *Ma’rifetu men Nezele mine’s-Sahâbe Sâiri’l-Büldân* başlığını taşıyan sahâbe tetkikleri açısından önemli müstakil eserinde çeşitli beldelere yerleşmiş ashâbı konu edinmiş ve eserin günümüze kadar gelip gelmediği bilinmemektedir.⁶²² Bu sahâbelerden “Ne kadarı Suffe ehlidir?” veya “Suffe Ashâbı’ndan kimlerin olduğu?” hakkında bir ayrı çalışma yapılmamıştır.

Hiz. Peygamber (sav) sağken sahâbesi farklı diyarlara türlü sebeplerle gitmişlerdir. Bu sebepleri şöyle sıralayabiliriz: Fetih hareketleri (dinî, siyasi, ekonomik sebepli cihadlar), din-i İslâmı tebliğ etmek ve eğitim-öğretimi, er-rihle fi talebi’l-hadîs (hadîs-i şerifi öğrenebilmek için çıkılan yolculuklar), idarî-kamu görevler (elçilik, valilik, kadılık, memurluk); özel sebepler olarak fitneden kaçmak, bedevî olanların iskân meseleleri⁶²³ gibi.

---

⁶¹⁸ Peygamber Efendimizle (sav) aralarındaki bir hatırasını şöyle nakleder: “Bir gün Suffe’de Rasûlullâh Efendimiz (sav) ile birlikteydik. Bize et yemeği ikram etti. Sonra ellerimizi çakıl taşlarıyla sildik ve namaz kıldık. Yemekten dolayı yeniden abdest almadık.” İbn-i Mâce, Et’ime 24.

⁶¹⁹ Efendioğlu, “Sahâbe”, 35/491-500

⁶²⁰ Efendioğlu, “Sahâbe”, 35/491-500; Süyûtî, *Tedribü’r-Râvî*, 416; el-İrakî, *Şerhü’t-Tebîretü ve’t-Tezkîre*, 2/144-158; İ’tir, *Menhecü’n-Nakd*, 116; Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Sahavî, *Fethü’l-Mûğîs*, 4/74. vd. akt: İbrâhîm Aydın, Berâ b. Âzib’in Hayatı ve Hadîs İlmindeki Yeri, (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 16

⁶²¹ Bkz. Ekler: 2 bölümünde ayrıntılı sayı ve coğrafyalar belirtilmiştir.

⁶²² Kasım Şulul, “Horasân ve Mâverâünnehir’le Münasebeti Bulunan Sahâbiler”, *Siyer Araştırmaları Dergisi*, S: 8, Temmuz-Aralık, 2020, 139-169, 141

⁶²³ Abdülcelil Alpkıray, “Sahâbenin Yerleşim ve Vefat Yerleri”, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005). 10

Suffeli sahâbe 'Utbe b. Ğazvân (ö.17/638) Basra'nın temelleri atan sahâbesidir. Suffeli 'Ammâr b. Yâsir (ö.37/657), Basra, Hûzistan, Kûfe, Mısır, Tuster gibi yerlerde sefer-cihad amaçlı bulunmuştur. Suffe ehlerinden Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö.42/662-3), Basra, Cezîre, Cundişâpûr, Dînever, Ehvâz, Erracân, Harrân, Isfahân, Istahr, Remle (Filistin), Kâşân, Kûfe, Kum, Nusaybîn, Sûs, Şîrâz, Zebîd (Yemen) gibi farklı coğrafyalarda sefer-cihad amaçlı bulunan sahâbîlerdendir. Suffeli Ebû Berze el-Eslemî (ö.65/685?)⁶²⁴ Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728) gibi bazı tabîiler ona talebelik etmişlerdir. Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728), Irak/Basra'da öğrencisi ve ilmî açıdan istifade ettiği diğer sahâbe Suffe ehlerinden 'Abdullâh b.Mes'ûd'dur (ö.32/652-3). 'Abdullâh b. Mes'ûd'un (ö.32/652-3) öğrencileri tefsir âlimi Katâde b. Diâme (ö.117/735); fıkıh-hadîs âlimi Eyyûb es-Sahtiyânî, (ö.131/749); hadîs âlimi Yûnus b. 'Ubeyd (ö.139/759); kelâm âlimi 'Amr b. 'Ubeyd (ö.144/761), Vasıl b. Atâ (ö.131/748); zâhid Habîb el-'Acemî (ö.130/747-8?), zâhid Mâlik b. Dînâr (ö.131/748'den önce), zâhid Abdû'l-vâhid b. Zeyd (ö.177/793) bilim dallarında yetiştirdiği öğrencileri Basra'da zühhd ekolü olmuşlardır.⁶²⁵ Suffeli Esmâ b. Hârise (ö.66/686), Suffeli Sefîne (ö.80/699?) ve Suffe Ashâbı'ndan Ebû Berze Nadle b. 'Ubeyd (ö.65/685?), Basrâ'ya yerleşmiştir.⁶²⁶ Suffeli Ebû Zerr'in (ö.32/652) kardeşi 'Utbe b. Seyfi el-Ğîfârî (ö.?) fitne olaylarından uzak durmak için Basra'ya yerleşenlerdendir.⁶²⁷

Basra ekolün kurucusu tabîinden Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728); Berka, İfrikiyye, İstanbul, Sicistân ve Taberistân sefer-cihad tabîinden Müslim b. Yesâr (ö.100/718); Suffeli Cerhed b. Huveylid (Rizâh) (ö.61/680),⁶²⁸ gibi tabîiler'in üzerinde Ashâb-ı Suffe'nin büyük bir tesiri olmuş ve Suffe Ashâbı'ndan önemli oranda hadîs rivâyet etmişlerdir. Halleriyle hallenmişlerdir. Ebu'l-Âliye (ö.90/709), Mutarrif (ö.95/713), Ebû Bürde (ö.104/722), Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728), Muhammed b. es-Sîrin (ö.110/729) (Enes b. Mâlik'in (ö.93/711-2) âzâdlısı), Katâde b. Diâme (ö.117/735) gibi tanınan âlimler bu sahâbîlerin dizleri dibinde Basrâ'da

⁶²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 4/298-300, 7/366; İsfahânî, *Hilye*, 2/32-33; Askalânî, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahabe*, 3/449-452; Selman Başaran, "Ebû Berze", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/114-115.

⁶²⁵ Uludağ, "Hasan-ı Basrî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/291-3.

⁶²⁶ Hâkim, *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadîs ve A'lamu Fukahai'l-Aktar*. thk. Merzuk Ali İbrâhîm. (Beyrut, 1987), 192-193.

⁶²⁷ Tirmizî, *Fiten* 33

⁶²⁸ İbn Hibbân, *Meşahiru Ulemai'l-Emsar*, 38-54

yetiştirilmişlerdir.⁶²⁹ Daha nice Suffeli buralara gelerek medeniyet şehirleri yapmakla kalmamış zühd merkezleri etmişlerdir.

2.2. Tasavvuf Düşünce Tarihi Oluşumunda Ashâb-ı Suffe'nin Erken Dönem Zühdün Teşekkülündeki Rolü

İslâm medeniyet ve kültüründe hassaten tasavvuf dalındaki araştırma ve çalışmalarıyla bilinen Alman müellif Annemarie Schimmel'in (1922-2003) "*Tasavvuf, öyle engin öyle çok yönlü bir olgu ki, hiç kimse onu bütünüyle tanımlamayı göze alamıyor,*"⁶³⁰ şeklinde tarif eder. Ayrıca "*tasavvufun başlangıcı Peygamber'e (sav) kadar uzanır; ilhâmını Kur'ân'dan, Kur'ân'da onun elçiliğiyle bildirilen Allâh (cc) kelâmından alır.*"⁶³¹ cümlesini tasavvuf düşünce tarihini farklı olaylara bağlayanlara karşı Asr-ı Sâadetle milâdı başlatılan Erken Dönem Zühd Dönemi'ni, farklı yönleriyle ele alınarak tasavvufu doğuran etken sebebler bağlamında analiz etmek gerekir.⁶³²

İslâm zühdünü doğuran etkenlerden birincisi ve en önemlisi İslâmî öğretisinin ta kendisidir. Yani, Kitap ve Sünnet-i seniyye ürünüdür. Sehl b. 'Abdullâh et-Tusterî (ö.273/886) zühdü ve sünneti "Eğer Allahu Teâlâ'yı (cc) seviyorsanız, bana uyun"⁶³³ âyet-i kerîmesinin bir gereği kabul eder. Allah'ın Rasûlü'ne (sav) uymak sünnettir, sünnet-i seniyyenin başı dünyâyâ karşı savaş açmayı zühd göstermektir. Bu yüzden sünnet-i seniyyeye uyan zatın zühd sahibi yani zâhid olması doğaldır.⁶³⁴

İslâm eğitim anlayışında öğretmenlik bir peygamber mesleğidir. Hz. Peygamber (sav) Müslümânların ilk başöğretmenidir. Onun (sav) mescid ve Suffe'de başlattığı eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanında ahlâken ve üslûben, sonraki kuşaklara örnekliği⁶³⁵ onun (sav) şahsındaki kâmil insan⁶³⁶ örnekliği, Müslümânlar için takip

---

⁶²⁹ Abdurrahman Ece, *Câbir b. Abdullâh ve Hadis Tarihindeki Yeri*, (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 20

⁶³⁰ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, 21

⁶³¹ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, 60

⁶³² Adıgüzel, "Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal ve Tarihsel Parametreler Bağlamında Zühd Dönemi", 3

⁶³³ Âl-i İmrân, 3/131

⁶³⁴ Ferhat Gökçe, "Tasavvuf Geleneğinde Sünnet ve Sünnete İttiba", *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, Yıl:2018, S:2, C: 4/73-106, 86

⁶³⁵ Hıfzırahman Raşit Öymen, "İslâmiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri I", (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1963), 11 (1), 61-79.

⁶³⁶ Hülya Küçük, "Mevlevî Hanım ve Halife ve Şeyhler", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, No: 20, (İstanbul, 2007), 69, 78; Nur Kıpçak, "Kadın Evliyaların Erkek Olarak Anılması Üzerinde

edilecek bir yolun metodunu oluşturmuştur.⁶³⁷ Hz. Peygamber'in (sav) bütün gayret ve çabası erdemli ve ahlâklı bir toplum inşa etme üzerinde yoğunlaşmıştır.⁶³⁸ “*İnsan-ı kâmil*” olma ideali için yakınındakilerden başlayarak güzel ahlâkî hasletleri veya amelleri öğretip hemen “evlerinize gidiniz ve aile efradına öğretiniz”⁶³⁹ buyururdu.

Suffe ehli, Peygamber Efendimiz'in (sav) ehliydi, komşusuydu, hizmetindeydi. O (sav), ilk önce Suffe ehlinde başlar. Suffe ehliyle nasıl eyleme dönüştüğünü görmüştür. Toplum inşasının ilk örnekleri Suffe toplumdur. İşte önce kendisinden, kendi etrafından başlayarak toplum inşa etmiştir. Onun için Suffe ehli, erdemin peşinde, “ahlâkın” kâmil insanın olmazsa olmazı olduğunu bildiklerinden hakkıyla yaşamaya çalışmışlardır. Bu kâmil insan olmaya zamanın ilerleyen sürecinde “tasavvuf” denilecekti. “Nitekim kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik.”⁶⁴⁰ Bu âyetler, Rasûlullâh'ın (sav), ashâbını kötülüklerden arındırdığını, onların eğitimini tamamladığını, onların ahlâklı bir şekilde yetiştirilmelerini başarı ile tamamladığını göstermektedir.⁶⁴¹

Rasûlullâh'ın (sav) en büyük mu'cizelerinden birincisi Kur'ân-ı Kerîm, ikincisi, “ashâb” veya “sahâbe” diye adlandırılan bir nesil yetiştirmiştir.⁶⁴² Ashâb-ı Kirâm, Kur'ân ve vahiy olgusunda “Hz. *Allahu Teâlâ (cc) – Hz. Cebrail (as) – Hz. Muhammed (sav) - Ashâb*” zincirinin dördüncü halkasıdır. Bu güzide nesil olmasaydı Peygamber'in (sav) eğitiminden geçmeseydi, yaşanılmış ve yaşanılacak bir Kur'ân geleneği, insan modeli ve İslâm Medeniyeti diye bir medeniyet meydana

---

Tevhit ve Mücerretliğin Etkisi Rabia Adeviye Örneği”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/3 Winter 2014, 879-91, 884.

⁶³⁷ Abdulfettâh Ebû Gudde, *Bir Eğitimi Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları*, (İstanbul: Yasin Yayınları, 2009), 207; Öymen, “İslâmiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri I”, 11/61; Feride Ersoy, “İslâm Eğitim Klasiklerinde Öğretmen”, V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı II, -15 Mayıs 2016, Isparta, 2016, 251-272, -252; Hamdi Kızıler, “Tasavvuf Düşüncesinde Rol Model Yönteminin Karakter İnşasına Etkisi”, Uluslararası İslâm ve Model İnsan Sempozyumu, Nisan, 2018, Kahramanmaraş, 181-190, 186

⁶³⁸ Saffet Sancaklı, *Hz. Peygamber'in Mesajlarında Örnek Toplum*, (İstanbul: Nun Yayınları, 2009), 165; Muammer Bayraktutar, “İmâm Nevevî'nin “Kırk Hadis” Adlı Eserinde Model İnsan Yetiştirmedeki Yeri,” Uluslararası İslâm ve Model İnsan Sempozyumu (Tam Metin Bildiri) (Yayın No:4653129), 339- 340

⁶³⁹ Buharî, İlim, 25

⁶⁴⁰ el-Bakara 2/151; Âl-i İmrân 3/164.

⁶⁴¹ Enbiya Yıldırım, “Ashâbın Adaletinin Aklî Temelleri”, İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe -II Sahâbe ve Rivâyet İlimleri- Tebliğ ve Müzâkereler, 25-26 Nisan 2015, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Sahabe Sempozyumu, İstanbul, 2015, 61.

⁶⁴² Yardım, *Hadis*, 1/24; Bayraktutar, “İmâm Nevevî'nin “Kırk Hadis” Adlı Eserinde Model İnsan Yetiştirmedeki Yeri”, 331

gelmeyecekti.⁶⁴³ Bu medeniyetin kuran mimarlar Suffe ehli başta olmak üzere ashâbın Rasûlullâh'ın (sav) hayatına şahit olmasıdır.⁶⁴⁴

Hiz. Peygamber'in (sav) yokluktan değil zâhidâne bir hayat sürmesi, Hiz. Peygamber'in irâdesidir. O (sav), "Ben melik peygamber veya kul peygamber olma hususunda muhayyer bırakıldım. Hiz. Cebrâil (as) bana tevâzu göstermemi işâret etti. Ben de kul peygamber olayım, bir gün doyar, bir gün aç kalırım,"⁶⁴⁵ buyurdu. Gücünün makamın zirvesinde, devlet hazinesinin zenginliğinde bile, yaşantısında herhangi bir farklılık görülmeyen, mal-mülk biriktirmeyen, sade basit yaşamından aslâ vazgeçmeyen, eline geçen ganîmet ya da başka yollarla sahip olduğu malları, hemen fukaraya aittir sahipleri onlardır diye dağıtmaya büyük bir özen gösterendir. Ashâbından yakınında olan özellikle Suffe Ashâbı'nı, bu hayat tarzını talim etti.⁶⁴⁶

Mescid-i Nebevî'nin çatısı altındaki zühd eğitimi maddeye kul köleliği kabul etmeyen örnek bir kuşak yetiştirmiştir. Hiz. Peygamber'in (sav) hayatı takvâyla zühdle iç içe bir hayattır. Hayatının her safhasında maddeperst değildi, altını, parayı mutlak gaye ve değer görmemiştir. Zenginliğinde olsun fâkirliğinde olsun, kuvvetli iken zayıf iken mütevaziliğini sürdürmüştür. Sultanlar gibi atıyyeleriyle fâkirleri zenginleştiren, hasır üzerinde yatan,⁶⁴⁷ yünlü, yamalı-yamasız elbiseler giymesi, yeme-içme konusunda bulduğuyla yetinmesi kendisi gibi ev halkı da aç sabahlaması, bazen arpa ekmeğinin olması gibi hususlar ömrüne yemin edilen bir peygamberin hayatının

---

⁶⁴³ Sadık Kılıç, "Kur'ân'da Sahâbe'nin Sunuluşu ve Günümüze Yansımaları", Kur'ân ve Sahâbe Sempozyumu, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2015), 28; Yerlikaya, Kur'ân Öğretiminde Sahâbe Örneği, 120

⁶⁴⁴ Ali Yardım, sahâbenin bu özelliğinin hadîs rivâyetine yansımaları şöyledir: "Ashâb, Hiz. Peygamber'in (sav) tatbikatındaki çeşitli tasarrufları bizzat müşâhede etmişler ve bunları, sonraki nesillere nakletmişlerdir. Bu husus, ashâbın hayatında büyük bir yer işğâl eder. Ashâbın en mümtâz özelliği budur: "Müşâhede, yâni göz hakkı!" Hiz. Peygamber (sav) "Leyse'l-haberu ke'l-muâyene" buyurmuştur. Yâni birisinden nakil olarak duymak, hiçbir zaman göz ile görmenin yerini tutmaz! Hadîs mecmualarının yarısından fazlasını dolduran "fiilî sünnet"ler, hep müşâhede yoluyla alınıp bize aktarılan bilgilerdir." Ali Yardım, *Hadîs*, 1/100

⁶⁴⁵ Ebû Hamid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, tec. Ahmet Serdaroğlu, (İstanbul: Bedir Yayınları, 4 Cilt, ts.), 4/413.

⁶⁴⁶ Mustafa Yıldırım, *İlk Dönem Zahidleri ve Zühd Anlayışları (Sahâbe Dönemi, H. I. ve II. Asır)*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 23

⁶⁴⁷ Abdurrahmân A'zam, *Rasûl-i Ekrem'in Örnek Ahlâkı*, çev. Hayrettin Karaman, (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 4. Baskı, 1975), 36; Yetik, "Hz. Muhammed'in (sav.) Zühd ve Takvâsı", 129; Türköz, Mustafa. "Kur'ân ve Hadîs Bağlamında Zühd Hayatı", (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 96

zühhdiliğini gösterir.⁶⁴⁸ Hz. Peygamber'in (sav) ashâbının hayatları da bu yaşam biçiminden nasiplenmiş, onlarda çok belirgin bir zühd hayatı yaşadılar.⁶⁴⁹

Zühd nasıl yaşanmalı sorularının cevapları özet halinde ilâhî metinle tavsiye nitelikli bildirimlerin Rasûlullâh (sav) ve sahâbesinin uygulayarak gösterdikleri dinî yaşam tarzıyla belirlenmiştir.⁶⁵⁰ Rasûlullâh (sav) komşusu Ashâb-ı Suffe'nin yokluk ve fâkirliği bedenlen rumuzlaştırırken, sabır ve tevekkül elbise edinenlerin, aşk ve muhabbet gıdalarıydı.⁶⁵¹ Sahâbe, İslâm'ı Rasûlullâh'tan (sav) gördükleri gibi uyguladıkları, dinin kavramsal olarak dört boyutunu temsil eden şeri'at, tarikât, ma'rifet ve hakikâte ulaşma yolları (tarikleri) olarak ders; sohbet, zikir ve murakabe hepsi Mescid-i Nebevî'den doğan şeri'at/hadîs öğretiminin yapıldığı ders halkası tarihi süreç bağlamında medreselere, tarikât/sünnet eğitiminin yapıldığı sohbet halkası da; zikir halkasıyla bütünleşerek zaviyelerde, tekkelerde yaşatılmaya çalışılmıştır.⁶⁵² Ashâb-ı Suffe, ahlâkî konularda, Allahu Teâlâ'nın (cc) Rasûlü'yle (sav) bir ortamda olmalarıyla aynîleşmiş ve ilk tasavvuf yoluna düşenlerdir.⁶⁵³

Rasûlullâh (sav) sahip oldukları meyillere göre sahâbeleri yönlendiriyor; ilim öğrenmeye, dinî tebliğe, cihada, yöneticiliğe ilgi duyanların yanında daha çok uhrevî kurtuluş üzerinde ibâdete önem verenlere mücadele ediyordu. Başta halife-i râşid olmak üzere Ashâb-ı Suffe ehli olarak kaynaklarda yer alan Osmân b. Maz'ûn (ö.2/623-4), Mus'ab b. 'Umeyr (ö.3/625), Bilâl-i el-Habeşî (ö. 20/641), Ebû Zerr el-Ğifârî (ö.32/653), 'Abdullâh b. Mes'ûd (ö.32/652-3), Ebu'd-Derdâ (ö.32/652?), Huzeyfe b. el-Yemân (ö.36/656), Selmân-ı el-Fârisî (ö.36/656?), 'Ammâr b. Yâsir (ö.37/657), Habbâb b. Erat (ö.37/657-8), Suheyb b. Sinân (ö.38/659), Ebû Hureyre (ö.58/678), 'Abdullâh b. 'Amr (ö.65/684-5), 'Abdullâh b. 'Abbâs (ö.68/687-8), 'Abdullâh b. Ömer (ö.73/693) gibi sahâbeler âlim, âbid, zâhid tanınmışlardır. Sonradan gelenler âbidler,

⁶⁴⁸ Kadir Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, (Ankara: Nasihat Yayınları, 2012), 72; Adıgüzel, "Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal ve Tarihsel Parametreler Bağlamında Zühd Dönem", 10

⁶⁴⁹ Afifi, *Tasavvuf: İslâm'da Manevî Hayat*, 94; Öztürk, "Kur'an'ın Değer Sisteminde Dünya ve Dünyevî Hayatın Anlamı", 83

⁶⁵⁰ Afifi, *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat*, 63-65.

⁶⁵¹ Cavit Sunar, *Anahatlarıyla İslâm Tasavvufu Tarihi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978), 12.

⁶⁵² Bedri Gencer, "Bir Müceddid Olarak Ahmed Ziyâeddîn-i Gümüşhânevî", Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu, Bildiriler, 1-2 Haziran 2013, (İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları), 43-74.

⁶⁵³ Hamidullâh, *İslâm Peygamberi*, 1/634

zâhidler ve dindâr Müslümânlar hep onların adımlarını izlemişlerdir.⁶⁵⁴ Bu isimleşmenin nasıl gerçekleştiğini tasavvuf düşünce tarihi yazarları Hz. Peygamber (sav) ile sahâbîlerin bulunduğu hicrî 1. yüzyılı ‘Erken Zühd Dönemi’ kabul ederler.⁶⁵⁵

Ebû Tâlib el-Mekkî (ö.386/996) şöyle anlatmaktadır: “‘Abdullâh b. ‘Âmir b. Rebîa (ö.59/679) süslü elbisesi içinde (Suffeli) Ebû Zerr’e (ö.32/653) gelerek zühdü sorup zühd hakkında konuşmaya başlayınca Ebû Zerr eliyle kendini serinletmeye başladı. Sonra konuşmadan ondan yüz çevirdi. Bunun üzerine saygın bir Kureyşli olan İbn ‘Âmir sinirlendi ve onu (Suffeli) İbn Ömer’e (ö.73/693) şikâyet etti. İbn Ömer de şöyle cevap verdi: Sen kendi kendine yapmışsın, bu elbise içinde Ebû Zerr’e gidiyorsun ve ondan zühdü soruyorsun!”⁶⁵⁶ Zühd yaşanan ve bilinen halleriydi. En derinden hisseden ve yaşayan sahâbelerden biride Ebû Zerr’dir.

İslâm zühdünü doğuran ikinci etken, yaşanan sosyal, siyasî durumun aksine, Müslümânların manevî mirasa sahip çıkmalarıdır. Fetihlerle zenginleşince Müslümân çoğu dünyaya meyil ettiler. Muttakî olanlar manevî bir dirilişi nefislerinde oluşturmak için uğraştılar. İşte, sürekli imâna şiddetle savaş açan nefse ve bütün cazibesıyla dünya ni’met ve arzularıyla yönelen dünyevîliğe karşı mücâdeleden ibaret bir dirilişti. Kurtuluşun yolu, dünyaya ait olanlardan kaçmak, nefsi ibadetlerle taatla terbiye etmektir.⁶⁵⁷

Rasûlullâh’ın (sav) vefatından sonra yaşanan zühd ve fakr hayat durumu değişti. Sünnet-i seniyyenin hamileri ve muhafızları, sahâbe-i kirâmın sadece keskin zekaları ve güçlü hafızalarıydı. Vahyin son bulmasıyla, nifâk ve riddet olayları başladı.⁶⁵⁸

İlk üç halife dönemi, sükûnetle geçmiş ve cihanı İslâm’a kavuşturmak daha çok cihad yoluyla ve fetihler yoluyla sünnet-i seniyyeyi yaymak amaçlanmıştır.⁶⁵⁹ Hz. Ebû Bekir (ö.13/634), Ashâb-ı Suffe’den Selmân-ı el-Fârisî’ye (ö.36/656?); “Selmân!

⁶⁵⁴ Serrac, *el-Luma’ fi’t-Tasavvuf*, 186; Işıldar, “Tasavvuf ve Kadın Halfeti Uşşakî Topluluğu Üzerine Psikolojik Bir İnceleme”, 21

⁶⁵⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 13; Mustafa Altunkaya, “Bazı Şii Kaynaklarında Tasavvufun Yeri”, *İÜİFD*, S:5, 2016, 175-194, 180; Bazı Şii Kaynaklarda” Tasavvuf”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C: 11, S: 5, 2016, 1-16.

⁶⁵⁶ Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, (Mısır, 1933), 2/52.

⁶⁵⁷ Afifî, *Tasavvuf, İslâmda Manevî Hayat*, 82-83

⁶⁵⁸ Ebû Zehv, *Hadîs ve Hadîşçiler*, 96. Akt: Ece, *Câbir b. Abdullâh ve Hadîs Tarihindeki Yeri*, 16

⁶⁵⁹ Mehmet Emin Özafşar, *İdeolojik Hadîşçiliğin Tarihi Arka Planı*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 31

Allahu Teâlâ'nın (cc) emirlerini tut. İleride büyük fetihler olacak, senin payına ne düşecek bilemem ama yiyip içecek ve sırtına giyecekten fazla olmasın” diye nasihat eder. Ashâb-ı Suffe'yi davetleriyle onurlandıran 'Abdurrahmân b 'Avf'a (ö.32/652) da; “Gelecekte dünyanın genişleyeceğini, bolluğa kavuşacağını görüyorum. Bolluk zamanında ipek perdeler, atlas yastıklar kullananlar çıkacak. Sizden birinizin boynunun vurulması, dünyaya dalmasından daha iyidir”,⁶⁶⁰ ifadesiyle öğüt vermesi yaşanan zühdü pekiştirmekte ve devam edilmesine vurgulamadır.

Hz. Osmân'ın (ö.35/656) şehit edilmesi siyâsî, itikâdî ve ilmî birçok gelişmenin kaynağı olmuştur. 4. Halife Hz. Ali (ö.40/661) ve takipçileri fitneyi engellemek için uğraş verseler de, olumsuz neticelenen Cemel (36/656) ve Sıffin (37/657) Savaşları ardından Tahkîm olayı ve Hz. Ali'nin hilafetinin sonlanmasıyla, Havâric, Şî'a ve ardından Kaderiyye, Mürcie ve Mu'tezile gibi ümmetin günümüzde bile sorun yaşadığı itikâdî fırkaların teşekkülüne sebep olmuştur. Fitne ortamında, başta Hz. Ali, oğlu Hz. Hasan (ö.49/669), diğer oğlu Hz. Hüseyin (ö.61/680), sahâbe içinde önemli daha birçok sahâbî şehit edilmişti.⁶⁶¹ Ashâb-ı Kirâm, bir taraftan da yeni oluşan batıl fikirli fırkalara karşı sünneti koruma mücadelesini veriyordu. Diğer taraftan hadîs-i şeriflerin zabt ve tespiti sünnetlerin muhafazası için daha da bir önem kazanmasıyla onuda bu ortamda korumaya çalışmaktaydılar.⁶⁶²

el-Kelâbâzî (ö.380/990) tasavvufun ilk önce hâllen yaşandığı, bu yaşayışın daha sonra yazı aktarma devrinde gerilediğini düşünür.⁶⁶³ Muhammed Mustafâ el-A'zamî (1932-2017), yaptığı araştırma çalışmasının sonucunda hadîs-i şerifleri yazmış elli sahâbîyi ve hadîs-i şerifleri yazan talebelerini (müstemlî) tespit etmiş olduğu isimleri açıklar.⁶⁶⁴

İlk zâhidler, Emevîler Dönemi'ndeki idareci ve yöneticilerin dünyevî tutumlarının sonucu lüks-zevk ortamının doğması, ulemaların katı kural koyması⁶⁶⁵ ve

⁶⁶⁰ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikâtlar*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1994), 96.

⁶⁶¹ Özafşar, *İdeolojik Hadîsçiliğin Tarihi Arka Planı*, 31

⁶⁶² Ece, *Câbir b. Abdullâh ve Hadîs Tarihindeki Yeri*, 23-24

⁶⁶³ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, thk. Ahmed Şemseddin (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 2001), 6-7; krş. Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 48.

⁶⁶⁴ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *İlk Devir Hadîs Edebiyatı*, tec. Hulusi Yavuz (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 19

⁶⁶⁵ Tayfun Atay, *Batı'da Bir Nakşi Cemaati-Şeyh Nazım Kıbrısı Örneği*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 34; Pınar Karaatlı, “Modernleşen Bir Gelenek: Cerrahîlik İstanbul'da Etkinlik Gösteren Bir Halveti-Cerrahi Çevresinin Etnolojik İncelemesi, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 16

Haricîlerin sebep olduğu anarşik hareketlerden uzak (bir nevi uzlet) diyarlara giderek tepkilerini göstermişlerdir. Bu yaşam stili riyâzet, tevekkül (Allahu Teâlâ'ya (cc) her durumda güvenme) ve mücahede (sıkı bir ibadetle nefsin arındırılmasına yönelik çilecilik), sabır (belaları gönül hoşnutluğu ile kabullenip sızlanmadan katlanma), haşyetullah (Allahu Teâlâ (cc) katındaki durumundan korkmak), aşk (Allahu Teâlâ'ya (cc) sınırsız duyulan sevgi), verâ (günah şüphesi taşıyan şeyleri terk etmek), hüzn (geçmişte yapılan davranışlardan duyulan endişe) gibi öğeleri kapsar.⁶⁶⁶

Eleştiren sahâbîlerin başında Suffe Ashâbı'ndan Ebu'd-Derdâ (ö.32/652), Ubade b. Samit (ö.34/654), Ebû Zerr el-Ğîfârî (ö.31/651), Yezid b. Esed, 'Abdurrahmân b. Sehl, İrbâd b. Sariye (ö.75/694), Ebû Saîd el-Hudrî (ö:74/693) ve Ma'n b. Yezîd (ö.64/684) gibi isimler gelmektedir.⁶⁶⁷ Zühdi tepki bütün Emevî Dönemi (41-133/661-750) boyunca devam etmiştir.⁶⁶⁸

Suffe ehlinin, ilim, ibadet ve riyâzetle meşgul olmaları, dünyalık edinmemeleri zâhidane tutumları, zühd hayatının bir sonraki göbeğe aktarılmasında etkili olurken sûfilerin benimsedikleri yaşam tarzlarıyla da örtüştüğüne⁶⁶⁹ Ashâb-ı Suffe'nin içinden biri olan Ebu'd-Derdâ'nın (ö.32/652?), genel zühd anlayışına ve dünya bakışına Şam/Dımağ halkının dünyevîleşme temayüllerine dikkat çekmesi ve onlara şu ikazda bulunması örnek verilebilir: “Utanmıyor musunuz? Yiyemeyeceğiniz malı yığıyor, oturamayacağınız binalar yapıyorsunuz. Ulaşamayacağınız emeller taşıyorsunuz.”⁶⁷⁰ Ayrıca tepkisini pasif olarak sözleriyle göstermesi dikkat çekicidir.

Suffe ehlinin Selmân-ı el-Farîsî'nin (ö.36/656?) ve Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'nin (ö.42/662-3) talebesi 'Âmir b. 'Abdullâh (ö.55/675)⁶⁷¹, Suffe ehlinin 'Abdullâh b. Mes'ûd'un (ö.32/652-3) seçkin talebesi Alkame b. Kays (ö.62/682)⁶⁷², ümmetin hâkimi lakablı Ebû Müslim el-Havlânî (ö.62/681-2)⁶⁷³, yüzyirmi kadar sahâbî ile görüşen Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728)⁶⁷⁴, Suffe ehlinin 'Abdullâh b. Muğaffel (ö.59/679), Ebû

⁶⁶⁶ www.sevde.de/islam/Ans/islam_ans.htm. Akt: Karaatlı, “Modernleşen Bir Gelenek: Cerrahîlik”, 16

⁶⁶⁷ Mehmet Akbaş, “Suriye'deki Sahâbîlerin Emevî İdarecilerine Yaptıkları İkâz, Eleştiri ve Nasihatlar”, *Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 14, S: 22, Temmuz-Aralık 2009, 65-80, 67

⁶⁶⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Tasavvuf, Sûfiler ve Tarikâtlar, Tekkeler, Osmânî Uygurluğu*, haz. Halil İnalıcık-Günsel Renda, İstanbul-2003, 1/267; Adıgüzel, “Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal ve Tarihsel Parametreler Bağlamında Zühd Dönem”, 7

⁶⁶⁹ Yılmaz, “Tasavvufî Açısından Ashab-ı Suffa” 18.

⁶⁷⁰ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikâtlar*, 97.

⁶⁷¹ Ahmet Önkal, “Âmir b. Abdullâh”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/65.

⁶⁷² Ahmet Özel, “Alkame b. Kays”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/467

⁶⁷³ M. Yaşar Kandemir, “Ebû Müslim el-Havlânî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/196-7

⁶⁷⁴ Süleyman Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/291-293

Berze el-Eslemî (ö.65/685?) ve ‘Abdullâh b. Ömer’in (ö.73/693) talebesi Sâbit el-Bunânî (ö.120/737)⁶⁷⁵ gibi büyük şahsiyetlerin elinde zühd dönemi derinleşerek ve gelişerek devam etmiştir.⁶⁷⁶ es-Serrâc (ö.378/988) zühd eğilimi taşıdığını düşündüğü otuz küsur sahâbenin adını zikreder.⁶⁷⁷

Ashâb-ı Suffe’nin meşhûrlarından Ebû Hureyre’nin (ö.58/678) damadı Saîd b. Müseyyeb (ö.94/713),⁶⁷⁸ Rasûl-i Ekrem’in (sav) eşi Ümmü Seleme’nin (ö.62/681) âzatlısı olan Hayre’nin oğlu Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728)⁶⁷⁹ ve talebesi Habîb el-‘Acemî (ö.130/747-48)⁶⁸⁰, diğer talebesi Mâlik b. Dinâr (ö.131/748’dan önce)⁶⁸¹, diğer bir öğrencisi ‘Abdu’l-vâhid b. Zeyd (ö.177/793)⁶⁸², Edhemiyye tarikâtının kurucusu İbrâhîm b. Edhem (ö.161/778?)⁶⁸³, Ebû Hanîfe’nin talebesi Dâvûd et-Tâî (ö.165/781)⁶⁸⁴ ve diğer talebesi ‘Abdullâh b. el-Mübârek (ö.181/797)⁶⁸⁵ ve Feth el-Mevsilî el-Kebîr (ö.170/786?)⁶⁸⁶, gibi şahsiyetler bu döneme damgalarını vurmuşlardır.

Alkame b. Mersed (ö.120/738) der ki: “Zühd, şu sekiz kişide son noktaya gelmiştir: ‘Uveys/Veysel el-Karanî (ö.37/657), ‘Âmir b. ‘Abdullâh b. ‘Abdukays et-Temimî el-Basrî (ö.55/675), Mesrûk b. el-Ecda’ (ö.63/683?), Rabi’/Rebî’ b. Huseym (ö.65/685?), Herim b. Hayyân (ö.70/690), Esved b. Yezîd (ö.75/694), Ebû Müslim ‘Abdullâh el-Havlânî (ö.62/681-2) ve Hasan b. Ebi’l-Hasan (el-Basrî) (ö.110/728)”⁶⁸⁷ tabiîn âlimleri, âbidleri ve zâhidleridir.

Zâhidlerin zühdî hayatı daha çok münferid bir yaşantıydı. Emevî Dönemi’nde zühdî hayat bir çeşit tahalluk yoluydu. Riyâzet ile ibadet, ahlâkî kâmil olgunluğa erişmede aracıydı.⁶⁸⁸ Ma’rifetten çok eyleme yani âmele, ilhâmdan çok kulluğa, ibadete, kerâmetten çok doğru yönelişe, istikâmete, özetle, nazariyeden çok pratiğe,

⁶⁷⁵ Hasan Cirit, “Sâbit b. Bünânî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/350

⁶⁷⁶ Gündoğdu, “Doğuş Dönemi Zühd Ekolleri ve Tasavvuf Mektepleri”, 41-64.

⁶⁷⁷ Serrâc, *el-Luma’: İslâm Tasavvufu*, 127-148.

⁶⁷⁸ M. Yaşar Kandemir, “Saîd b. Müseyyeb”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/563-564

⁶⁷⁹ Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, 16/291-3

⁶⁸⁰ Erhan Yetik, “Habîb el-Acemî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/370

⁶⁸¹ Mehmet Demirci, “Mâlik b. Dinâr”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/505

⁶⁸² Süleyman Uludağ, “Abdülvâhid b. Zeyd”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/282

⁶⁸³ Reşat Öngören, “İbrâhîm b. Edhem”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/293-5

⁶⁸⁴ Mustafa Kara, “Dâvûd et-Tâî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/48-9

⁶⁸⁵ Raşit Küçük, “Abdullâh b. Mübârek”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/122-4

⁶⁸⁶ Adıgüzel, “Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal ve Tarihsel Parametreler Bağlamında Zühd Dönem”, 8

⁶⁸⁷ İsfahânî, *Hilye Tercümesi*, 475-6

⁶⁸⁸ Afifi, *Tasavvuf: İslâm’da Manevî Hayat*, 62-87; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikâtlar*, 101-2.

uygulamaya önem verilmekteydi. Yine dönemdeki zühd hayatından amaç, sayılan tahalluk, riyâzât ve ahlâkî anlamda kâmil olgunluğa ulaşabilmek idi. Dönemin zâhidleri, içtimaî hayatın içinde, maişetlerini karşılayan, güçlerine göre dinin emirlerine riâyet eden ve dini emirleri ellerinden geldiğince muhafaza eden, bağı yanık tavır ve gözü yaşlı tutumları ile çevresindeki insanlara nasihatlar veren, zühd hayatından bahseden âyet-i kerîmeler ve hadîs-i şerifleri yaşayarak gayeleri, Allahu Teâlâ'nın rızâsını kazanmak ve O'nun gazabından kurtulmaktı.⁶⁸⁹

Ashâb-ı Suffe zâhidlerinden 'Abdullâh b. Ömer (ö.73/693), fitneye yol açma korkusuyla, Emevîlerin karşısında çoğunlukla sukût etmesine karşın, bazen duramamış onların dînî hassasiyeti konulardaki aldırmaçlıkları, ihmallerini, yaptıkları hatalarını kendilerine söylemekten bir an bile çekinmezdi.⁶⁹⁰

Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından çoğu hayatlarının son yıllarında yüksek makamlardakilerin yozlaşmasını tehlikeli görmüşler, en güvenli kale olarak kendileri için "inziva"yı seçmişlerdir. Kurz b. Alkame b. Hilâl el-Huzâî'nin (ö.45/665?) Askalan'a yerleşmesinde; fitnede ibadetle meşgul olmayı toplumdan ayrılmayı tavsiye eden bir hadîs-i şerifi⁶⁹¹ rivâyet etmesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Hubeyb b. Muğfil el-Ğıfarî (ö.?), Hz. Osmân'ın (ö.35/656) şehâdetinden sonra Meryut ile Feyyum arasındaki vadiye fitneden uzaklaşmak maksadıyla yerleştiğinden vadi, Hubeyb Vadisi olarak isimlendirildi.⁶⁹² Zâhidâne yaşayışlarını sürdürmek için merkezden uzaklaşmaları bir halvet örneğidir.

el-Hucvîrî (ö.465/1072), uzletî ayırarak, birincisi insanlardan uzaklaşmak, "ıssız ve kimsesiz yerlerde yaşamayı tercih etmek", ikincisi, sosyal gereklerini yerine getirmekle birlikte, sosyal hayata bağlanmamak ve "kalben kesilmekten ibaret"⁶⁹³ bir yaşam biçimidir.

⁶⁸⁹ Türköz, "Kur'ân ve Hadîs Bağlamında Zühd Hayatı", 35-36.

⁶⁹⁰ Ali Aksu, "Asr-ı Saadet, Hulefâ-i Râşidin ve Emevîler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 5, S:2, Sivas, 2001, 203-228

⁶⁹¹ Ahmed, *Müsned*, 3/477; İbn Asakir, *Târihu Dımaşk*, 37/261. Rivâyet şöyledir: "Fitnenin bir gölge gibi ortalığı kapladığı, insanların birbirinin boynunu vurduğu gün, insanların en hayırlısı halk topluluğundan ayrılıp (mu'tezil) Rabbine ibadet eden ve insanların şerrinden konuşmadığı kimsedir." Rivâyet benzer lafızlarla Seleme b. Nüfeyl (Humus'a yerleşen sahâbilerden) tarafından da rivâyet edilmiştir. İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, nşr. 'Amr b. Ğarâme el-Amrî, (Dâru'l-Fikri't-Tıbbâ ve'n-Neşr ve't-Tevzî, yy. 1995), 1/115.

⁶⁹² Askâlânî, *el-İsâbe*, 5/398.

⁶⁹³ Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 158.

Halvet ile uzletin nüans farkları derecelendirmeye yol açar. Halvet, “insanlardan bil-fiil uzaklaşmak”, uzlet ise “duygusal ve zihinsel olarak toplumdan ayrılışı”⁶⁹⁴ ifade eder. Suffe âlimi ve meşhûr zâhidi Ebu'd-Derdâ (ö.32/652?), “İbadetle ticareti, dünya ile ahireti birlikte yürütmeye gayret ettimse de ikisi birlikte yürümedim. Ben de ibadete yönelip ticareti terk ettim.”⁶⁹⁵ ifadesiyle zühd ile halvetin belirli bir süre gerekliliğini vurgulamıştır.⁶⁹⁶

Suffe ehlerinden sayılan Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö.55/675), Mısır fetihlerine katılmış Hz. Osmân (ö.35/656) tarafından elçi olarak Mısır'a geldi. Münzevî bir hayat tercih eden Suffe Ashâbı'ndan Sa'd b. Ebî Vakkâs fitneden uzak kalmak için Medine'ye dönmüş ve 55/ 675 yılında vefat etmiştir.⁶⁹⁷

Ashâb-ı Suffeli zâhid Ebû Zerr'in (ö.32/653) dünyevîleşmeye ve sünnetten uzaklaşmaya başkaldırıp manevî direnişini örnek gösterebiliriz. Suriye'de bulunduğu Suffeli Ebû Zerr, Şam valisi Mu'âviye'yi (ö.60/680) ihtiyaç dışı harcamaları ile Müslümânlardan çoğunun mallarını Allahu Teâlâ (cc) için kullanmayıp biriktirmelerini eleştirmiş ve onlara karşı sivil, bir eylem yapmıştır. Hz. Peygamber'in (sav) ortaya koyduğu ve uyguladığı prensiplerin peşinden gitmek isteyen Suffeli Ebû Zerr'in eylemi özellikle fâkir halk ile Şam idaresine muhalif kimselerin ilgisini çekmiş, yönetim ile zenginlerin aleyhine yapılan muhalif sivil nitelikli harekettir.⁶⁹⁸ Suffeli Ebû Zerr, Mısır'da kaldığı sürede dünyaya dalıp Allahu Teâlâ'ya (cc) yönelmediklerinde onları sürekli olarak uyarır ve onlara ibadete yönelmeleri için Hz. Peygamber'in (sav) hadîs-i şeriflerini yad ederdi. Farzın yanına vacib, nafîle olan ibadetleri yaparak Allahu Teâlâ'ya (cc) yakınlaşmaları için etrafındakilere nasihat

⁶⁹⁴ Sühreverdî, *Avârîfu'l-maârif*, (Kahire: Mektebetu's-Sekâfiyetu'd-Diniyye, 1427/2006), 228-247; Necdet Tosun, “İbn Arabî Öncesi Tasavvufta Halvet ve Uzlet”, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995), 20.

⁶⁹⁵ Gazzâlî, *Minhâcü'l-âbidîn*, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1409/1989), 8

⁶⁹⁶ Mehmet Mansur Gökcan, “Tasavvufta Halvet ve Uzlet”, 3. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi, Mardin, 2018, 251-256.

⁶⁹⁷ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 306; İbnu'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, 475; Askalânî, *el-İsâbe*, 2/325; İbrahim Hatiboğlu, “Sa'd b. Ebû Vakkâs”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35/372-374.

⁶⁹⁸ Hasan Yaşaroğlu, “İslâm'ın İlk Kapitalizm İtirazı Ebû Zerr el-Gıfârî ve Ebû Zerr Hareketi,” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/12 Fall 2013, 1421-1433,

ederdi.⁶⁹⁹ Bu tepkisel tavır alışlar, daha sonradan zühd dönemi olarak anılacak hareketin öncü adımları⁷⁰⁰ kabul edilmektedir.

Sahâbeler, Abbasî Dönemi'nde (750-1258) siyasî iradenin değişmediğini söyleyerek ilme kendisini vakfetmişler fitneden olduğunca uzak kalmaya çaba göstermişlerdir.⁷⁰¹

Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî (ö.632/1234), '*Avârifü'l-Ma'ârif*'inde Hz. Peygamber'den (sav) sonra insanların zühd hareketine yönelip yaygınlaşmasındaki dinî ve sosyal sebeplerini özetler: "Hz. Peygamber'in (sav) dünyadan göç etmesinden sonra nûru gözlerden uzaklaşmaya ve gizlenmeye başladı. Asr-ı Saâdet sonrası Ashâb-ı Kirâmla görüşen konuşan, ilim alanlara 'Tabiîn' denildi. 'Tâbiûn' denilen bu kısım insanlar sahâbeden ilim öğrendiler. Rasûlullah'tan (sav) sonra ilâhî vahiy kesilince peygamberlik geride kaldı. Muhtelif görüşler ve arzular, farklı beklentilerin zuhuruyla muhtelif görüş ve akımlar teşekkül etti. Herkes düşüncesini beğendi, onunla yetindi, grublar oluşturmaya başladılar. İlim kaynaklarına nefsin hevâ ve heves kiri bulaştı. Şahsî arzu ve fikirler ilmin tadını aldı. Takvâ ehli olanların çevresi ve fikirleri sarsılmaya, zühd sâhiblerinin azimleri ve gayretleri yıkılmaya başladı, niyetler karıştı, cehâlet ve bilgisizlik arttı. Cehalet kaplı gönüller katılaştı. Basit âdetler çıkartılarak insanlar aldatıldı, bunlara dalanlar çoğaldı. Câhiliğin ağ gibi ördüğü perdeler hakikâtleri sakladı. Adet ve alışkanlıklarla bunlar arttı. Dünya insanlara süslü göründü ve tâlibleri çoğaldı. Dünya değerleri pahalandı, bunları kazananlar arttı.⁷⁰² Olumsuz koşulların kapladığı bu ortamdaki kişiler hayırlı, sâlih amelleri, azimeti kullanmaları, ali hâlleri, dinî emir ve nehiyelerine kuvvetli bağlılıklarıyla ayrıldılar. Dünya değerlerine karşılık zühdü benimsediler. Halveti ve uzlet hayatını seçtiler.⁷⁰³

"Sûfîler, kendilerine Ashâb-ı Suffe'yi model alarak sebepleri terk ederek Allahu Teâlâ'ya teslimiyetle bazen toplanıp diledikleri zaman bireysel kalacakları zâviye ve tekke bina ettiler. İşledikleri bu sâlih hayırlı amelleri, onlara alâ haller kesb ettirdi. Anlayışlarındaki safiyetle manevî ilimleri elde ettiler. Ayrı bir dile, bambaşka

⁶⁹⁹ İbn Abdilhakem, *Fütûh*, 62. Akt: İsmail Kaya, *Sahabenin İslam'ı Tebliğ Faaliyetleri (Mısır Bölgesi)*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 173

⁷⁰⁰ Ali Bolat, "Tasavvuf Geleneğinde 'Öteki' Algısı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, S: 37, 43; a.gmlf, "Muhâsibî'nin el-Mekâsib'i Bağlamında Tasavvufta Dünyaya Bakış ve Hakikî Zühd Anlayışı", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, C: 4, S:11, 177-196, 182

⁷⁰¹ Mustafa Öz, "Cafer es-Sâdik", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/1-3.

⁷⁰² Sühreverdî, '*Avarif*', 51; Şihâbuddîn Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf, (Avârifü'l-Meârif)*, tec. Dilaver Selvi, (İstanbul: Semerkand Basım Yayınları, 2010), 50

⁷⁰³ Sühreverdî, '*Avârif*', 51; a.mlf. *Gerçek Tasavvuf*, 50

bir irfâna ve yepyeni bir imâna kavuştular.”⁷⁰⁴ sözleriyle Sühreverdî Suffe ehlinin model alınışını özetlemiştir.

Ashâb-ı güzînin ve tabîînin yaşadığı Zühd Dönemi denilen hicrî 1. ve 2. çağda sûfî ismi kullanılmamakla birlikte bazı kişiler şu isimleriyle ma’ruf⁷⁰⁵ “zühhâd”, “nüssâk (Allahu Teâlâ’ya (cc) adanmışlar),”, “kurrâ”, “şukuftiye”, “bekkâ’ûn (ağlayanlar)”, “ubbâd”, “tevvâbîn (çokça tövbe edenler)”, “nüssâk kussâs (kıssa anlatanlar)”, “vaizin” gibi⁷⁰⁶ isimlerle anılıyorlardı.⁷⁰⁷ Mutasavvıflar, sûfî adıyla anılmaya başlanmasıyla çeşitli beldelede “cû’iyye”, “derviş”, “gurabâ”, “fukarâ”, “seyyâhin”, “şukuftiye”, gibi isimler verilmiştir.⁷⁰⁸ Sayılan bu farklı grup isimleri sonraları tasavvufa dönüşen “Zühd Hareketi’nin” menşeidir. Zühd Hareketi’ndeki bu farklı grupları buluşturacak olan kelime “sûfiyyûn”dur. “Tasavvuf” tarihinin milâdını Zühd Hareketi ile başlatılacaktır. Oluşum bağlamında sebep-müsebbeb yahut hâdisefikir açısından tasavvufun dünyevîleşme⁷⁰⁹ meyaline karşı İslâm toplumunun bünyesindeki fesadlara sivil, pasif bir güç ve manevî direniş göstermesinin sonucudur.⁷¹⁰

el-Kelâbâzî (ö.380/990), sûfilere “vatanlarından ayrıldıkları için ‘gurebâ’, diyar diyar dolaşıp seyahat ettikleri için ‘seyyâhîn’, sahralarda dolaştıkları ve zaruret halinde mağaralara sığındıkları için ‘şikeftiyye’ (Horasân)”⁷¹¹ gibi isimler verildiğini aktarır. Mâlik oldukları mülkleri sayılan eşyayı terketmelerinden sûfilere “fukara

⁷⁰⁴ Sühreverdî, ‘*Avârifu’l-ma’ârif*, 51; Alican Tatlı, *Zühd Açısından Dünya ve Nimetleri*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2005), 60; Ahmet Yıldırım, *Din, Dünyevîleşme ve Zühd*, (Ankara Okulu Yayınları, 2014), 44-5; Haksever, “Ruhbanlık” Kavramındaki Anlam Kayması ve Tasavvufa İlişkilendirilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 20-1

⁷⁰⁵ Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000), 180-2; Adıgüzel, “Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal ve Tarihsel Parametreler Bağlamında Zühd Dönem”, 7-8.

⁷⁰⁶ Semih Ceyhan, “Zühd”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/530-3; Adıgüzel, “Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal ve Tarihsel Parametreler Bağlamında Zühd Dönem”, 12.

⁷⁰⁷ Doğrul, *İslâmiyetin Getirdiği Tasavvuf*, 48; Mahir İz, *Tasavvuf*, (İstanbul: Türdav Yayınları, ty.), 50; Cavid Sunar, *Tasavvuf Tarihi*, (Ankara: 1974), 170; Louis Massignon, “Tasavvuf”, (İstanbul: MEB İslâm Ansiklopedisi, 1979), 12/27; Aydın, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, 31.

⁷⁰⁸ Kelâbâzî, *Ta’arruf li Mezhebi Ehli’t-Tasavvuf Doğuş* 53-54.

⁷⁰⁹ Emevî halifelerinden bazılarının Bizans sarayında gördükleri lüks ve refaha meyletmeleri, Yezîd b. Mu’âviye (680/684 arası), Yezîd b. Abdulmelik (720/724 arası) ve oğlu Velîd b. Yezîd Abdulmelik (743- 1 yıl 2 ay) gibi bazılarının içki, kadın ve çeşitli eğlencelere düşkünlükleri için Hasen İbrâhîm Hasen, *Târîhu’l-İslâm*, (7. Bsk. Kahire-1964), 1/341, 342; Philip Hitti, *İslâm Tarihi*, tec. Salih Tuğ, 2/358 akt: Muhittin Uysal, “Dünyayı Yeren Asılsız Haberler Tasavvuf ve İslâm”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, C: 12, S: 12, 89-122,

⁷¹⁰ Mustafa Altunkaya, *Bir Başka Açından Sûf Hareketi Tarihi*, (İstanbul: Çıra Yayınları, 1. Baskı, 2016), 22.

⁷¹¹ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta’arruf*, 56; Ahmed Cahid, Haksever, *Tasavvufu Anlama Kılavuzu*, (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 18-21; Sühreverdî, *Avarif*, 79.

(Şamlılar)⁷¹² gıda türü maddelerden sadece ihtiyaç miktarı kadar faydalanmalarından (aç dolaştıkları için) “(Şamlılar) cû’iyye”⁷¹³ denilmiştir. Sûfiler, kalpleri nurlu olduğu için “nuriyye” olarak da isimlendirilmiştir Bütün bu isimlerin temelinde azlık, açlık, garip olma, fakrı tercih etme, mülk edinmeden uzak kalma, seyahat etme gibi özellikler vardır. Dolayısıyla genel olarak “sûfi” olmanın en temel özelliği “zühd sahibi” olmaktır denilebilir.⁷¹⁴

Sûfilerin, kalpleri nûrlu olduğu için “nûriyye” olarak da isimlendirilmiştir. Kişi dünyayı terk eder, rağbet etmez, yüz çevirirse, Allahu Teâlâ (cc) o kulunun sırrını ve rûhunu saflaştırır, kalbini nûrlandırır. Rasûlullâh (sav), “İçine nûr giren kalb açılır ve genişler” buyurmuştur. “Ya Rasûlullâh! bunun alameti nedir,” diye sorulunca, “Yalan dünyadan uzaklaşmak, ebedi olan ahiret yurduna gönül vermek ve gelmeden evvel ölüme hazırlanmaktır”, diye cevapladı. Peygamber Efendimiz (sav), dünyalık namına ne varsa onlardan uzaklaşanların kalplerini Allahu Teâlâ’nın (cc) nûrlandıracağını⁷¹⁵ bu hadîs-i şerifiyle haber vermişlerdir. “Temizlenmek isteyen adamlar var, şüphesiz ki Allahu Teâlâ (cc) temiz olanları sever.”⁷¹⁶ “Nice adamlar vardır ki, ne bir ticâret ne de bir alışveriş, onları Allahu Teâlâ’yı (cc) anmaktan (O’na ibâdet etmekten ve emirlerine bağlanmaktan) alıkoyar...”⁷¹⁷ mealindeki âyet-i kerîmenin ifadesiyle Suffe ehlinin vasıflarından biri de kalbin saf ve nûrlu olmasıdır.

Rasûl-i Ekrem’e (sav) ve sahâbe kuşağına tabii olarak zühd hayatına yönelmelerini İbnu’l-Cevzî (ö.597/1201) *Telbîsü’l-iblis*’de şöyle ifade eder: “Zâhidler ilk olarak İslâm’da ortaya çıktığına”⁷¹⁸ değinip “Sûfi ismi, hicrî 2. yüzyılda rastlanıldığına ve Peygamber (sav) zamanında insanlar imân ve İslâm’a nispet edilir,

---

⁷¹² Serrâc, *el-Luma’*, 48. Şamlılar şu ayetleri buna delil olarak gösterirler: “Allahu Teâlâ’nın vermiş olduğu ganîmet malları, Muhâcirlerin fukarasına aittir.” el-Haşr, 59/8; “Yapacağınız hayırlar, kendilerini Allahu Teâlâ yoluna adanmış fukara içindir.” el-Bakara, 2/273” Şamlıların bu tanımı için bkz. Serrâc, *Luma’*, 25. Rasûlullâh (sav), “İnsanoğlunun hayatını sürdürmek için birkaç lokma yemesi kafidir,” buyurmuştur.

⁷¹³ Hasan Kâmil Yılmaz, “Cû’iyye”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/83; Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 54;

⁷¹⁴ Funda Olgun, “Hz. İsa’da Zühd ve Diğer Tasavvufî Unsurlar”, (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 60

⁷¹⁵ İbn Mübârek, *Kitâbü’z-zühd*, 78; İbn-i Ebî Şeybe, *Musannef*, Zühd, 6, 7/98, h.no: 34304; el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru’l-Usûl*, 86. Asl, 125 akt: Eyüp Özberk, “Sadırın İslâm’a İnşirahı”, *Özlenen Rehber Dergisi*, Nisan, 2010, S: 85. <https://www.ozlenenrehber.com.tr/tr/dergi/85/sadrin-islam-a-insirahi-1381.html> 20.04.2022

⁷¹⁶ et-Tevbe, 9/109

⁷¹⁷ en-Nûr, 24/37

⁷¹⁸ Semih Ceyhan, “Tasavvufun Doğuş Devrini Anlamada Anahtar-Kavram Olarak Zühd’ün Hakikati ve Dereceleri: Gazzâlî Yaklaşımı”, 900. Vefât Yılında Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı 2011-İstanbul, 457-471; İbn Cevzî, *Telbîsü İblis*, nşr. M. Münir ed-Dımaşkı, Kahire, 1368, 16, 161

onlara Müslim veya mü'min denirdi. Daha sonra zâhid ve âbid nisbeleri ortaya çıktı,⁷¹⁹ şeklinde dile getirir. Şîi kaynakları da bu gerçeği “Sûfilerin dilinden iddia ederler ki: “İslâm’ın ilk yıllarında gerçek mü'minler has sahâbe, ehl-i Suffe, tabiîn, âbidin, zühhâd veya Şia' isimleriyle anılıyorlardı. Bu nedenle İslâm’ın ilk yıllarında Suffe Ashâbı’ndan Selmân-ı el-Fârisî (ö.36/656), Ebû Zerr el-Ğifârî (ö.32/653), ‘Ammâr b. Yâsir (ö.37/657), Huzeyfe el-Yemân (ö.36/656) gibi Şia’nın büyükleri, tasavvuf metinlerinde ilk mutasavvıflar olarak zikredilmektedirler.” Halbuki bu savı sûfi klasiklerinde geçmemiş ve İslâm’ın ilk yıllarında tasavvuf ve sûfi isimlerinin kullanılmadığını sahâbî, tabiîn, âbid, zâhid nispetlerinin kullanıldığını⁷²⁰ belirtmişlerdir. Sahâbe içinden de Suffe Ashâbı’nın bu nispetlerin sahibi olduğu bilinir.

Zühd Hareketi’nin anlatımlarla hayatın içine dâhil edilme çabası bir alt etkidir. Zühd Hareketi’ni başlatan ilk mü'minlerin özelliklerinden en önemlisi Hulefa-i Râşidîn Dönemi’nin sonlarından başlayarak Zühd Hareketi’nin sivil karşıtlığı, sınırlarda fetih cihadıyla diğer taraftan iç bozulma ve dünyevîleşmeye meynilliğe karşılık içsel muhalefetini emr-i bi'l-ma'rufla temellendirmektedir.⁷²¹

Emevî Dönemi’ndeki (661-750) yanlış yöneliş ve sünnet çizgisinden kaymalara karşı yapılan tavsiye, uyarılar zamanla vaaz ve kıssacılığa dönüşmüştür. Mezhepleşme süreciyle beraber Abbasiler zamanında (750-1258) görülen ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerin sonucunda kıssacılık ve vaaz yaygınlaşmış, sûfi olan âbid-zâhid vaizler Basra ve Bağdat çevrelerinde dokunaklı konuşmalarıyla ve kendi yöntemleriyle irşad etmeye çalışmışlardır.⁷²²

Emevîler Dönemi’ndeki (661-750) vaaz ile dinî kıssalar iki boyutta ele alınmalıdır. İlki insanların, Hz. Peygamber’den (sav) bu yöne doğru zaman geldikçe zühd, tasavvuf yahut ibadet temelli hayata sonraki dönemlere göre çok fazla yönelmeleri; ikincisi bu dönemdekiler, günümüze bakılırsa Sadru'l-İslâm Dönemi’ne yakın olmalarından İslâm dininin ibadet ve ahlâkî yönüne daha fazla önem vermişlerdir. Her iki açıdan bakılınca zühd ve tasavvufun gelişmesini etkileyen önemli

⁷¹⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Telbîs-ü İblîs*, 16, 171.

⁷²⁰ Abdullâh el-Bahrânî, M. Bakır el-Ebtahî, *Avalimu'l-Ulûm ve'l-Maarif ve'l-Ahvâl*, Kum-1415, 18//3, 224; akt: Altunkaya, “Bazı Şii Kaynaklarında Tasavvufun Yeri”, 183.

⁷²¹ Altunkaya, *Bir Başka Açıdan Sûf Hareketi Tarihi*, 22; Adıgüzel, “Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal ve Tarihsel Parametreler Bağlamında Zühd Dönem”, 8.

⁷²² Hasan Cirit, “Kussas”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları 2002), 26/463-5.

faktörlerin ön plana çıktığı görülür. Ahlâk, zühd ve tasavvufî hayatın benimsetme propagandası dinî kıssaların ve vaazın gelişmesini beraberinde getirmiştir.⁷²³

İslâmî hayat, dönemin sosyo-kültürel, siyasî ortamından kaynaklanan hali zühdi hareketin oluşumuna zemin hazırlamış ve bu ortam hareketin doğuşunda çok önemli bir yere sahip olduğunun da altını çizmek gerekir.⁷²⁴

Önde gelen isimler arasında Basra'da ilk kez dinî hikâye anlatan el-Esved b. es-Seri' b. Himyer b. 'Ubade b. en-Nezzâl b. Murre b. 'Ubeyde (ö.?), Hasan-ı el-Basrî'nin (ö.110/728) talebesi Mâlik b. Dinâr (ö.131/748'den önce); Kûfe'de Suffe'den Selmân-ı el-Fârisî'nin (ö.36/656?) talebesi Zeyd b. Sûhân b. Hucr el-Abdî el-Kûfî (ö.36/656), Suffe'den 'Abdullâh b. Ömer'in (ö.73/693) hikâyecilerinden biri olan İbrâhîm et-Temîmî (ö.?), diğer talebesi Sa'id b. Cubeyr (ö.94/713?), Medine'de 'Ubeyd b. 'Umeyr el-Leysî (ö.?), Suffe'den Ebû Hureyre'nin (ö.58/678) damadı Sa'id b. el-Müseyyeb (ö.94/713) ile Suffe ehlinde İbn Ömer'in talebesi Müslim b. Cendûb/Cundeb (ö.106/724) ve Mısır'da 'Abdullâh b. 'Amr el-'Âs (ö.65/684-5) gelmektedir.⁷²⁵

Basit zühd hayatı hızlı bir şekilde kuralları, düzenli hayatı ve lider şeyhleri olan derin bir o kadar karmaşık bir zühd oldu. İlk zâhidlerden sonra kendilerini “bekkâ” (ağlayanlar), “kussâs” (kıssa anlatanlar) olarak isimlendiren başka zâhidler ortaya çıkması ve bunların, vaaz verdikleri, kıssa anlattıkları ve insanları bilgilendirdikleri halkalar 1. asırdan biraz sonra oluşan zühd medreselerinin çekirdeğini teşkil etmişlerdir. Zühd, manastır hayatlarına benzeyen hangâhlarda ve ribâtlarda, düzenli sosyal bir düşünce hâlini aldığı gibi, dinî bir hareket ve özel bir dünya görüşü hâlini almıştır.⁷²⁶

Son etken, dinin ilim dallarından fıkıh fukahâsı ve kelâmcıların din yorumlamalarında, nefsi dinî meyillerini mutmain edemeyince telâfi etmek için muttaki olanlarının tasavvufa meyletmesidir. Fukahânın şekilci yaklaşımları ve aşırı tepkisel tutumları, Kelâmcıların rasyonalist ve septik yaklaşımları, her şeye karşı şüpheliği doğurmuş, zihnen şaşkınlık ve akıl karışıklıklarına yol açmıştır. İnsanların yakîne ulaşmak için, sûfîlerin kullandığı müşahede ve sezgi metoduna yönelmeleri

⁷²³ Muhammet Selim İpek, “Emevîler Döneminde Vaaz ve Dinî Kıssa”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017/6, C: 6, S: 1, 174-180, 175.

⁷²⁴ Yıldırım, *Din, Dünyevileşme ve Zühd*, 37.

⁷²⁵ Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn I*, Kahire, 1998, 368; Şevki Dayf, *el-Asru'l-İslâmî*, (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1960), 436. Akt: İpek, “Emevîler Döneminde Vaaz ve Dinî Kıssa”, 175.

⁷²⁶ Afifi, *Tasavvuf İslâm'da Manevî Devrim*, 79-80.

kaçınılmaz olmuştur.⁷²⁷ Kelâmcıların ve fâkihlerin derunî boyutu ihmal eden dinî yorumlarına sûfilerin tepkisel tavır almaları sonucunda yapılan bir psikolojik haldir.⁷²⁸

Sûfiler, fıkıh ve kelâm disiplinlerini şekilci ve kuralcı olarak nitelemiş ve bu iki disiplinin dinin maksadıyla ilgilenmediklerine işaret etmişlerdir.⁷²⁹ İki yüzyılı aşan, Müslümânların başına kimin geçeceği tartışmalarından Müslümânın kim olduğunun tespitine kadar olan tartışmaları, İslâm toplumu arasında bölünmelere ve gruplaşmalara sebebiyet vermiştir. Bu İslâm dünyasında bıkkınlık ve ümitsizlik ortaya çıkarmıştır.⁷³⁰

Dînî ilimlerin gelişim gösterdiği zamanlarda ‘ahlâk-edeb’ alanı boş bırakılması ahlâk alanını dolduran bir faaliyetin varlığını gerektirmiştir. Hicrî 2. yüzyıldan sonra bu alandaki kitapların türevleri yazılmaya başlamıştır. 4. yüzyılın son çeyreğinde ilk tasavvuf klasiklerinin kaleme alınmasında bu kitaplar başucu kitapları olarak tasavvufun sistematik bir yapı oluşmasına öncülük etmişlerdir. Zühd altında toplanan hadîs-i şeriflerin içerikleri çoğunlukla “dünyanın geçiciliği, imtihân mekânı oluşunu, dünyâyı âhirete tercih edilmemesi, Allahu Teâlâ (cc) ve Peygamber (sav) sevgisinin önüne sevgiyi geçirmemek, kibir ve gururun olmadığı, sade bir hayat yaşamak, infâk etmek, başkalarını düşünmek, lüks ve israfa girmemek, dünyayı ve ni’metlerini putlaştırmamak, maddenin kölesi olmamak, takvâ, şükür ve sabır vb.”⁷³¹ iyi hasletlerle donanmış insan-ı kâmil olmak yönünde geliştiren konuları içerdiği görülmektedir. *Kitâbu’z-zühd*’lerin içerikleri ana hatlarıyla iki konuyu kapsar: İlk temel, Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnet-i seniyyeye göre zühd ve unsurları;⁷³² ikinci temel, Hz. Peygamber (sav) ve ashâbı ile enbiyâ ve evliyaların hayatlarından zâhidâne örnekler.⁷³³

Hadîs-i şeriflerde, Ashâb-ı Suffe’nin rivâyetleri ve hayatlarından örneklere öncelik verilmiştir. Zühd ve rekâik ile ilgili hâdis-i şerifler hâdis literatür eserlerinde her bir ayrı bir bölüm halinde yazılmaya başlanmıştır. Zamanla bu konular müstakil kitaplar haline geldi. Hâdis-i şeriflerde Hz. Peygamber (sav) ve ashâbının zühdî

⁷²⁷ Afifi, *Tasavvuf, İslâm’da Manevî Hayat*, 86.

⁷²⁸ Sühreverdî, *Avârifü’l-maârif: Gerçek Tasavvuf*, 33.

⁷²⁹ Hacı Bayram Başer, *Şeriat ve Hakikat, Tasavvufun Teşekkül Süreci*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 105.

⁷³⁰ Ekrem Demirli, *İslâm Metafizisinde Tanrı ve İnsan*, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005), 106.

⁷³¹ Yıldırım, *İlk Dönem Zahidleri ve Zühd Anlayışları (Sahâbe Dönemi, H. I. ve II. Asır)*, 22.

⁷³² Zühd kavramının Kur’ân-ı Kerim ve sünnet-i seniyyedeki temelleri ve İslâm’daki zühd hareketlerinin ayrıntıları için Kadir Özköse, “Zühd ve Sûfilerin Zühde Yükledikleri Anlam: Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2002), 175-192.

⁷³³ Yılmaz, *Tasavvufî Hadîs Şerhleri ve Konevî’nin Kırk Hadîs Şerhi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1990), 17.

hayatından rivâyet edilen her konular; zühd kavramı, zühdün mahiyeti ve unsurları gibi başlıklar altında tek tek ele alınmıştır. Bu başlıklar ve konular Zühd Hareketi'nin doğuşunda etken faktördür. İslâm'ın doğuşundan beri zâhidlerin izleri sahada zengin bir literâtür doğurmuştur.⁷³⁴

es-Serrâc (ö.378/988), dinin fîrû, usûl, hukuk, hakâik, zâhirî ve bâtinî sınırları gibi ele alınan içeriklerle ilgili bir sorunu olanların hadîsçilere, fâkihlere ve sûfilere başvurması gerektiğini ifade eder. es-Serrâc'a göre sayılan üç grubun her birinin kendine göre bazı şeklî esasları ve bazı terimleri, manaları ve kavramları vardır.⁷³⁵

Zühdün dönemsel esaslarını çizmek gerekirse: 1. asır zühdünün esası, İslâm'ın emirlerine hassasiyetle dikkatin yanında fakr, benliği inkâr, dünyayı terk, en azından küçümsemekten, gönülden yer vermemekten ibaretti. Asr-ı saâdetten hicrî 2. çağ boyunca âbid ve zâhidlerin zühdî yaşamı, daha çok mutedil ve münferid şeklindeydi.⁷³⁶

İlim olarak tasavvufun meşruiyetini ortaya koyan "ıstılah"dır. Zühd edebiyatı, delil niteliğinde temel literatürdür. Hicrî 2. yüzyılın sonundan itibaren tasavvuf kavramlarının çeşitli tasnif biçimleri ilk kez dile getirildiği literatürlerdir.⁷³⁷ İstılahların doğuş merhalesinde henüz ıstılahların adı yoktu. Zühd, muhabbet, mücahede, sülûk ... gibi esaslar etrafında şekillenen sadece manaları vardır. Bu hicrî 2. asırdan hicrî 3. asrın başına kadar sürdü.⁷³⁸

2.2.1. Ashâb-ı Suffe'nin Etkisiyle Kurulan Zühd Mektepleri ve Ekollerinin Özellikleri

Hicrî 2. yüzyılın bitimine kadar genellikle zühdî hayat ferdî yaşamakta⁷³⁹ bazı yerlerde önemli zâhid zâdların Zühd Hareketi olarak algılanmıştır. Zamanla mektep/ekol denilecek ve hicrî 1. ve 2. yüzyıldaki zühd ekolleri merkezleri

⁷³⁴ Yılmaz, *Tasavvufî Hadîs Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadîs Şerhi*, 12-3; Adıgüzel, "Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal ve Tarihsel Parametreler Bağlamında Zühd Dönemi", 16.

⁷³⁵ Serrâc, *el-Luma'*, 10-11.

⁷³⁶ Türköz, "Kur'ân ve Hadîs Bağlamında Zühd Hayatı", 34-39

⁷³⁷ Başer, *Şeriat ve Hakikat Tasavvufun Teşekkül Süreci*, 105.

⁷³⁸ Refik el-'Acem, *Mevsûatü Mustalahâti't-Tasavvufi'l-İslâmî*, (Beyrut: Mektebetü Lübnân ve Nâşirûn, 1999), XV, akt: Ahmet Vural, "Tasavvuf İstılahlarını Ele Alan Eserler Üzerine Bir Değerlendirme", (Ankara: *Akademiar Dergisi*, Aralık-2018), S: 5 - 65-90, 68.

⁷³⁹ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1982), 70

olarak başlıca Medine, Basra, Kûfe ve Horasân ekolleri oluşmuştur.⁷⁴⁰ Zühhd Mektebler ve ağırlıklı düşünce özelliklerine göre şöyle sıralayabiliriz.

- 1- Medine Mektebi (Sünnet-Hadîs Ekolü)
- 2- Irak/Basra Mektebi (Korku-Hüzün-Sevgi Ekolü)
- 3- Irak/Kufe Mektebi (Sûfilik Ekolü)
- 4- İrân/Horasân Mektebi (Tevekkül Ekolü)⁷⁴¹

2.2.1.1. Medine Zühhd Mektebi (Sünnet – Hadîs Ekolü)

İslâm Dini'nin kaynakları olan Kur'ân ve sünnetten alınarak temel esasları doğan zühhd ve ilim hali olan tasavvufun, ilk başkenti Medine'de hayat bulmuştur. Allah Rasûlü'nün (sav) hicret beldesi ve İslâm'ın başkenti, sosyal-siyasî çalkantılardan kaçanların sığındığı bir sekînet-i hicret kalesiydi. Mektebin önemli simaları sahâbeler ve onların çocukları ayrıca talebeleri tabiînlerdi.

İbn Haldûn (ö.808/1406) Medine'de hadîs-i şeriflerin daha fazla gelişme sebebini, Hicaz'daki sahâbîlerin ilimle, Irak'takilerin ise cihâdla meşgul olmalarını gösterir; "Hicazlılar, Iraklılardan daha çok hadîs-i şerif rivâyet etmişlerdir. Çünkü Medine hicret yurdu ve sahâbelerin barınağıydı. Medine'den Irak'a intikal eden sahâbeler ise daha çok cihâdla meşgul olmuşlardır."⁷⁴² İbn Hibbân (ö.354/965) Medine'de meşhûr 170 tabiûnun sayısını verir.⁷⁴³

Hiz. Ömer'in (ö.23/644.) hilafeti döneminde görev icabı Suffeli İbn Mes'ûd'u (ö.32/652-3), hem vali hem de bir öğretmen olarak Kûfe'ye atamıştır. Medine'ye sık sık gelerek elde ettiği yeni bilgileri Kûfe'ye taşırdı. Hicrî 32'de vefatına kadar Medine ile asla irtibatını kesmemiştir.⁷⁴⁴ Sahâbîlerin her zaman dinin başkentiyle bağlantısı daima vardı. Suffe ehli zühhd kokusunu özledikçe vatanlarına dönmüşlerdir.

Zühhd coğrafyasının hüküm sürdüğü Medine, siyasî çalkantılardan bunalmışlara gözden uzak huzurlu imkân sunarken muhaliflerin de iltica ettiği barınaktı.⁷⁴⁵

⁷⁴⁰ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikâtlar*, 101.

⁷⁴¹ Mehmet Yıldız, Ankara Üniversitesi, Tasavvuf I, Ders Notları, [TASAVVUF VE TARİKATIN MAHİYETİNE DAİR SORULAR](https://acikders.ankara.edu.tr/resource/view/05.03.2022), [https://acikders.ankara.edu.tr > resource > view, 05.03.2022](https://acikders.ankara.edu.tr/resource/view/05.03.2022)

⁷⁴² İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Halit Kendir, (İstanbul, 2004), 2/621

⁷⁴³ İbn Hibbân, *Meşahiru Ulemai'l-Emsar ve A'lamu Fukahai'l-Aktar*, thk. Merzuk Ali İbrâhîm, (Beyrut, 1987), 62-81

⁷⁴⁴ İbn Hibbân *Meşahiru Ulemai'l-Emsar*, 10; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 2/126.

⁷⁴⁵ Komisyon, *Tasavvuf El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 105-130.

Medine'nin zâhidleri, haksızlıklara karşı sessiz kalamayarak muhalefetlik etmekten çekinmemiştir. Emevîler'in uğraştığı merkezlerden biridir. Bu sebeble olacak ki, Peygamber'in (sav), "tayyibe (güzel)" adını koyduğu "Medine" için Emevîler "kirli şehir" manasında "Ümmünetn" ya da "Habise" adını koymuşlardır. Üstelik Yezîd'e (ö.64/683) biat etmediklerine bedel Harre Faciası gibi büyük felaketleri yaşatmışlardır.⁷⁴⁶ İslâm Devleti'nde yaşanan ayaklanmalar, bölücü nitelikteki propagandalar ve sonucunda oluşan firkalaşma toplumda derin yaralar ve onarılması çok büyük çatlaklar oluşmuştur.⁷⁴⁷ Medine'nin genel havası itibarıyla bir zühd şehriydi.⁷⁴⁸

Hz. Peygamber'in (sav) başlattığı bu zühdî yaşam hep devam ettirmeyi bir emir, bir vasiyet, bir emanet olarak görülmüştür. Özellikle de Suffeliler bu konuda çok hassaslardır. Çünkü yaşamlarının vazgeçilmesi zühdî hayattı. Hilafet merkezinin Medine'den Şam'a nakl olması Medine'deki zühdî hayatın geliştirmiştir.⁷⁴⁹

Medine, insanlarla Kur'ân ve sünnetin buluştuğu ve en güzel zühd tablolarının verildiği yerdir. Örneklerin en güzeli hiç şüphesiz Hz. Peygamber (sav), Râşid Halifeler ve Ashâb-ı Suffe'nin baştacısı olduğu ashâba aittir. Hz. Ali (ö.40/661) tarafından başkentten önce Kûfe'ye daha sonra Mu'âviye (ö.60/680) tarafından Şam'a nakli Medine'nin manevî atmosferinden bir şey kaybettirmedi. Ehl-i beyt ve Suffe ehlinin Ebû Hureyre'nin (ö.58/678) damadı Saîd b. Müseyyeb (ö.94/713) gibi şahsiyetler dönemin zühd hareketinin öncülerindendir.⁷⁵⁰

İbnu'l-Cezerî'ye (ö.833/1429) göre Suffe Ashâbı'ndan Ebû Hureyre (ö.58/678); İbnu 'Abbâs (ö.68/687-8.) ve 'Abdullâh b. es-Saib (ö.70/689-90), tabiundan da 'Abdullâh b. Ayyâş b. Ebî Rabia (ö.?), 'Abdullâh b. Hâbîb (ö.?), Ebû 'Abdurrahmân es-Sülemî (ö.73/692?) ve Ebu'l-Aliye er-Reyyahî/Riyâhî (ö.90/709), Suveyd b. Ğafele (ö.80/699), Zir b. Hubeyş (ö.82/701), Ebû Osmân en-Nehdî (ö.100/718-9, Ebû İdrîs el-Havlânî (ö.80/699), Medine ekolu hocası Suffe ehlinin 'Ubey b. Ka'b'tan (ö.33/654?) ders aldılar.⁷⁵¹ 'Ubey'in oğlu Muhammed (ö.?), Tufayl (ö.12/633) ve

⁷⁴⁶ Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Medine", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28:/305-311

⁷⁴⁷ İbrâhîm Sarmış, *Teorik ve Pratik Açısından Tasavvuf ve İslâm*, (İstanbul: Ekin Yayınları, 2014), 56-57

⁷⁴⁸ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikâtlar*, 102.

⁷⁴⁹ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikâtlar*, 102.

⁷⁵⁰ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikâtlar*, 103

⁷⁵¹ İbnu'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihaye*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü İlmiyye, 1427/2006), 1, 31

'Abdullâh (ö.?), Enes b. Mâlik (ö.93/711-2), İbn 'Abbâs (ö.68/687-8) gibi şahıslar da, 'Ubey b. Ka'b'dan (ö.33/654?) ilim taleb edenlerden bazılarıdır.⁷⁵²

Suffe Ashâbı'ndan Ebû Hureyre (ö.58/678), Mescid-i Nebî'de gölgesinde oluşturduğu halka sayesinde insanlar düzenli şekilde hadîs öğretirdi.⁷⁵³ Suffe âlimi Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî Ebû Hureyre (ö.58/678), hadîs rivâyetleri, Medine ekol kurucusu Suffe Ashâbı'ndan 'Ubey b. Ka'b (ö.33/654?) tefsirle ilgili rivâyetleri de değerlidir ve kıdemli, bilgin sahâbelerdendir.⁷⁵⁴

2.2.1.2. İrakeyn (Basra ve Kûfe ile Bağdad Şehirlerine) Genel Bakış

İslâm toprakları yeni yerlerin feth olmasıyla sınırlarını genişletince ve bu yerlerin muhafazası için özellikle askerî maksatlı yeni yerleşim merkezlerine, feth katılanların kabilelerin ile birlikte yaşamaları için ordugâh şehirler kurulmuş⁷⁵⁵ ilk örnekleri Basra, Fustat, Kûfe'dir.

İslâmî zühdün teşekkül ve tekâmülünde siyasî, psikolojik, sosyal, dinî, ekonomik, kültürel pek çok etken vardır. İslâm camiasında bu etkenlerin hepsini aynı anda birleştiren sayısı az mekânların başında ve en güzel örneklerin verildiği Irak coğrafyası gelir.⁷⁵⁶

İrak'ın inşâ aşamasında Ashâb-ı Suffe'den Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö.55/675), Arapları iki ana kabilelerinden olan sekiz bin civarındaki Adnânîleri⁷⁵⁷ şehrin batı tarafına⁷⁵⁸ ve diğer grubu on iki bin civarındaki Kahtânîleri/Yemenî (çoğunluğu Mezhic, Himyer, Hemdân, Kinde ve Becîle kabileleri)⁷⁵⁹ şehrin doğu tarafına⁷⁶⁰

⁷⁵² Zehebî, *Siyeru Alami'n-Nubela*, 1/390.

⁷⁵³ İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kebir*, 5/239

⁷⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/114

⁷⁵⁵ Alpkıray, "Sahâbenin Yerleşim ve Vefat Yerleri", 10

⁷⁵⁶ Hüseyin Kahraman, "Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hadîs Râvîlerinin Zühd Hayatına Yönelik İlgileri -Kûfe Örneği", *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:16, S:1, 2007, 37-63

⁷⁵⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nevebiyye*, (Beyrut, ty.), 1/8; Belâzurî, *Kitâbu'l-Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf*, (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1417/1996), 1/17-28, 389; İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-'Arab*, (Beyrut, 1998), 9, 486; a.mlf. "Cevâmiu's-Sîre" (*Siyerin Özü*), Darulkitap.com, 17, a.mlf. *Cevâmiu's-Sire*, (İstanbul: Çıra Yayınları), 17; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu Kabâili'l-'Arab*, (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1418/1997), 2/761.

⁷⁵⁸ Hz. İbrâhîm'in (as) oğlu Hz. İsmâil'in (as) soyuna dayanır. Mustafa Fayda, "Adnân", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/391-2

⁷⁵⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/5; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, (Beyrut, 1968), 1/43; İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-'Arab*, 329, 484-485; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâili'l-'Arab*, 3/94; Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, Şevki Ebû Halîl, (Dimaşk: Mektebetu'l-Esed, 1997), 389.

dikkatle yerleştirmişdir.⁷⁶¹ Ayrıca buraya İslâmiyet’i benimseyenler ve buranın ticarî potansiyelinden faydalanmak isteyen tüccârlar yerleşmişlerdir.⁷⁶² Araplar, Irak içinde Adnânîlerin ikâmeti için hicrî 16/637’de inşâsına başlanan Basra⁷⁶³ tercih edilmiş olup sayısal üstünlük Kûfe’de Yemenîlerdedir. Halife Hz. Ömer (ö.23/644), Medine’de birbiriyle çekişmelerinden çeşitli sorunlara sebebiyet veren Hâşimoğullarını Kûfe’ye, başta Ümeyyeoğulları olmak üzere Hâşimî düşmanlarını Basra’ya nakletmiştir. Kûfe ile Basra’nın, birbirlerini rakip ve düşman olarak gören iki şehir haline gelmesi bundandır. Bu rekâbet ve düşmanlık ileri de yaşanacak iktidâr mücâdelelerin birçok sorunun doğmasına ve sonuçlarına etki etmiştir.⁷⁶⁴

et-Temimoğulların fazla olduğu Basra Mektebi, özellikle hadiste eleştirme ve araştırma yönleri oldukça gelişmişken şiirleri rasyonalist anlayıştadır. Ehl-i sünnet çizgisini korusa da kısmen Mu’tezile görüşleri mektebin zühd anlayışını etkilemiştir.⁷⁶⁵

Irak coğrafyasına yerleşen kabilelerin özellikleri insanı hem içten hem de dıştan kuşatan dinî bir nizâma olan meyil ve yatkın olan disiplinleri, düşünce ve davranışlarında görülür. Ruhündaki ilkelliği gideren kuvvetli bir irâde ve sağlam bir karakter sahibi olmasını sağlar. Bu duygu, düzen ve kanunların yaptırım gücünün üstündedir. İşte, âhîret inancı, davranışlarında “sorumluluk” bilinci aşılır, insanın önce kendisiyle, sonra toplumla ve her zaman Allahu Teâlâ (cc) ile ilişkilerinde ilk plandadır. İnsanı birçok alışkanlıklarını bırakıp yüce idealler için uğraştırır. Irak coğrafyasındaki el-Yemenî/Kahtânî Arapları, el-Adnânîler genelde Hicâz Bölgesi’ndeki Araplardan farklı bu karakteristik özellikleri vardır.⁷⁶⁶

Hz. Peygamber (sav) bir rivâyetinde Yemen’den bir heyetin İslâm’ı öğrenmek için kendisine gelmesi üzerine ashâbına dönmüş ve “Size Yemen heyeti geldi.

---

⁷⁶⁰ Yemenliler denilen ve Hz. Nüh’un (as) oğlu Sâm’ın soyundan gelirler. Mustafa Fayda, “Kahtân”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/201-2,

⁷⁶¹ Belâzûrî, *Futuhu’l-Buldân*, 387-389; Taberî, *Târîh*, 4/48; Yakût Hemevî, *Mücemu’l-Buldan*, thk. Ferîd Abdulazîz el-Cundî, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977), 4/491

⁷⁶² Sâlih b. Ahmed Alî, et-*Tanzîmât el-ictimâiyye ve’s-siyâsiyye fi’l-Basra fi’l-karni’l-evvel el-hicrî* (Beyrut: Dâru’t-Talîa, 1969), 72-74; Abdulhalik Bakır, “Basra”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/109-110.

⁷⁶³ İbn Sa’d, et-*Tabakâtu’l-Kubra*, 3/99, 5 vd; Belâzûrî, *Futuhu’l-Buldân* 483; Yâkût, *Mu’cemu’l-Buldan*, 1/430

⁷⁶⁴ Ferruh Ömer, *Târîhu sadri’l-İslâm ved devleti’l-Emeviyye*, (Beyrut, 1976), 104,

⁷⁶⁵ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikâtlar*, 105; Dilaver Gürer, *Abdulkadir Geylanî Hayatı Eserleri Görüşleri*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2006), 11; Halime Gül, İbrâhîm b. Edhem ve Tasavvuf Tarihindeki Yeri, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008),

⁷⁶⁶ Kahraman, “Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hadîs Râvîlerinin Zühd Hayatına Yönelik İlğileri - Kûfe Örneği”, 37-63.

Yemenliler kalpleri nârin ve gönülleri yumuşak insanlardır. İmân ve hikmet Yemenlidir. Deve sahiplerinde iftihâr ve kibir, koyun sahiplerinde ise sükûnet ve tevâzu vardır.”⁷⁶⁷ buyurmuştur. Suffe ehlerinden Yemen’de yaşayan el-Ezd Kabilesi’nin el-Devs Kolu’na mensub olan Suffe Ashâbı’ndan Ebû Hureyre’yi (ö.58/678) unutmamak gerekir. “Hz. Peygamber’in (sav), eliyle Yemen tarafını işâret ederek “imân işte şuradadır” dediği ve ayrıca “deve sahipleri” ile er-Rabîa ve el-Mudar Kabilelerini yani el-Adnânîleri kastettiği”⁷⁶⁸ vurgulanır. el-Yemenî/Kahtânî Araplarının diğer özelliklerinden biri dinî bir nizâma yatkın ve bu yatkınlıkları zühd hayatı ve tasavvufa olan ilgileridir. İnsan kaynaklı fesattan kaçma, korku, platonik bir aşk, dünya kederinden kurtulma, benliği inkâr, dünyalığın ölmeyecek kadarından fazlasını haram kabul görme gibi karakteristik özelliklerdir. Baskın Ehl-i beyt taraftarı ve “neredeyse Şîi denilebilecek bir mezhep” tavsifleri⁷⁶⁹ kelâmî düşünce sistemleridir. Rey, ictihâd, kıyâs gibi aklî gayretlerine önemli yer verilen fıkıh anlayışının hâkimidir. Hiç gülmeyen, gece-gündüz ibâdetle meşgul, az konuşan, başını daima eğik tutan vb. hâlleri vardır.⁷⁷⁰ Siyâsî alandaki en önemli tavırları, tarafsızlıktır. Kûfeli hadîs ulemâsının tercihen zühd hayatını benimseyerek siyâsete girmemek için gayret sarf etmiş, tarafsız kalmaları ilmî faaliyetlere yani hadîs rivâyetine bakışlarını etkilemiş hadîsleri az rivâyet etmeyi, ilmi artırmaktansa bilinenleri hayata geçirmeyi uygun görmüşlerdir.⁷⁷¹

Onların öğrendikleri hadîs-i şerîfleri ve sünnet-i seniyyeleri yaşayabilme çabalarıdır. Ashâb-ı Suffe ehlerinden öğrendiklerini ister ilim olsun ister sünnet-i nebî olsun hayatlarının merkezine yerleştirmeye çalışmışlardır. Bu sebeble Irak coğrafyası zühd ekolleri mektebinin içinde yer alır.

Halife Hz. Ömer (ö.23/644) “İrakeyn/Mısreyn” denilen Basra ve Kûfe beldelerini kurdurup (14-16/635-637) idarî açıdan bölgeyi iki merkeze bağlamıştır. Irak’ın güneyinden Basra valisi aynı zamanda Ahvâz, Fars, Kirmân, Mekrân, Sicistan ve Horasân’ı; Irak’ın orta ve kuzeyinden Kûfe valisi de Hemedan, Rey, Kazvin, İsfahân ve Azerbaycan’ı idare ediyordu. Askerî garnizon işleviyle kurulan Basra ile

⁷⁶⁷ Buhârî, Meğâzî, 74.

⁷⁶⁸ Buhârî, Meğâzî, 74; Talâk, 25.

⁷⁶⁹ Afifi, *Tasavvuf, İslâm’da Manevî Devrim*, 80

⁷⁷⁰ Afifi, *Tasavvuf, İslâm’da Manevî Hayat*, 31, 80; amlf. *Tasavvuf, İslâm’da Manevî Devrim*, 100; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikâtlar*, 110-2

⁷⁷¹ Kahraman, “Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hadîs Râvîlerinin Zühd Hayatına Yönelik İlgileri - Kûfe Örneği”, 37-63

Kûfe, Irak'a yerleşme, İslâmiyet'in hızla yayılması, sınırların muhafazası, İrân, Hindistan, Horasân, Mâverâü'n-nehir'de yeni fetihlerin kapısıdır. İslâm dünyasının birer dinî, siyasî, kültürel merkezi oldu.⁷⁷²

Basra ve Kûfe eyaletleri (Irakeyn) diğer İslâm beldelerini bu yerleşme ve idare politikasıyla yakından ilişkilidir. Oluşan zühd mektepleri bundan nasibini almışlardır. Peygamber Efendimiz'e (sav) yakın sahâbelerden tarafından (Suffe Ashâbı'ndan) ilim almış olduklarından Irakeyn Bölgesi kültür-ilim merkezi haline gelmiştir.⁷⁷³

Irak'ın iki önemli beldesi Kûfe ve Basra arasındaki ilmî yarış, ilmî düzeyin Irak'ta yükselmesine olumlu yönde etkiledi. Kûfe, bir çok dilin konuşulması, Basra'dan daha ileri bir düzeye çıkartmıştır. İslâm ordularının karargâhı olan Kûfe'ye fetihlerde pek çok sahâbî yerleşmiştir. Kûfe'ye gelen sahâbe sayısı yüzlerle ifade edilmiştir. Ehl-i beytten Hz. Ali (ö.40/661), Suffe Ashâbı'ndan İbn Mes'ûd (ö.32/652-3), Huzeyfe b. el-Yemân (ö.36/656), Selmân-ı el-Fârisî (ö.36/656?), Habbâb b. Eret (ö.37/657-8), 'Ammâr b. Yâsir (ö.37/657), Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö.42/662-3), Mugîre b. Şu'be (ö.50/670), Cerîr b. 'Abdullâh (ö.51/671), Sa'îd b. Zeyd (ö.51/671?), Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö.55/675), Nu'mân b. Beşîr (ö.64/684), el-Berâ b. 'Âzib (ö.71/690?), Ebu't-Tufayl (ö.100/718-9), gibi Suffe ashâbından Kûfe'ye yerleşenler arasındadır.⁷⁷⁴ İlmî yönden önder Suffe Ashâbı'ndan 'Abdullâh b. Mes'ûd (ö.32/652-3), Zeyd b. Sâbit (ö.45/665?), 'Abdullâh b. 'Abbâs (ö.68/687-8) ve 'Abdullâh b. Ömer (ö.73/693) gibi seçkin Suffe ehli sahâbelerdir.

Kûfe'ye askerî bir üs ve idarî merkez olmasıyla beraber, tüm sahâbelerin ilmini toplayan ehl-i beytten Hz. Ali ile Ashâb-ı Suffe'den 'Abdullâh b. Mes'ûd'un burada olması Kûfe'ye ayrı bir değer katmıştır. Hz. Ali'nin hayatı siyasî kargaşalar, savaşlar yüzünden ilmî çalışmalara vakit bulamamış olmasından ilmî itibar Suffe ehlinden İbn Mes'ûd'a aittir. İbn Mes'ûd, Irak'ın şüphesiz en tartışılmaz ilmî ve irfanî otoritesi sayılmış, Irak'taki resmî göreviyle beraber ilmî çalışmaları rey ağırlıklı tefsir, fıkıh ve kiraat gibi alanlarda Kûfe mektebini inşa etti.⁷⁷⁵ Tasavvufu yaşayarak hallen uyguladıkları bir ilim gördüğü için bu ilimlerin arasına ayrıca yazılmamıştır.

⁷⁷² İmâduddin Halîl, "Irak", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/87-91

⁷⁷³ Bakır, "Basra", 5/111

⁷⁷⁴ Hâkim, *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadîs*, tah. Ahmed b. Fârisî's-Selûm, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1424/2003), 553

⁷⁷⁵ Mehmet Erdoğan, "İbn Mes'ûd'dan Ebû Hanîfe'ye Rey Mektebi", İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyumu, (Bursa: Kurav Yayınları, 2005), 321.

Re'y ekolunun merkezi haline gelen Kûfe şehrinin ilmi alt yapısını oluşturmada Suffeli Abdullâh b. Mes'ûd'un payı son derece büyüktür.⁷⁷⁶

“Sûfî” kelimesinin tam manada hangi kelimedenden türetildiği, ne çeşit bir kavrama gönderme yapıldığı ile ilgili farklı görüşler ilk defa Kûfe veya Basra'da belirtildi.⁷⁷⁷ Erken dönem zâhidlerine ek olarak Basra ve ilk sûfî diye adlandırılan Ebû Hâşim Abdek'in (ö.160/776) yaşadığı Kûfe'de yün giymek yaygınlığı bilinir.⁷⁷⁸ Tasavvuf ve sûfî kelimelerinin kökeni “yün” olması hasebiyle önemlidir.

Tasavvuf mekteplerinden biri olan Bağdat'ta (günümüzde Irak'ın başkenti olup) Ebû Ca'fer Mansûr (ö.158/775), iklimi uygun, ekonomik imkânları ve askerî konumdaki mevkiyi sahip ve şehirin içinden akan nehrin iki tarafında verimli ova üzerinde m. 766'de kurulan cennet anlamında “Medinetu's-Selâm” adını vermiştir.⁷⁷⁹

Bu yörede Horasân yolunun geçmesi, kervan yollarının kesişmesine sebep her ay panayırlar kurulurdu. Halifelerin saygınlığı, coğrafî konumu, halkının çalışkanlığı, devletin ticareti teşviki İslâm Medeniyeti'nin en önemli ilim ve kültür merkeziydi. Ticaretin merkezinde olması gelişme konusunda doğrudan etkilemiş; farklı düşünce ve kültür, tercüme, bilim ve dinî medeniyetlerin kaynaşma noktası olmuştur. Bağdat'ın kapıları; Horasân kuzeydoğuda, Basra güneybatıda, Suriye kuzeybatıda, Kûfe güneydoğudaydı. Horasân, Belh, Semerkand, Buhara Hârizm, Merv'den gelen tüccârların kendilerine ait mahalleleri ve bunların reisi vardı. Dinî ilimler konusunda bir medrese görevini doğrudan kazanmıştır. İtikadî mezhebler gibi tasavvufî alandada tasavvuf tarihinin en büyük şahsiyetlerinden olan ve meşhur tarikâtların pek çoğunun silsilesinde adı geçen Ma'rûf-i el-Kerhî (ö.200/815-6?), Hâris el-Muhâsibî (ö.243/857), Ebû Saîd el-Harrâz (ö.277/890?), İbnu's-Semmâk (ö.183/799) gibi mutasavvıflar

⁷⁷⁶ Aksoy, “Suffa Ashâbı ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri”, 285

⁷⁷⁷ Özköse, “Zühd ve Sufilerin Zühde Yükladıkları Anlam Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım”, 183-4; Mircae Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Muhammed'den Reform Çağına*, çev. Ali Berktaş, (İstanbul: Kabalcı Yayınları 2013), 144; Kıpçak, Kadın Evliyaların Erkek Olarak Anılması Üzerinde Tevhit ve Mücerretliğin Etkisi Rabia Adeviye Örneği, 881

⁷⁷⁸ İlk sûfîlerin yün giyme geleneği kendi zühd tarzlarını yansıtmaktaydı. Bu giyim şekli Nasturîlerle benzerliğe yol açtığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Sûf giymekten vazgeçilmemiştir. ‘Amir b. ‘Abdu'l-kays (ö.650 civarı), Ebû Bekir b. ‘Abdurrahmân (ö.94/713) ve İsâ b. Sabih Mudrar'ın (ö.227/841) bu giyim tarzını devam ettirdikleri ve bu nedenle “ruhbanlar” olarak adlandırılır. Sûf giyme tasavvufun bir simgesi haline gelmiştir. Kûfe ve Basra'dan sonra Suriye ve Bağdat'a yayıldığı nakledilir. bkz. Alexander Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, 26.

⁷⁷⁹ Yâkût, *Mücemu'l-Buldan*, 1/457; Abdülazîz ed-Durî, “Bağdat-Genel Bakış”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/425

yetiştir. el-Hallâc-ı Mansûr'da (ö.309/922) buraya defn edilmiştir. Tarikâtların kurucularından el-Geylânî (ö.561/1165-6) yine buradadır.⁷⁸⁰

Tasavvuf kelimesinin sahibi denilen Ma'rûf-i Kerhî (ö.200/815-6?), ilmini Dâvûd et-Tâî'den (165/781?), o Habîb el-'Acemî'den (ö.130/747-8?), o tâbî'nin efendisi Hasan-ı el-Basrî'den (ö.110/728), o başta Hz. Ali'den (40/661) olmak üzere birçok Suffe ehlinden onlar da Rasûlullâh'den (sav) almıştırlar.⁷⁸¹

İbnu'n-Nedîm (ö.385/995?), Ebû Muhammed Ca'fer-i el-Huldî'den (ö.348/959) naklettiği, silsilelere bir örnek olarak: "Ben, [tarikât] Ebu'l-Kasım Cüneyd b. Muhammed'den (ö.297/909) aldım. O bana "[tarikât] dayısı ve hocası Ebu'l-Hasen es-Serî/Seriyy b. Mağlis/Muğallis es-Sakatî'den (ö.251/865), es-Serî'nin Ma'rûf-i el-Kerhî'den (ö.200/815-6?)⁷⁸², Ma'rûf'un Fergad/Ferkad es-Sebahî'den (ö.132/749), Fergad'ın Hasan-ı el-Basrî'den (ö.110/728); Hasan'ın, Enes b. Mâlik'ten (ö.93/711-2) aldığını ayrıca (Suffe talebesi) Hasan-ı el-Basrî'nin, Bedir Ashâbî'ndan yetmiş kişiyle görüştüğünü söylemiştir."⁷⁸³

Tasavuf tarihini ve sûfî zühd tarihin ilk şeyhi Hasan-ı el-Basrî olduğu görülmektedir. Sufyân-ı es-Sevrî'nin (ö.161/778) Kûfe zâhidlerinin şeyhidir. el-Hansârî'nin (ö.?) naklettiklerini doğru kabul edersek Hz. Ali b. Ebî Tâlib'in (ö.40/661) şeklini belirlemiş olduğu sohbet, Dâvûd et-Tâî'nin (ö.165/781?) Kûfe'de yapmış olduğu sohbetin kökenidir.⁷⁸⁴

Suffe Ashâbî'ndan 'Abdullâh b. Mes'ûd (ö.32/652-3), İbn 'Abbâs (ö.68/687-8), Suffeli 'Ubeyy b. Ka'b (ö.33/654?), Zeyd b. Sâbit (ö.45/665?), Suffeli Mûsâ el-Eş'ârî (ö.42/662-3) ve 'Abdullâh b. Zubeyr (ö.73/692) en çok şöhret kazanan tefsir âlimi sahâbelerdir. Bunlardan Suffe Ashâbî'ndan 'Abdullâh b. Mes'ûd tarafından tesis edilen Irak Okulu (Kûfe) oluşmuştur. Suffelilerin talebeleri olan Mesh İbnü'l-Ecda' (ö.63/683?), el-Esved b. Yezîd (ö.75/694), Alkame b. Kays (ö.62/682), 'Âmir eş-Şâ'bî (ö.104/722) ve Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728) mektebin yetiştirdiği müfessirlerin en

⁷⁸⁰ Durî vd. "Bağdat", 4/425-442

⁷⁸¹ Kâmil Mustafa Şeybî çev. Ali Çoban, "Sufilerin Erkânı ve Bunların Şiilikle Benzerliği", *Marife*, Yıl: 8, S:3, Kış- 2008, 417-437, 420.

⁷⁸² Öngören, "Ma'rûf-i Kerhî", 28/67-8

⁷⁸³ Muhammed b. İshak en-Nedîm, *el-Fihrist*, çev. Ramazan Şeşen, ed. Abdulkadir Coşkun, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık Anonim Şirketi, 2019), 622; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 260 akt: Şeybî, Kâmil Mustafa / çev. Ali Çoban, "Sufilerin Erkânı ve Bunların Şiilikle Benzerliği", *Marife*, Yıl: 8, S:3, Kış- 2008, 417-437, 423-4

⁷⁸⁴ Muhammed Bâkır Hânsârî, *Ravzâtu'l-Cennât fî ahvâli'l-'ulemâ` ve's-sâdât*, 237

önemlilerindendir.⁷⁸⁵ Müfessirler zâhid âlimler olduğu için ayrıca bu mekteplere tefsir-tasavvuf gibi isimler verilmemiştir. Sadece tefsir mektebi denilmiştir.

Emevîler Dönemi'nde Kûfe'de kurrâ sınıfından bazı âlimler evlerini Dâru'l-kurrâ çevirmişlerdir. Zühd ve takvâ tohumlarının atıldığı evlerde tekkelerin ilk örnekleridir. Evini kurrâyâ tahsis edenlerden biri Kûfe kadılarından 'Abdurrahmân b. Ebû Leylâ'dır (ö.83/702). İş yerini ilim mekânı haline getirenlerden biride ipek ticareti yapan sahâbî 'Amr b. Hureys/Huveyrîs (ö.85/704), Kûfe Mescidi'nin yanındaki işyeri hadîs olmak üzere dinî ve edebî sohbetlerin yapıldığı bir ilim merkezidir. Sufyân es-Sevrî (ö.61/778), hocası (Bezzâz/Mülâî) abdâllardan sayılan 'Amr b. Kays'ın (ö.146/763)⁷⁸⁶ ona evinde Kur'ân ve ferâizi öğretmiştir. Kûfe'de ticaret yapan Ebû Hanîfe (ö.150/767) de dükkânı medrese halindedir.⁷⁸⁷

Hadîs-i şeriflere göre “Şam'da büdelâ (abdâl), Yemen'de nücebâ ve Irak'ta ahyâr” bulunur.”⁷⁸⁸ Suffe ashâbından Huzeyfe b. el-Yemân'ın (ö.36/656) ebdâlden olduğu söylenir.⁷⁸⁹

Bağdat'taki tasavvufî oluşumlar hakkında araştırma çalışmalarına karşın⁷⁹⁰ burada ortaya çıkan tasavvufî terimlerin karakteristikleriyle ilgili müstakil bir çalışmaya ulaşılmamıştır.⁷⁹¹

Ayrıca İslâm Medeniyeti'nin 3./9. yüzyılda başkent olan klasik tasavvuf terimlerinin ilk olarak ortaya çıktığı ve geliştiği merkez Bağdat'tır.

---

⁷⁸⁵ Hakkı Dursun Yıldız, Mustafa Fayda, Ramazan Şeşen ve diğerleri, “Kûfe'nin Kuruluşu”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, III, ed. Hakkı Dursun Yıldız, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), “Abbasiler'de Kültürel Faaliyetler”, 3/398- 403.

⁷⁸⁶ İrfan Gündüz, “Amr b. Kays el-Mülâî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınlar, 1991), 3/85.

⁷⁸⁷ Mehmet Mahfuz Söylemez, “Ebu Hanife'nin Yaşadığı Şehir Kûfe”, İmâm-ı A'zam Ebu Hanife ve Düşünce Sistemi Sempozyumu, (Bursa: Kurav Yayınları, 2005), 44-45.

⁷⁸⁸ Tahsin Yazıcı, “Ahyâr”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/194-195; Sülemî, *Tabakâtu's-Süfîyye: İlk Zâhid ve Süfîler*, 144.

⁷⁸⁹ Mekkî, *Kûtu'l-Kulüb*, 1/417.

⁷⁹⁰ Bağdat sûfîleriyle ilgili en eski çalışma bk. Muhammed Celâl Şeref, *et-Tasavvufü'l-İslâmî fi medreseti Bağdâd*, (İskenderiye: Dâru'l-Matbuâtî'l-Câmiyye, 1972). Bir başka çalışma için bk. Azîz es-Seyyid Câsim, *Mutasavvifetü Bağdâd*, (Beyrut, 1997). Hatîb Bağdâdî'nin *Târihu Bağdâd* adlı eserini merkeze alan bir kitap bk. Belsem Basrî İzzet, *Ahbârü's-süfîyye ve'z-zühhâd min Târihi Bağdâd*, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2004).

⁷⁹¹ 3.-4./9.-10. yüzyıllarda İslâm coğrafyasının önemli merkezlerinde oluşan terimler üzerinde tahliller için bk. Ebû'l-Âlâ Afîfî, *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat*, trc. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İstanbul 2012, 78-93. Bağdatlılarla Horasânlıların birbirinden ayrıldığı terimler için bk. Sülemî, “*Kitâbü sülûki'l-ârifîn/Âriflerin Sülûkü Meselesi*”, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri*, trc. Süleyman Ateş, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), 122-133 (metin 155-169).

Genel bir Irakeyn bölgesini tanıdıktan sonra burada kurulan mektepleri ayrıntılı ele almak yerinde olacaktır. Bu bilgilerin öncülüğünde Suffe Ashâbı'nın temelini attığı mekteb/ekollerlerin nasıl oluştuğu daha iyi anlaşılacaktır.

2.2.1.3. Irak/Kûfe Zühd Mektebi (Sûfîlik Ekolü)

Kûfe adı konusunda farklı görüşler vardır. Süryanice, Farsça kökenli olduğuna dair anlam bağlamında Arapça kökenli olduğu düşünülmektedir. Aslında şehrin ismi Hîre ama harap olduğundan yerine Kûfe şehri, Hz. Ömer'in hilafeti esnasında (634-644) Suffe Ashâbı'ndan Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö.55/675) kurulup bina edildi.⁷⁹²

Burada çok sayıda “ubbâd” adlı Hristiyan bir grub “zâhid” olan bu kişiler bir tarikâtın mensubu olabileceği düşünülür. Arapça “abd” fiilinden türemiş “ubbâd”, bir kabile ismi değil, ilk zamanlarda “Hristiyan dindârlar”ın ismidir. Diğer Arap beldelerinden ilk Kûfe’de inzivâ ve tasavvuf geleneğinin temelinde bu tarikâtın olduğu iddia edilir.⁷⁹³

Irak; farklı kültür ve mezhep,⁷⁹⁴ kabile ve mesleğe mensup nice zâhid ve sûfi kimseler gibi farklı düşünce sistemlerini benimsemiş insanları da barındırmıştır.⁷⁹⁵ Alimleri, ilim meclislerinde rahatlıkla her konuda fikirlerini açıkladığı, eski kültür ve medeniyetin bulunduğu Kûfe’de fıkıh, kelâm, kıraat lügat, tarih, tefsir ilimleri alanlarında oldukça gelişmiştir.⁷⁹⁶

Kûfe'nin en âbid ve zâhidleri arasında geçen meşhûr hadîsçilerden er-Rabî b. Huseym es-Sevrî (ö.65/685?) Suffeli ‘Abdullâh b. Mes’ûd (ö.32/652-3) öğrencisi olarak her türlü mücâdele bırakarak zühd ve ibâdeti etmeyi seçmiştir. Gizli nâfile ibadetleri meşhûrdur. Hatta çoğunluğu Suffeli; beşyüz sahâbîyi gören ve ilim alan Şabî'ye (ö.104/722) göre: “İbn Mes’ûd’un öğrencileri içinde ibâdete en düşkün

⁷⁹² Osmân Ciner, “el-Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi”, (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 125.

⁷⁹³ Mehmet Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kûfe*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım 2015), 198-199

⁷⁹⁴ Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî, *Ahsenü't-Takâsim*, çev. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), 128, Sevgi Badur, “Kûfe'nin Sosyal ve Dinî Yapısı (7. – 10. Yüzyıl)”, (Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 41

⁷⁹⁵ Kahraman, “Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hadîs Râvîlerinin Zühd Hayatına Yönelik İlgileri - Kûfe Örneği-”, 43

⁷⁹⁶ Mustafa Özkan, *Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008), 57-8; Badur, “Kûfe'nin Sosyal ve Dinî Yapısı (7. – 10. Yüzyıl)”, 41

olanıdır.”⁷⁹⁷ Suffe'nin öğrencilerinden er-Rabî' b. el-Huseym'in çok az konuşan kötü söz söylemeyen, gıybet etmeyen, geceleri ibadetle geçiren, muhtaç olduğu halde elindekileri yoksullara veren, son derece mütevazı biridir. Suffeli 'Abdullâh b. Mes'ûd'un ona, “Ey Ebû Yezîd! Rasûlullâh seni görseydi çok severdi. Ben seni her gördüğümde Allahu Teâlâ'ya (cc) saygılı ve alçak gönüllü kimseleri (muhibtîn) hatırlıyorum” demiştir. Tâbiînin sekiz büyük zâhidlerinden er-Rabî' b. el-Huseym'in özlü sözleri: “Hayır söyle, hayır işle, sâlih amele devam et. Ömür kısa, kalbini katılaştırma! Duyduk deyip duymazdan gelenlerden olma. Hayırlı bir iş yaptıktan sonra hayırlı bir başka şey daha yapmaya çalış; gün gelir daha çok hayır yapsaydım diye hayıflanırsın. Kötü bir iş yaptıysan hemen ardından hayırlı bir iş yap, çünkü güzel davranışlar kötülükleri siler. İlim konusunda işi ehline havale et. Daha önce hiç tatmadığın ölümü sıkça hatırla. Sakladığın sırlar Allahu Teâlâ'ya (cc) âşikârdır. Günahlar birer hastalıktır, ilâcı ise dönmemek üzere tövbe etmektir.”⁷⁹⁸ İbn-i Mes'ûd'un talebesinin hocasının hal ilminden nasibini almıştır.

İslâm Tasavvuf tarihinde bilinen ilk tekke ve medreseler buradadır.⁷⁹⁹ 'Amr b. 'Utbe (ö.22/643?) muhadramûndan arkadaşı Mi'zad b. Yezîd el-İclî (ö.?) ile Kûfe yakınında mescid bina etti. Tasavvuf tarihinde “halvette ibadet” ve tekke düşüncesinin ilk örneği sayılır. Mescidin yapımından sonra 'Amr b. 'Utbe'yi ve Mi'zad b. Yezîd el-İclî'yi tenkit edenler çıkmıştır. Suffe ehlerinden 'Abdullâh b. Mes'ûd (ö.32/652-3) ziyaret gelerek, “Helâk mescidini yıkmaya geldim.” demiştir. Sûfîlerin, “Halka hizmet, hakka hizmettir” görüşünün temelini 'Amr b. 'Utbe'nin “sohbet” ve “dostluk” anlayışı bulunur.⁸⁰⁰

Suffe ehli hakkı tavsiye etmişlerdir. Siyasî kargaşalar bu zühdi hayatının, bazı araştırmacılarca Yemen halkının “misali ve sembolü”dür.⁸⁰¹ Suffeliler dinin has olarak yaşanmasında çaba harcadıklarına şâhid oluyoruz.

⁷⁹⁷ Rabî b. Huseyin için bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 3/269; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/459; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 99; a.mlf. *Kitâbu's-Sikât*, (Beyrut, 1975), 4/225; Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, 1/57; a.mlf. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, (Beyrut, 1413), 4/258; Askalânî, *Tehzîb*, 3/210.

⁷⁹⁸ Salahattin Polat, “Ebû Rebî' b. Huseym”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/495-6

⁷⁹⁹ Mevlânâ Abdurrahmân Câmî, *Nefehâtu'l-Üns min Hadarâtu'l-Kuds*, çev. Kamil Candoğan, Sefer Malak, (İstanbul: Bedir Yayınları, 1971); (Kahire: Dâru'l-Mektebu'l-Mısırî, tsiz.) 67-68; Afîfî, *İslâmda Manevî Hayat*, 31.

⁸⁰⁰ Mustafa Bilgin, “Amr b. Utbe”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/94

⁸⁰¹ Jolaman Bulan, “Budizm'de ve İslâm'da Tasavvufunda Zühud”, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 91

İbâdet hayatına verdiği önemle meşhur olan Ashâb-ı Suffe'den Ebû Zerr (ö.32/652) bir konuşmasında, eşinin Irak'a gitme teklifini red etmiş ve "Irak'a gidersem insanlar 'İşte Rasûlullâh'ın (sav) sahâbîsi Ebû Zerr!' diyerek etrafıma toplanır ve beni kendi dünyalarına meylettirirler"⁸⁰² demektedir. Zühd hayatının bozulmasından korkmaktadır.

Tasavvufda çok ağlamalarıyla ma'ruf, Kûfeli tabîinden dört âbid ve zâhid; Dırâr b. Murre (ö.132/749), Suffe talebesi Muhammed b. Sûka' (ö.266/880), Suffe talebesi Abdu'l-melik b. Ebcer el-Kinânî (ö.?) ve Mutarrif b. Tarîf el-Hârisî 'tir (ö. Ebû Ca'fer'in hilafesi döneminde 754-775?).⁸⁰³ İlk zâhidlerden Ahmed b. Ebu'l-Havâri (ö.246/860) "İnsan Allâhu Teâlâ'ya (cc) itaat etme haline de O'na muhalefet etme haline de ağlamalıdır" derken Ebû Süleymân ed-Dârânî (ö.215/830) "bedbahtlığın işareti olarak ağlamamayı" saymış, Ebû Saîd el-Harrâz da (ö.277/890?) "Ağlamamayı Allâhu Teâlâ'dan (cc) uzak kalma"⁸⁰⁴ görür.

Fudayl/Fuzayl b. İyâz/Iyâd (ö.187/803), Kûfe Mektebi'nde "bekkâin" denilen sûfilerin olmasından bu grubun en belirgin özelliklerini kendi görüşlerinde yansıtmıştır.⁸⁰⁵ Fudayl ilim tahsilini günün meşhûr ilim merkezlerinden olan Kûfe'yi tercih etmiş olmasında ecdadının Horasân'a gelmeden önceki mesken tuttuğu yer olması bağlamında Fudayl'ın ata yurdu olmasıdır.⁸⁰⁶ Fudayl b. İyâz, zühdü ve takvâsıyla ünlenmiş hüznü ve korku çizgisinde öne çıkmış olduğuna şu sözü kanıtlar: "Kişi sağlıklı olduğu sürece korku, ümitten daha üstündür. Kişinin ölüm anı gelip çattığı zaman, ümit korkudan daha üstün olur. Sağlıklıken şayet iyi biri ise, ölüm anında ümidi büyük, zannı da iyi olur. Sağlıklıken kötü biri, ölüm anında zannı kötü ve ümidi de az olur."⁸⁰⁷ Kûfe'deki tasavvuf ilmini Horasân'a yayanlardan biridir.⁸⁰⁸ Suffelilerin talebelerinin yerleştiği Kûfe şehrinde alıp Horasân'a getirmiştir. Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728) çizgisini devam ettirmiştir.

Mushaflara noktalama sistemini ilk defa uygulayan tâbiûndan Nâsır b. 'Âsım b. 'Amr el-Leysî el-Basrî (ö.89/708?) anlatır: "Biz el-Leys oğullarından bir grup Kûfe'ye

⁸⁰² İsfahânî, *Hilye*, 1/161

⁸⁰³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 8/345

⁸⁰⁴ Süleyman Uludağ, "Bekkâin", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/363

⁸⁰⁵ Osmân Türer, "Fudayl b. İyâz", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/208-209.

⁸⁰⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 23. Akt: Eyyup Akdağ, "Fudayl b. 'İyâd'ın (ö.187/802) Hayatı ve Tasavvufî Yaklaşımları", 308

⁸⁰⁷ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 8/88; a.mlf. *Allahu Teâlâ Dostlarının Dünyası*, 6/210.

⁸⁰⁸ Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etu'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm*, Kahire, 1978, 3/403-4 akt: Türer, "Fudayl b. İyâz" 13/208-209.

gittik. Ben mescide girdim, konuşan kişiyi çok dikkatli bir şekilde dinleyen bir gurup gördüm ve yanlarına oturdum. Yanımdaki kişiye konuşanın kim olduğunu sordum. O da, her halde Kûfeli değilsin, zira Kûfeli olsaydın konuşanın kim olduğunu sormazdın, dedi. Öğrendim ki insanların çok dikkatli bir şekilde dinlediği kişi (Suffe Ashâbı'ndan) Huzeyfe b. el-Yemân (ö.36/656) imiş.”⁸⁰⁹ Kûfelilerin Suffe ehlinin ilmi ile ihyâ olunduğuna işarettir.

Kûfe'ye fetihle gelen sahâbîlerin çoğu yerleşmişti. Hz. Ömer (ö.23/644), Suffe Ashâbından 'Ammâr'ı (ö.37/657) Kûfe'ye vali, Suffeli İbn Mes'ûd'u (ö.32/652-3) kadı tayin etmiş ve Kûfelilere şöyle fermân göndermiştir: “Bundan sonra bilin ki 'Ammâr'ı size vali, İbn Mes'ûd'u kadı ve 'Ammâr'ın yardımcısı olarak gönderiyorum. Onlar Rasûlullâh'ın (sav) ashâbının seçkinlerinden, Bedir Ashâbı'ndandırlar. Onları dinleyin ve itaat edin. Sizi kendime tercih ederek onları size gönderiyorum.”⁸¹⁰ buyurmuştur.

Ashâb-ı Suffe'nin talebe zincir şöyledir: Ashâb-ı Suffe'den 'Abdullâh b. Mes'ûd'un (ö.32/652-3) öncülüğünde, Kûfe'de el-Mesrûk (ö.63/683?), el-Esved (ö.11/632), Kadı eş-Şurayh (ö.80/699?), İbrâhîm en-Nehâî (ö.96/714), Saîd b. Cubeyr (ö.94/713?) ve imâm hafız 'Âmir eş-Şa'bî (ö.104/722) gibi şöhretli tabîinler yetişmiştir. Suffe'den İbn Mes'ûd, Kûfelilerin önemli bir kesime Kur'ân öğretmiş, 4000 kadar kişi eğittiği rivâyet edilir.⁸¹¹ Suffe Ashâb'ından 'Abdullâh b. Mes'ûd (ö.32/652-3), Nebevî mirasına tecrübelerini ve yöntemini katarak sentezlemiş; Irak'takilerin genel anlayış ve uygulamasını⁸¹² canlı tutmuştur.⁸¹³

Kûfeliler, 'Abdullâh b. 'Abbâs'a (ö.68/687-8) bir meselede fetva sormaya geldiklerinde, onlara “Sizin aranızda İbn Ümmü'd-Dehmâ (yani Suffeli Abdullâh b. Ömer'in (ö.73/693) talebesi cihbizu'l-ulemâ (âlimlerin başı)⁸¹⁴ Sa'îd b. Cübeyr

⁸⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5386

⁸¹⁰ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğabe*, 738; Askalânî, *el-İsabe*, 4/198; İbn Abdilber, *el-İsti'ab*, 3/129

⁸¹¹ Kevserî, *Makalat*, 38 akt: Kaval, “Ashabu's-Suffe ve Hadis Rivâyetindeki Yeri”, 35

⁸¹² Ebû Yûsuf'a göre bir şekilde Hz. Peygamber'e (sav) istinat ettirilen, dolayısıyla kaynağı olan uygulamadır. Bk. Yusuf er-Red *alâ Siyeri'l-Evzâî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.), 31, 45.

⁸¹³ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 11, 67; Salihî, *Ukûdu'l-Cümân fî Menâkibi'l-İmân el-A'zam*, Medine, ty. (Mektebetu'l-İmân) sb. 176 (Hasen b. Salih'in tespitine göre: Kâne Ebû Hanîfe Şedîde'l-ittibâ' lima kâne aleyhi'n-nâsü bibeledih); Mustafa Uzunpostalcı, “Ebû Hanife”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994) 10/131-138, 136; Ahmed Hassan, *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi*, çev. Haluk Songur, (İstanbul, 1999), 54; krş. İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, 1/17; Dehlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, 1/534; a.mlf. *el-İnsâf*, (Kahire, ty.), 13; Muhammed Hacvî, *el-Fikru's-Sâmî fî Târihi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, (Beyrut, 1995), 1/423-424.

⁸¹⁴ Mehmet Efendioğlu, “Saîd b. Cübeyr”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/552-4

(ö.94/713?) yok mu?” derdi.⁸¹⁵ Rasûlullâh (sav), Suffeli ‘Abdullâh b. Mes’ûd (ö.32/652-3) için “Ümmü ‘Abd’in oğlunun razı olduğu şeyden razıyım” ve “İçi ilim dolu küçük adam, dininizin üçte ikisini İbn-i Mes’ûd’dan öğreniniz.” buyurdu. Şüphesiz ki, Kûfelilerin ilmi bu ikisinden gelir.⁸¹⁶

Kûfe’ye ilk gelen sahâbe Hz. Ali (ö.40/661), sırasıyla Ashâb-ı Suffe’den ‘Abdullâh b. Mes’ûd (ö.32/652-3) ve Suffeli Ebû’d-Derdâ (ö.32/652?) gelmiştir.⁸¹⁷ Hz. Ali (ö.40/661) hilafetinde Kûfe’ye geldiğinde fâkihlerin sayısına çok sevinmiş ve “Ashâb-ı Suffe’den İbn Mes’ûd (ö.32/652-3); bu şehri ilimle doldurmuş. Onun öğrencileri bu bölgenin kandilleridir.”⁸¹⁸ demiştir.

Hz. Ali (ö.40/661), Ashâb-ı Suffe’den Huzeyfe b. el-Yemân (ö.36/656), Selmân-ı el-Fârîsî (ö.36/656?), ‘Ammâr b. Yâsir (ö.37/657), Habbâb b. Eret (ö.37/657-8), Ebû Mûsâ el-Eş’arî (ö.42/662-3), Muğire b. Şu’be (ö.50/670), Cerîr b. ‘Abdullâh (ö.51/671), İmrân b. Husayn (ö.52/672), Sa’d b. Ebî Vakkâs (ö.55/675), Semüre b. Cundeb/Cundüb (ö.60/680), Nu’mân b. Beşîr (ö.64/684), Adiy b. Hâtem (ö.67/686), Zeyd b. Erkâm (ö.68/688), el-Berâ b. ‘Âzib (ö.71/690?), Câbir b. Semüre (ö.74/694), Hureym b. Fatik (ö.80/699?), ‘Abdullâh b. Ebî Evfâ (ö.86/705) ve Peygamber Efendimiz’in (sav) hizmetlisi Enes b. Mâlik (ö.93/711-2) gibi aralarında Suffeli sahâbîlerinde bulunduğu sahâbîler yerleşmişler ve buradaki ilmi faaliyetlere⁸¹⁹ katkıda bulunmuşlardır.

el-İclî’ye (ö.261/875) göre sadece Kûfe’ye gelen sahâbe sayısı 1500’dür. Eserlerde büyük sayıları vermesine rağmen sahâbe isimlerini vermez.⁸²⁰ İbn Sa’d (ö.230/854) et-*Tabakât*’ında, Kûfe’ye gelen sahâbîlerden sadece 187’sinin ismen zikreder. Kaynaklarda verilen sayılar 370, 1050, 1500 olmasına rağmen Kûfeli

⁸¹⁵ Zehebî, *Siyer*, 4/325; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 2/625; Ziriklî, *el-A’lâm, Kâmûsu Terâcim*. (Beyrut: 12 Cilt, 1969, 1980), 3/93.

⁸¹⁶ Ciner, “el-Maksidî’nin Ahsenü’t-Tekâsîm fî Ma’rifeti’l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi”, 137

⁸¹⁷ Ciner, “el-Makdisî’nin Ahsenü’t-Tekâsîm fî Ma’rifeti’l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi”, 125

⁸¹⁸ Kevserî, *Takdimetü Nasbi’r-Râye: Fıkhu Ehli’l-İrâk*, 1/30; akt: Ahmet Yaman, “Sahâbenin Fıkhi Mezheplere Kaynaklığı”, (Konya: *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014), S: 38, 1-44, 29

⁸¹⁹ İbn Hibbân, *Meşahiru Ulemai’l-Emsâr*, 54- 62

⁸²⁰ Ahmed b. Abdullâh el-İclî, *Târîhu’s-sikât Ma’rifetü’s-sikât*, thk. ‘Abdülalîm ‘Abdülazîm el-Bestevî, (Medine, 1985, 2/488.)

sahâbenin isimleri tesbit edilen 298 kişidir.⁸²¹ Katâde (ö.117/735) 1050 sayısını verir.⁸²² Bedir ehlerinden 70, Ashâbı şecereden 300, olmak üzere 370 sahâbe gitmiştir.⁸²³ Bu ashâbın içindeki Suffe ehlini tek tek belirlemek oldukça zordur.

2.2.1.4. Irak/Basra Zühd Mektebi (Korku-Hüzün-Sevgi Ekolü)

Halife Hz. Ömer (ö.23/644) Basra valisi Suffe ehlerinden Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö.44/664) ile dinî konuları öğretmek amacıyla Enes b. Mâlik (ö.93/711) ve Suffe ehlerinden İmrân b. Husayn (ö.52/672) gibi önemli sahâbîleri tayin etti. Basra'da görevine başlayan⁸²⁴ şehre yerleşen yaklaşık 150 sahâbenin icra ettikleri idarî görevlerinin yanında Kur'ân ilmini öğretmek, Hz. Peygamber'in (sav) talim ettiklerini Basra Mescidi'nde ilim halkalarında⁸²⁵ tabiinden Ebu'l-Âliye er-Riyâhî (ö.90/709), Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728), Muhammed b. es-Sirîn (ö.110/728), Katâde (ö.117/735), Yahyâ b. Ebî Kesir (ö.129/747), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö.131/748) ve daha birçok âlimi yetiştirdi. et-Tebe-i tabiîn ve sonrakiler de öğrendiklerine ekleyerek yeni bilgilerle günümüze ulaşmıştır.⁸²⁶

Basra'da, Emevîler Dönemi'nde, Suffe talebesi Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728) ile Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ö.324/935-6) ilmi çalışmalarının meyvesi yüzlerce âlimin icazetiyle Abbasîler Dönemi'ni altın çağındadır. Kelâm, Tefsir, Hadîs, Arap dili ve edebiyatı, Fıkıh, Tarih, Ensâb, Felsefe dalında yüzlerce eser yazılmış, meşhûr âlimler yetişmiştir.⁸²⁷ Dikkat çekici olan tasavvufun bu ilimlerin arasında yer almayışı hal ilmi olduğundan kaynaklandığını tekrarlamak isteriz.

---

⁸²¹ Hüseyin Akgun, *Sahabe Coğrafyasının Oluşumu ve Sonuçları*, ”, İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe –Sahâbe Kimliği ve Algısı- Tebliğ ve Müzâkereler/Sakarya-Nisan-2013, (İstanbul, 2013), 33-52, 49

⁸²² Sehavî, *Fethu'l-muğis*, 3/113

⁸²³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/5-9; İbnü'l-Esir, *Ma'rifetu Ulumi'l-Hadîs*, 191.

⁸²⁴ İzzüddîn Muhammed Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebu'l-Fida 'Abdullâh el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 2/385; Abdülcebbâr Nâcî, *el-Medârisü'l-târîhiyyeti'l-islâmiyye (Medresetü'l-Basrati en müzecen)* (Beyrut: Merkezü'l-Âkâdemî lî Ebhâs, 2013), 58; Ömer Faruk Maden, Hicrî II. Asır Ehl-i Hadîs Halkaları (Basra Örneği), (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek, Lisans Tezi, 2018),

⁸²⁵ Abdülcebbâr Nâcî, *Târihu'l-hareketi'l-fikriyye fi'l-Basrati fi'l-'asri'l-İslâmî* (Basra: Dâru'l-Hikme Câmi'atü'l-Basra, 1991), 55-7; Süleyman Uludağ, “Halka”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/358-9.

⁸²⁶ Kemal Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadîs*, (Ankara: DİB, 1991), 128-188.

⁸²⁷ Bakır, “Basra”, 5/108-111; Ebû Halîl Şevki, *İslâm ve Dünya Medeniyetleri Tarihi*, çev. Atik Aydın - Abdulhadi Timurtaş (İstanbul: Bilge Adam, 2005), 385

Basra Mektebi'nin mimarı Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728) dinî ilimlerdeki çok geniş birikiminin olması, aklî açılıma büyük önem vermesi, kısmen siyasetten uzak durmaları, zühd anlayışını Kitap, sünnet ve sahâbe uygulamalarına dayandırması zühd merkezi olmalarına yetmiştir.⁸²⁸ Buna sebep, Kitap ve sünnete dayalı, Ehl-i sünnet anlayışını ilk sistemleştiren zâhid-sûfidir.⁸²⁹ Temelini attığı korku ve hüznü dayalı zühd ekolü temsilcileri arasında Farkad es-Sebhî/Sabahî (ö.111/729), Muhammed b. Vâsî' (ö.123/741), Habîb el-'Acemî (ö.130/747), Mâlik b. Dînâr (ö.131/748'den önce), Abdu'l-vâhid b. Zeyd'dir (ö.177/793). Râbia el-Adeviyye'nin (ö.185/801) öncülüğünde sevgiye dayanan zühd ekolünün en önemli temsilcileri ise 'Utbe b. Ebân (ö.?), 'Amr b. Murre (ö.116/734?) ve Ma'rûf-i el-Kerhî'dir (ö.200/815).⁸³⁰

Suffe ehlinde tedrisinden geçen dünyaya sırt çevirmiş meşhûr zâhid Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728)⁸³¹ dünyevî zevklere yüz dönen, daima korku ve hüznü halinde, sâlih amel temel taşlarıdır.⁸³² Ahiret korkusu, dünyanın ve politikanın değersizliğini belirtir. Devlet yöneticilerine sert çıkışları Allahu Teâlâ'nın (cc) kitabına ve Rasûlü'nün (sav) sünnetine aykırı davrandıklarındandır.⁸³³ Zühd ile birlikte tefekkür ve tezekküre dayalı bir tasfiyeyi benimsemiştir. Derin manevî hayata bakışı, havf, hüznü ve fakra ait söz ve tavırlar ile zâhidliği gaye değil, bir hayra erişmek ve bir şerden kurtulmaktır. Erişilecek hayır, cennet ve rızâ-i ilâhî; kurtulması gereken korku, cehennem ve gazab-ı ilâhîdir.⁸³⁴ Zühd yorumunda en önemli olan kalp temizliğidir. "Kalbin el gibi günah işledikçe elin parmaklarının kapanması gibi olur. Çok günah işleyen tüm parmakların kapandığı el şeklini alan kalpten bir hâyır gelmez. Kalbi temizlemenin yolu, nefisle mücadeleden geçer. O kalbin fesada uğramasını; tevbe etmek ümidiyle günah işlemek, ilim öğrenme ve amel etmemek, amelinde ihlâs göstermemek, Allahu Teâlâ'nın (cc) rızıkına şükretmemek, taksim ettiğine razı olmamak, ölüleri defnedip ibret almamak gibi nedenlere bağlar."⁸³⁵ Önemli gördüğü

⁸²⁸ Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, 80

⁸²⁹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul, 2014), 103-106.

⁸³⁰ Komisyon, "*Tasavvuf El Kitabı*", 2015, 105-130

⁸³¹ Yaşar Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, (İstanbul: Sidre Yayıncılık, 1988), 77; Afifi, *İslâm'da Manevî Hayat*, 100; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 103.

⁸³² Sunar, *Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*, 14; İşıldar, "Tasavvuf ve Kadın Halfeti Uşşaki Topluluğu Üzerine Psikolojik Bir İnceleme", 2; Doğrul, *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, 52.

⁸³³ Osmân Erkmen, *Büyük Veli Hasan-ı Basrî Hazretleri ve Hikmetli Sözleri* (Ankara: Sincan Matbaası, 1978), 166-182; Uludağ, "Hasan-ı Basrî", 16/290-293

⁸³⁴ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 104; İsfahânî, *Hilye*, 2/131-133; Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 152; Attâr, *Tezkiretu'l-evliyâ*, 82.

⁸³⁵ Erkmen, "Hasan-ı Basrî", 196-197.

tefekkür, nefis muhasebesi, dünyadan uzaklaşma ve Allahu Teâlâ (cc) aşkına dayanır. Toplumla iç içe yaşayarak toplumun kötülüklerini erdemli davranışlara dönüştürmeyi amaçlar. Dünyevîleşmeye, samimiyetin kaybolmasına, kişisel ahlâkî erozyonlara karşı güzel bir örnek sunmaya çalışmış, erdemlerin yaşatılması için yenilikçi-ahlâkçı bir söylem geliştirmiştir. Zühdden konu açıldığında bazıları zühdün; giyinme, yeme, vs. konularında olacağını söylerken o şöyle demiştir: “Durum sizin bahsettiğiniz gibi değildir. Zâhid kişi, bir kardeşini gördüğünde; ‘Bu kardeş benden daha faziletlidir.’ diyen kişidir.”⁸³⁶

Suffelilerin talebesi tâbiinden Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728) bir rivâyetinde, sahâbeden Suffe'den Selmân-ı el-Fârisî'yi (ö.36/656?) görmüştüm, çok sayıda yama bulunan bir çuha giyinmiştir.”⁸³⁷ Hasan-ı el-Basrî, ipekli ve gösterişli elbiseleri sevmez. Böyle giyinmek kibirleştirir ve Ashâb-ı Suffe'nin kalın elbiseler giydiğini “Allahu Teâlâ'ya (cc) kasem ederim ki onlardan birinin elbisesi, kibirli bir kimsenin giyindiği ipekli elbiseden daha güzeldir.” Sözüyle duyarlılığını belirtir. Onun korku (havf) zühdündeki vazgeçilmezidir. “Öyle adamlara yetiştim ki, şöhret korkusu ile kendisinin ve etrafındakilerin istifade edecekleri hikmetli sözlerden vazgeçerlerdi. Yolda giderken çamurlanan veya tozlanan yerlerini şöhret korkusu ile temizlemezlerdi.” Dediği korku, şan, şöhret, kibir gibi münker şeylere düşme korkusudur.⁸³⁸ Hasan-ı el-Basrî, mecliste bulunduğu sahâbeden söz açılınca Suffe ehlinin İbn Mes'ûd'a (ö.32/652), benzer ifadeleri dile getirmekte “onların ahlâkını, hal ve tavırlarını örnek alınız. Çünkü Allahu Teâlâ'ya (cc) yemin olsun, onlar dosdoğru yol üzere idiler” demektedir.⁸³⁹

Bu örnek almayı ilk önce kendisi yapacak olan Hasan-ı el-Basrî sonrakilere ilim olarak başlangıcın imamesi sayılacaktır. Tasavvuf silsilesinin ilk halkalarında yer alması Suffe Ashâbı'nın halleriyle hallenmesindedir.

---

⁸³⁶ Hasan-ı Basrî, *Zühd*, çev. İshak Doğan, (Konya: Hüner Yayınları 2012), 15.

⁸³⁷ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcub*, 41

⁸³⁸ Erkmen, *Büyük Veli Hasan-ı Basrî Hazretleri ve Hikmetli Sözleri*, 1; Yakup Ercân, *İslam Tarihi Kaynakları ve Seyahatnamelerde Basra*, (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 63

⁸³⁹ İbn Abdülberr, *Câmiu Beyâni'l-ilm ve Fazlihî ve mâ Yenbeğî fi Rivâyetihî ve Hamlihî*, takdim: Abdülkerîm el-Hatîb, (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1402/1982), 418

Hicrî 2. asırda Basra’da sevgiye dayalı zühd ekolünün ilk temsilcisi Basralı kadın sûfi Râbiatü’l-Adeviyye’nin (ö.185/801)⁸⁴⁰ çıkış yeri cehennem korkusu, cennet arzusu değil, doğrudan Allahu Teâlâ (cc) aşkıdır. Allahu Teâlâ’yı (cc) sırf Allahu Teâlâ (cc) olduğu için sevmeyi ve kendi varlığını Allahu Teâlâ’nın (cc) varlığında eritmeyi, böylece Allahu Teâlâ’nın (cc) cemâline kavuşmayı prensip edinmiştir. Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728) gibi sürekli hüzn içinde ağlayarak yaşardı. Bu ağlayışı cehennem korkusundan değil Allahu Teâlâ’ya (cc) olan muhabbetinden kaynaklanıyordu.⁸⁴¹ Hasan-ı el-Basrî ile karşılaşmıştır. Rabiâtü’l-Adeviyye tasavvuf düşünce tarihinde “*ilahî aşk*” kavramını ilk kullanan olarak tasavvuf yeni bir yola girmiş, “*ilahî aşk*” anlayışı zamanla yeni boyutlar kazanarak, tasavvuf edebiyatının ve sûfi düşüncenin en önemli temalarındandır.⁸⁴² Sevgi kavramını sözlerde ve şiirlerde alenen ilk defa dile getiren anlayış zamanla korku ve hüzn ekolünden daha geniş alana yayılmış, bir sevgi ve gönül mektebidir.⁸⁴³

Râbiatu’l-Adeviyye (ö.185/801?) ve Ma’rûf-i el-Kerhî (ö.200/815-6?) gibi ilâhî muhabbet temelli bir zühdü öne çıkaran zâhidler Basralıdır. Râbiatu’l-Adeviyye’nin zühd anlayışına “sevgiye dayalı zühd ekolü” denmiştir. “Muhabbetullâh” yani ilâhî sevginin esası Allahu Teâlâ’yı (cc) zatından dolayı sevmek, dünyadan çekilmek, yalnız O’nun cemalini temaşaya gönül vermektir.⁸⁴⁴

Hicrî 2. asırdan bu yana zâhidler, mücerretlik (bekârlık/uzûbe) kurumuyla İslâm’a ruhbaniyeti yaklaştırmışlardır. Dayanılan hadîs-i şeriflerden birine göre, “Hz. Peygamber (sav), iki yüzyıldan itibaren evli ve çocuklu olmayanların daha hayırlı olacağını”⁸⁴⁵ buyurmuş olmasından kaynaklanır. Basra’daki zühdün özelliklerinden biride bekârlıktır. Kurucularının ortak noktasının bekârlık olması hakiki anlamda zühd hayatlarına zenginlik katacak bir hayat arkadaşı bulamamaktan kaynaklanmaktadır.

⁸⁴⁰ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 105; Hülya Küçük-Semih Ceyhan, “Râbia el-Adeviyye”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/380-382

⁸⁴¹ Sunar, *Anahatlarıyla İslâm Tasavvufu Tarihi*, 16; Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 79.

⁸⁴² Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 4-75; Işıldar, “Tasavvuf ve Kadın Halfeti Uşşaki Topluluğu Üzerine Psikolojik Bir İnceleme”, 22; Smith Margaret, *Bir Kadın Sûfi Rabia*, Haz. Özlem Eraydın, (İstanbul: İnsan Yayınları 1991), 37, 55, 121; Adıgüzel, “Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal ve Tarihsel Parametreler Bağlamında Zühd Dönem”, 6

⁸⁴³ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 104-6; Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, 80.

⁸⁴⁴ Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, 80.

⁸⁴⁵ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü’l Kulüb*, çev-haz. Muharrem Tan, (İstanbul: İz Yayıncılık, 4 Cilt, 1999), 292, Gazzâlî, Muhammed, *İhyâu Ulûmi’-d-dîn*, 2 ve 4 Cilt, 66. Evliliğin hayrı, övülen yanları ve şerri, kaçınılması gereken bir ilişki olarak tarifleriyle ilgili birbiriyle çelişen birçok farklı hadisler için bk. el-Mekkî, *Kütü’l Kulüb*, 45. Fasil, Gazzâlî, age, II. Kitap, I. ve II. Bab; ilgili âyetler için bkz. el-Hadîd 57/27. Akt: Kıpçak, “Kadın Evliyaların Erkek Olarak Anılması Üzerinde Tevhit ve Mücerretliğin Etkisi Rabia Adeviye Örneği”, 886

“*Korku ve hüznün*” temsilcisi Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728) ve birçok zâhid bekârlığı bundan ötürü tercih etmişlerdir. “*Muhabbetullâh*” temsilcisi Râbiatu’l-Adeviyye (ö.185/801?) asırdaşı Basra’lı Hasane el-Abîde (ö.72/691), yapılan evlilik tekliflerini reddederek yalnızca gerçek manada zâhid bir erkeğe rastlarsa evleneceğini belirtir.⁸⁴⁶ Halvet ve uzlet boyutunu medeni halleriyle bile yaşamaya gayret etmelerini bu açıdan değerlendirmek gerektiğini düşünüyoruz. Bu konuda Basrâ Mektebi’nin kurucuları olan Suffe Ashâbı’ndan ‘Abdullâh b. Mes’ûd (ö.32/652-3), “On günlük ömrüm kalsa yine de Allahu Teâla’nın (cc) huzuruna bekâr olarak çıkmamak için evlenmeyi tercih ederdim” demiştir. Vebadan ölen iki karısı ve kendisi de hastalığa yakalanan Suffeli Mu’âz b. Cebel’de (ö.17/638), Allahu Teâla’nın (cc) huzuruna bekâr gitmek istemediğinden, çevresindekilerden kendisini hemen evlendirmelerini istemişti. Sahâbe, tâbiîn ve tebeu’t-tâbiîn dönemlerinde zühdün ve dindârlığın tamamlayıcı bir unsuru görürler. Evlenmeye karşı çıkanlar giderek yaygınlaşmasının en güçlü sebebi büyük sûfilerden bazıları bekâr kalmıştır. İbrâhîm b. Edhem (ö.161/778?), Râbia el-Adeviyye ve Bişr el-Hâfi (ö.227/841) bunlardandır.⁸⁴⁷

İbn Asâkir’in (ö.571/1176) *Târîhu Dimaşk* eserindeki Basra’da tekke olarak nitelenebilecek ilk yapıyı açan kişi Zeyd b. Sûhân (ö.36/656)⁸⁴⁸ olduğu rivâyet eder. Tekke, Suffe gölgeliğinin temsili olarak yapılan yapılardır.

Tasavvuf döneminde, Basra’da etkin rol oynayan İbn-i Sâlim (ö.297/909), Sehl b. ‘Abdullâh et-Tusterî’nin (ö.283/896) kölesi ve çok sâlih biridir. Burada vaaz edenlerin çoğunu Sâlimiyye grubu oluşturur. Sâlimiyye mezhebine mensup olanlar kelâm ve zühde uğraştıklarını savunur, hiç fıkıh ilmi ile ilgilenmezler. Başlarına karşı çok bağlıdırlar. Şeyhleri Sâlim’in İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe’den (ö.150/767) fıkıh öğrendiğini söylerler. Fıkıh ilmi ile buralarda uğraşanlar daha çok Mâlikîlerdir. Basralılar konuşmaları ve yazıları çok nazik, ilim meclisleri çok yüksek derecededir. Çekişmelerden ve rekâbetten uzak dururlar.⁸⁴⁹

⁸⁴⁶ Hatice Çubukçu, *İlk Dönem Hanım Sufiler*, (İstanbul: İnsan Yayınları 2006), 67; Kıpçak, “Kadın Evliyaların Erkek Olarak Anılması Üzerinde Tevhit ve Mücerretliğin Etkisi Rabia Adeviye Örneği”, 888

⁸⁴⁷ Süleyman Uludağ, “A’zeb”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/313-4

⁸⁴⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 19/ 441, Zafer Erginli, “İlk Zâhidlerin Siyasetle İlişki Biçimlerinin Tasnifi Mümkün müdür?” 117- 127.

⁸⁴⁹ Ciner, el-Maksidî’nin Ahsenu’t-Tekâsîm fi Ma’rfeti’l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi, 136

Suffelilerden ders alan Hasan el-Basrî'nin (ö.110/728) tasavvuf anlayışı Suriye'de Ebû Süleymân ed-Dârânî (ö.215/830), Mısır'da Zunnûn el-Mısırî (ö.245/859?) ve Bağdat'ta Hâris el-Muhâsibî (ö.243/857) gibi sûfilerle İslâm âlemine dağıldı. Basralı diğer bir sûfi olan çağdaşı Râbiatü'l-'Adeviyye (ö.185/801?) ise Allahu Teâlâ (cc) aşkını temel alan zühd anlayışı ileride İslâm mistisizmine ilâhî aşk kavramı öncülük etmişti.⁸⁵⁰

Şam'da yaşayan Ebû Süleymân ed-Dârânî (ö.215/830), sûfi olarak Irak Bölgesi'nde bulunduğu zühdün mâhiyeti ile ilgili Irak'takilerin temel görüşlerini şöyle aktarır: "Irak'ta iken zühd konusunda insanlar ihtilafa düştüler. Bazıları 'zühd, insanlarla görüşmemektir' dedi. Bazıları 'zühd, nefsi arzulardan uzak durmaktır' dedi. Bazıları 'zühd, tokluktan uzak durmaktır' dedi. Hepsinin sözleri birbirine pek yakın, ancak bana göre "zühd, seni Allahu Teâlâ'ya (cc) kulluktan alıkoyacak her şeyden uzak durmaktır."⁸⁵¹ demiştir. Basra Ekolü'ne mensub zâhid ve sûfiler, nefislerini temizlemek, onun afetlerinden kurtulmak ve onu yüce âlemine yönlendirmek maksadıyla ibadet ve hâllere fazlaca önemi verme mahiyeti arz eden yöntemler kullanarak bedene eziyet etme ilkesini⁸⁵² benimsemişlerdir.

Tasavvufun İslâm'da aykırı bir hareket görünmesinin ilk izlerinden sonra İslâmî bilimlerin fıkıh, kelâm ve tefsir gibi sistemleşmeye başlamasıyla birlikte tasavvufun İslâm içerisindeki meşruluğunun tartışılmaya başlandı.⁸⁵³

Suffelilerin talebesi Hasan-ı el-Basrî'nin (ö.110/728) Basra Mektebi'ni kurmuş ve Basra'dan Horasân'a kol açmış Horasân Mektebi'ne değişen düşünce akışını başlatmıştır. Sınır boylarına giderek oralar bulunan zaviyelerde olsun ribât, sınır karakollarında olsun cihad ve nefis tezkiyesi yapan zâhid ve âbidler ile Hz. Ebû Bekir (ö.13/634) ve Hz. Ömer'in (ö.23/644) torunları, Hz. Hüseyin'in (ö.61/680) ailesi ve

⁸⁵⁰ Knysh, *Islamic mysticism: A short history*, (Leiden: Brill, 2010), 26; akt: Yunus Emre Solgun, "Mistisizm ve Toplum: Orta Çağ İslam ve Hristiyan Toplumlarında Dervişler ve Keşişler (13-15. Yüzyıllar)", (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 18

⁸⁵¹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 9/258; amlf. *Allahu Teâlâ Dostlarının Dünyası*, 7/301.

⁸⁵² Afifi, *Tasavvuf: İslâm'da Manevi Hayat* 100

⁸⁵³ Karamustafa, *Sufism: The formative period*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007, 22, akt: Solgun, "Mistisizm ve Toplum: Orta Çağ İslam ve Hristiyan Toplumlarında Dervişler ve Keşişler (13-15. Yüzyıllar)", 18

çocuklarıyla buluşup Horasân'da İbrâhîm b. Ethem (ö.161/777-8), Ma'rûf-i el-Kerhî (ö.200/815-6?) ve Bâyezîd-i el-Bestâmî (ö.234/848?) gibi kurucuları yetiştirmiştir.⁸⁵⁴

Bu Basra'da başlayan hareketin Horasân'a ve diğer beldelere nasıl ulaştığını gösterirken Suffe ehlinin talebesinin eliyle İslâm alemine Suffe bilgi ve irfanları yayılıyordu.

2.2.1.5. İrân/Horasân Zühhd Mektebi (Tevekkül Ekolü)

Eski Farsça'da Horasân ismi hur (güneş) ve âsân/âyân (gelen, doğan) kelimelerinden oluşan “güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi; doğu bölgesi” anlamında⁸⁵⁵ dillere destan büyüklüğü ve yapılarıyla ümmühât adında Merv,⁸⁵⁶ Herat, Nîşâbûr, Belh ana/merkezlerle dört büyük bölge ye denir.⁸⁵⁷ Dinî ilimlerin tarihinde ve tasavvuf tarihinde oldukça değer verilen yeri vardır. Fetihlerden hemen sonra Merv, Belh, Nîşâbûr'da ilk tasavvufî hareketlilik başlamış ve bu anlamda ilk merkez Nîşâbûr'dur. Horasân göç güzergâhında bulunması buralardan geçen uluslar Horasân'daki akımlarından etkilenmiş ve diğer bölgelere taşınmışlardır.⁸⁵⁸ Diğer ilimler gibi tasavvufunda kavşak noktası olmuştur.

İbn Sa'd (ö.230/845), “Rasûlullâh'ın (sav) ashâbından Horasân'da bulunan; oraya gazaya gelen ve orada vefat edenler” başlığında şu isimleri verir: İslâm'ın ilk sancaktâarı ve Horasân Bölgesi'nde en son vefat eden sahâbîsi Büreyde b. Husayb (ö.63/682-3)⁸⁵⁹ ve kardeşi 'Abdullâh b. Husayb el-Eslemî (ö.?), el-Akra' b. Hâbis b. İkkâl et-Temîmî (ö.33/653)⁸⁶⁰, 'Abdurrahmân b. Semure el-'Abşemî (ö.50/670), el-

⁸⁵⁴ Mustafa Altunkaya, Zühhd /Sûf Hareketinden İslâm'ın Ana Akım 3T Eğilimine Zühhd Çağının (M.610-710) Teo-Stratejisi, *Academic Knowledge*, C: 1. S: 131 Aralık, 2018, 19-36, 33.

⁸⁵⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, “Horâsân”, md. (Beyrut, nşr. Dâr Sâdır, 2. Baskı1995), 2/350.

⁸⁵⁶ Tâbiûndan olup kaynaklarımızda Merv'de yaşadıkları belirtilen ve sayıları yirmi beşe varan ismine ulaşmış sahâbeler için bkz. Mesut Can, “Merv'de İslâmî İlimlerin Doğuşu (Hicrî İlk İki Asır)”, *Mütefekkir*, C: 3, S: 6, Aralık-2016, 399-425.

⁸⁵⁷ İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, tec. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2004), 325; İbn Abdilmün'im es-Sinhâcî, *er-Ravdü'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*, thk. İhsân Abbâs, (Beyrut, 2. Baskı, 1980), 533; Osmân Çetin, “Horasân”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları,) 18/234-24

⁸⁵⁸ Mehmed Hakan Alşan, *Horasân Erenleri, (Melametiler, Ahiler, Bacılar, Gaziler, Abdallar)*, (İstanbul: Kurtuba Yayınları, 2. Baskı 2012), 51; Yunus Arifoğlu, “VIII. Yüzyıl ile XI. Yüzyıllar Arasında Horasân'ın Dinî ve Sosyal Yapısı”, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 61.

⁸⁵⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/182 vd; Halife b. Hayyât, *Tabakâtü Halîfe b. Hayyât*, thk. Süheyl Zekkâr, (Beyrut, 1993), 184; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, (Haydarâbâd, 1360/1941), 2/141; Zehebî, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ*, 2/469-471; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, (Beyrut, 1415/1994), 1/370

⁸⁶⁰ Askalânî, *el-İsâbe*, 1/254; biyografi no: 231.

Hakem b. 'Amr el-Ğifârî (el-Akra') (ö.50/670)⁸⁶¹, Kusem b. 'Abbâs el-Hâşimî (ö.57/676)⁸⁶², Suffe ehlerinden Ebû Berze el-Eslemî (Nadle b. 'Ubeyd el-Eslemî) (ö.65/685?)⁸⁶³, 'Abdurrahmân b. Ebzâ el-Huzâî (ö.70/689), 'Abdullâh b. Hâzım es-Sulemî (ö.71/690 veya 87/705), 'Abdurrahmân b. Ya'mer ed-Duilî (ö.90/708)⁸⁶⁴, Farkad es-Sebahî (ö.132/749), 'Âmir b. Suleym el-Eslemî (ö.405/1014), 'Atıyye b. 'Amr el-Ğifârî (ö.?)⁸⁶⁵, 'Affân b. Habîb (ö.?)⁸⁶⁶, Ca'd b. Hubeyre (ö.?), Ebû Zeyd 'Amr b. 'Ahtab el-Ensârî (ö.?), Esved b. Hâzım (ö.?), Evs b. Sa'lebe et-Temîmî (ö.?) Horasân'a yerleşenler, tabaka şeklinde sahâbe, tabiîn ve tebe-i tabiînden 56 fâkih ve muhâddisin adıyla, biyografilerini verir.⁸⁶⁷

el-Buhârî (ö.256/870) *et-Târihü'l-Kebîr* adlı eserine göre Horasân'a yapılmış bir askerî seferde 300 sahâbe olduğunu yer alır.⁸⁶⁸ Meşhûr muhâddisler ve eserleri bölgesel değerlendirildiğinde "Horasân ve Mâverâü'n-nehir Bölgesi"⁸⁶⁹ ön basamakta olması dikkate şayandır. Kronolojik olarak birkaç isme bakarsak: Sa'id b. Mansûr (ö.227/842), ed-Dârimî (ö.255/869), Buhârî (ö.256/870), Müslim (ö.261/875), Ebû Dâvûd (ö.275/888), et-Tirmizî (ö.279/892), muhaddisler adlarına nisbet edilsede genellikle Belh, Buhârâ, Herât, Merv, Nîşâbûr, Semerkand, Sicistan, Tirmiz ilim-kültür merkezlerinde yetişmişlerdir.⁸⁷⁰ İlk muhâddislerin sûfî olarak nitelendirilmesi

⁸⁶¹ İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk: Âdil b. Yûsuf el-Azâzî, 7 Cilt, (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1998), 2/708; İbnü'l-Esîr *el-Kâmil fi't-târîh*, thk: Ömer Abdüsselâm Tedmürî, (Beyrut, 1997), 3/53-4 ve 66-7; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/51 ve 255; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 1. Baskı, (Haydarabad, 1973), 3/84; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/474-477; Recep Uslu, "Hicrî I-II. Yüzyıllarda Horasân Tarihi", (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997), 167; Halilulla Jumabayev, "Hadîste Merv Ekolü (İlk Üç Asır)", (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004), 53-54.

⁸⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/260; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 4/373; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/440-442; Safedî, Ebu's-Safâ (Ebû Saîd), *el-Vafî bi'l-vefeyât*, thk: Ahmed el-Arnâud ve Türkî Mustafâ, (Beyrut, 1420/2000), 24/150; Uslu, *Horasân Tarihi*, 167-8.

⁸⁶³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk: Muhammed Abdülkadir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1990), 4/223 vd; Askalânî, *el-İsâbe*, 6/341-342; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaud ve dg. 3. Baskı, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1985), 3/40 vd; Uslu, *Horasân Tarihi*, 167; Jumabayev, *Hadîste Merv Ekolü*, 56

⁸⁶⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/365-7; Şulul, "Horasân ve Mâverâunnehir'le Münasebeti Bulunan Sahâbiler", 139-169

⁸⁶⁵ Ebû Nasr Kelâbâzî, *el-Hidâye ve'l-İrşâd fi Ma'rifeti Ehli's-Sika ve's-Sedâd ellezîne Ahrece lehüm el-Buhârî fi Câmi'ih*, *Abdullâh el-Leys*, nşr. (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407, 1. Baskı), 1/196; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, 3/543, biyografi no: 3688; Askalânî, *el-İsâbe*, 4/422; biyografi no: 5591.

⁸⁶⁶ Askalânî, *el-İsâbe*, 4/425; biyografi no: 5599.

⁸⁶⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/368-379

⁸⁶⁸ Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, ed. Muhammed Abdülmuid Hân, (Hadarabâd/Dekkan: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye), 5/452, rivâyet no: 1470

⁸⁶⁹ Mâverâunnehir İslâm tarihçilerinin adı verdiği modern tarihçilerin Batı Türkistan bölgesi denilen Ceyhun Nehri (Amuderya/Oxus) izafeten "nehirin öte tarafında bulunan bölge" anlamına gelir.

⁸⁷⁰ Ali Yardım, *Ashâb Bilgisinin Kaynakları ve Tirmizî'nin "Tesmiyetü Ashâb'ın Nebî'si"*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, 1985), 247-347, 247

hadis-i şeriflerle amel etme düşüncesidir. Bu düşünce yine Peygamber gibi yaşayabilme gayretidir. Bu Suffe ehli yoluyla olmuştur.

İbnü'l-Fakîh (ö.289/903)⁸⁷¹, Rasûlullah'ın (sav) sahâbesinden dört sahâbînin Merv ve çevresi yerlerinde vefat ettiğini kayd eder: “Suffe Ashâbî'ndan Nadle b. 'Ubeyd el-Eslemî (ö.65/685?), Hakem b. 'Amr b. Mucedda' el-Ğifârî (ö.50/670), Kussem b. el-'Abbas b. Abdulmuttâlîb (ö.57/676) ve Bureyde b. el-Husayb b. 'Abdullâh el-Eslemî (ö.63/682) adlı sahâbîlerdir.⁸⁷² Hâkem b. 'Amr el-Ğifârî'nin kardeşi 'Atıyye b. 'Amr b. Mucedda' el-Ğifârî (ö.?)⁸⁷³; Kurayt b. Ebû Remse (ö.?)⁸⁷⁴ Muhtefir b. Evs b. Ziyâd b. Eslem b. Rebî'a b. Adıyy/Adî b. Sa'lebe b. Zueyb b. Sa'd el-Muzenî (ö.?)⁸⁷⁵ Ğâlib b. Fadâle el-Leysî (ö.?)⁸⁷⁶ ve Rebî' b. Ziyâd b. er-Rebî' el-Hârisî (ö.?)⁸⁷⁷ gibi Merv'de hicrî ilk iki asırda dinî ilimlerin teşekkülünde etkin sahâbelerdir.”⁸⁷⁸

Yâkût el-Hamevî (ö.626/1229), *Mu'cemu'l-buldân'da* Merv'i fethinden sonra Fudayl b. 'Iyâd'ın (ö.187/802) bağlı olduğu Benî Temîm Kabilesi gelmiş ve İslâmiyet ile yoğrulmasını sağlar.⁸⁷⁹ O vakitlerde Merv, bolluk, bereket ve rahatlık üst düzeyde bir Horasân'ın beldesidir. Fudayl burayı şöyle anlatır: “Ben on bin cevizin bir dirheme satıldığını gördüm” demesi ürünlerinin fazlalığına, bolluğuna ve rahata işaret etmesi gıda gibi ilmi manada da bereketli bir bölgedir. Suffe Ashâbî'ndan Ebû Zerr el-Ğifârî (ö.32/653), Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö.42/662-3), Ebû Hureyre (ö.58/678), 'Abdullâh b. 'Abbâs (ö.68/687-8), 'Abdullâh b. Ömer (ö.73/693) ve Hz. 'Âişe'nin (ö.58/678) talebesi İbn Ya'mer (ö.89/708),⁸⁸⁰ ilk dini ilim faaliyetlerini burada başlatmıştır.⁸⁸¹

Horasân tasavvufunu bereketlendiren halkına el-Makdisî (ö.390/1000) ve el-Yâkûtî (ö.626/1229) gibi İslâm coğrafyacıları “Horasânlıların mütenasip vücuda sahip, zeki, çalışkan, güzel ahlâk sahibi, cömert, cesur, hak ve adalet peşinde koşan, terbiyeli,

⁸⁷¹ İbnü'l-Fakîh, *el-Buldân*, thk: Yûsuf el-Hâdî, (Beyrut, 1996), 615.

⁸⁷² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1995), 5/115.

⁸⁷³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 4/44; Askalânî, *el-İsâbe*, 4/422

⁸⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 4/383; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 3/348; Askalânî, *el-İsâbe*, 5/392

⁸⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 5/63.

⁸⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/55; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 4/321; Askalânî, *el-İsâbe*, 5/244

⁸⁷⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/ 203; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/225; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, 3/268; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/255.

⁸⁷⁸ Mesut Can, “Merv'de İslâmî İlimlerin Doğuşu (Hicrî İlk İki Asır)”, *Mütefekkir (Aksaray Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi)*, C: 3, S: 6, Aralık, 2016, 399-425, 402

⁸⁷⁹ Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 5 Cilt (Beyrut: Dâru sadr, 1397/1993), 5/12 Sülemî, *Tabakâtü's-Süfîyye*, 23; İbn 'Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, 48/38111.

⁸⁸⁰ Celal Kırca, “İbn Ya'mer”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/447-8

⁸⁸¹ Osman Gazi Özgüdenli, “Merv”, *DİA*, (TDV Yayınları, 2004), 29/221-3.

nazik ve en önemlisi de din ile ilme düşkün, sanat ve estetik değerlere sahip olan”⁸⁸² bu coğrafyanın halkının yetiştirdiği kronolojik olarak ilk sûfiler şunlardır:

1. Bâyezîd-i el-Bistâmî (ö.234/848?),
2. Ahmed b. Hadraveyh el-Belhî (ö.240/854),
3. Ebû Turâb en-Nahşebî (ö.245/859),
4. Ebû Hafs el-Haddâd (ö.260/874),
5. Sehl b. ‘Abdullâh et-Tusterî (ö.283/896),
6. Mumşâd ed-Dîneverî (ö.299/911),
7. Yûsuf b. Hüseyin er-Râzî (ö.304/916),
8. Ali b. Sehl el-İsfahânî (ö.307/919),
9. Muhammed b. Fazl el-Belhî (ö.319/931),
10. Ebû Bekir b. Tâhir el-Ebherî (ö.330/941),
11. İbn Yezdânyâr (ö.334/945).
12. Ebû ‘Abdullâh es-Siczî (ö.3./9. yy),
13. Ali b. Muhammed er-Râzî (ö.?),
14. Ebû Muhammed Hasan b. Muhammed er-Rûhânî (ö.?),
15. ‘Abbâs b. Fazl ed-Dîneverî (ö.?).

16. Hoca Ahmed el-Yesevî (ö.562/1166)⁸⁸³ sayılan bu isimlerin Suffe ehlinin silsilesinin devamlarıdır.

Irak ve Basra’dan bölgeye gelen sahâbe (Suffe Ashâbı dâhil), tabiîn ve ehl-i beyt âlimlerinin Kur’ân, Sünnet çizgisinde, zengin bilgi, düşünce ile buraları hikmet muhîti yapmışlardır. Horasânlılar elde ettikleri birikimle şüttarî ekollerini bina ettiler. Horasân Ekolü’ne mensubiyetin ölçüsü, zulmün karşısında vakarlı duruşu, sema’ adabı ile hângâh ile ilgili âdâb, san’at rûhunu sûfileştiren bir estetik anlayışta olan fütüvvet ağırlıklı bir ahlâk hâkimdir.⁸⁸⁴ Horasân Ekolü, tevekkülû: “Allâhu Teâlâ’nın (cc) vaadine karşı nefsin tam bir itmi’nan içinde olman”⁸⁸⁵ biçiminde algılar.

el-Hucvîrî (ö.465/1072?), burasının tasavvufun teşekkülündeki yerini şöyle açıklar: “Horasân’daki mutasavvıfların hepsini saymam zor olacak. Ben sadece Horasân’da üç yüz şahıs gördüm, bunlardan her birinin bir meşrebi vardı, onlardan bir

⁸⁸² Makdisî, *Ahsenu’t-tekâsim*, 298, 301, 336; Yâkût, *Mu’cemu’l-Buldân*, 2/353-4; Çetin, “Horasân”, 18/35

⁸⁸³ Çetin, “Horasân”, 18/234-41

⁸⁸⁴ Altunkaya, *Sûf Hareketi Tarihi*, 134.

⁸⁸⁵ Adıguzel, “Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal ve Tarihsel Parametreler Bağlamında Zühd Dönemi”, 55

tanisinin bulunması dahi dünyaya kâfi gelir. Bunun sebebi, muhabbet güneşinin ve tasavvuf ikbalinin Horasân tarihinde bulunmasıdır. Bugün Hakk'ın ikbal gölgesi Horasân'dadır."⁸⁸⁶

Tabîbzâde Mehmed Şükrî Efendi'nin (ö.? Cumhuriyet devri başları) *Silsilenâme-i Aliyye-i Sûfiyye*'sinde, Horasânlı Bâyezîd-i el-Bistâmî'ye (ö.234/848?) uzanan bir silsile 'Aşkiyye tarikâtıdır. Bu silsilesi de Hâce Ebû Yezîd el-Aşkî (ö.?) üzerinden, Bâyezîd-i el-Bistâmî'ye, onun üzerinden de Hz. Osmân'a (ö.35/656) ulaşmaktadır. Bu tarikâta dair bazı senetler ise bu tarikâtı Hz. Ali'ye (ö.40/661) ve Hz. Ömer'e (ö.23/644) de ulaştırmaktadır.⁸⁸⁷ Suffe mekanın müdavimlerinden olmaları hasebiyle bu bilgi önemlidir.

Robert Charles Zaehner (1913-1974), Arthur John Arberry (1905-1969), Bâyezîd-i el-Bistâmî (ö.234/848?) üzerindeki Hint etkisine özellikle değinen şarkiyatçılardan olup⁸⁸⁸ Ebû Ali es-Sindî (ö.?) ile sohbet ettiği, tevhid ve hakâyik ilmini öğrettiğini belirtirler.⁸⁸⁹ Horasân'da Sind adında bir köy bulunmasıyla ilişkili olarak aslen Sindli olmadığı halde bu bölgede yaşadığı için Sindî lakabını alan Arap âlimler vardır.⁸⁹⁰ Muhaddis Nâsîh b. 'Abdurrahmân (ö.?), Ebû Ma'sher es-Sindî el-Medenî (ö.170/787, bilinen adıyla Suffe ashâbından Saîd b. Müseyyeb el-Medenî (ö.94/713) gibi⁸⁹¹ pek çok meşhûr insanın ismini verir.

Tasavvuf kaynaklarında Maverâü'n-nehir genellikle Horasân sınırları dışında kabul edilir.⁸⁹² Horasân, "Mâverâünnehir" veya "Türkistân" diye bilinen bölgeler, İslâm tarihinin her zaman her ilim dalında meşhûr denilen ulemalarıyla verimli ve bereketli yerdir. Anadolu'nun İslâmlaşması ve Türkleşmesi olayına buralardan gelmiş buralara hizmet eden sûfilerin gayretleriyle olmuştur. Horasân asıllı ilk zâhidler Anadolu gibi Basra ve Bağdat Bölgesi'nin tasavvufî akımlarını etkilenmişlerdir. Horasân'ın ilk zâhidlerinde Basra Mektebi'nin ibadet, zühd, fakr Allahu Teâlâ (cc)

⁸⁸⁶ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 391.

⁸⁸⁷ Muhiddin Usta, "Tabîbzâde Mehmed Şükrî Efendi ve Silsilenâme-i Sûfiyye İsimli Eseri", (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2006), 189–90; Demir, *Bâyezîd-i Bistâmî ve Tasavvuf Anlayışı*, 24

⁸⁸⁸ Abdur Rabb, "Abu Yazid al-Bistami His Life and Doctrines", 299–305, akt: Hasan Basri Demir, *Bâyezîd-i Bistâmî ve Tasavvuf Anlayışı*, (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 27

⁸⁸⁹ Camî, *Evliya Menkıbeleri: Nefhatü'l-üns*, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011), 175

⁸⁹⁰ Süleyman Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2. Baskı, 2017), 262–63; Abdur Rabb, "Abu Yazid al-Bistami His Life and Doctrines", 337, akt: Demir, *Bâyezîd-i Bistâmî ve Tasavvuf Anlayışı*, 27

⁸⁹¹ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 263; Demir, *Bâyezîd-i Bistâmî ve Tasavvuf Anlayışı*, 30

⁸⁹² Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 277-280

korkusu gibi öne çıkan özelliklerine “tevekkül” e değişik bakışlarının oluşturduğu fikirleriyle farklılarını göstermişlerdir. Horasân Mektebi zâhidlerinin tevekküle dayalı bu zühd anlayışı, gelecekte tasavvuf adına yeni ve yayılacak “melâmet” ve “fütüvvet” anlayışlarının temelini atmışlardır.⁸⁹³

“Aşk ve cezbe yolu” esasen Horasân ve İran kökenli tasavvuf anlayışı olduğundan “Horasân Ekolü” olarak da isimlendirilmektedir.⁸⁹⁴

Suffelilerin öğrencisi Hasan-ı el-Basrî'nin (ö.110/728) bir soruya cevabı: “Allahu Teâlâ'ya (cc) yemin olsun ki biz şimdiye kadar) ne yalan söyledik, ne de yalanlandık. Horasân'a savaşa gittiğimizde bizimle beraber Rasûlullâh'ın (sav) ashâbından üç yüz kişi vardı.”⁸⁹⁵

Ebû Mansûr (ö.421/1030), tevekkül için bazı mücâhede yöntemler vardır bunlar “çöllerde ve saharalarda yalnız dolaşmak, açlığa sabretmek, nefisle mücâhede ve Hakk'ın iradesine teslim olmak” gibi bazı pratiklerdir.⁸⁹⁶ Ebû Mansûr'a göre “tevekkül” tasavvufun ayırt edici özelliğidir. Sûfîler, tevekkül konusunda insanlar arasında en ehil kimselerdir.⁸⁹⁷ Sûfîler bu şekilde yaygınlaşan yeni yaşam tarzına karşı Hz. Peygamber'in (sav) yaşantısına dikkat çekerek tepkilerini şehirden uzaklaşıp inzivâyâ çekilerek göstermişlerdir. Bireysel bir hareket olarak yaygınlaşan bu zühd eğilimleri zamanla grupların tavrına dönüşmüştür. Bu gruplar içerisinde bazı aşırı zühd eğilimleri baş göstermiştir. Şakîk-i el-Belhî (ö.194/810) bu konuda örnek verilebilecek bir isimdir. Şakîk ve diğer bazı zâhidler ticareti ve kesbi Allahu Teâlâ'nın (cc) rızık vaadiyle çeliştiği için tevekküle aykırı görmüşlerdir.⁸⁹⁸

Şakîk-i el-Belhî, tevekkülün ne olduğu, içeriği, nedenlerini, hikmetlerini, tevekküle vasıl yollarını ele alarak müridin sülûküne etkisini merak eden ilk zâhidir. Horasân'da tasavvufî hallere değinen ilk sûfî olarak tasavvufî bir içeriye sahip fütüvvetin oluşmasına önemli yardımları vardır.⁸⁹⁹ Şakîk-ı el-Belhî (ö.194/810), şeyhi

⁸⁹³ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* 108; Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, 81

⁸⁹⁴ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 91-92; Öztürk, *Velilik ve Delilik Arasında; İbnu's- Serrâc'ın Gözünden Muvelleh Dervişler*, 64-65.

⁸⁹⁵ Buhârî, *et-Tarîhu'l-Kebîr*, 5/452, Hasan Basrî'nin hadîslerinde sened zikretmemesinin dayanağı: O rivâyet ettiği hadîsleri, karşılaştığı ve sohbet ettiği, takvâ ve doğruluk örneği olan ve hem de hiç yalan söylemeyen bir sahâbîden almıştır. Dolayısıyla onları rivâyetinde belirtmemesi rivâyetin önemini azaltmaz. Ekrem Ziyâ Umerî, *Hadis Tarihi*, 73

⁸⁹⁶ Ebû Mansûr, *Edebü'l-mülûk*, 37; Ek (p. 114).

⁸⁹⁷ Ebû Mansûr, *Edebü'l-mülûk*, 36; Ek (p. 110).

⁸⁹⁸ Başer, *Şeriat ve Hakikat*, 72-73

⁸⁹⁹ Ali Bolat, “Şakîk-i Belhî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/305-6

İbrâhîm b. Edhem (ö.161/778?), hocası Ebû Hanîfe (ö.150/767), müridi Hâtim el-Esâm (ö.237/851) olduğu bilinir. Ahmed b. Harb (ö.234/848), Yahyâ b. Mu'âz er-Râzi (ö.258/872), tabîinden seksenden fazla hocadan ders alan Süfyân b. 'Uyeyne (ö.198/814) sohbetlerinde bulunup ilim öğrenerek olgunlaştı. Horasân/Belh, zühdün öncülüğünü yapmış mekteblere aittir. İbrâhîm b. Edhem (ö.161/778) temsilcilerindendir.⁹⁰⁰ Hocalarından Muhammed b. Ziyâd el-Cumehî'dir (ö.?). O da Suffe ehlinde Ebû Hureyre'nin (ö.58/678) arkadaşısıdır.

İbrâhîm en-Nehaî'de (ö.161/778?) Ashâb-ı Suffe'den Ebû Hureyre (ö.58/678), Nu'mân b. Beşir (ö.64/684), Suffeli 'Abdullâh b. 'Amr (ö.65/684-5), 'Abdullâh b. 'Abbâs (ö.68/687-8.), Suffeli 'Abdullâh b. Ömer (ö.73/693), Suffeli Câbir b. 'Abdullâh (ö.78/697) gibi Kûfe'ye yerleşmemiş Suffeli ashâbtan da ilim almıştır. İbn Sa'd (ö.230/844) en-Nehaî'ye mezkûr sahâbîlerden rivâyet edenler başlığı altında yer vermiştir.⁹⁰¹

2.3. Tasavvuf Düşüncesi'nin Ortaya Çıkış Süreci ve Ashâb-ı Suffe'nin Etkisi

“Tasavvuf” teriminin hangi fiil kökünden geldiği İslâm âlimlerinin görüşleri, kelime kökeni olarak da mana ve öz olarak da onun tamamen İslâmî kaynaklı olduğunu ortaya koymaktadır. Oryantalistlerin de nihai kanaatleri bu şekildedir.⁹⁰²

Reynold Alleyne Nicholson (1868-1945), 1906 yılında tasavvufun Yeni Eflatunculuktan ve Gnostik kültürden doğduğunu ifade etmiştir. Fakat 1921'de yazdığı bir makalede bu görüşünden döndüğünü bizzat kendisi ifade etmiştir. Tasavvufun

⁹⁰⁰ Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 115

⁹⁰¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/270 vd.

⁹⁰² Arthur John Arberry, *An Introduction to History of Sufism*, (Oxford 1942). Tasavvuf ve mistisizm arasındaki farklar için bkz. Mustafa Tahralı, “Fransız Müslüman Abdülvahid Yahya (Rene Guenon)'un Eserlerinde Tasavvuf ve Mistisizm Farkı”, *KAM*, S:4, 1981, 28-36; Filiz Şahin, “Mistisizm ile Tasavvuf Arasındaki Temel Farklar”, *Diyanet Dergisi*, S:1, Ocak-Şubat-Mart, 1994, 103-124; Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 11-14; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 11-17; Peyami Safa, *Mistisizm*, (İstanbul: Babiâli Yayıncılık 1961), 80-82. bkz. Câvit Sunar, *Mistisizmin Ana Hatları*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1966); Henri Sraure, *Mistisizm, Gizemcilik, Tasavvuf*, çev. Nihal Önal, (İstanbul: Varik Yayınları, 1967); Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, (Ankara, 1990), 175. bkz. Cavit Sunar, *Mistisizm Nedir*, (İstanbul, 1979); Tasavvuf kavramı şu eserlerden karşılaştırmalı olarak incelenebilir: Serrâc, *Lüma'*, 14-27; Kuşeyrî, *Risâle*, 279-283; Kelâbâzî, *Taarrûf*, 89-92; Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, 111-124.

yabancı kültürlerden doğduğu görüşünü düzeltmiş ve zühd ve tasavvuf olgusunun İslâmîliğine işaret eder.⁹⁰³

Louis Massignon'a (ö.1883-1962) göre Kur'ân-ı Kerîm, sûfî terimlerin ana kaynağıdır. Tasavvufun bizzat İslâm'ın içinde doğduğuna veya en azından ilk üç asırda doğduğuna işaret eder.⁹⁰⁴

Hz. Cibril hadîs-i şerifiyle başlayan ihsân ve takvâ (sahâbe) döneminden sonra ki "zühd dönemi", Asr-ı saâdetle başlayıp, tabiîn ((en önce Ebû Zeyd Ma'mer b. Zeyd (ö.30/651), en son olarak Halef b. Halife (ö.180/796) yaklaşık 170 yıllık bir zamanı kapsayan) dönemi⁹⁰⁵ ve tebe-i tabiîn dönemini yani en son sahâbenin vefatından (h.110) başlayan ve hicrî 220'e kadar devam eden zaman⁹⁰⁶ kesitini içine alan ve tasavvufun çıkışına kadar ki dönemdir.⁹⁰⁷

es-Sulemî'nin (ö.412/1021) *Tabakât*'ında ele aldığı en eski sûfînin İbrâhîm b. Edhem (ö.161/777), en son sûfîlerden biri Ebû Osmân Mağribî (ö.373/983) oluşu müteahhirin kabul edilen 2/8 ile 4/10 yy. arasında yaşayanlar zühd dönemi veya tasavvuf teşekkül süreci olarak tanımlanmış olduğu görülmektedir.⁹⁰⁸

Bazı oryantalistler ise "İslâmsız tasavvuf olmayacağı" görüşündedirler.⁹⁰⁹ Mutasavvıfların içinde bulunduğu ortam ve ruhî hallere göre tasavvufun ne olduğu hakkında iki binden fazla tanım yapılmıştır.⁹¹⁰

Ferîdüddîn Attâr'ın (ö.618/1221) verdiği bilgiye göre, ilk sûfîlerin menkıbelerini toplayıp yazması ve rivâyetleriyle tanınan mutasavvıf Ca'fer el-Huldî el-Havvâs (ö.348/959) rüyasında "Hz. Peygamber'i (sav) gördüğünde, Tasavvuf nedir?"

⁹⁰³ Nicholson, *fi't-Tasavufi l-İslami*, çev. Ebû Alâ Afîfî, *Tasavvuf, İslâm'da Manevî Hayat*, önsöz, 4

⁹⁰⁴ Arberry, *An Introduction to History of Sufism*, 48

⁹⁰⁵ Fatih Çiçek, *Sahabe-Tabiîn-Tebe-i Tabiîn Dönemlerinde Sünnet Anlayışı ve Gelişimi*, (Çankırı: Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 5

⁹⁰⁶ Çiçek, *Sahabe-Tabiîn-Tebe-i Tabiîn Dönemlerinde Sünnet Anlayışı ve Gelişimi*, 7

⁹⁰⁷ Bk. Ek. 2; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikâtlar*, 81.

⁹⁰⁸ Şimşek, *Tasavvuf Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*, Zafer Erginli, 17. Soru. <https://books.google.com.tr/books?id=rBc0EAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=tasavvuf+konusunda+bilinmesi+gerekken+88+SORU+pdf&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwiBpOb3i934AhUyQfEDHbBgAwwQ6wF6BAgJEA#v=onepage&q&f=true> 25.06.2022

⁹⁰⁹ William Stoddart, *The Mystical doctrines and methods company*, 1983, 19; Vahit Göktaş, *Kelâbâzî (ö.380/990) ve Tasavvuf Anlayışı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 83

⁹¹⁰ Cavit Sunar, *Tasavvuf Tarihi*, (Ankara 1975), 164. Sadece Nicholson bile seksen kadar tanımı kronolojik bir şekilde ortaya koymuştur. Bkz. Ethem Cebecioğlu, "Prof. Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tanımları", (Ankara: *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987), 29.

diye sormuş, Hz. Peygamber (sav) soruya, iddiaları terk ve gönüldeki mânaları gizli tutmaktır.” şeklinde cevap vermiştir.⁹¹¹

es-Serrâc da (ö.378/988), tasavvufun dört esasına dikkat çeker bunlar; “Yüce Allahu Teâlâ’nın (cc) kitabına uymak, Rasûl’üne (sav) bağlanmak, sahâbe ve tabiûnun ahlâkıyla ahlâklanmak, Allahu Teâlâ’nın (cc) sâlih kullarının edebi ile edeplenmek.”⁹¹²

Tasavvuf da tıpkı diğer ilimler gibi bir dînî ilimdir. Bununla ilgili Hz. Cibrîl hadîs-i şerifini delil getirerek tasavvufun dinin ihsân yönüyle ilgilenen ilim olduğunu belirtir.⁹¹³ Âlimler, zâhidler, hadîsçiler de birbirinden çok farklı kimseler değildi.⁹¹⁴ Tasavvuf, hiçbir şekilde, dinî ilimlerden ayrı ve bağımsız değildir. Bilakis, dinin içinden çıkan manevî ve derunî meseleler üzerinde odaklaşan bir temayülün genel adıdır.⁹¹⁵ İnsan terbiyesi üzerinde önemle duran, İslâm’ın ihsân boyutunu merkeze alan manevî bir eğitim kurumudur.⁹¹⁶ Bir hayat şekli olarak İslâm ahlâkının yaşanma tecrübesidir.⁹¹⁷ “İslâm’da sonradan ortaya çıkan şer’î ilimlerden”⁹¹⁸dir.

Sahâbe kuşağının ibadet, zühd, zikir, sohbet uygulamaları Hicrî 2. yy’a kadar tasavvufun fiilen yaşandığı zühd ve takvâ dönemini oluşturur. Hicrî 2. yy-6.yy arasında fiili yaşantının sistemleşerek, Tasavvuf tedvin dönemini oluşturur. Hicrî 6. yy’dan itibaren bu fiili yaşantı,⁹¹⁹ olgunlaşarak gelişen zühd hareketi M. 815 tarihlerinden itibaren tasavvuf akımları doğurmuştur.⁹²⁰ Montgomery Watt (1909-2006), 950 yılına kadar ki dönemi, İslâm düşüncesinin teşekkül devri olarak adlandırmaktadır.⁹²¹

Tasavvuf dönemi, genellikle 200/815 yılında vefat eden Ma’rûf-i el-Kerhî (ö.200/815) ile başlatılır ve ‘Abdu’l-kadir el-Geylânî (ö.561/1166) ve Ahmed Yesevî

⁹¹¹ Mustafa Kara, “Ca’fer el-Huldî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/551

⁹¹² Serrâc, *Luma*, 21.

⁹¹³ Serrâc, *el-Luma*, 10-11.

⁹¹⁴ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 1992, 79.

⁹¹⁵ Tasavvufî bilginin doğruluk ölçütü ‘iki şahit, yani Kur’ân ve hâdise uygunluk’ ölçütüdür. Şer’at ve hakikat ilişkisi hakkında Kuşeyrî, *er-Risâle*, 216; Demirli, “Zahirî” İlimlerin Otoritesi Karşısında Tasavvuf’un Meşruiyet Arayışı”, 221

⁹¹⁶ Dilaver Selvi, “Fütüvvet ve Ahilik Teşkilatlarının Ahlaki İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 2/1, 2016, 1.

⁹¹⁷ Mehmet Necmeddin Bardakçı, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, 17, akt: Adıgüzel, “Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal ve Tarihsel Parametreler Bağlamında Zühd Dönem”, 61

⁹¹⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, tec. Süleyman Uludağ, (İstanbul, 1988), 2/1113; Himmet Konur, “Tasavvuf Terminolojisinin Teşekkül Süreci”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, S. 2, 2006, 19/313-317, ISSN 1300-0373, TEK-DAV.

⁹¹⁹ Mustafa Altunkaya, *Bir Başka Açından Sûf Hareketi Tarihi*, 2. Baskı, 2017

⁹²⁰ Celaleddin Vatandaş, *Vahiyden Kültüre*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2009), 165-229.

⁹²¹ Bk. Ek. 2; William Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, tec. Ethem Ruhi Fıçlalı, (Ankara, 1981).

'ye (ö.561/1166) kadardır. Bu devre sûfî hareket dönemlerinin en canlısı, en hareketlisidir. Tasavvuf ilmen şekillenmiş ilk ve temel eserleri kaleme alınmış ve kavramları tespit edilmiş, zâhir âlimleri ile en şiddetli münakaşalar yapılmış, ilk tasavvuf şehidi verilmiş ve nihayet tasavvuf, ehl-i sünnet inancı ile mezcedilerek toplumun her kesimine, İslâm âleminin geneline bu zamanda yayılmıştır.⁹²²

Tasavvufun ilim halinde gelinceye kadar ki bu sürecin arka planı ve olaylar silsilesine bakmak gerekir. Rasûl-u Ekrem'in (sav) vefatından sonraki İslâm toplumunun iç sorunlarını yönetim, siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini bilmek ve bunların sonucunda İslâm ilimlerinin temellerinden biri olan tasavvuf hareketinin doğuşundaki farklı düşünüş ve anlayışların tarihsel arka planını bilerek ele almak lazımdır.⁹²³

Sûfinin mensubu bulunduğu coğrafya, sosyo-kültürel ortam, ekonomik durum, manevî hali tanımı yapmada etkili olup bu ayrıca ilim olma ve gelişim sürecini de etkilediği bilinir. Tasavvuf, kul-Allah (cc) ilişkisini yaratılışın aslî konusu sayan Müslümânlardan belli bir kısmın Allahu Teâla'nın (cc) rızâsı için dinin ana kaynaklarına, kalbî bilgiyle ürettikleri her türden fikir ve pratiği ifade eden genel bir terimdir.⁹²⁴

Tasavvufun seyrini etkileyen iki ana etken vardır: Birincisi, tasavvuf dışındaki ilimlerin teşekküllerini önemli ölçüde tamamladıkları hareketli ve zengin bir ilmî ortam. İkincisi, Emevî ve Abbâsî Devletleri'nin ilerleme politikalarının etkisiyle devlet sınırlarının genişlemesine bağlı olarak toplumun refah seviyesinin yükseldiği ve bireysel zenginliklerin arttığı, farklı din ve geleneklerle kaynaşmanın yaşandığı şehirlerin kurulmasına bağlı olarak gelişen kültürel-ilmî zenginlik. Bu doğrultuda zühdden kaynaklanan ilk tepkiler, oluşan bu yeni yapılara idarî alanlarda, zenginleşmede ve entelektüel ilgilerde oluşmuştur.⁹²⁵

---

⁹²² Bk. Ek. 2; Gürer, *Abdülkadir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 39-40

⁹²³ Jolaman Bulan, "Budizm'de ve İslâm Tasavvufunda Zühd", (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017); Mustafa Yıldırım, "İlk Dönem Zahidleri ve Zühd Anlayışları (Sahabe Dönemi, Hicrî I. ve II. Asır)"; Ali Özcan, "Hicrî 1. Asırda Zühd Hareketini Doğuran Amiller", (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2000); Bahattin Bayram, "Rasûlullah'tan (sav) İtibaren Hicrî 3. Yüzyıla Kadar Yaşayan Bazı Zahitleri Zühd Anlayışı", (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996); Adıgüzel, *Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal Ve Tarihsel Parametreler Bağlamında Zühd Dönem*, 1, 5

⁹²⁴ Salih Çift, "İslâm Düşüncesinin Kurucu Unsuru: Birleşen ve Ayrışan Yönleriyle Tasavvufun Usûl-i Fıkıh, Kelâm ve İslâm Felsefesi ile Olan İlişkisi", (İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl-VI, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, Kasım-2015), (İstanbul, 2016), 411-454.

⁹²⁵ Başer, *Şeriat ve Hakikat*, 65

Başta el-Muhâsibî (ö.243/857) olmak üzere es-Serrâc (ö.378/988) ve el-Kelâbâzî (ö.380/990) gibi sûfî müelliflerin tasavvufun teşekkülüne etki eden amillere dair şu iki hususa dikkat çektikleri söylenebilir: Birincisi tasavvufun içerisindeki aşırı veya yanlış grupların zapturapt altına alınması, ikincisi ise fıkıh ve kelâm gibi bilimlerle olan ilişkinin tespit edilmesi. Bu istikamette başta es-Serrâc olmak üzere el-Kelâbâzî gibi sûfî yazarlar tasavvufun fıkıh ve kelâm ilimleri karşısındaki sınırlarını ortaya koymak için daha sistemli bir dil inşa etmeyi elzem görmüşlerdir. Bu ise tasavvufun mevzuunu, mesâilini ve mebâdîsini belirlemek demektir.⁹²⁶

İbn Haldûn (ö.808/1406) *Mukaddime*'sinde tasavvufun doğuş takvimini zühd tavrının sınırlar: “Zühd yolunun aslı ibâdet için itikâf yapmak, Allâhu Teâlâ'ya (cc) yönelmek, dünyanın, ziynet ve süsünden alâkayı kesmek, bütün cumhûrun üzerinde ittifak ettiği gibi; mal, lezzet ve mevkiden yüz çevirmektir (zühd). Bu sahâbe ve selefte olan genel bir tavidir.”⁹²⁷ O zamanda Müslümânlar, İslâm büyüklerini sahâbî veya tabiîn denilmiştir. Sahâbî, Hz. Peygamber'in (sav) sohbetinde bulunmuş; tabiîn ise, Hz. Peygamber'i (sav) görmemiş yalnız sahâbenin sohbetinde bulunmuş kimselerdi. Müslümânlar için en büyük üstünlük bununla ölçülürdü. Tabiîni takip edenler etba-ı tabiîn adını verdiler. Toplumda dini tavizsiz tabii olanlar zâhid (dünyaya meyli olmayan) ve abbâd (çokça ibadet eden) adı verildi. Müslümânlar içinde bi'datların çıkışından sonra, ibadetleri özenle uygulayan ve Allahu Teâlâ'yı (cc) zikretmekten gafil olmayan ümmetin seçkinlerine “*mutasavvıf*” adıyla anılmaya başladı ve hicrî 2. yüzyıldan sonra onlar için yaygın olarak kullanılan bir isme dönüştü.⁹²⁸

İnsan-ı kâmillerin en mükemmeli Hz. Peygamber'in (sav) yaşadığı dinî, kalbî, manevî hayatı rehnumasında Suffe Ashâbı'nın takibçileri olan mutasavvıflar tasavvufî düşüncenin şekillenmesinden itibaren kalb temizliği ve muhafazasına önem vermişlerdir. Kalp temizliğinin Hz. Peygamber'in (sav) sabit olan kesin ve açık bir sünnetidir. İlk dönemin mutasavvıflarından Bişr'i el-Hâfî (ö.227/842) sûfîyi tanımlarken “Allahu Teâlâ (cc) için kalbini temizleyen kişidir” der.⁹²⁹ Bişr'i kalbin temizlenmesinin (tasfiye-i kalb) mutasavvıfın diğerlerinden ayıran özelliği olarak

⁹²⁶ Başer, *Şeriat ve Hakikat*, 222

⁹²⁷ Semih Ceyhan, “İbn Haldûn'un Sûfilere ve Tasavvufa Bakışı: Umranda Tasavvuf İlmi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S:15, 2006, 51-82, 73

⁹²⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, 45

⁹²⁹ Ferideddin Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Erdem Yayınları, 2. Baskı, 1991), 172

teşekkül döneminde temiz kalpli ve ihlâslı Müslümânlar yetiştirmek zamanın tasavvufî anlayışı gösterir.⁹³⁰

Tasavvufî düşüncenin amelî boyutu denilen zühd, aslen mü'minin yaşam biçimidir. Zühd, dünyaya, kendine çağırın sesine, cazibeyle süslediği arzusuna, nefsin istekleriyle donattığı tadlarına; nefse her türlü tamahlarına dur diyebilmek için insanın çeşitli ruhî ve bedenî bazı yöntemlerle riyâzet ve mücâhedeler gibi nefsinin dizginlemesidir.⁹³¹

Zühd Dönemi, Asr-ı Saâdet'ten beri, tabiîn ve tebe-i tabiîn dönemini (H. 1. ve 2. yüzyılı içine alan) ve tasavvufun doğuşuna kadardır. Tasavvufun şekillenmesi 3./9. asır ile tarikâtların 6/12. asrın arasını kapsamaktadır. Bu dönemin zâhidleri, zâhidane hayatlarında Allahu Teâlâ'nın (cc) rızâsına ulaşır böylece cennete girme ve cehennem ateşinden azad olma amaçlarıdır. Cehennem korkusu ve cennete girme, Cemalullâh'ı görme ümidli ve korkuya dayalı anlayışın en önemli temsilcisi Ashâb-ı Suffe'nin ehlini gören ve ilim alan Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728)'dir.⁹³² Sünnet ve mâ'rifetin iki büyük ni'met olarak belirten el-Basrî, bunun ancak üçüncü ni'met olan zühde tamamlanacağını altını çizer.⁹³³ Mâ'rifet; Allahu Teâlâ(cc) ve O'nun (cc) sıfatları, fiilleri, isimleri ve tecellileri konusunda mânevî tecrübeyle doğrudan ulaşılan bilgi anlamında kullanılan tasavvuf terimini⁹³⁴ kullanmış olması tasavvuf ilmi yokken kullanması dikkata şayandır. Sünnet, mâ'rifet ve zühd bir ni'met olarak ele almış olan Suffelilerin öğrencisi Hasan-ı el-Basrî'nin tasavvuf öncesi bu tesbiti önemlidir. Altını çizerek okumak gerekir.

Bir gün Rasûlullâh (sav) Suffe'ye girdiğinde, Selmân-ı el-Fârisî'nin (ö.36/656?) bulunduğu zikir ve ibadet yapan topluluğu görmüş ve şöyle buyurmuştur: "Söylediklerinize devam edin. Üzerinize rahmet indiğini görmekteyim, size katılmayı da çok isterdim. Beraber olmak için nefsimi sabır tavsiye ettiğim kimseleri ümmetim arasında bulunduran Allahu Teâlâ'ya (cc) hamdolsun."⁹³⁵ Suffe'de kendini sırf ibadet ve zikre veren grubun başında Selmân ve Ebû Zerr (ö.32/653) gibi sahâbeleri

⁹³⁰ Halil İbrâhîm Şimşek, "Tasavvufta Kalbin Kirlenmesi ve Temizlenmesi Konusu", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015/2, C:14, S:28, 37

⁹³¹ Afîfî, *Tasavvuf: İslâm'da Manevî Hayat*, 63

⁹³² Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikâtlar*, 101-2

⁹³³ Mekkî, *Kûtu'l-Kulüb*, 1/369, 85

⁹³⁴ Süleyman Uludağ, "Mârifet", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/54-6

⁹³⁵ İsfahânî, *Hilye*, 1/342-343.

sayabiliriz. Sûfîler için ibadet ve zikre düşkünlükleri örnek olmakla kalmayıp Hicrî 3. asırdan itibaren oluşan tasavvuf hareketinin oluşumuna kaynaklık etmiştir.⁹³⁶

Lübnanlı ilim adamı dr. Refik el-'Acem, “tasavvuf ıstılahlarının oluşum sürecini dört dönemde incelemiştir: İlk devre, ıstılahların doğuş aşaması ki bu evrede henüz ıstılahların adı konulmamıştır. Sadece zühd, muhabbet, sülûk, mücahede gibi esaslar çevresinde şekillenen anlamlar içermiştir. Bu devir, hicrî 2. asırdan hicrî 3. asrın başlarına kadar devam eder.”⁹³⁷ İstılahların tarihi seyri ile önemli tespitlerde bulunmuştur.

Tasavvufun temelini şekillendiren Allah Rasûlü'nün (sav) ve ashâbının zühd kriterleri genelde kılık-kıyafet, barınma mekânı, yeme-içme gibi dünyevî ni'metlerine önem vermeyen, zikir ve nafilâ ile ibadetle meşgul olma, ibadet ve tefekkür için tenhalara giden, Allahu Teâlâ'ya (cc) karşı tevekkül ve teslimiyet halinde rûhânî ve manevî amellerle tevhid hakkında söz ve duyguları kapsar. Bu hayat şekli Hz. Peygamber'in (sav) yakındaki sahâbîler de derin izler bırakmıştır.⁹³⁸

Ashâb-ı Suffe meşhûrlarından 'Abdullâh b. Mes'ûd (32/652) kargaşa döneminde zühdün terk edilmesi karşısında “Dünyanın safveti gidip bulanıklığı kaldı. Artık her Müslümân için ölüm bir lütuftur.” demiştir.⁹³⁹ Onlar için bir nevi dinin ölmesi, sünnet-i seniye'nin ölmesi, insanlığın ölmesiydi.

Ashâb-ı Suffe'nin gözdesi Ebû Hureyre de (ö.58/677), “Nâs gitti, nasnâs kaldı” diyordu. Kendisine: “Nasnâs nedir?” diye sorulunca “insanlara benzeyen ama insan olmayan şeylerdir?” diye cevap vermiştir.⁹⁴⁰ Dünyevîleşmiş insanları bu tariflerle tanımlamıştır. Ona göre insan olamamaktır.

Ehl-i Suffe hasseten İslâm'ı tebliğ-irşâd için ihtiyaç olan yerlere gönderilmiştir. İslâmî ilimlerin gelişmesine Suffe ehlinin doğrudan etkisi bilinen bir gerçektir.⁹⁴¹ Suffe'den İbn Mes'ûd (ö.32/652), sahâbenin Allahu Teâlâ (cc) tarafından Hz. Peygamber'e (sav) yardımcı olarak seçildiğini ve onların güzel bulduklarının Allahu Teâlâ (cc) nezdinde de güzel olduğunu düşünmekte ve tâbînin önde gelenlerinden Katâde'ye (ö.117/735) söylediği şu ifadeleri sahâbeyi örnek almaya bir çağrıdır: “Sizden biriniz, birini örnek alacaksa, Rasûlullâh'ın (sav) ashâbını örnek alsın. Çünkü

⁹³⁶ Hâkim en-Nişâbü'rî, *el-Müstedrek*, 3816; Yılmaz, “Tasavvufî Açısından Ashâb-ı Suffa”, 9-31

⁹³⁷ Refik el-'Acem, *Mevsûatü Mustalahâtü't-Tasavvufi'l-İslâmî*, (Beyrut: Mektebetü Lübnân ve Nâşirün 1999), XV

⁹³⁸ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikâtlar*, a.mlf. “Tasavvufî Açısından Ashâb-ı Suffa”, 88.

⁹³⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-asâr*, (Beyrût, 1989), 8/158

⁹⁴⁰ Beyhâkî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 123.

⁹⁴¹ Baktır, “Suffe”, 37/470

onlar bu ümmetin kalpleri en temiz, en derin ilim sahibi ve en az külfetli, hidayet üzere kalmada en gayretli, hal ve tavırları en güzel olanlardı. Onlar, Allahu Teâlâ'nın (cc) Peygamber'ine (sav) arkadaş ve dini ayakta tutmak için seçtiği topluluk idi. Onların üstünlüğünü kabul ediniz ve onların yolundan gidiniz. Çünkü onlar doğru yol üzere idiler.”⁹⁴²

H. 3./M. 9. yüzyıldan başında tasavvuf ilmen sistemleşme sürecine girdi. Tasavvufun yeni oluşumu, sistemleşmesinde yer alan, katkısı olan ve sürdüren öncü mutasavvıfların arasında; Bâyezîd-i el-Bestâmî (ö.234/848?), “Üstâdü's-sûfiyye” unvanıyla tanınan ilk devir sûfilerinden ‘Amr b. Osmân el-Mekkî (ö.297/910)⁹⁴³ ve onun talebesi Hallâc-ı el-Mansûr (ö.309/922)⁹⁴⁴, Hâkim et-Tirmizî (ö.320/932), Muhammed b. ‘Abdulcebbâr b. el-Hasen en-Nifferî (ö.354/965’ten sonra), Ferîdüddîn ‘Attâr (ö.618/1221), Şehâbeddîn es-Sühreverdî (ö.632/1234), Mevlânâ Celâleddîn-i er-Rûmî (ö.672/1273), Sadreddîn el-Konevî (ö.673/1274), Fahreddîn-i el-'Irâkî (ö.688/1289), Şebüsterî et-Tebrîzî (ö.720/1320), Kemâlüddîn el-Kâşânî (ö.736/1335), ‘Abdulkerîm el-Cilî (ö.832/1428), ‘Abdullâh el-Bosnavî (ö.1054/1644)⁹⁴⁵ gibi şahsiyetler söylenebilir. Her çağda yeni yorumlarla gelişen ve ilmen ve metoden zenginleşen tasavvuf hareketi 12. yüzyılda ekolleşmeye sürecine girerek tasavvufun alt birimleri olan tarikâtlar oluşmuştur.⁹⁴⁶

2.4. Ashâb-ı Suffe'nin Etkisiyle Kurulan Tasavvufî Mektebler/Ekoller ve Özellikleri

Başlangıçlı Hz. Muhammed (sav), sahâbe ve tâbi'ün devrinden itibaren müstakil olarak başlayan zühd hareketi hızlı bir yayılma ve gelişme sürecine girip 8. asrın ikinci yarısından itibaren 9. asırda tasavvuf doğuş dönemini tamamlar. Bir yandan coğrafi olarak yayılmaya farklı coğrafyaları farklı kişiler ve düşüncelerle etkilemeye devam ederken bir yandan da kendi içinde kurumsallaşmaya başlamasıyla sistemini oturtmaya çalışır. Bu sistemin mektepleri yoğunlukla oradaki zâhidlerin bakış açılarına göre

⁹⁴² İbn Abdülberr, *Câmiu Beyâni'l-ilm ve Fazlihî ve mâ Yenbeğî fî Rivâyetihî ve Hamlihî*, takdim: Abdülkerîm el-Hatîb, (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1402/1982), 419.

⁹⁴³ Süleyman Uludağ, “Amr b. Osmân el-Mekkî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/90

⁹⁴⁴ Süleyman Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/377-381

⁹⁴⁵ Ahmet Özalp, “Tasavvuf”, *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, 7/395-7, 2000, 96; Işıldar, “Tasavvuf ve Kadın Halfeti Uşşakî Topluluğu Üzerine Psikolojik Bir İnceleme”, 22

⁹⁴⁶ Bk. Ek.4; Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2004), 112; Ahmet Ocak, 115.

şekillenmiştir. Bölgenin ismiylede anılır olmuştur. Her bölgede kendi ekolunu düşünce sistemini oluşturmuş ve bu isimle anlam bulduğu görülmektedir. Bir kavramlada özleşmişlerdir. Tasavvuf Mektepleri:

- 1- Nîşâbûr Mektebi (Fütüvvet ve Melâmet Ekolü)
- 2- Mısır Mektebi (Ma'rifet ve Muhabbet Ekolü)
- 3- Şam Mektebi (Açlık ve Gece İbadeti Ekolü)
- 4- Bağdat Mektebi (Tevhid ve Âşk Ekolü) gibi mektebler ve oluşturdukları özellikleri bilinmektedir.⁹⁴⁷

Nîşâbûr Mektebi, fütüvvet ve melâmet ağırlıklı olup Bâyezîd-i el-Bistâmî (ö.234/848?) ve Hamdun el-Kassâr (ö.271/884) mektebin etkin sûfilerindendir. Mısır Mektebi, muhabbet ve mârifet hakim olan, en önemli temsilcisi Zunnûn-i el-Mısırî'dir (ö.245/859?). Şam Mektebi, açlık ve gece ibadeti ağırlıklı mektebin temsilcisi Ebû Süleymân ed-Dârânî'dir (ö.215/830). Bağdat Mektebi, tevhid ve aşk üzerine yoğunlaşan mektebinin temsilcileri Mâ'rûf-i el-Kerhî (ö.200/815-6?), Hâris el-Muhâsibî (ö.243/857), Ebû'l-Hüseyn en-Nûrî (ö.295/908), Cüneyd-i el-Bağdâdî (ö.297/909), Ebû Saîd el-Harrâz'dır (ö.277/890?).⁹⁴⁸

2.4.1. Irak/Bağdat Mektebi (Tevhid-Aşk Ekolü)

Bağdat için, et-Taberî (ö.310/923), Mansûr'un (ö.158/775) sahâbelerinin sayısını, 700 kişi olarak vermektedir. Mansûr, Bağdat'ı kurarken ashâbına şehrin dışında Serat Nehri'nin üzerindeki araziye iktâ olarak vermişti. Kûfe Kapısı ile Basra Kapısı arasında kalan bu bölge "Katîatü's-Sahâbe" olarak meşhûr olmuştur.⁹⁴⁹ Bu kimselerin kendilerine ait mahalleleri, evleri, onlara nispet edilen yollar, caddeler ve mescitler bulunuyordu.⁹⁵⁰ el-Mehdî (ö.169/785), 160 yılında hac ziyareti için Medine'de bulunduğu sırada, Medineli el-Evs ve el-Hazrec Kabilelerinden 500 kişinin Bağdat'a getirilmesini emretmiştir.⁹⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö.463/1071) verdiği bilgiler, sahâbeyle birlikte Ensâr'ın özellikle halîfeye yakınlıktan dolayı, Bağdat

⁹⁴⁷ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikâtlar*, 116; Afîfî, *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat*, 86; DGürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, 92-104; Hamide Ulupınar, "İlk Dönem Melâmetî Şeyhlerinden Hamdûn Kassâr'ın Tasavvuf Anlayışı", *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi*, C: 17, S: 1, Yaz-2017, 67-80, 68

⁹⁴⁸ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikâtlar*, (125

⁹⁴⁹ Ya'kubî, *Kitabu'l-Buldân*, 26-27 akt: Kadir Kan, *Abbâsîlerin I. Asrında Bağdat*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010).

⁹⁵⁰ Salih Ali, *Bağdâd*, 55-59

⁹⁵¹ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğabe*, 6/49

toplumunda önemli bir yerinin olduğunu göstermektedir. “Ensâr Mescidi”nin imâmliğini Muhammed b. Feddâle el-Hazrecî (ö.?) yapmaktaydı. Aynı zamanda Ensâr’ın nakîbleri de bulunmaktadır ve Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm (ö.?) bu nakîblerden biridir.⁹⁵²

Hiz. Ali’nin (ö.40/661), kız kardeşi Ümmü Hânî’nin (ö.50/670’ten sonra) oğlu Ebû Ca’de b. Hubeyre b. Ebû Vehb b. ‘Abd b. ‘Âiz b. ‘Abd b. İmrân b. Mahzûmî (ö.?) dedesi Ebû Vehb (ö.?) Peygamber Efendimiz’in (sav) dayısıdır. Suleymân b. Ebî Hâlid (ö.?), İbrâhîm b. Mahreme el-Kindî (ö.?), Hâlid b. Safvân (ö.135/752-3), Ebû Bekir el-Hezelî (ö.?) ilk Abbâsî halifesi Ebu’l-’Abbâs es-Seffâh’ın (ö.136/754) arkadaşlarıdır.⁹⁵³ Belâzurî (ö.279/892-3), es-Seffâh’ın (ö.136/754) İbrâhîm b. Cebele’yi (ö.?) ilim ve hadîsteki yetkinliği sebebiyle seçtiğini şöyle rivâyet edilmektedir: “Biz Hicâz ve Tihâme’nin ilmini arzularsak o, Said b. ‘Amr b. Gasîl el-Ensârî’de (ö.?) vardır. Temîm, Fâris ve Acem’in ilmini istersek Hâlid b. Safvân’da (ö.135/752-3) vardır. Dünya, ahiret, ins ve cinnin ilmini arzularsak Ebû Bekir el-Hezelî’de vardır.⁹⁵⁴ Suffeli Selmân-ı el-Fârisî (ö.36/656?), Medâin’de vâililik yağmıştır.⁹⁵⁵

Tasavvuf klasiklerinde Bağdatlıların farkı îtikadî ve irfânî (tasavvufî) iki farklı anlamda tevhid, semâ’ ile vecd halleri ve virdlerinin yardımıyla sekr-sahvdan adım adım fenâ ve bekaya doğru manevî ilerleyiş hâlleri, özellikle makamlar⁹⁵⁶ vurgulanır. Tasavvufî boyutlarıyla ekolün ana kavramı olan tevhid, bir şeyhe bağlanmak, hırka giymek ve sûfilik, semâ’, rızâ, vecd, sekr, sahv, fenâ, beka, muhabbet, mârifet kavramları önceliklidir. Bağdatlı sûfilere göre, sadece bu teknik kişiye sûfî hırkasını giydirir. Şeyhe bağlılık konusu da âdâbla alakalıdır. Tasavvufta şeyhe uymak, sûfî hırkasını giymeyi gerektirir. Bağdatlı sûfiler iki temel metod uygular: Sahva dayalı tevhid ve mârifet eğilimi ve sekre dayalı tevhid ve muhabbet eğilimi. Sahva ağırlıklı

⁹⁵² Hatîb Bağdâdî, *Tarihu'l-Bağdad*, 1/88-89; Sâlih Ali, *Bağdâd*, 60-61

⁹⁵³ Sâlih Ali, *Bağdâd*, 53.

⁹⁵⁴ Belâzurî, *Ensabu'l-Eşraf*, 3/160; Sâlih Ali, *Bağdâd*, 53-54.

⁹⁵⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 21/433; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1/546

⁹⁵⁶ Tevhid için bk. es-Serrâc et-Tûsî, *el-Luma' fî târihi tasavvufî'l-İslâmî*, nşr. Kâmil Mustafa el-Hindâvî, (Beyrut Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 29-34 [*el-Luma' İslâm Tasavvufu*, trc. Hasan Kâmil Yılmaz, (İstanbul: Altınoluk, 1996), 28-33]; el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, nşr. Arthur John Arberry, Kahire, 1352/1933, 13 [*Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1992, 61], 103 [195]; Kuşeyrî, *Risale*, 14-21, 278-282 [97-105, 473-479]. Semâ için bk. Serrâc, 237-262 [261-290]; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 126-127 [220- 222]; Kuşeyrî, *Risale*, 311-326 [514-530]. Hâl ve makam için bk. Serrâc, *el-Luma'* 40 [41-42] vd.; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 8 [129] vd.; Kuşeyrî, *Risale*, 72 [179] vd.

eğilimin temsilcileri Cüneyd-i el-Bağdâdî (ö.297/909), Ruveym b. Ahmed (ö.303/915-6), Sehl-i et-Tusterî (ö.283/896), el-Harrâz (ö.277/890?) ve ‘Amr b. Osmân el-Mekki (ö.297/910) gibi sûfîler, sekrin getirisi şatahât türü ifâdelere fazla iltifât etmez, ama hâllere dayalı bu yaşantıları reddetmezler. Fenâ ve bekâ kavramlarını ilk tanımlayan Ebû Saîd el-Harrâz’ın fenâ görüşü Horasânî şeyhler geliştirmiştir. Sekre ağırlık veren eğilimin temsilcileri olan Ebu’l-Hüseyin en-Nûrî (ö.295/908), Ebû Hamza el-Bağdâdî (ö.289/901), el-Hallâc (ö.309/922), eş-Şiblî (ö.334/946) gibi sûfîlerde vecdi serbest olmalı, sekr ve fenâyı, aşka götüren muhabbeti öncelerler. Tevhîdî fenâ ve muhabbet yoğunluklu bir pencereden bakarlar. Rızâ, el-Muhâsibî (ö.243/857) ve Horasânîlilar hâl, diğer Bağdatlılar makam sayar. Aşk temelli görüş bezan şer’î sınırları aşan taşkın te’villere gitmekte, heybet temelli görüşte korkuyla karışık saygı temelli bir sevgi yansıtır. Aşka dayalı görüşün dili teşbîhe, mârifete dayalı görüşün dili tenzihe doğrudur. Her iki görüşte, birbirinin dilini kullansada aşka dayalı sûfî görüşün ifâde dili şiir ve sanat dili; mârifete dayalı sûfî görüşün dili nesir ve felsefi dildir.⁹⁵⁷

Hırka giymek, âdâbla birlikte Bağdat Mektebi’ni Horasân’dan ayırır. “Hırka giyme”nin Bağdat Mektebi’nden önce başta Kûfe olmak üzere Irak coğrafyasında yaygın ve “sûfî” kelimesini bununla özdeşleştirmişlerdi.⁹⁵⁸ Horasân Melâmet Ekolü riyâyâya bir tepki kabul eder.⁹⁵⁹

Bağdatlı sûfîlerin rivâyet nakillerden bazıları yün elbise üzerinedir. Örneğin, aslen Bağdatlı ama Mısır’a göç eden Ebû Ali er-Rûzbârî’nin (ö.321/933) “sûfî” târifinde: “Safâ üzere sûf giyen (temiz olan), içini yamalı ve eski elbise ile örten, hevâ ve hevesine eziyet ve meşakkatin tadını tattıran, dünyayı arkasına atan, Hz. Muhammed Mustafâ’nın (sav) yolunu tutan kişidir.”⁹⁶⁰

Bu sözden Hz. Muhammed Mustafâ’nın (sav) yolu ve onun yolundakiler tarifi tasavvuf kelimesinin kökeni sûfî sözcüğünün değerli ve anlamlı bir tanımı yapılmıştır. Peygamber Efendimiz’in (sav) bu yolunu Suffeliler bize hem ilmen hem hallen göstermektedirler.

⁹⁵⁷ Zafer Erginli, “Tasavvufî Düşüncenin Kuruluş Asrında Bağdat Sûfî Çevrelerinin Oluşturduğu Temel Terminolojik Zemine Toplu Bir Bakış”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017/6, C: 6, S: 11, 1-33.

⁹⁵⁸ Kûfe’de faaliyet gösteren sûfîler arasında Kilâb, Küleyb, Hâşim el-Evkaş, Ebû Hâşim es-Sûfî, Huzeyfe b. Bedr b. Seleme b. Avf b. Küleyb b. Yerbû’ el-Hatafâ gösterilir. Bk. Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhîz, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, (Kahire, 1998), 1/366.

⁹⁵⁹ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, (1992), 387.

⁹⁶⁰ Kelâbâzî, *et-Ta’arruf*, 9 [57]

Reynold Alleyne Nicholson'ın (1868-1945) kronolojik olarak zikrettiği “tasavvuf” ve “sûfî” tarifleri değerlendirildiğinde târif eden 26 isimden 17 ismin Bağdatlı, diğerleri içinde Bağdatlı sûfilerden istifade edenler göze çarpar.⁹⁶¹ Sûfî teriminin Bağdat'ta yaygın olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.

Şirazlı İbn Hafîf'in (ö.371/982) tabi olunacak beş şeyhin Bağdat Mektebli seçmesi dikkate şayandır: “Şeyhlerimizden şu beşine uyunuz, diğerlerini ise kendi hallerine bırakınız: Hâris b. Esed el-Muhâsibî (ö.243/857), Cuneyd b. Muhammed (ö.297/909), 'Amr b. Osmân el-Mekkî (ö.297/910), Ebû Muhammed Ruveym (ö.303/915-6) ve Ebu'l-'Abbâs İbnu'l-Atâ (ö.309/922) ve Çünkü bunlar ilimle hakikatleri birleştirmişlerdir.”⁹⁶²

el-Hucvîrî (ö.465/1072?) ilk devirde şekillendiği söylenen 12 tasavvuf ekolünden (dörtte üçü) yaklaşık yarısı Bağdat merkezlidir: “*Rızâ* hususunda özel görüşüyle el-Muhâsibî⁹⁶³ *sahvî*⁹⁶⁴ öne çıkaran el-Cüneydî⁹⁶⁵ *fenâ-beka* terimleriyle mârûf el-Harrâzî⁹⁶⁶ *nefis mücâhedesini ve riyâzetle* tanınan es-Sehliyye, *îsâr* terimiyle öne çıkan en-Nûrî⁹⁶⁷ zaman zaman *hulûliye*⁹⁶⁸ ile karıştırılan bir *fenâ* anlayışına sâhip olan el-Hallâcî'dir.”⁹⁶⁹ “Bu ekollerden ikisi Horasân merkezli ama Bağdat'ın iki temeli *fenâ-beka* terimlerine boyut veren akımlardır: “*Cem'* ve *fark* terimlerini işleyen es-Seyyârî'ye⁹⁷⁰ ile *gaybet ve huzûra* verdiği önemle tanınan el-Hafîfî'yedir.”⁹⁷¹

2.4.2. İrân/Nişâbûr Tasavvuf Mektebi (Fütüvvet ve Melâmet Ekolü)

Hicrî 3. ve 4. yüzyıllarda tasavvuf düşünce tarihinde öne çıkan ekollerden Nişâbur Ekolü, “melâmet ve fütüvvet” anlayışlarıyla dikkat çekmiştir. Aslen fütüvvet

⁹⁶¹ Târifler için bk. Reynold A. Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, trc. Abdullah Kartal, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 64-73. Bu târiflerin şerhi için bk. Afîfî, 40-54.

⁹⁶² Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, nşr. Ahmed İnâye Muhammed el-İskenderânî, (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2005), 32 [*Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991), 122].

⁹⁶³ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, nşr. İbrâhîm ed-Düsûkî Şitâ, Kahire, 1974, 283-291 [*Keşfu'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi* haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1982, 209-218].

⁹⁶⁴ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 295-299 [220-225]

⁹⁶⁵ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 300 [225-226]

⁹⁶⁶ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 363-371 [289-296].

⁹⁶⁷ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 301-307 [226-233]

⁹⁶⁸ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 388-394 [311-315].

⁹⁶⁹ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 378-389 [300-311].

⁹⁷⁰ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 372-377 [296-300]

⁹⁷¹ Erginli, “Tasavvufî Düşüncenin Kuruluş Asrında Bağdat Sûfî Çevrelerinin Oluşturduğu Temel Terminolojik Zemine Toplu Bir Bakış”, 1-33

telakkisi Melâmiliği şekillendirmiştir.⁹⁷² Fütüvvet ve melâmet ashâbından önce “bekkâun” denilen sûfilerin önde gelenlerinden olan Fudayl b. ‘ÿyâz (ö.187/803) yaptığı açıklamalarıyla ve bu telakkilerin ilk temsilcisi sayılır.⁹⁷³

Nîşâbûr merkezli zühd ekolü olan Horasân Mektebi, İrân ve Orta Asya’da etkilidir. Sûfi kavramı o takvimlerde vü coğrafyada daha bilinmediğinden zâhidler nefislerine “Melâmî” derlerdi. Bu mektebin takipçileri Allahu Teâlâ’ya (cc) vasil olmanın yegâne yolu nefsi terbiye edilmesidir. Terbiye olmayan nefis her an insanı ibadetten alıkoyarak hayırlı-sâlih amellere köstek olur. Nefsîn terbiye olabilmesi riyâdan uzaklaşmak yani insanların mehdine sebep olan şeyleri yapmamak ve nefsi her an kötölemekle (melâmet) gerçekleşir. Bağlamsal anlamda Melâmîlerin öne çıkan bir giysileri olmaması, sema’ ayinleri ve zikir halkaları şeklindeki ritüellerin makamında sessiz zikri yönelmeleri bundandır.⁹⁷⁴

Bîşr-i el-Hâfi’nin (ö.227/841) tasavvufî yaşamı iyiliklerin, hayırlı işleri gizleme, riyâ ve şân, şöhetten uzaklaşmak Melâmîlikte önemlidir.⁹⁷⁵

Melâmet, riyâyâ bulaşma endişesi taşıyan bir anlayıştır. Melâmetîlerin ana özelliklerinden biri, herkesten farklı belli bir kıyafete karşıdır. “Kim yünlü giyinirse, insanların en safi olması gerekir. Ahlâkî yönden insanların en iyisi, halka karşı en cömerti, insanların en tatlı huylusu, cömerti ve eli açığı olması gerekir. Nasıl ki, elbisenle halktan ayrılıyorsan özelliklerinle de onlardan farklı olmalısın.”⁹⁷⁶

Horasân’da melâmî-meşreb sûfiler, kendilerinin sûfi veya zâhid ismiyle tanınmaktan kaçarak meslekleriyle nam yapmayı tercih etmişler bunu sülûkleriyle birleştirdikleri meslekî hayatlarını dinî ve tasavvufî tabanının oluşmasına hizmet etmişlerdir. Ebû Turâb en-Nahşebî (ö.245/859) ile müridi Hamdûn el-Kassâr (ö.271/884) önderleridir. en-Nahşebî, tekkelerde boş oturmayı red eden melâmî

⁹⁷² Afifi, *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*, 166.

⁹⁷³ Türer, “Fudayl b. ‘ÿyâz”, 13/208-9

⁹⁷⁴ Karamustafa, *Islamic mysticism: A short history*, (Leiden: Brill. 2007), 48; akt: Solgun, “Mistisizm ve Toplum: Orta Çağ İslam ve Hristiyan Toplumlarında Dervişler ve Keşişler (13-15. Yüzyıllar)”, 19

⁹⁷⁵ Mustafa Kara, “Bîşr b. Hâfi”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları), 6/221-2

⁹⁷⁶ Hevra olarak bilinen Emetü’l-Azîz, üzerinde yünden kıyafeti olduğu halde yanına gelen bir kadına söylediği sözlerdir. Bk. Sülemî, *Zikru’n-Nisve*, 104. Akt: Hatice Çubukçu, “Nişâbur Ekolüne Mensup Hanım Sûfilerde Görülen Fütüvvet ve Melâmet Anlayışı”, *Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S: 9, Bahar, 2017, 97-115.

hareketin ana hareket noktası dervişliğin Allahu Teâlâ (cc) ile abd arasındadır ve diğerlerinin bunu bilmesi gerekmez fikridir.⁹⁷⁷

Hamdûn el-Kassâr (ö.271/884), Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr (ö.440/1049) gibi namlı sûfilerle temsil edilen Horasân Melâmetiyyesi'nin tasavvuf görüşü hızla sûfiler arasında benimsenip devam ettirenlerden Muhyiddin İbnu'l-'Arabî (ö.638/1240), Evhadüddîn-i el-Kirmânî (ö.635/1238), Fahreddîn-i el-'Irâkî (ö.688/1289), Necmeddîn-i ed-Dâye (ö.654/1256), Sadreddin el-Konevî (ö.673/1274), Mueyyidüddin el-Cendî (d.628/1230), Saîdüddin el-Fergânî (ö.699/1300), Afîfüddin et-Tilimsânî (ö.665/1267-670/1271) ve Mevlânâ Celâleddîn-i er-Rûmî (ö.672/1273) gibi mutasavvıflar vardır. Literatürlerde sık sık geçen “Horasân erenleri” tabiri melâmet yolundaki sûfiler kasd edilir. Âşıkpaşazâde (ö.889/1484), *Târih*'inde Osmânlı Devleti'nin kuruluşu aşamasında faaliyet gösteren dört zümreden biri olan abdalân-ı Rûm'u, Mehmet Fuad Köprülü'ye (1890-1966) göre “Horasân Erenleri”dir. 14. yüzyıl eserlerinde “abdâl” veya “baba” lakablı bu dervişler Anadolu'nun ilk fetihlerine katılmış büyük hizmetleri geçen Abdâl Mûsâ, Abdâl Murad, Kumral Abdâl, Geyikli Baba gibi Türkmen babalarıdır. Horasân diyarında tarikâtlar arasında yaygınlaşan Yeseviyye'nin⁹⁷⁸ de ayrı bir önemi vardır. Suffe ehlinin manevî tohumları buraları da yeşertmiştir.

Melâmî düşünce tarzı Horasân zühd veya Nişabûr'da tasavvuf mektebinde ortaya çıksada etkisini daha çok Mısır Tasavvuf Mektebi'nde görülmüştür.⁹⁷⁹ Düşüncelerin diğer mektepleri etkilemesi kaçınılmaz bir gerçektir.

Sûfi anlayışı fütüvvet ağırlıklı îsar merkezli düşüncedir.⁹⁸⁰ Fütüvvet telakkisi başkalarına hizmet et, başkalarından böyle bir tutum bekleme esastır.⁹⁸¹ Bunlar

⁹⁷⁷ Zafer Erginli, “İhsân Ahlâkının İmkânları Üzerine” ed. Ahmet Koç, *İslâm Düşüncesi Kılavuzu*, (İstanbul: Tıdef Yayınları, 2. Baskı, 2019), 246

⁹⁷⁸ Çetin, “Horasân”, 18/234-41

⁹⁷⁹ Abdurrezzak Tek, *Bayrâmî Melâmiliği'ne Dâir Melâmet Risâleleri*, (Bursa: Emin Yayınları, 2007), 11; Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Bursa: Bursa Akademi, 2016), 90; Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 3. Baskı, 2011), 13-14; Ebu'lAlâ Affî, *İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Baskı, 2011), 139; Mustafa Kara, “Melâmetiye”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Prof. Dr. Sabri Ülgener'e Armağan, 1987, 43/564 akt: Lütfiye Tezer, *Tasavvuf Tarihi Araştırmalarına Kaynaklık Açısından Tomâr-ı Turuk-ı 'Aliyye*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 11

⁹⁸⁰ Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, (İstanbul, İnsan Yayınları, 20003), 288

⁹⁸¹ Hatice Çubukçu, “Nişabur Ekolüne Mensup Hanım Sûfilerde Görülen Fütüvvet ve Melâmet Anlayışı”, *Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S: 9, Bahar, 2017, 97-115.

fütüvvet ve melâmet telakkisi Anadolu’da oluşan Ahîlik ve Bayrâmîlik gibi kollarla⁹⁸² kültür, sosyal, psikolojik, ekonomik ve dini hayatımızı etkilemiştir.

Bağdat’ta fütüvvetten bahseden ilk kişi Ma’rûf-i el-Kerhî (ö.200/815-6?); Horasân’da Ahmed b. Hadraveyh’dir (ö.240/854). Fütüvvetin, Ahmed’den Ebû Hafs’a (ö.270/884) ve Ebû Hafs’tan Nişâbûr Bölgesi’ne yayılmıştır.⁹⁸³

İlk önce Irak ve diğer diyarlarda gelişen tasavvuf hareketine bir tepkisel karşılığı olan melâmetîlik, ilerleyen zamanda tasavvufi sistem içinde bir meşrebin adı olması yanından bir tarikâtın adı olmuştur.⁹⁸⁴

Horasân sûfilerinin etkisi ve anlayışları oluşan çoğu tarikâta görülür. Örneğin, Mevlevîlik, Bektaşîlik, Nakşîlik, Kübreviyye, Hâlvetîlik ve Hâlvetiliğin alt kolları sayılan Rûşeniyye, Cemâliyye Ahmediyye, Şemsiyye; Sühreverdiyye’nin alt kolu Zeynîlik⁹⁸⁵ bunlar arasındadır. İkinci anlayışın temsilcisi olan Ahmed el-Gazzâlî (ö.520/1126), Ebu’n-Necîb es-Sühreverdî’nin (ö. 563/1168) şeyhlerindedir. es-Sühreverdî’nin hâlifelerinden ‘Ammâr-ı Yâsir el-Bitlisî (ö.650/1253), Necmeddîn-i Kübrâ’nın (ö.618/1221)⁹⁸⁶ şeyhlerindedir. Zeynîlik, es-Sühreverdî’nin yeğeni Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî’nin (ö.632/1234) kurduğu Sühreverdiyye tarikâtının alt koludur.⁹⁸⁷ es-Sühreverdî’nin hâlifesi Sa’dî-i eş-Şîrâzî (ö.691/1292) ise İbrâhîm Zâhid-i el-Geylânî’nin (ö. 700/1301) şeyhidir. İbrâhîm Zâhid-i el-Geylânî, Safeviyye ve Hâlvetiyye tarikâtının piridir. Hâlvetiyye tarikâtının eğitim usûlü Geylânî’nin tesbit ettiği usûldür. Ahî Muhammed el-Hâlvetî’nin (ö.780/1378-79) yeğeni Ömer el-Hâlvetî (ö.800/1397?), Hâlvetiyye tarikâtının kurucusudur. Ayrıca el-Geylânî’nin damadı Safiyyüddîn-i el-Erdebilî (ö.735/1334), Safeviyye tarikâtı, ondanda Bayramiyye ve Celvetiyye tarikâtları ortaya çıkmıştır.⁹⁸⁸

---

⁹⁸² Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, 93-111; Mahmut Erol Kılıç, *Sûfi ve Şiir Osmânî Tasavvuf Şiirinin Politikası*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 88-89; a.mlf. *Sûfi ve Sanat*, (İstanbul: Sûfi Kitap, 2015), 13-36.

⁹⁸³ Sülemî, *Tabakâtu’s-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, 46, 55, 153; Sülemî, *Kitâbü’l-fütüvvet: Tasavvufta Fütüvvet*, 101, akt: Soner Eraslan, *Tabakât Literatürünün Ortaya Çıkışı: Sülemî’nin Tabakâtu’s-Sûfiyye’si*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 78

⁹⁸⁴ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 113-114.

⁹⁸⁵ Necmettin Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 322-335.

⁹⁸⁶ Hamid Algar, “Necmeddîn-i Kübrâ,” *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/500-506

⁹⁸⁷ Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 335

⁹⁸⁸ Mustafa Bahadıroğlu, “İbrâhîm Zâhid-i Geylânî’nin,” *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/359-360

Dünya ve âhirete bakış açısı ile sûfî ve zâhidlere örneklik etmiş Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728), tasavvufî hayatın oluşumu, büyümesi, yetişmesini sağlayan, tabanı hazırlayan ehl-i takvâ tâbiîlerdendir. Sûfî tabakât literatüründe geniş yer alan, düşünceleriyle olduğu kadar menkıbeleriyle ilk büyük sûfilerden biri⁹⁸⁹ sûfilerin imâmı⁹⁹⁰, ilim ve tasavvuftaki öncülüğü⁹⁹¹, “Basra halkının şeyhi, Basralılar’ın imâmı”, “şeyhü’l-İslâm” gibi farklı ama özel anlamlı hak ettiği unvanlar verilmiştir. Sûfiler, “takvâ sahiplerinin öncüsü, Hakk’ın gerçek velîsi, fütüvvet ehlinin önderi” olarak kabul etmişlerdir.⁹⁹² Suffe Ashâbı tarafından yetişen Hasan-ı el-Basrî bu beldeleride etkilemekle kalmamış Basra’dan farklı bir anlayışında tohumlarını buralarda ekmiştir.

2.4.3. Mısır Mektebi (Ma’rifet-Muhabbet Ekolü)

Halife Hz. Ömer (ö.23/644) ‘Amr b. ‘Âs b. Vâil b. Haşim b. Saîd b. Sehmî el-Kureşî (ö.43/664), emrine verdiği 4000 kişilik orduyla H. 19/M. 640 yılında başlanan Mısır’ın fethini, Zübeyr b. ‘Avvâm (ö.36/656) kumandasındaki Suffe ehlinden Mikdâd b. Esved (Medine-ö.33/653), Suffelilerin hocası ‘Ubâde b. Sâmit (ö.34/654)⁹⁹³ ve Harice b. Huzafe’nin (ö.40/661) bulunduğu 5000 kişilik öbür bir birliğinde⁹⁹⁴ yardımıyla üç yıl içerisinde tamamladı.⁹⁹⁵

Mısır’a gelen ashâb ve tâbiûnun gelişi ve yerleşmesi ile ilgili bilgiler, müstakil bir kitapta Muhammed b. er-Rebî’ el-Cîzî (Cîze-ö.256/870), 140 kûsür sahâbînin geldiğini,⁹⁹⁶ belirttiği gibi gelen yaklaşık 300 sahâbînin detaylı hal tercemesi es-Suyûtî (ö.911/1505), gerek *Hüsnü’l-muhâdara* eserinin genelinde gerekse sadece bu konuya has *Dürri’s-sahâbe fî men dahale Mısır mine’s-sahâbe* eserinin mukaddime kısmında, el-Cîzî’nin eksikleri belirterek eserin genelinde sunulmaktadır.⁹⁹⁷

⁹⁸⁹ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Ta’arruf*, 66.

⁹⁹⁰ Mekki, *Kutül-Kulub*, 1/31, 305

⁹⁹¹ Huevirî, *Keşfü’l-Mahçub, Hakikat Bilgisi*, 179-181; Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, 69-85.

⁹⁹² Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, 69.

⁹⁹³ İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Gâbe*, 630.

⁹⁹⁴ İbn Abdülber, *el-İstiâb*, 225; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Gâbe*, 317

⁹⁹⁵ Cengiz Tomar, “Mısır”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/559-563; Hilal Görgün, “Mısır”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/577-584

⁹⁹⁶ Süyûtî, *Hüsnü’l-muhâdara*, 1/166

⁹⁹⁷ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân Süyûtî, *Dürri’s-sahâbe fî men dahale Mısır mine’s-sahâbe*, (Kahire: el-Mektebetü’l-kayyime, ts.), 22-121 akt: Tahir Shaba, *Mısır’da Hadîs (İlk Üç Asır)*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 53

Mısır'a, Medine'nin iki fâkih sahâbîsi Suffe Ashâbî'ndan 'Abdullâh b. Ömer (ö.73/692)⁹⁹⁸ ve 'Urve b. Zubeyr b. 'Avvâm (ö.94/713) babası Zubeyr b. 'Avvâm (ö.36/656),⁹⁹⁹ 'Abdullâh b. Sa'd b. Ebî Serâh (ö.36/656),¹⁰⁰⁰ 'Amr b. el-'Âs (ö.43/663),¹⁰⁰¹ Mu'âviye b. Hudeyc (ö.52/672),¹⁰⁰² Suffe Ashâbî'ndan 'Ukbe b. 'Âmir (ö.58/678),¹⁰⁰³ Suffeli Mesleme b. Muhalled (ö.62/682),¹⁰⁰⁴ Suffeli 'Abdullâh b. 'Amr b. el-'Âs (ö.65/684)¹⁰⁰⁵ ve 'Abdullâh b. el-Hâris (ö.87/706)¹⁰⁰⁶ gibi seçkin isimlerin burada yaşamışlardır. Halife Hz. Ömer (ö.23/644) devrinde Mısır'ı fetheden 'Amr b. el-'Âs (ö.43/664), eski Babilon civarında ilk İslâm şehri olan Fustat'ı kurdu (22/643). Şehri kuranlar arasında Rib'î/Rebî b. 'Âmir/'Amr el-Ensârî da yer almıştır.¹⁰⁰⁷

Mısır'ın ilk devirlerinde fıkıh ve başka ilimlerin ilk üstadı İslâmî kültür hareketine hayat verdiği dair apaçık izleri bulunan 'Abdullâh b. 'Amr (ö.65/684) ve Suffe Ashâbî'ndan 'Ukbe b. 'Âmir'in (ö.58/677) elinde pek çok fukahâ yetişmiştir. Bunlardan tâbiûnun ilk tabakasından Süleym b. Itr b. Seleme b. Mâlik b. 'Itr b. Vehb b. 'Afv b. Mu'âviye b. Hârs b. Eydiân b. Sa'd b. et-Tuceybî et-Tucîbî (Dimyat-ö.75/694), âbid ve müctehid ile tanınmış, fetih vesilesiyle geldiği Mısır'a kabilesiyle yerleşmiştir.¹⁰⁰⁸ Kıssa rivâyeti yaparak şöhretlenen Süleym'in, çoğu eserde Mısır'da bu icrâati yapan ilk kişi olduğu yazar.¹⁰⁰⁹ İbn 'Amr ve Suffe Ashâbî'ndan 'Ukbe b. 'Âmir'in fıkıh alanında yetiştirdiği, başka isim de 'Âbis b. Saîd el-Murâdî el-Ğudayfi'dir (ö. 68/687).¹⁰¹⁰ Diğer isim de tâbiûnun fâkihlerinden 'Abdurrahmân oğlu İbn Huceyra el-Ekber el-Havlânî'dir (ö. 83/702).¹⁰¹¹ Zahirî ilimlerden olan fıkıh ilminin temelinde bâtinî ilim tasavvufun bir sünnet, bir adab olarak bulunduğunu unutmamak gerekir.

⁹⁹⁸ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/214

⁹⁹⁹ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/199-200

¹⁰⁰⁰ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/213

¹⁰⁰¹ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/224

¹⁰⁰² Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/237

¹⁰⁰³ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/220

¹⁰⁰⁴ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/235-6

¹⁰⁰⁵ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/215

¹⁰⁰⁶ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/212

¹⁰⁰⁷ Şulul, "Horasân ve Mâverâünnehir'le Münasebeti Bulunan Sahâbîler", 139-169.

¹⁰⁰⁸ Kindî, *el-Vülât ve'l-kudât*, 307; Askalânî, *Ref'u'l-isr 'an kudâti Mısır*, 166; İbn Yunus, *Târîhu İbn Yûnus*, 1/218

¹⁰⁰⁹ Kindî, *el-Vülât ve'l-kudât*, 303; Askalânî, *Ref'u'l-isr 'an kudâti Mısır*, 166

¹⁰¹⁰ Ebû Sa'd Abdülkerîm Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abduramân b. Yahyâ el-Muallimîel-Yemânî, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. baskı, 1400/1980), 9/163; Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. İbrâhîm Zeybek, Âdil Mürşid, (Müessetü'r-risâle, yy., ts.), 2/250; Kindî, *el-Vülât ve'l-kudât*, 313

¹⁰¹¹ Kindî, *el-Vülât ve'l-kudât*, 313, 320; İbn Yunus, *Târîhu İbn Yûnus*, 1/299; İbn 'Imâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Mahmud Arnavud, (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1406/1986), 1/341; Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/501

Suffe ehlerinden Ebû'd-Derdâ (Dımaşk-ö.32/652?), Suffe ehlerinden Ebû Zerr (Rebeze-ö.32/653), Mikdâd b. 'Amr (ö.33/653), Suffe ehlerinden 'Ammâr b. Yasîr (ö.37/657), Suffe ehli arasında ismi geçen Ebû Eyyûb el-Ensârî (İstanbul-ö.49/669), Suffe ehlerinden Fudâle b. 'Ubeyd b. Nakid b. Kays (Şam-ö.53/673), Suffe ehlerinden Ebû Hureyre (Medine-ö.58/678/), Suffe ehlerinden Cerhed b. Huveylid (ö.61/680)¹⁰¹², Suffe ehlerinden 'Abdullâh b. Ömer b. Hattâb (Mekke-ö.73/693), Suffe ashâbından Câbir b. 'Abdullâh (ö.78/697) gibi sahâbeleri Mısır'da¹⁰¹³ görmek İslâm'ın tebliğ ve ilmi temellerini buralara kadar getirdiklerini gösterir. Fustat'ta, "Mescid-u 'Amr b. el-'Âs" olarak tarih kaynaklarına geçen 'Amr b. el-'As'ın (ö.43/64) yapmış olduğu mescidin kıblesini tayin etmek için aralarında, Zubeyr b. el-'Avvâm (ö.36/656), Suffe ehlerinden el-Mikdâd b. el-Esved (ö.33/653), Suffe'nin hocalarından 'Ubâde b. Sâmit (ö.34/654), Suffe ehlerinden Ebû'd-Derdâ (ö.32/652?), Ebû Basra el-Ğıfarî (ö?), Mahmiye b. Ceze' ez-Zubeydî (ö.?) ve Nubeyhe b. Savab/Suâb el-Mehrî (ö.?) gibi sahâbeden oluşan seksen kişi görevlendirilmiştir.¹⁰¹⁴

Birçok sahâbî Mısır'a yerleşerek orada eğitim işleri ile meşgul olmuşlardır. Bunlar: Suffe ehlerinden 'Ukbe b. 'Âmir el-Cuhenî (ö.58/678), Hârice b. Huzafe (ö.40/661), 'Abdullâh b. Sa'd b. Ebû Serh/Sarh (ö.36/656-7), Mâhmiye b. Cez'/Cuz' (ö.?), 'Abdullâh b. el-Haris b. Cuz' ez-Zebîdî/Zübeydî (ö.86/775), Ebû Basra el-Ğıfarî (Mısır/el-Mukattam-ö.?), Ebû Sa'd el-Hayr (ö.?), Mu'âz b. Enes el-Cuhenî (ö.?) gibi sahâbîlerdir.¹⁰¹⁵ Ömer/'Amr b. Hâris (ö.148/765), Yezîd b. Ebû Hubeyb (ö.128/746), Mısır'da İslâm'ın yaygınlaşması için çaba harcayanlardandır.¹⁰¹⁶

Sa'düddîn et-Teftâzânî (ö.792/1390), Zunnûn'dan (ö.245/859)¹⁰¹⁷ önce Mısır'da yaşamış birçok sûfinin ismini zikreder. Fakat tasavvufun kökleşmesine vesile

¹⁰¹² İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 161; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, 180; Zehebî, *Tecrid*, 1/82; Askâlânî, *el-İsâbe*, 1/348.

¹⁰¹³ İsmail Kaya, "Mısır Fetihlerinde Komutan ve Vali Olarak Görev Yapan Sahâbiler" C: 20, S: 2018/1, 38-54

¹⁰¹⁴ İbn Zehire, *el-Fedailü'l-Bahire fi Mehasini Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Mustafa es-Saka, Kâmil Mühendi, (Mısır: Dâru'l-Kütüb, 1969), 104; Hasan el-Başa, *el-Kâhire*, (Kâhire: Mektebetü'l-Ehram, ts), 405; Mustafa Necati Barış, Hz. Ömer Döneminde Bayındırlık Faaliyetleri, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), 78; Kaya, *Sahabenin İslam'ı Tebliğ Faaliyetleri (Mısır Bölgesi)*, 180

¹⁰¹⁵ Ebû Zehev, *Hadîs ve Hadîsçiler*, 138, 188

¹⁰¹⁶ Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979), 70; Uğur Günerhan, *Eğitim ve Öğretimde Bir Metot Olarak Rihle*, ed. Seyyid Sancak, (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2020), 94.

¹⁰¹⁷ Ebu'l-Vefâ et-Teftâzânî, *et-Tasavvuf fi Mısır fi'l-asri'l-hâzır*, tec. Selâhattin Parlador Uluslararası 1. İslâm Araştırmaları Sempozyumu Tebliği, İzmir, 1985, 116 (bu makale, müellifin Câmiatu'l-Kâhira Mecelletu Külliyyeti'l-Âdâb, C: 25, Cüz, 2, Yıl: 1966, yayımlanan "et-Turuku's-Süfiyye fi Mısır" isimli

olan ve bu manada tohumlarını eken ilk kişi Zunnûn el-Mısırî olarak tanınan Sevbân b. İbrâhîm başlatmıştır. Ebûbekir ez-Zekkâk el-Mısırî,¹⁰¹⁸ Ebu'l-Hasen b. Bunân el-Hammâl'dır. (ö.312/924).¹⁰¹⁹ Ebû Ali er-Rûzbârî (ö.322/934), Ebû Bekir er-Remlî (ö.323/935), Ebu'l-Hayr el-Aktâ' (ö.343/954), Ebu'l-Hasan es-Sâîğ (ö.330/941?), Ebû Ali İbnu'l-Kâtib (ö.340/951), Ebu'l-Kâsım es-Sâmit (ö.427/1036) ve İbnu't-Tercümân (ö.448/1056) 4./10. ve 5./11. yüzyıllarda Mısır'da yaşayan önemli mutasavvıflardandır.

Şeri'atın parçası olan ibadet ve amellerin muhabbetin, ma'rifetin ve diğer tasavvufî hal ve makamların makbul olmayışı üzerine kurulmuş olan bir ekoldür. Bu bağlamda ünlü oryantalist Reynold Alleyne Nicholson'ın (1868-1945), Zunnûn el-Mısırî'den (ö.245/856) “teosofik tasavvufun kurucusu” ifadesinin doğruluk payı vardır. Sadece Zunnûn el-Mısırî ile çağdaş birçok sûfinin ma'rifete ait ortak fikirde buluşmaları Zunnûn el-Mısırî'nin zühdden tasavvufa geçişini anlatan “teosofik tasavvufun kurucu” ilan edilmesine ait net bir sonuca varılamaz. Zunnûn'da görülen marifet odaklı tasavvuf anlayışı, çağdaşları yönünden sadece Zunnûn'a has değildir sadece Zunnûn'un diğer sûfiler içinde ma'rifetle alakalı daha bilimsel ve kapsayıcı bir dil ve üslub oluşturmuştur.¹⁰²⁰

Mısır'da Hicrî 5. yy. ikinci yarısından ve 6. yy. başlarından itibaren, tasavvufun bireysellikten toplumsal bir pratiğe geçiş yaptığı, yani kurumsallaşmaya başladığı görülmektedir. Hicrî 569 /1174 yılında Selâhaddîn-i el-Eyyûbî (ö.589/1193) tarafından Kahire'de inşa edilen ilk hankâh Saîdü's-süadâ kısa süre zarfında pek çok sûfinin ilgi odağı haline gelen bir merkeze dönüşmüş Doğu'dan gelen mutasavvıflar, Mısır'da tasavvufî bir hareketlilik doğurmuş ve Mısır'ı tasavvufun önemli merkezlerinden biri haline dönüştürmüş ve sosyal sınıflar arasındaki sınırları ortadan kaldırmıştır. Mısır'da tarikât şeyhleri “meşâyihu's-seccâcîd” olarak tanınmıştır. En çok tanınan “seccâde”, Hz. Ebû Bekir'e nispetle “es-Seccâdetü'l-Bekriyye”, Hz. Ali'ye nispetle “es-

---

makalenin gözden geçirilmiş şeklidir.) akt: Dilaver Gürer, “Mısır'da Tasavvufî Hayat ve Tasavvuf Öğretimi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 8, 1998, 203-220.

¹⁰¹⁸ Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, (Kahire, 1330), 21

¹⁰¹⁹ Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, 24 akt: Ebu'l-Vefâ Taftazânî, çev. Mustafa Aşkar, “Mısır'da Sûfi Tarikatların Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, 35/535-552.

¹⁰²⁰ Manar Farag Mahmoud Eissa, “Çağdaş Mısır'da Tasavvuf Araştırmaları ve Ebu'l-Alâ Afifi'nin Katkıları”, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 6-17

Seccâdetü's-Sâdâtiyye", Hz. Ömer'e nispetle "es-Seccâdetü'l-Anâniyye", Zubeyr b. 'Avvâm'a nispetle "es-Seccâdetü'l-Hızırıyye"dir.¹⁰²¹

Suffelilerin kurduğu şehirde tabiînlerin yetiştirdiği zâhid âlimler buralarda zühdi hayatı bizzat yaşatmışlar ve tasavvufun temelini atmakla kalınmamış birçok tarikâtında bulunduğu bölgelerden biri haline gelmiştir.

2.4.4. Şam/Dımaşk Mektebi (Açlık-Gece İbadeti Ekolu)

Şam'ın tasavvuf tarihinde zühd ve takvâ yönünde sözleriyle bilinen, Şam toplumunun yaşam standartlarındaki lüks ve tembelliklerini eleştiren Suffeli sahâbî Ebu'd-Derdâ'nın (ö.32/652?)¹⁰²² durumu gelecekteki sayısız sûfiyi etkilemiştir. Ebû Süleymân ed-Dârânî (ö. 215/830) ve talebeleri Ahmed b. Ebi'l-Havârî (ö.246/860) ve Ahmed b. 'Âsım el-Antâkî (ö.239/853.) ile Ebû 'Abdullâh b. Cellâ (ö.306/918) ve Feth el-Mevsilî el-Kebîr (ö.170/786?) gibi sûfilerin Şam Mektebi'ne mensup oldukları bilinmektedir.¹⁰²³

Suffe Ashâbı'ndan Ebû Zerr (ö.32/653) Şam'da bulunduğu müddetçe vaktini mescitte ibadet, ilim, hadîs nakli, yanında cihada daima hazır ve nazır olarak geçirmiştir.¹⁰²⁴

Hicrî 3. asırdan etkisini hissettiren tasavvuf mekteplerinin oluşumuyla Şam'daki sûfilerin sayısı artmış ve tasavvufun ilimleşmesine kadar sürmüştür. Hicrî 4. ve 5. asırlarda isimleri yad edilen sûfiler; Ebûbekir Muhammed b. İbrâhîm b. Ya'kûb es-Sûsî (ö.386/996), Muhammed b. Ali b. Hüseyin el-'Alevî (ö.395/1004), Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan es-Sûfî (ö.407/1016), İsmâil b. Muhammed el-Berzî (ö.415/1024), Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Hüseyin el-Mukri' (ö.448/1056), Ebû Muhammed 'Abdu'l-azîz ed-Dımaşkî (ö. 466/1073), Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali (ö.471/1078), Ebû Ali Hasan b. Muhammed es-Sâvî (ö. 488/1095), Sehl b. Bişr el-

¹⁰²¹ Büşra Canbaz, "Zünnûn el-Mısırî'nin (ö.245/859) Tasavvuf Anlayışı", (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 76

¹⁰²² İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 1/ 213.

¹⁰²³ Ebu'l-Alâ Afîfî, *et-Tasavvuf es-sevretü'r-rûhiyye fi'l-İslâm*, (Beyrut: Dâru's-Şa'b, ty.), 94-95; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikâtlar*, 14-115.

¹⁰²⁴ Abdulmecid Muhammed Aktaş, *Ebû Zer el-Gıfârî ve Araûhu fi's-Siyase ve'l-İktisad*, (Amman: Mektebetü'l-Aksâ, 1981), 77. Akt. Lokman Bilgiç, "Ebû Zer el-Gıfârî ve Hadîs Rivâyeti", (Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 83; Lokman Bilgiç, Nurullah Agitoğlu, "Ebû Zer el-Gıfârî ve Hadîs Rivâyeti" (Batman: *Batman Akademi Dergisi (Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Haziran-2021), Yıl: 5, C: 5, S: 1, 73-116.

İsferâyînî (ö. 490/1096).¹⁰²⁵ Suffe'nin baş önderlerinden Ebû Zerr (ö.32/653) ve Ebû'd-Derdâ (ö.32/652) buraları ihyâ etmiştir.

Nefsi terbiye eden vasıtaların başında gelen açlık¹⁰²⁶ ile gece ibadeti, tasavvuf tarihinin vazgeçilmezi ma'rifet ve irfânın iki değerlisi sayılır. Ancak ikili, tasavvuf takviminde, hicrî 3. ve 4. asırlarda kendini gösteren Şam Mektebi takipçileri için nefsi terbiyesinde en önemli iki yöntemdir. Mektebe tabi olanlara “cûiyye ve ehlü'l-leyl” isimleri bile verilmiştir.¹⁰²⁷

el-Kelâbâzî (ö.380/990), “Şamlıların sûfilere “Cu'iyye” (açlar) adını verdiklerini” söyler. “Sûfilerin gıda maddelerinden sadece zaruret miktarınca faydalanmalarının bu ismi almalarına sebep olduğunu” belirten el-Kelâbâzî'ye göre “İnsanoğlunun hayatını sürdürmesi için birkaç lokma kâfidir.”¹⁰²⁸ Suffenin hocalarının ihyâ ettiği bu tasavvuf mektebinde Suffeliler gibi amel etmeye çalışmışlardır.

---

¹⁰²⁵ Muhammed Hüseyin Mehâsine, *Târîhu Medîneti Dimaşk Hilâle'l-Hükmi'l-Fatimî*, (Dimaşk: el-Evâil li'n-Neşri ve't-Tevzî' vel-Hademâti't-Tibâiyye, 2001), 296-298, akt: Abdulcebbar Kavak, “Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Şam Tasavvuf Düşüncesine Tesir Kanalları ve Meşhur Takipçileri”, *Universal Journal of Theology*, C: 1, S: 1, 2016, 51-73, 55

¹⁰²⁶ Schimmel, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, 132; İdris Türk, “Tasavvuf Düşüncesinde İbadetlerin İç Anlamı, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 84

¹⁰²⁷ Tirmizî, Zühd, 48; İbn Mâce, E'time, 50; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikâtlar*, 115.

¹⁰²⁸ Tirmizî, 34. *Zühd*, 47, (h. no: 2380), 4/590.

3. TASAVVUF DÜŞÜNCESİ'NİN OLUŞUMUNDA ASHÂB-I SUFFE'DEN ÖNE ÇIKAN BAZI SAHÂBELER VE HAYATLARINDAKİ TASAVVUFÎ ÖRNEKLERİ

el-Mufaddal b. Gassân el-Gallâbî'nin (ö.256/869) *et-Tarih* adlı eserinde, “Ensârın üç tane zâhidi var; (Suffeli) Ebu'd-Derdâ (ö.32/652?), 'Umeyr b. Sa'd (ö.15/636), Şeddâd b. Evs (ö.58/678)”, dediği zikredilmektedir.¹⁰²⁹ Şeddâd b. Evs (ö.58/678) konuşmasına dikkat eder, lüzumsuz konuşmazdı. “Şeddâd'ı tanıyanlar, onun ağzından çirkin ve nahoş bir söz işitmemişlerdi. Fakat bir gün ondan beklemedikleri bir söz duymuşlardı. Şeddâd, sofrayı getirin de onunla biraz eğlenelim, dedi. Yanındakiler onun bu sözünü yadırgayıp, Ebû Ya'lâ'ya bakın neyi getiriyor? dediler. Hemen irkilen Şeddâd şöyle dedi: Ey kardeşimin oğlu! ben Rasûlullâh'a (sav) biat ettiğimden bu zamana kadar söylediğim söze dikkat ederek konuşurdum. Geliniz, size bir hadîs öğreteyim. Az önce söylediğim yanlış sözü unutun da şu sözleri ezberleyin! Allah'ım, Senden, işlerimde sebat, doğru yolda kararlılık ihsân etmeni dilerim. Verdiğin ni'metlere şükretmemi ve sana güzel ibadet etmeyi isterim. Allah'ım, bana selim bir kalp, doğru bir dil ihsân et. Senin bildiğin hayırlı şeyleri isterim ve yine senin bildiğin kötü şeylerden sana sığınırım. İşte bu hadîs-işerifi alın, diğer yanlış sözü bırakın”, dedi.¹⁰³⁰ Hataları olsada onu hayırla, hadîs-ı şerifle değiştirmeye çalışan bir sahâbe örneği. Hatalarıyla bile örnek olan bir peygamber talebesi nesliydiler.

Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728), der ki: “Rasûlullâh (sav) Suffe ehlinin yanına gelip: ‘Nasıl sabahladınız?’ diye sorunca: ‘Hayır üzere’ cevabını verdiler. Hz. Peygamber (sav) ‘Siz bugün hayır üzeresiniz. Ancak sizden birine bir tabağın konup ötekinin kaldırıldığı, evlerinizi Kâbe'nin örtüldüğü gibi örtülere büründürdüğünüz zaman hâliniz nice ola’ buyurunca: ‘Ey Allah'ım Rasûlü! Biz dinimiz üzereyken bu duruma mı geleceğiz?’ diye sordular. Rasûlullâh (sav): ‘Evet’ cevabını verince, ‘O zaman biz daha hayırlı oluruz. Sadaka verip köle azad ederiz’ dediler. Rasûlullâh (sav): ‘Hayır. Siz bugün daha hayırlısiniz. Dünyalığı elde ettiğiniz zaman birbirinizi kıskanır, alakanızı keser ve buğz edersiniz’¹⁰³¹ buyurdu.

¹⁰²⁹ Zehebî, *Siyer*, 2/465

¹⁰³⁰ İsfahânî, *Hilye*, 1/266

¹⁰³¹ Beyhakî, *Sünenü'l-kebir*, 7/272, İsfahânî, *Hilye*, tec. 12/80, 81.

Bu bölümümüzde hayır üzere kurdukları hayatlarından örneklerle bir ilme nasıl kaynaklık ettiklerini anlamaya çalışacağız. Talebeleriyle de bu ilmin devamının günümüze kadar nasıl ulaştığına şahid olacağız.

3.1. Ashâb-ı Suffe'den Bazı Sahâbeler

160 kişilik Ashâb-ı Suffe'den belli başlı öne çıkan tasavvuf dalında isimleri çok zikredilen sahâbîler seçilmiş olup farklı memleket kökenli, farklı statüde, farklı kültürel sosyal faaliyetlerin içinden gelmiş, değişik özelliklere sahip sahâbîlerinde seçilmesine ayrıca önem verilmiştir. Heterojen bir seçim yapılarak Ashâb-ı Suffe'den yirmi iki ismi belirledik. Künyeleri başta olmak üzere hayatları tasavvufî yön olarak ele alınmıştır.

3.1.1. Osmân b. Maz'ûn el-Kuraşî (ö.2/623-4)

Nesebi: Osmân b. Maz'ûn b. Habîb b. Vehb b. Huzâfe b. Cumah¹⁰³² b. 'Amr b. Hasîs b. Ka'b b. Lueyb el-Kuraşî el-Cumahî olarak kayıtlarda yer alır.¹⁰³³ Kureyş kabilesinin Benû Cumah b. 'Amr b. Husayb¹⁰³⁴ b. Ka'b¹⁰³⁵ b. Luey koluna¹⁰³⁶ mensubtur. Cumahoğullarından olan ebeveynleri, babası Habîb b. Vehb ve annesi Suheyle bint el-'Anbes b. Vehbân b. Vehb b. Uhbân b. Huzâfe b. Cumahâ Ümmü Sâib olup kendisine 'Abdullâh b. Maz'ûn¹⁰³⁷ denir. Osmân b. Maz'ûn'un bir kızı ile

¹⁰³² İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3/225.

¹⁰³³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, nşr. Ömer Abdusselâm Tedmuriyye, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 4 Cilt, 1410/1990), 1/350; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, nşr. İhsân 'Abbâs, (Beyrut: Sâru Sader, ty.), 3/393-400; a.mlf. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, ed. Adnan Demircan, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2011), 3/225; Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî, *Kitâbu'l-Ma'rife ve't-târih*, nşr. Ekrem Diyâ el-Umerî (Beyrut: Mektebetü'd-Dâri bi'l-Medineti'l-Munevverati, 4 Cilt, 1401/1981), 1/272; el-Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf*, tah. Muhammed Hamîdullâh, (Beyrut: Dâru'l-Meârif bimekin, ty.), 1/212; a.mlf. *Ensâbu'l-Eşraf İslâm Tarihinde Öncü Şahsiyetler*, ed. Adnan Demircan, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı, 2020), 249, 355; Askâlânî, *el-İsabe Seçkin Sahâbeler*, tec. Seyfullah Erdoğan, (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2011), 385; a.mlf. *el-İsabetü fî temiziti'l-Sahâbe*, tah. Âdil Ahmed Abdulmevûd vd. (Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-İlmiyye, 1415/1995), 4/381; İbn Esir, *Usdu'l-gabetu fî ma'rufetu's-sahâbetu*, tah. Ali Muhammed Muavviz, vd. 3/589-592; İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyyetu*, tah. Ahmed Ferid el-Mezidiyye (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009) 1/170-1; a.mlf. *Siyer*, haz. Muhammed Hamidullâh, çev. Sezai Özel, (İstanbul: Akabe Yayınları, 1988), 235, 285, 287.

¹⁰³⁴ İbn İshâk, *Siyer*, 235.

¹⁰³⁵ İbn Hişâm, *es-Siyeratu'n-Nebevî*, 1/350.

¹⁰³⁶ İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/1954-7.

¹⁰³⁷ İbnu'l-Esir, *Üsdu'l-ğabe fî ma'rufetu's-sahâbetu*, 3/589.

'Abdurrahmân ve es-Sâib adında iki oğlu¹⁰³⁸ vardır. Büyük oğlu es-Sâib b. Osmân b. Maz'ûn b. Habîb b. Vehb b. Huzâfe b. Cumah; babasıyla birlikte iki seferde hicret etti. Mekke'ye geldi ve Medine'ye hicret etti. Adı anılan okçulardandı. Ebû Bekir'in hilâfeti zamanında Yemâme Savaşı'nda kendisine ok isabet etti ve otuz küsur yaşında şehid oldu. Babası Osmân b. Maz'ûn otuz yaşındayken dünyaya geldi ve babası, o otuz yedi yaşındayken vefat etti.¹⁰³⁹ Hz. Peygamber'in (sav), Buvât Gazvesi'ne (Eylül-623) giderken Medine'de yerine vekil bıraktığı Sâib, Yemâme'de (10/631-2) şehid düşmüştür.¹⁰⁴⁰ Osmân b. Maz'ûn büyük oğluna nisbet künyesi Ebu's-Sâib'dir.¹⁰⁴¹ Fakat daha çok kendi ismiyle meşhurdur.¹⁰⁴²

Mescid-i Nebevî'nin inşasıyla birlikte Allah Rasûlü'nün (sav) yakınında bulunup ondan ilim ve irfan tahsil etmek niyetiyle Suffe'de ikâmet etti.¹⁰⁴³ Suffe Ashâbı'ndan Osmân b. Maz'ûn (ö.2/623-4), günaha düşmekten son derece korunurdu. O, zühdî hayatı, ibadet ve taate düşkünlüğü ile tanınırdı.¹⁰⁴⁴ İlk zühd taifesinden sayılır.

Rasûlullâh (sav), "Osmân çok utangaç ve çok içine kapanıktır." buyurdu.¹⁰⁴⁵ Osmân b. Maz'ûn (ö.2/623-4) günah işlemekten, harama bakmaktan o kadar çekinir bu endişesini her seferinde Allâh'ın Rasûlu (sav) ile paylaşırdı.¹⁰⁴⁶ Osmân b. Maz'ûn çok hayâliydi.¹⁰⁴⁷ Osmân b. Maz'ûn, kendini her şeyiyle ibadete verdi. Öyle ki o, gece boyunca namaz kılıyor, Rabbini zikrediyor, gündüzleri ise oruç tutuyordu.¹⁰⁴⁸

Osmân b. Maz'ûn zâhid ve âbid olarak yaşadığını Peygamber Efendimiz (sav) onun techiz ve tekfini yaptıktan sonra Mâlik b. Enes (ö.179/795) Ebû'n-Nadr'dan (ö.344/955) rivâyetle "Osmân b. Maz'ûn'un cenazesi geçtiğinde Rasûlullâh (sav), Sen bu dünyadan gittin, fakat ondan (dünyadan) bir şey giyinmeden gittin! Sen dünyaya

¹⁰³⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3/225; Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf İslâm Tarihinde Öncü Şahsiyetler*, 249.

¹⁰³⁹ Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf İslâm Tarihinde Öncü Şahsiyetler*, 250.

¹⁰⁴⁰ M. Yaşar Kandemir, "Osmân b. Maz'ûn", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/470-1

¹⁰⁴¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâti'l-kübrâ*, 3/300; Ebû Hayseme, *et-Târihu'l-kebîr*, nşr. Salâh b. Feth (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1427/2006), 1/360; Belazurî, *Ensâbü'l-eşraf İslâm Tarihinde Öncü Şahsiyetler*, 249; İbnu'l-Esir, *Üsdu'l-gabe fi ma'rufetu's-sahâbetu*, 3/589.

¹⁰⁴² Askâlânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, nşr. Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd - Alî Muhammed Mi'avvad (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 7/140.

¹⁰⁴³ İsfahânî, *Hilye*, 2/8.

¹⁰⁴⁴ Buhârî, *Nikâh*, 8; Müslim, *Nikâh*, 6-8; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/395; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 3/1055.

¹⁰⁴⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3/225.

¹⁰⁴⁶ İbn Kesir, *Hadîslerle Kur'ân Tefsiri*, 1254.

¹⁰⁴⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/394.

¹⁰⁴⁸ İbnu'l-Esir, *Üsdu'l-gâbe*, 3/590; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 3/1054.

hiç bulaşmadın.” buyurdu.¹⁰⁴⁹ Peygamberimiz (sav) zâhidliğini vurgulamış ve bu zahidliği bizzat kendisi aşlamıştır.

Ebû Kılâbe'den (ö.104/722) rivâyetinde Suffeli Osmân b. Maz'ûn'un (ö.2/623-4), bir ev edinip ona kapanarak orada hep ibadet ettiğinin haberini şöyle rivâyet eder: “Bu haber Rasûlullâh'a (sav) ulaştınca, onun bulunduğu eve gelerek ve kapısının her iki yan tarafını tutarak, Ya Osmân! Ben ruhbanlık için gönderilmedim. Allahu Teâlâ (cc) katında en hayırlı din, hoşgörülü din olan Hanîfliktir.¹⁰⁵⁰ buyurdu ve bunu iki veya üç kere tekrarladı”. Ruhbanlığa cevaz vermeyen ama zâhidliği teşvik eden bir Peygamberî duruşu görüyoruz. Çünkü zühd peygamber yaşamıydı.

Ashâb-ı Suffe'den Ebû Hureyre'nin (ö.58/678) damadı Saîd b. el-Müseyyeb (ö.94/713) rivâyeti ile *Sahihayn*'de, Suffeli Sa'd b. Ebî Vakkâs'dan (ö.55/675) Suffeli Osmân b. Maz'ûn (ö.2/623-4) için bir hatırasını şöyle dile getirir: “Peygamber (sav) Osmân b. Maz'ûn'un bekâr yaşama isteğini reddetmiştir. Şayet izin verseydi elbette kendimizi hadım ederdik.”¹⁰⁵¹ Osmân b. Maz'ûn olmak üzere bir grup sahâbenin (Ashâb-ı Suffe'den Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ebû Zerr, Hz. Ali) kendilerini kısırlaştırmaya ve dünya zevklerinden uzak tutmaya karar verdiklerinde bu haber Hz. Peygamber'e (sav) ulaşmış, onları çağırıp yaptıklarının yanlış olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁵²

Ömer b. Hüseyin'den, o 'Âişe bt. Kudâme b. Maz'ûn'dan, o da babasından, kardeşi Osmân b. Maz'ûn durumunu Rasûlullâh'a (sav) şöyle ifâde eder: “Savaşlarda bekârlık bana ağır geliyor, günah işleme endişesiyle bana izin verin, hadım olayım. Rasûlullâh (sav), Hayır, ya Maz'ûn'un oğlu! Sen oruç tutmalısın, zira oruç, ‘mecfer’dir (koruyucudur.) buyurdu.¹⁰⁵³ Rasûlullâh (sav) ona, Bende senin için bir örneklik yok mudur? Oysa ben hanımlarımla bir araya gelir, et yer, oruç tutar ve iftar ederim.

---

¹⁰⁴⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/397; *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3/227; Mâlik, *el-Muvattâ*, Kitâbu'l-Cenâiz, 16; Beğâvî, *Mu'cemu's-sahâbe*, 4/339; Harun Yıldırım, *Kadın Şahsiyetler ve Hanım Sahâbiler*, (İstanbul: Mercan Kitap, 2016), 309.

¹⁰⁵⁰ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3/227, 395; Beğâvî, *Mu'cemu's-sahâbe*, 4/339-340.

¹⁰⁵¹ Askalânî, *İsabe*, tec. 385; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3/225.

¹⁰⁵² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/394; İbn Abdulber, *el-İstî'âb*, 3/1054; Taberî, *Cami'u'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân*, tah. Ahmed Muhammed Şakir, (Medine, 1420/2000), 10/514; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ân-i'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Salame, (Medine 1420/1999), 3/171; Hikmet Akdemir, “Kur'ân ve Sünnetin Kölelerin Hadım Edilmesine Yaklaşımı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Y:14, S:21, Ocak-Haziran 2009, 29-39, 37.

¹⁰⁵³ İsmâil b. Abdullâh, “mücfir” kelime anlamı “kişinin hanımına yaklaşımda, bundan kesilen kişi anlamına gelir.” demiştir. İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3/225; İbn Şahin ve Şuab'da Beyhâkî, 'Âişe bt. Kudâme'den o babasından ve amcasından rivâyetle. Askalânî, *İsabe*, tec. 385-6; Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/272-3.

Ümmetimin korunması, oruç tutmasıdır. Ümmetinden hiç biri için hadım etmek veya hadım olmak yoktur.” dedi.¹⁰⁵⁴

Peygamberimiz (sav) hayatından örnekler vererek nasıl bir zühd hayatı yaşanması gerektiğini öğretmeye çalışmıştır. Her ümmetin bir ruhbanlığı vardır. Bizim ruhbanlığımız bu konuda oruç ibadetidir ve cihad¹⁰⁵⁵ olduğunu belirtir. Ruhbanlık yoktur. İbadetler ve helâl olanlarla hayatı idame ettirme esasına dayalı bir zühdî yaşam öngörmüştür. Helâlleri terk etme, aile hayatını sonlandırıcı girişimler, mal biriktirme, toplumdan uzaklaşma asla nebi zühd anlayışına uygun değildir.

Suffe Ashâbı’ndan Osmân b. Maz’ûn (ö.2/623-4) zühdî hayatı, ibâdet ve taate düşkünlüğü hanımı Ümmü Şerîk künyeli Havle bt. Hakîm b. ‘Umeyye b. Hârise b. el-Evkâs es-Sulemiyye (ö.?),¹⁰⁵⁶ eşinin kendisiyle ilgilenmediğini, giyimini ihmal ettiğini şikâyet konusu yaparak Hz. ‘Âişe’ye (ö.58/678) o da durumu Rasûlullâh’a (sav) bildirmiş, Rasûlullâh da (sav) Suffeli Osmân b. Maz’ûn’a her konuda ölçü ile davranmasını eşinin, misafirin ve kendi nefsinin de üzerinde hakkı olduğunu,¹⁰⁵⁷ anımsatarak herkese hakkını vermesini tembihlemiştir.¹⁰⁵⁸

Dini yaşamın aslı var olana hakkını vermek olarak görülmüş ve herşeyin hakkı korunmaya çalışılmıştır. Ebû Bürde’den (ö.140/757) rivâyetle: “Suffeli Osmân b. Maz’ûn’un hanımı Râsûlullâh’ın (sav) hanımlarının yanına geldiğinde, onun durumunu iyi görememeleri üzerine; Neyin var senin? Kureyş arasında kocandan daha zengin birisi yoktur! dediler. O da, Onun malından bize ne? O, geceleri hep ibadet eder, gündüzleri hep oruçla geçirir. dedi. Rasûlullâh (sav) bir gün Osmân ile karşılaşınca, Ya Osmân! Bende, senin için bir örneklik yok mudur? buyurdu. O da, Anam babam sana feda olsun ya Rasûlullâh! Nasıl olmaz? dedi. Rasûlullâh (sav), Sen geceleri hep ibadetle, gündüzleri de hep oruçla mı geçiriyorsun? diye sordu. O da, Öyle yapıyorum. dedi. Rasûlullâh (sav), Öyle yapma! Gözlerinin senin üzerinde bir hakkı vardır. Vücudunun senin üzerinde bir hakkı vardır. Ailenin de senin üzerimde bir hakkı vardır.

¹⁰⁵⁴ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 3/225.

¹⁰⁵⁵ Afifi, *İslâm’da Manevi Hayat*, 79-80.

¹⁰⁵⁶ Selman Başaran, “Havle bnt. Hakîm”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/538-9; Beğâvî, *Mu’cemu’s-sahâbe*, tah. Muhammed Emin b. Muhammed Mahmûd Ahmed el-Cekenî, (Kuveyt: Mektebetu Dâru’l-Beyân, 1421/2000), 4/339.

¹⁰⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 6/68; Ebû Dâvûd, *Tetavvu’*, 28.

¹⁰⁵⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakatü’l-Kübrâ*, 3/ 393-400; İbn Abdulber, *el-İstîâb fi Ma’rifetil Ashâbi*, 3/85-89; Heysemî, *Mecmaü’z-Zevaid ve Menbau’l-Fevaid*, 4/253; Kandemir, “Osmân b. Maz’ûn”, 33/470-1; Başaran, “Havle bnt. Hakîm”, 16/538-9.

Hem namaz kıl, hem uyu; hem oruç tut, hem de iftar et!”¹⁰⁵⁹ buyurdu. Dünya-ahiret ilişkisi dengeli bir zühdî dindarlık önermiştir. “Onun hanımı bu sefer yeni gelinmiş gibi güzel elbiseler giyinmiş, kokular sürünmüş olarak Rasûlullâh’ın (sav) hanımlarının yanına geldiğinde, kendisine, Oh, ne güzel! dediklerinde Osmân’ın hanımı, Biz de artık diğer insanlar gibiyiz.” dedi.¹⁰⁶⁰

Rasûlullâh (sav) eşleri aracılığıyla hanımları eğitiyor olması gerekeni onlara iletmelerini sağlıyordu. Suffe ehli için zâhid, âbid, âlim gibi sıfatları verirken eşleri içinde (hepsi olmasa da) söylemek gerekir. Onlarda bu eğitimden geçmektedirler. Suffetu’n-Nisâ kavramını eşleri olan Suffe ehlinde vermek gerekir diye düşünüyoruz. Çünkü hayat arkadaşlığında onlarda bu paydan hisselerini almalıydılar. Sadece Mescid-i Nebî’nin bayan cemaatine bu kavramı sınırlamak doğru olmaz.

Suffeli Osmân b. Maz’ûn (ö.2/623-4) hicretin 2. senesinde Zilhicce ayında¹⁰⁶¹ Medine’de vefat eden ilk Muhâcirdir.¹⁰⁶² Bazı kaynaklarda, Bedir Gazvesi’ne katılıp hicretten 30 ay sonra¹⁰⁶³/22 ay sonra¹⁰⁶⁴ Şaban ayında vefat etti.¹⁰⁶⁵ şeklinde yer alır. Osmân b. Maz’ûn vefât ettiğinde Rasûlullâh (sav) cenaze namazını kıldırıldı.¹⁰⁶⁶ ‘Âsım b. ‘Ubeydullâh b. Ebû Râfi’ (ö.?) rivâyet etti: Rasûlullâh (sav), vefat eden arkadaşlarının defnedilecekleri kabir için uygun bir yer arardı. Medine’nin etrafını gezdikten sonra, el-Bakî¹⁰⁶⁷ denilen yere varınca, “Ben, burası için emr olundum!”

¹⁰⁵⁹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Tatavvu, 26.

¹⁰⁶⁰ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 3/225-226.

¹⁰⁶¹ Belâzurî, *Ensâbü’l-eshraf*, 1/212; Belazurî, *Ensâbü’l-eshraf İslâm Tarihinde Öncü Şahsiyetler*, 249; et-Taberî, *Târihü’r-rüsul ve’l-mülük* (Beyrut: Dâru’t-Türâs, 1387/1967), 2/485; el-Begavî, *Mu’cemü’s-sahâbe*, 4/342; İbn Hibbân, *es-Sikât*, nşr. Şerefü’d-dîn Ahmed, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1395/1975), 1/212; İbn Abdullber, *el-İstî’âb fi ma’rifeti’l-ashâb*, 3/1054; İsfahânî, *Ma’rifetü’s-sahâbe*, 4/1954; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-ğâbe fi ma’rifeti’s-sahâbe*, nşr. Âdil Ahmed er-Rufâ’î (Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Türâsi’l-Arabî, 1996), 3/621; Askalânî, *el-İsâbe*, 7/111; es-Semhûdî, *Vefâü’l-vefâ bi ahhâri dâri’l-Mustafâ*, nşr. Hâlid Abdulganî Mahfûz (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1419/1998), 1/216; Ahmed el-Kastallânî, *el-Mevâhibü’l-ledünniyye bi’l-menhi’l-Muhammediyye* (Kahire: el-Mektebetü’t-Tevfikîyye, ty), 1/234; Gülay Özkan - Levent Öztürk, “Osmân b. Maz’ûn’un Vefat Tarihi ve Bakî’ Mezarlığı’na Defnedilen İlk Kişi Olup Olmadığı ile İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi”. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 6/1 (Haziran 2020): 389-409.

¹⁰⁶² Tirmizî, Cenâiz, 14; İbn Mâce, *es-Sünen*, Cenâiz, 7; İbn Abdülber, *el-İstî’âb*, 3/165-166, 3/1053; Belâzurî, *Ensâbü’l-eshraf İslâm Tarihinde Öncü Şahsiyetler*, 249; Askalânî, *İsabe Seçkin Sahâbeler*, 386; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-ğâbe*, 3/591.

¹⁰⁶³ Askalânî, *İsabe Seçkin Sahâbeler*, 386; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/396; İbn Abdülber, *el-İstî’âb*, 3/1053.

¹⁰⁶⁴ İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-ğâbe fi*, 3/589.

¹⁰⁶⁵ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 3/225.

¹⁰⁶⁶ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 3/226.

¹⁰⁶⁷ Bakî, Arapça’da çeşitli bitkilerin bulunduğu geniş alan, Habcebe ise, dikenli bir bitki türüdür. Mescid-i Nebevî’nin doğusunda bulunan bu alan çeşitli bitkilerle dolu bir alan iken, Rasûlullâh (sav) tarafından mezarlık haline getirilmiştir. “Bakî’u’l-Habcebe” olarak isim tamlaması şeklinde isimlendirilmesinin nedeni, “Habcebe” denilen dikenli bitkinin çoğunlukta bulunmasından dolayıdır.

buyurdu. Buraya daha önce, Bakî'u'l-Habcebe denirdi. Buraya ilk defnedilen, Suffe ashâbından Osmân b. Maz'ûn oldu. Rasûlullâh (sav) onun başucuna bir taş koyarak, “Bu bizim önde gidenimizdir.” buyurdu. Vefat eden olunca kendisine, “Ya Rasûlullâh! Bunu nereye defnedelim?” diye sorulduğunda; “Önde gidenimiz olan Osmân b. Maz'ûn'un yanına...” buyururdu.¹⁰⁶⁸ Suffe ehlinde ilk ahirete kavuşandır.

3.1.2. Mus'ab b. 'Umeyr el-Kuraşî (ö.3/625).

Nesebi: Mus'ab b. 'Umeyr b. Hâşim b. 'Abdumenâf b. 'Abduddâr b. Kusay b. Kilâb b. Murre el-Kuresî/Kuraşî el-Abderî/Abdî/ İbâdî. Künyeleri: Ebû Muhammed, Ebû 'Abdullâh, Mus'abu'l- Hayr/Hayırlı Mus'ab olup Hz. Peygamber (sav) ile beşinci göbekten akrabadır.¹⁰⁶⁹ Annesi; Hunâs/Hunnas/Hannâs bnt. Mâlik b. el-Mudarrib¹⁰⁷⁰/Mutarrîf b. Vehb/Vuheyb b. 'Amr b. Huceyr b. 'Abd b. Ma'îs b. 'Âmir¹⁰⁷¹ b. Luey'dir. Eşi; Hamne binti Cahş b. Riyâb b. Ya'mer b. Sabire b. Murre b. Kebîr Ğanmin b. Dûdân b. Esed b. Huzeyme'dir.¹⁰⁷² Hamne'nin kız kardeşi Zeyneb binti Cahş (ö.20/641), Hz. Peygamber'in (sav) hanımıdır. Hamne'nin annesi Hz. Peygamber'in (sav) halası 'Umeyye/'Umeyme binti 'Abdilmuttâlib'tir (ö.?). 'Abdullâh b. Cahş da (ö.3/624) Hamne'nin kardeşidir.¹⁰⁷³ Mus'ab'ın Zeyneb adındaki kızını 'Abdullâh b. 'Abdullâh b. Ebû 'Umeyye b. el-Muğîre ile evlendirdi ve Karîbe adında bir kız çocuğu oldu.¹⁰⁷⁴ Mus'ab b. 'Umeyr (ö.3/625) hakkında zikredilen künyesi “Mus'abu'l-Hayr” (Hayırlı Mus'ab), Hz. Mus'ab'ın çok zengin olmasına rağmen dünya malını reddedip kendini İslâm'a adanmasından¹⁰⁷⁵ dolayı verilmiş olabilir.

Suffe Ashâbı'ndan Mus'ab b. 'Umeyr'i (ö.3/625), anne ve babası çok seviyordu, annesi zengindi ve malı çoktu. Ona elbiselerin en güzelini ve en incisini giydirirdi. Hadremî (Hadramavt) nalınları (sivri uçlu şekilde) giyerdi. Mekke'nin en yakışıklı, en genç zengin delikanlısı, en güzel koku sürüneniydi. Allah Rasûlü (sav)

Bazen “Bakî'u'l-Garkad” gibi, başka bir bitkiye izafeten de adlandırılmaktadır. Bkz. el-Feyruzabadî, *Kamusu'l-Muhît*, 1/704; Askalânî, *İsabe*, tec. 386; İbnü'l-Esir, *Üsdu'l-ğabe*, 3/589.

¹⁰⁶⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3/226.

¹⁰⁶⁹ Muhammet Emin Yıldırım, *Hz. Peygamber'in Albümü –Soy Ağacı/Nesebi ve Yakınları-*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2011), 385.

¹⁰⁷⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/107.

¹⁰⁷¹ Zübeyrî, *Nesebu Kureyş*, (Kâhire: Dâru'l-Maârif, ts), 254.

¹⁰⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 10/229; İsfahânî, *Marifetü's-Sahâbe*, 6/3293.

¹⁰⁷³ Zübeyrî, *Nesebu Kureyş*, 254; İbnü'l-Esir, *Üsdu'l-Ğâbe*, 7/71.

¹⁰⁷⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 3/66.

¹⁰⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/107; Belâzurî, *Ensâb*, 1/53; Ziriklî, *el-A'lam*, 248.

onun hakkında şöyle buyurdu: “Mekke’de Mus’ab b. ‘Umeyr’den daha güzel uzun saçlı olan, daha ince elbise giyen, daha çok ni’mete mazhar olan birini görmedim.”¹⁰⁷⁶

‘Urve b. ez-Zubeyr (ö.94/713), “Bir gün ben Ömer b. ‘Abdulazîz’in (ö.101/720) yanında oturuyordum. O, Mescid-i Nebevî’yi tamirini inşa ediyordu.” Şeklinde başlayan bir rivâyetini nakl eder. “Bir gün Allah Rasûlü (sav) ashâbı ile otururken Mus’ab b. ‘Umeyr çıkageldi. Üzerinde siyah-beyaz çizgili giysisine işlenmemiş bir hayvan derisi eklemiş. Yani, deriye kol ağzı yapmış ve onu hırka benzeri giysiye eklemiş. Hz. Peygamber’in (sav) ashâbı onu gördüklerinde ona acıdıkları için başlarını öne eğdiler. Zira yanlarında onun bu halini değiştirecek bir şey yoktu. Mus’ab selâm verdi. Allah Rasûlü (sav) onun selâmını aldı ve ona güzel övgüler dizdikten sonra şöyle buyurdu: Dünya ehliyle dünyayı değiştiren Allah’a hamd olsun. -Mus’ab’ı kastederek- Mekke’de Kureyş içinde anne ve babası yanında ni’mete ondan daha çok mazhar olan bir genç görmedim. Allah (cc) ve Rasûlü’nün (sav) sevgisi ile hayra talip olmak, onu bu refah içinden çıkardı.”¹⁰⁷⁷ Onun imân ve dini için feda ettikleriyle nefisini nasıl Allah (cc) ve Rasûlü’ne (sav) adadığını gösteren bir örnektir.

Uhud Gazvesi günü hicretin 32. ayının başında kırk yaşında (biraz daha fazla yaştayken) şehit edilen arkadaşı için Suffe ashâbından Habbâb b. Eret (ö.37/657-8) şöyle hatırasını anlatıyor: “Allah Rasûlü (sav) ile beraber sadece Allah’ın (cc) rızasını umarak Allah (cc) yolunda hicret ettik. Bizim mükâfatımızı vermek Allah’a (cc) vacip oldu. Bizden bir kısmı mükâfatından hiç bir şey yemeden göçüp gitti. Suffeli Mus’ab b. ‘Umeyr onlardan biri idi. Uhud günü öldürüldü. Bir parça pars derisinden (alaca yünlü giysinden) başka ona kefen yapılacak bir şey bulunamadı. O parçayı başına koyuyorduk, ayakları dışarıda kalıyordu; ayaklarına koyuyorduk, başı dışarıda kalıyordu. Bunun üzerine Allah Rasûlü (sav) bize, Onunla baş kısmını örtün, ayaklarının üzerine izhir bitkisinden koyun! Bizden bazıları da meyvesini olgunlaştırdı ve devriştirdi.”¹⁰⁷⁸ Tek gayeleri vardı o da Allah (cc) rızasına, O’nun Kitabı ile Rasûl’un (sav) gösterdiği rehberlikle kavuşmaktı ki bunada kavuşmuş olduklarına hadîs-i şerif delilidir.

Kur’ân-ı Kerîm’de Suffe’nin hocası Mus’ab b. ‘Umeyr’i (ö.3/625) şöyle anlatır. “O yara aldıktan sonra Allah’ın (cc) ve Rasûlü’nün (sav) çağrısına uyarak gönül

¹⁰⁷⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 3/66.

¹⁰⁷⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 3/66, 108-9.

¹⁰⁷⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 3/68.

verenlere, onlar gibi ihsân ve takvâ sahiplerine pek büyük ecirler vardır. Onlar öyle kimselerdir ki halk kendilerine; Düşmanlarınız olan insanlar size karşı ordular hazırladılar; aman onlardan kendinizi koruyun. dediklerinde bu tehdit onların sadece imânlarını artırmış ve Allah (cc) bize yeter. O ne güzel vekildir! demişlerdir. Kendilerine hiç bir fenalık dokunmadan, Allah'tan (cc) bir âfiyet, selâmet, bağış ve lütuf ile geri döndüler ve Allah'ın (cc) rızasına uydular. Allahu Teala (cc) çok büyük lütuf, inâyet ve iyilik sahibidir.”¹⁰⁷⁹

Hayat ilmi denilen tasavvufun vurguladığı ihsân ve takvâ sahibi oldukları, Allah (cc) rızası için canını hoşnutlukla verdikleri, Rasûlullâh'ın (sav) çağrısını kendine emr bildiklerini ayetle ifâde edilmiştir.

3.1.3. Mu'âz b. Cebel el-Ensârî (ö.17/638)

Nesebi: Ebû 'Abdurrahmân Mu'âz b. Cebel b. 'Amr b. Evs b. 'Âiz b. Adî b. Ka'b b. 'Amr b. 'Udey b. Sa'd el-Ensârî el-Hazrecî el-Cuşemî. Annesi; Cuheyne Kabilesinin Benî er-Rib'a kolundan Hind bnt. Sehl b. Cuheyne'dir. Anne bir kardeşi Bedir ehlinde 'Abdullâh b. el-Cedb. Kays'tır. Beni Selime Kabilesinden Ümmü 'Amr bnt. Hâlid b. 'Amr b. Adî b. Sinân b. Nâbi b. 'Amr b. Sevâd adlı eşinden Ümmü 'Abdullâh isminde bir kızı vardır. 'Abdurrahmân adlı bir oğlu olduğu için künyesi Ebû 'Abdurrahmân olup diğer oğlunun adı ve annesi hakkında bilgi yoktur. Suffeli 'Abdullâh b. Mes'ûd (ö.32/652-3) ile muahat kardeşidir.¹⁰⁸⁰

Suffe Ashâbı'ndan Mu'âz b. Cebel (ö.17/638), yüz ve ahlâken insanların en güzeli, bir şeyden engellerken onların en müsamahakârı idi. “Birara çok borçlanmış, alacaklıları da kendisini sıkıştırmış günlerce evinden çıkmayıp alacaklılarına görünmemeye çalıştı. Bunun üzerine alacaklıları Allah Rasûlü'ne (sav) gidip alacaklarını istediler. Allah Rasûlü (sav) birisini gönderip onu çağırtdı. Mu'âz da orada iken alacaklılar, Ya Rasûlullâh! Hakkımızı ondan al, dediler. Allah Rasûlü (sav), Allah ona tasaddukta bulunanlara rahmet edecektir, dedi. İnsanların bir kısmı Mu'âz'a tasaddukta bulundu, bir kısmı bulunmadı. Alacaklılar, Ya Rasûlullâh! Bizim hakkımızı ondan al, dediler. Allah Rasûlü (sav), Ey Mu'âz! Onlar hakkında sabırlı ol! dedi. Mu'âz'ın bütün malını alıp alacaklılara verdi; onlar da aralarında paylaştılar. Her birine

¹⁰⁷⁹ Âl-i İmrân, 3/172-4.

¹⁰⁸⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/335.

haklarının yedide beşi kadar bir pay isabet etmişti. Alacaklılar, Ya Rasûlullâh! Onu bize sat, dediler. Allah Rasûlü (sav), Onun bütün malını aldınız; artık bundan sonra onu rahatsız etmeye hakkınız yoktur, dedi. Mu'âz, Benî Selime'ye doğru yöneldiğinde birisi ona şöyle dedi: Ey Ebû 'Abdurrahmân! Eğer Allah Rasûlü'nden istekte bulunursan, bugün borç ödemesini bitirmiş olursun, dedi. Mu'âz, Allah Rasûlü'nden istekte bulunan bir kişi olmayacağım, dedi. Bir gün bekledi. Allah Rasûlü (sav) kendisini çağırdı, onu Yemen'e gönderdi ve Umulur ki Allah (cc) senin ihtiyacını giderir ve borcunu öder, dedi. Mu'âz, Yemen'e gitti ve Allah Rasûlü (sav) vefat edinceye kadar orada kaldı.”¹⁰⁸¹

Suffeli Mu'âz b. Cebel (ö.17/638) oğluna şöyle nasihat etmiştir: “Evladım! Namaz kılacağın zaman sanki son namazını kılıyormuş gibi, bir daha namaz kılamayacakmışın gibi kıl! Bil ki ey oğlum iyilik arasında ölmelidir: Biri yaptığı, diğeri de yapacağı iyiliktir.”¹⁰⁸² Rasûlullâh'ın (sav) kendisini Yemen'e gönderdiği zaman nasihatını da şöyle ifâde ediyor: “Aşırı bolluktan uzak dur. Allah'ın (cc) halis kulları, aşırı bollukta olan kişiler değildir. Ni'metlerle bolluk içinde zevk sürmekten sakın. Zira Allah'ın (cc) kulları ni'metlerle zevk sürmezler.” dediğini haber vermiştir.”¹⁰⁸³ bu söz onun hayat prensibiydi.

Suffe ehlinde Mu'âz b. Cebel (ö.17/638) der ki: “İlim öğreniniz! Muhakkak ki, ilmi Allah (cc) için öğrenmek saygıdır, talep etmek ibadettir, ders çalışmak teşbihtir, ilmi araştırmak cihaddır, bilmeyene öğretmek sadakadır, ehline vermek yakınlaşmaktır. Zira ilim helâl ve harâmın göstergesidir, cennet ehlinin feneridir, korku anında tesellidir, gurbette dosttur, yalnızlıkta sohbet arkadaşıdır. Mutlulukta ve darlıkta yol gösterici, düşmana karşı silah, değerli insanlara saygıdır. Allah (cc) ilimle kavimler yüceltir, hayırda önder ve imâm kılar; eserleri taklid edilir, yaptıkları örnek olur, fikirlerine müracaat edilir. Melekler onlarla dost olmak ister, kanatlarıyla okşar, yaş ve kuru ne varsa onlar için mağfiret diler, denizdeki balıklar ve deniz canlıları, büyük kuşlar ve hayvanlar mağfiret diler. Çünkü ilim, kalplerin cehaletten kurtulup canlanması, gözlerin karanlıktan kurtulup aydınlanmasıdır, ilimle değerli insanların mertebesine erişilir, dünyada ve âhirette yüksek dereceler elde edilir, ilimle ilgili tefekkür etmek oruç tutmaya, ilim çalışmak namaz kılmaya denktir, ilimle sıla-ı rahim sağlanır, helal ile haram bilinir, işlerin sultanıdır, ilmin peşinde koşan, bahtiyarlarla

¹⁰⁸¹ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 3/337.

¹⁰⁸² İsfahânî, *Hilye* tec. 1/246.

¹⁰⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Zühd, 9, 5/244; İsfahânî, *Hilye* tec, 12/111.

yaşar, eşkiyalar ona yaklaşamaz.”¹⁰⁸⁴ Suffe hocası olan Mu’âz b. Cebel’in hayatı ilim öğretmek ve ilmi yaşamakla geçmiştir. Onların ilim anlayışı öğrendikleri ve uyguladıkları nebevî terbiye idi. Bu nebevî terbiyenin içinde tasavvuf denilecek ilim ve yaşayışı da kapsar.

Kendisinden Abdullâh b. Ömer (ö.73/693), Abdullâh b. ‘Abbâs (ö.68/687-8), Abdullâh b. ‘Amr b. ‘Âs (ö.65/684-5), Abdullâh b. Ebû Evfâ (ö.86/705), Abdurrahmân b. Semure (ö.50/670), Câbir b. Abdullâh (ö.78/697), Ebû Mûsâ el-Eş’arî (ö.42/662-3), Ebû Umâme el-Bâhilî (ö.86/705), Enes b. Mâlik (ö.93/711-2) gibi sahâbiler; Yemen’e onunla birlikte giden Abdurrahmân b. Ğanm (ö.78/697) ile Abdurrahmân İbn Ebû Leylâ, (ö.83/702) onu Yemen’de tanıyan ‘Amr b. Meymûn (ö.74/693?), Atâ b. Yesâr (ö.103/721), Ebû Müslim el-Havlânî (ö.62/681-2), Şakîk b. Seleme (ö.82/701), Ebu’l-Esved ed-Duelî (ö.69/688), Esved b. Yezîd (ö.75/694), Hâlid b. Ma’dân (ö.103/721), Kâdî Şureyh (ö.80/699?), Kays b. Ebû Hâzim (ö.97/715), Mesrûk b. Ecda’ (ö.63/683) gibi tâbiiler hadis, fıkıh ve kıraat öğrenmiştir.¹⁰⁸⁵

3.1.4. ‘Utbe b. Gazvân (ö.17/638)

Nesebi: ‘Utbe b. Gazvân b. Câbir b. Vehb b. Nuseyb b. Zeyd b. Mâlik el-Hâris b. ‘Avf b. Mâzin b. Mansûr b. İkrime b. Hasafe b. Kays b. Aylân b. Mudar’dır. Künyesi: Ebû ‘Abdullâh¹⁰⁸⁶ veya Ebû Ğazvân¹⁰⁸⁷ olup ö.17/638 tarihinde vefat eden Hz. ‘Utbe’nin, Ma’dinü Benî Süleym’de kabri bulunmaktadır.

Suffe Ashâbı’ndan ‘Utbe b. Ğazvân’la (ö.17/638) ilgili bir hatırasını Suffelilerin talebesi olan Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728) şöyle rivâyet eder: “Basra minberinde bize hutbe veren ilk vali kendisiydi. Bizlere bir hutbe verdi ve hutbesinde şöyle demişti: Rasûlullâh’la (sav) birlikte yedi kişi iken ağaç yapraklarından başka yiyeceğimizin olmadığı zamanları bilirim. Yaprak yemekten ağızlarımız hep yara olmuştu. Bir defasında elime bir giysi geçti. Giysiyi yırtıp bir parçasını Sa’d b. Mâlik’e (ö.55/675) verdim, diğer parçasını da ben aldım, o yedi kişiden hayatta sadece bir kişi kaldı, o da şehirlerin birinde valilik yapmaktadır.”¹⁰⁸⁸ Zühd, yaşamlarının bir parçası olduğunu dile getirmiştir.

¹⁰⁸⁴ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/256.

¹⁰⁸⁵ M. Yaşar Kandemir, “Muâz b. Cebel”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/336-8.

¹⁰⁸⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 3/56.

¹⁰⁸⁷ Belâzûrî, *Ensâb*, 1/201.

¹⁰⁸⁸ Müslim 2967, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/174; İsfahânî, *Hilye* tec.1/123.

Suffe Ashâbı'ndan 'Utbe b. Ğazvân (ö.17/638) arkadaşı Suffe Ashâbı'ndan Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö.42/662-3) ile ilgili bir hatırasını şöyle rivâyet eder: "Bana: Gözlerin neden şişmiş? diye sorunca şöyle karşılık verdim: Bir tarafa dönüp bakınca komutanlardan birinin kızım gördüm. Baktım ki gözlerim onu seyrediyor tutup kendi gözlerime bir yumruk attım. Sonuç da işte gördüğün gibidir. Bunun üzerine Ebû Mûsâ bana: Allah'tan (cc) bağışlanma dile! Gözlerine haksızlık etmişsin! İlk bakış gözlerinin, ondan sonrası ise senindir, dedi."¹⁰⁸⁹ Dini, nefislerine kabul ettirmek için kendilerince terbiye metodları geliştirmiş olduklarına bir örnektir.

Hâlid b. 'Umeyr el-Adevî (ö.?), Kabîsa b. Câbir (ö.?), Hârûn b. Riâb (ö.?) ve Guneym b. Kays el-Mâzinî (ö.?) gibi râviler kendisinden hadîs nakletmiştir.¹⁰⁹⁰

3.1.5. Bilâl-i el-Hâbeşî (ö.20/641)

Bilâl b. Rebâh el-Habeşî. Nesebi: Ebû Abdullâh (Mevla 'Umeyye b. Halef veya Ebû Bekir es-Sıddîk) (Şam/Haleb- ö.20/641).¹⁰⁹¹ veya Dımaşk Bâbü's-Sağır Mezarlığı.¹⁰⁹² Künyesi: Ebû 'Abdullâh¹⁰⁹³ Ebû 'Abdulkerîm¹⁰⁹⁴ Ebû 'Amr¹⁰⁹⁵ Habeşlilerin birincisi olan Bilâl, Serât doğumlu ve babası Rebâh, annesi Hamâme'dir.¹⁰⁹⁶ Hâlid adlı bir erkek kardeşi ve Gufre/Gufeyre adlı bir kız kardeşi vardır.¹⁰⁹⁷ Suffe ehli olacak olan sahâbeler Bilâl b. Rebâh el- Habeşî (ö.20/541), Mus'âb b. 'Umeyr (ö.3/625), 'Abdullâh İbn Ümmi Mektûm (ö.15/636) ve 'Ammâr b.Yâsir (ö.37/657) gibi Medine'ye ilk hicret eden sahâbe arasında bulunmaktadır.¹⁰⁹⁸

Suffe Ashâbı'ndan Hz. Bilâl (ö.20/641), Allah Rasûlü'nün (sav) mâlî durumu hakkında şu hatırasını anlatır: "Allah Rasûlü (sav), Peygamber olduğu günden vefatına kadar neyi varsa ben bakıyordum. Birisi ona başvurduğu zaman, eğer o kimseyi fâkir

¹⁰⁸⁹ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/280.

¹⁰⁹⁰ Erdinç Ahatlı, "Utbe b. Gazvân", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/235

¹⁰⁹¹ Habeşlilerin ilk Müslüman olanıdır. İlk ezan okuyandır. Şam'a yerleşenlerdendir. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/147, 261, 349; es-Sehâvî, *Rüchanu'l-Kıffe*, 156; İbn Esîr, *Üsdu'l-Ğabe*, 1/243, 3/37; Zehebî, *Siyer*, 1/ 349, 358; Askalânî, *el-İsabe*, 1/455; İbn Abdilberr, *el-İsti'ab*, 1/258, 261; İbn Sa'd, *Tabakât*, tec. 3/128, 232.

¹⁰⁹² İbn Sa'd, *Tabakât*, tec 9/485

¹⁰⁹³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/385, tec. 3/128; Belâzûrî, *Ensâb*, 1/184; İbn Abdi'l-Berr, *el-İstiâb*, 1/178; İbnu'l-Esîr, *Üsdu'l-Ğabe*, 1/243; Zehebî, *Siyerü*, 1/347; Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1/502.

¹⁰⁹⁴ İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, 1/178; İbnu'l-Esîr, *Üsdu'l-Ğabe*, 1/243; İbn Asâkir, *Tehzîbu Târih-i Dımaşk*, Beyrut, 1987, 3/304.

¹⁰⁹⁵ İbnu'l-Esîr, *Üsdu'l-Ğabe*, 1/243.

¹⁰⁹⁶ Askalânî, *el-İsabe* 1/182.

¹⁰⁹⁷ Askalânî, *Tehzîb*, 1/502.

¹⁰⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/284; Kandehevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, 1/510.

görürse bana emreder gidip borçlanır ve o kimseye yiyecek ve giyecek alıp getirirdim. Bir gün bir müşrik bana rastlayarak; -Bilâl! Biliyorsun ki, ben zengin bir kimseyim. Şundan bundan borçlanacağına sana ne kadar para lâzım olursa gel benden iste. Ben her zaman vermeye hazırım, dedi. Ben de öyle yaptım. Aradan birkaç gün geçtikten sonra bir gün abdest almış ezân okumaya gidiyordum. Birkaç müşrikle birlikte karşıdan gelen bu müşrik beni görünce: Ey Habeşli! diye bağırdı. Ne var? dedim. Aybaşına kaç gün kaldığını biliyor musun? dedi ve suratını asarak bana ağır bir söz söyledi. Biliyorum, az kalmıştır, dedim. Aybaşına sadece dört gün kaldı. O gün gelsin de görürsün. Seni alacaklarım yerine rehin alıp köleleştireceğim. Sana kendi hatırın veya adamının hatırı için ödünç vermedim. Sen eskiden nasıl köle idiyen, seni davarlarımı gütmek için tekrar köle macıyla sana borç verdim, dedi. O anda, ne yapacağımı bilemez bir halde idim ve bu duruma çok üzülmuştüm. Gidip ezânı okudum. Yatsı namazından sonra konuyu Rasûlüllâh'a (sav) açma düşüncesindeydim. Namazı kıldıktan sonra Rasûlüllâh (sav) eve gitmek üzere kalktı. Ben de kalkıp arkasından gittim, izin isteyip arkasından içeri girdim ve: Ya Rasûlallâh! Anam babam sana fedâ olsun. Sana, kendisine borçlandığımı söylediğim müşrik, bugün bana böyle böyle söyledi. Biliyorum ki, şimdilik ne sen, ne de ben onun bizdeki alacaklarını karşılayacak bir varlığa sahip değiliz. Beni rezil edeceğinden hiç şüphe yoktur. Hiç değilse bana izin ver de, şu Müslümân kabilelere başvurayım. Allah (cc), Peygamberine bir rızık ikrâm eder şu darlıktan kurtulmuş olurum, dedim. Çıkıp evime gittim, kılıç, mızrak ve ayakkabımı başımın altına koyup uzandım. Uzandım ama kıvranıp duruyordum. Yüzümü ufka vermiş, sabırsızlıkla fecrin sökmesini bekliyordum. Bir uyuyor, bir uyanıyordum. Nihayet fecrin ilk ışıkları göründü, kalkıp namaz için harekete hazırlandım. O sırada kapıda birinin: Bilâl! Allah Rasûlü (sav) seni istiyor, diye seslendiğini işittim. Allah Rasûlü' ün (sav) kapısı önüne vardığım zaman dört tane yüklü devenin orada çöktüğünü gördüm. İzin isteyip içeri girdiğimde Allah Rasûlü (sav): Bilâl, müjde! Allahu Teala (cc) senin borçlarına karşılık bunları gönderdi, buyurdu. Hemen Allah'a (cc) hamdettim. Sonra Allah Rasûlü (sav) bana: Kapıdaki yüklü olan dört deveyi gördün mü? dedi. Gördüm, dedim. İşte o develer yükleriyle birlikte senindir. Fedek hükümdarı bana hediye olarak göndermiş. Götür, sat da borçlarını öde buyurdu. Ben de çıkıp develerin yüklerini indirdim ve onlara yem verdikten sonra sabah ezanını okudum. Namazdan sonra Bakî'ya gidip yüksek sesle: Kimin Allah Rasûlü'nde (sav) alacağı varsa gelsin, dedim ve bir iki saat içinde Hz.

Peygamber'in (sav) tüm borçlarını temizledim. Hatta iki dinâr da arttı. Mescide gittiğim zaman herkes gitmiş, Allah Rasûlü (sav) yalnız kalmıştı. Kendisine selâm verdikten sonra bana: Ne yaptın? diye sordu. Allah Rasûlü'nün (sav) ne kadar borçları varsa hepsini ödedim. Hiç kimsenin sen de alacağı kalmadı, dedim. Fazla bir şey kaldı mı? dedi. Evet, iki dinâr kaldı, dedim. Beni o iki dinârdan da kurtar. Sen onları da vermedikçe ben eve gitmem, buyurdu. Fakat o gün akşama kadar bu iki dinârı verecek bir kimse bulamadım. Allah Rasûlü (sav) bu yüzden ertesi güne kadar mescidde kaldı. Ancak ertesi gün akşama doğru iki süvari geldi. Ben de onları alıp pazara götürdüm ve o iki dinâr ile onlara yiyecek ve giyecek alıp kendilerine verdim. Yatsı namazından sonra Hz. Peygamber (sav) beni çağırıp: Ne yaptın? diye sordu. Allahu Teala (cc), seni o iki dinârdan da kurtardı, dedim. Bunun üzerine tekbir getirip uhdesinde o iki dinâr bulunduğu halde ölmediği için Allah'a (cc) şükretti. Ondan sonra kalktı. Ben de onun (sav) peşinden gittim".¹⁰⁹⁹ Zühdi hayatı yaşadılar ve bu hayatı tavsiye ettiler.

Suffe Ashâbı'ndan 'Abdullâh b. Mes'ûd (ö.32/652-3) ile Suffeli Ebû Hureyre (ö.58/678) bir hatıralarını şöyle nakl ederler: "Rasûlullâh (sav) Bilâl'in (ö.20/641) yanına girince yanında bir yığın hurma gördü ve: Bu nedir ey Bilâl? diye sordu. Bilâl: Ey Allah'ın Rasûlü! Bunu misafirler için kaldırdım, cevabını verince, Rasûlullâh (sav): Bunlardan dolayı, Cehennem ateşinin dumanına maruz kalmaktan korkmuyor musun? Ey Bilâl! Bunları infak et ve Arş sahibi varken kıtlıktan yana bir korkun olmasın." buyurdu.¹¹⁰⁰ Ümmetine "anı yaşamasını" isteyen ve "tevekkül sahibi" olmalarını vurgulayan bu nebevî öğretinin temelini infâk üzerine bina ediyordu. "Anı/zamanı" infak etmek, "malı" infak etmek gibi. Suffe ehli bu öğretiler ile terbiye olmuştur.

Hiz. Ebû Bekir (ö.13/634), Hiz. Ömer (ö.23/644), 'Usâme b. Zeyd (ö.54/674), Abdullâh b. Ömer (ö.73/693) ve el-Berâ b. 'Âzib (ö.71/690) gibi bazı meşhûr sahâbîlerle Ebû İdrîs el-Havlânî (ö.80/699), Ebû Hureyre'nin (ö.58/678) damadı Saîd b. Müseyyeb (ö.94/713) ve İbn Ebû Leylâ (ö.83/702) gibi tâbiînler ilim alanların arasındadır.¹¹⁰¹

¹⁰⁹⁹ Kandehlevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, 2/333- 335.

¹¹⁰⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 12/50, 51, 52.

¹¹⁰¹ Mustafa Fayda, "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/152-3.

3.1.6. Ebu'd-Derdâ el-Hazrecî (ö.32/652)

Asıl adı: 'Uveymir b. Kays b. Zeyd/'Amir b. Kays b. 'Âişe b. 'Umeyye b. Mâlik b. 'Âmir b. Adıy/Adî b. Ka'b b. el-Hazrecî, Lakabı: Ebu'd-Derdâ, Annesi: Mehabbe bnt. Vâkid b. 'Amr b. İtnâbe b. 'Âmir b. Zeydümenât/(Zeyd b. Mena) b. Mâlik b. Sa'lebe b. Ka'b'tır. Bilâl ve Yezîd adlı oğulları ve ed-Derdâ, Nesîbe adlı kızları vardır.¹¹⁰²

Suffe Ashâbı'nın hocası Ebu'd-Derdâ (ö.32/652), Dımaşk/Şam ve çevresinde on binlerce Müslümâna Kur'ân-ı Kerîm ve dinin emirlerini öğretmiş rahle-i tedrisinde on binlerce talebe yetiştirilmiştir. Ders halkaları oldukça kalabalık oluyordu. Tabîinden Müslim b. Mişkem'e (ö.?), dersinde hazır bulunan öğrencileri saymasını söylemiş ve o sırada bin altı yüz kûsur öğrenci saymıştır.¹¹⁰³ Suffe'dekilerin ilmi cihad olarak görüp yaymalarına diğer Suffe ashâbını da kadarsak muazzam bir rakama ulaşılmış olduğunu görürüz.

Suffeli Ebu'd-Derdâ (ö.32/652) kendini şöyle tanıtır: "Yazıklar olsun şu mal biriktiren ağzı açıklara, sanki mecnuna dönmüşler. İnsanların elinde olanı görüyorlar da, kendi ellerindeki görmüyorlar. Eğer güç yetirseler, geceyi gündüze katacaklar. Yazıklar olsun ki, onlara büyük bir hesap ve şiddetli bir azâb vardır. Ben ölümü seviyorum, Rabbime olan özlemim sebebiyle ölümü seviyorum, onlarsa çirkin görüyorlar. Ben, hastalıktan memnunum günahlarıma kefarete olduğu için de hastalığı seviyorum, onlar nefret ediyorlar. Ben fakirlikten hoşlanıyorum, Rabbime olan tevazum sebebiyle de fakirliği seviyorum, onlar kerih görüyorlar. Uzun uzun emeller kurdular, pek çok mal yığdılar, büyük büyük binalar yaptılar. Emelleri boş çıktı, malları helâk oldu, evleri ise kâbir oldu."¹¹⁰⁴

Rasûlüllâh (sav) şöyle buyurduğunu beyân eder: "Dünya kaygılarından gücünüz yettiği ölçüde uzaklaşın. Çünkü kimin en büyük kaygısı dünya olursa, Allah (cc) onun malını mülkünü genişletir ve gözlerinin önüne fâkirlik duygusunu koyar. Kimin en büyük kaygısı âhiret olursa, Allah (cc) onun işlerini toparlar ve kalbine zenginlik duygusu koyar. Bir kul kalbiyle Allah'a (cc) yönelirse, Allah da (cc)

¹¹⁰² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec.4/451

¹¹⁰³ Zehebî, *A'lamiu'l-Nübelâ*, 2/346; Zehebî, *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Şuayb el-Arnaût, Sâlih Mehdî Abbâs, (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1408/1988), 1/40-2.

¹¹⁰⁴ İsfahânî, *Hilye*, tec. 1/208, 1/225; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 4/458.

mü'minlerin kalplerini o kula sevgi ve rahmetle yönlendirir. Ayrıca Allah bütün hayırlarda ona süratle mukabele eder.”¹¹⁰⁵

Eşi Ümmü'd-Derdâ'ya: “Ebu'd-Derdâ'nın en iyi ameli hangisiydi? diye sorulduğunda, Tefekkür edip ibret almak” buyurur. Ebu'd-Derdâ bunu şöyle açıklar: “Bir anlık tefekkür, bir gecelik ibadetten daha hayırlıdır.”¹¹⁰⁶ zamanı ibadette, rıza-ı şerife, muhabbetullâha çevirmesini bilmişler.

Suffe'nin âlimlerinden Ebu'd-Derdâ (ö.32/652), destur edinliği bir hadîs-i şerifi şöyle nakleder. “Râsûlullâh'ın (sav) bizlere (ashâbına) şöyle buyurdu: Dünyada zâhid olmak kişinin helâl olanı kendine haram kılması veya malını heba etmesi değildir. Gerçek zâhidlik, elinde bulunan şeylere, Allah'ın (cc) katında olanlardan daha fazla güvenmemendir. Maruz kaldığın musibetlere karşı alacağın sevaptan dolayı, uğradığın musibetin sende devamlı kalmasını temenni etmemdir.”¹¹⁰⁷

Ümmü'd-Derdâ'da bu konuda şöyle buyurur: “Selmân bize gelip Kardeşim nerede? Diye sorunca Mescidedir, dedim. Sonra Kardeşim nasıl? diye sorunca Namaz kılip oruç tutuyor. Kadınlardan ve dünyadan uzak duruyor dedim. Bunun üzerine kalkıp Mescide gitti. Ebü'd-Derdâ onu görünce ayağa kalkıp gerekli hürmeti gösterdi”.¹¹⁰⁸

Suffeli âlim Ebu'd-Derdâ (ö.32/652) dünya hakkında der ki: “Yiyecek ve içecekleri dışında Allah'ın (cc) kendisine verdiği ni'metleri bilmeyen kişinin ameli az, cezası da yakın olur. Dünyadan yüz çeviremeyen kişinin de bir dünyası olmaz!”¹¹⁰⁹ Zühd yaşamları dünyaya bakış açılarıyla doğru orantılıydı.

Hz. Peygamber (sav,) Suffe Ashâbı'ndan Ebu'd-Derdâ'ya (ö.32/652?) “malın çokluğu zenginlik midir?” diye sormuş. Ebu'd-Derdâ evet ya Rasûlullâh zenginliktir, diye cevap vermiştir. Hz. Peygamber (sav) peki malın azlığı fâkirlik midir? diye sorunca Ebu'd-Derdâ, evet ya Rasûlullâh fâkirliktir, diye cevap vermiştir. Hz. Peygamber (sav), hayır öyle değildir, asıl zenginlik kalp zenginliği, asıl fâkirlik ise

¹¹⁰⁵ Ebûbekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühdi'l-kebir*, thk. 'Amir Ahmed Haydar, (Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyeti, 1996), 305; Emre Kantik, “İslam'da Zühd Hayatı”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl: 14, C: 14, S: 27, Ocak-Haziran 2021/1, 183-218, 211.

¹¹⁰⁶ İsfahânî, *Hilye*, tec. 1/206-7; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 4/454, 9/495.

¹¹⁰⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 12/77-8.

¹¹⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 4/456.

¹¹⁰⁹ İsfahânî, *Hilye* tec.1/210.

kalp fâkirliğidir” buyurmuştur.¹¹¹⁰ Tasavvufun temeli ve “sûfilerin Hz. Peygamber’e (sav) ittibâ ettikleri ilk husus fâkirliktir.”¹¹¹¹

Suffeli Ebu’d-Derdâ’nın (ö.32/652) ibâdet anlayışının ihsân hayatını zâhidçe yaşadığına delil olarak şu sözlerindeki nasihatı örnek verilebilir: “Allah’ı (cc) görüyormuşçasına ibadet ediniz, kendinizi ölümlerden sayınız ve biliniz ki, ihtiyaçınızı gören az şey, sizi oyalayacak çok şeyden daha hayırlıdır. Biliniz ki, iyilik kaybolmaz kötülük unutulmaz.¹¹¹² Takvânın kâmil olanı da kişinin zerre kadarlık bir şeyde dahi Allah’a (cc) karşı takvâlî (muttaki) olmasıdır. Hatta helâl olarak gördüğü bir şeyi harâm olabilir endişesiyle terk etmesidir. Bu ise, onunla harâmlar arasında bir engel olur. Allah (cc) kullarına sonunda gidecekleri yeri belirtmiş ve şöyle buyurmuştur: “Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür.”¹¹¹³ Bundan dolayıdır ki kaçınmak için hiçbir kötü şeyi asla küçük görme! Yapmak için de hiçbir iyi şeyi değersiz görme.¹¹¹⁴ İmânın zirvesi, Allah’ın (cc) hükmüne sabretmek, takdirine razı olmak, ihlâs içinde ona tevekkül etmek ve teslimiyet tir.”¹¹¹⁵

Suffe Ashâbı’ndan Ebu’d-Derdâ (ö.32/652) şöyle dedi: “Size en hayırlı amelin hangisi olduğunu söyleyeyim mi? Allah’ın (cc) en çok sevdiği, Allah (cc) katında derecenizi en çok yükseltecek olan, düşmanınız üzerine saldırıya geçip onların boyunlarını vurmanızdan veya onların sizin boyunlarınızı vurmasından, dinar veya dirhemleri infak etmenizden daha hayırlı olanını bildireyim mi? Kendisine: Ey Ebu’d-Derdâ! Hangi, amel? diye sorduklarında: Allah’ı (cc) zikretmektir. Allah’ı (cc) zikretmek, hepsinden daha değerlidir” karşılığını verdi.¹¹¹⁶ Fikirleri Allah (cc) ile olurken dilleri Allah’ın (cc) adıyla meşgul olmaları sûfilerin onların yolundan gitmek istemelerine sebep olmuştur.

Suffeli zâhid Ebu’d-Derdâ’ya, “Günde kaç defa Sübhanallâh demektesin? Diye sorulunca “Şayet parmaklarım yanılmıyorsa 100.000 defa” diye cevap verdi.¹¹¹⁷

¹¹¹⁰ Ebû Mansûr, *Edebü’l-mülûk*, 13; Ek (p.39). akt: Arslan, *Tasavvufun Teşekkülüne Dair Bir Eser Olarak Edebu’l-Mülûk ve Kaynak Değeri*, 41.

¹¹¹¹ Ebû Mansûr, *Edebü’l-mülûk*, 13; Ek (p. 39).

¹¹¹² İsfahânî, *Hilye* tec.1/213.

¹¹¹³ el-Zilzâl, 99/7-8.

¹¹¹⁴ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/214.

¹¹¹⁵ İsfahânî, *Hilye*, tec. 1/222.

¹¹¹⁶ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/230.

¹¹¹⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 4/456.

İbn Vehb (ö.197/813) ve İbn Lehîa (ö.174/790) gibi âlimler bir rivâyeti şöyle nakl ederler: “Ebu’ d-Derdâ’nın yanına girdiğimde altında deri veya yünden bir minder, üzerinde yine yün ipliklerle dikilmiş yünden bir giysi vardı. Rahatsızdı ve terliyordu. Ona: Eğer istersen minderine gümüş işlemeli bir örtü geçirip, giyecek olarak da müminlerin emirinin kullandığı o yumuşacık giysilerden getireyim, dediğimde: Bizim gideceğimiz başka bir mekân (âhiret), bulunuyor. Oraya doğru gidiyor ve orası için çalışıyoruz.” karşılığını verdi. Dünyada olup ahirette yaşamak bu olsa gerektir.

Suffe ehli Ebu’ d-Derdâ der ki: “Omuzlarınız birbirine degecek şekilde ihtiyarlayıncaya kadar nefsiniz sevdiği bir şeyin peşinden koşup durur. Allah’ın kalplerini takva ile sınıdığı kullar bundan müstesnadır ki onlar da pek azdır.”¹¹¹⁸ Suffe Ashâbi’nın özelliklerinden olan nefsinin Allah’a (cc) adamağı hakkıyla yapmaya uğraştığını görüyoruz.

Ondan arz yoluyla Kur’ân öğrenenler arasında hanımı küçük Ümmü’ d-Derdâ, Atıyye b. Kays el-Kilâbî (ö.121/739), Hâlid b. Ma’dân (ö.103/721) ve Ba’lebek Kadısı Suveyd b. Abdulazîz (ö.?) bulunur. Meşhûr yedi kıraat imâmından İbn ‘Âmir de (ö.118/736) ondan Kur’ân dersi almıştır. Enes b. Mâlik (ö.93/711-2), Abdullâh b. ‘Amr b. ‘Âs (ö.65/684-5), Abdullâh b. ‘Abbâs (ö.68/687-8) gibi sahâbîlerle karısı Ümmü’ d-Derdâ, oğlu Bilâl, Cubeyr b. Nufeyr, Ebû İdrîs el-Havlânî (ö.80/699), Ebû Hureyre’nin (ö.58/678) damadı Saîd b. Müseyyeb (ö.94/713), Atâ b. Yesâr (ö.103/721) gibi tâbiîler kendisinden hadîs naklederler.¹¹¹⁹

3.1.7. Abdullâh b. Mes’ûd el-Muhâcirî (ö.32/652-3)

Nesebi: ‘Abdullâh b. Mes’ûd b. Gâfil b. Habîb b. Şemh b. Fe’r b. Mahzûm b. Sâhile b. Kâhil b. el-Hâris b. Temîm b. Sa’d b. Huzeyl b. Mudrike/(‘Amr b. İlyâs b. Mudar) el-Muhâcir (Medine- ö.32/652-3). Künyesi: Ebû ‘Abdurrahmân, Annesi: Ümmü ‘Abd bt. ‘Abdovud b. Sevâ b. Kuraym b. Sâhile b. Kâhil b. el-Hâris b. Temîm b. Sa’d b. Huzeyl.¹¹²⁰

¹¹¹⁸ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/238.

¹¹¹⁹ Abdullah Aydın, “Ebu’ d-Derdâ”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/310-1.

¹¹²⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 3/86.

Hız. Peygamber'in (sav) yanından ayrılmadığından Ehl-i beyt'ten sanılmıştır.¹¹²¹ Suffeli İbn Mes'ûd (ö.32/652-3) bunu şöyle anlatır: "Ey 'Abdullâh! Ben seni nehyetmedikçe, sen perdeyi kaldırıp benim gizli konuşmalarımı da dinleyebilirsin"¹¹²² buyurmasıyla sahâbe arasında kendisine "sâhibu's-sivâd "السواد صاحب"¹¹²³ denilmiştir. Rasûlullâh (sav) ona çok değer vermiş "Birini istişaresiz emir tayin etmek isteseydim onlara İbn Ümmi 'Abd ('Abdullâh b. Mes'ûd)'ı emir tayin ederdim."¹¹²⁴ buyurmuştur. Siret olarak Rasûlullâh'a (sav) en çok benzeyen kişidir.¹¹²⁵

Suffe ehlinden Huzeyfe b. el-Yemâme (ö.36/656) "Rasûlullâh'ın (sav) davranışlarına en yakın olan bir kimseyi tanıttın da kendisinden (istediklerimizi) alalım, denildiğinde, Bütün bu hususlarda Rasûlullâh'a (sav) en yakın olarak İbn Ümmi 'Abd'den başkasını bilmiyorum"¹¹²⁶ cevabını vermiştir. Ehl-i beyten Hz. Ali'nin (ö.40/661) rivâyetine göre Hz. Peygamber (sav) bir defasında: "Hiçbir peygamber yoktur ki ona yardımcı yedi arkadaşı/vezir verilmesin. Bana ise on dört kişi verildi." diyerek Suffeli İbn Mes'ûd'u (ö.32/652-3) da bu kişilerin arasında saymıştır.¹¹²⁷

Suffe Ashâbı'nın çoğunluğunu oluşturduğu bu on dört kişi: "Hamza, Ca'fer, Ebû Bekir, Ömer, Ali, Hasan, Hüseyin, İbn Mes'ûd, Selmân, 'Ammâr, Ebû Zerr, Huzeyfe, Mikdâd ve Bilâl."¹¹²⁸ Selmân ile Ebu'd-Derdâ, 'Ammâr ile Huzeyfe, Mus'ab ile Ebû Eyyûb aralarında mizaç, zevk, hissiyat itibarıyla tam bir birlik vardır.¹¹²⁹

Hız. Peygamber (sav) ashâbına "Benden sonra Ebû Bekir (ö.13/634) ve Ömer'e (ö.23/644) uyun, (Suffeli) 'Ammâr'ın (ö.37/657) yolundan gidin ve (Suffeli) İbn Ümmi 'Abd'a (ö.32/652-3) verdiğiniz sözü yerine getirin (sözünü tutun)"¹¹³⁰ diyerek öğüt verdiği nakledilir. Hız. Peygamber (sav) İbn Mes'ûd'un ilim ve ahlâkını ifade ederek "İbn Ümmi 'Abd'ın ümmetim için razı olduğu şeye ben de razı oldum, İbn Ümmi

¹¹²¹ Buhârî, Fedâilu's-Sahâbe, 27; Tirmizî, Menâkıb, 38.

¹¹²² Müslim, Selâm, 2169; İbn Mâce, Mukaddime, 11; İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, 3/989; Askalânî, *el-İsâbe*, 2/129; ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/468-469; İsfahânî, *Ma'rifetu's-sahâbe*, 3/233; farklı rivâyetler için bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 35/85-88.

¹¹²³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, 3/153.

¹¹²⁴ Tirmizî, Menâkıb, 38; İbn Mâce, *Mukaddime*, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/10.

¹¹²⁵ Buhârî, Edeb, 70; Tirmizî, Menâkıb, 38.

¹¹²⁶ Buhârî, Fedâilu'l-ashâb, 27, farklı rivâyetler için bkz. Ahmed b. Hanbel, Fedâilu's-sahâbe, 2/23-27, h. no: 1494-1498; Tirmizî, Menâkıb, 38; İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, 3/991-992; İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/154; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/388; Askalânî, *el-İsâbe*, 2/129; Zehabî, *Tezkiretü'l-huffaz*, 1/14; Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/484; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 1/127.

¹¹²⁷ Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/412; İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 3/234.

¹¹²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/148; Zehabî, *Târîh*, 573.

¹¹²⁹ Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 7/76.

¹¹³⁰ Tirmizî, *Kitabu'l-menâkıb*, 38; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/385; İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, 3/989; Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/478.

‘Abd’in ümmetim için hoşnut olmadığı şeyden ben de hoşnut olmadım”¹¹³¹ demiştir. Vahyin nüzul surecine şahidlik etmiş, kendisinin belirttiği gibi Kur’ân’ı Kerîm’den 70 küsur sureyi bizzat Peygamber’in (sav) ağzından öğrenmiştir.¹¹³² Allah Rasûlü’nün (sav) ağzından Kur’ân’ı, Mekke’de ilk yayan kişidir. Habeşistan’ın iki hicretincede katılmıştır. Muhammed b. İshâk (ö.151/768) sadece 2. Hicrete katıldığını belirtir. Medine’ye hicret ettiğinde Suffe ehlerinden Mu’âz b. Cebel’in (ö.17/638) veya Sa’d b. Hayseme’nin (ö.2/624) konuğu olur. Zubejr b. ‘Avvâm (ö.36/656) muâhât kardeşidir. ‘Abdullâh ve ‘Utbe isimli iki oğlu vardır. Zühreoğulları Mescidi’nin arkasında Rasûlullah’ın (sav) planını çizdiği ve tahsis ettiği yere evini inşa etmiştir. Bedir ehlerinden olup Ebû Cehil’in boynunu vurandır. Tüm gazvelere iştirak etmiştir. Perşembe geceleri sohbetle ihya ederdi. Beyaz elbiseyi en güzel şekilde giyen ve en güzel kokulu olan insandı. Narin, kısa ve oldukça esmer bir adamdı. (Yaşlandıkça) değişmiyordu. Zayıf (hafifi ehli) biriydi. Kulaklarının üzerine çıkardığı saçları vardı. Sanki onlar bala bulanmıştı. el-Vekî (ö.197/812) dedi ki: “Yani (saçlar birbirine yapışmış gibi olduğundan dolayı) saç tellerini tek tek ayırmıyordu. Saçları omuzuna dökülüyordu. Namaz kıldığında saçlarını kulaklarının arkasına attığını gördüm. Bir hastalığa yakalandı ve sızlanıp durdu. Ona; Hiçbir hastalığımda bu hastalığındaki kadar sızlandığımı görmedik. dedik. Bunun üzerine, Bu, beni (fena) yakaladı ve gaflete yaklaştırdı, dedi. Ölümü andı ve Ben, bugün ona hazır değilim, dedi. Abdullâh dedi ki: Öldükten sonra hiç diriltilmemeyi çok arzu ederdim. Beni Suffeli Osmân b. Maz’ûn’un (ö.2/623-4) kabrinin yanına defnedin. 200 dirhem değerindeki bir hulle ile kefenlenmesini vasiyet etti.”¹¹³³ Allah’ın (cc) karşısına hakkıyla kul olmadığını düşünerek O’nun karşısına çıkamamanın endişesini taşıyor.

eş-Şa’bî’nin (ö.104/722): “Sahâbeden üç kişi birbirine fetvâ veriyordu: Ömer (ö.23/644), (Suffeli) ‘Abdullâh b. Mes’ûd (ö.32/652-3), Zeyd b. Sâbit (ö.45/665?) kendi aralarında; Ali (ö.40/661), (Suffeli) ‘Ubey b. Ka’b (ö.33/654?), (Suffeli) Ebû Mûsâ (ö.42/662-3) da kendi aralarında birbirlerine fetvâ verirlerdi.”¹¹³⁴

¹¹³¹ Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek*, 3/359; ez-Zehbî, *Siyeru*, 1/479; Ahmed b. Hanbel, *Fedailü’s-sahâbe*, 2/21, H. No: 1492; İbn Abdulber, *el-İsti’âb*, 3/989.

¹¹³² Buhârî, *Fedâilü’l-Kur’ân*, 8; İbn Sa’d *et-Tabakât*, 2/370.

¹¹³³ İbn Sa’d, *et-Tabakât-ı Kubra*, 3/86-91.

¹¹³⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmü’l-muvakki’in*, 1/23; Zehebî, *Siyer-i A’lami’n-Nübelâ*, 2/389. akt: Sebhattin Erdoğan, Abdullah İbn Mes’ûd ve Kıraat İlmindeki Yeri, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 20.

Mesrûk (ö.63/683?) diyor ki: “Hz. Peygamber’in (sav) ashâbından bir kısmıyla beraber bulundum. Onların hepsi de (sanki birer) ilim deryası idi. Bunlar arasında ilmiyle bir kişiyi, iki kişiyi, on kişiyi ve hatta yüz kişiyi doyurup kandıran ilim sahipleri vardı. Bazıları da yeryüzündeki bütün insanlara yetecek kadar ilme sahipti. ‘Abdullâh, böyle bir ilim deryasına sahipti.”¹¹³⁵ Suffe Ashâbı ilmin kaynağıdır.

Suffeli âlim ‘Abdullâh b. Mes’ûd’da (ö.32/652-3) “Niçin daha fazla oruç tutmuyorsun? denildiğinde: Ben namazı oruca tercih ediyorum. Oruç tuttuğum zaman namaza gücüm kalmıyor.¹¹³⁶ Müslümân olduğum günden beri kuşluk vaktinde hiç uyumadım.”¹¹³⁷

‘Abdullâh b. Mes’ûd (ö.32/652-3) dünya için şöyle der: “Dünyayı arzulayan kişi âhiretine, âhireti arzulayan kişi de dünyasına zarar verir. Ey cemaat! Sizler bakî olan (âhiret) için fani olan şeye (dünyaya) zarar verin!”¹¹³⁸ Suffelilerin genelde dünya anlayışlarının aynı olduğunu görmekteyiz. Zühd onların yaşam biçimidir.

Habbe b. Cuveynî el-'Urenî/Aranî (ö.?) rivâyetine göre: “Hz. Ali’nin (ö.40/661) Kûfe’de bulunduğu bir sırada yanına bazı kimseler gelerek Ey mü’minlerin emiri, Abdullâh b. Mes’ûd’dan daha güzel bir ahlâka sahip, daha güzel ilim öğreten, daha hoş sohbet ve daha çok takvâ sahibi bir kimse görmedik, demişlerdi. Bunun üzerine Hz. Ali, Allahu Teâlâ (cc) aşkına, bu sözlere inanarak mı söylüyorsunuz? dedi. Onlar, Evet, deyince de Şâhid ol Ya Rabb! Abdullâh hakkında ben onların dediklerinden daha da fazlasını söyleyebilirim,” cevabını verdi.¹¹³⁹ Takvâ sahibi ve mütevazı olduğundan kullandığı yüzük bir demir parçasından yapılmıştı.¹¹⁴⁰ İslâmiyetin her ayetini yaşamaya özen göstermişler ve kullandıkları eşyalara bile ölçü olan takvâ çerçevesiyle bakmışlardır.

Suffeli âlim ‘Abdullâh b. Mes’ûd (ö.32/652-3) der ki: “Sizler Rasûlullâh’ın (sav) ashâbından daha çok oruç tutuyor, namaz kılıyor ve çaba gösteriyorsunuz; ancak onlar sizden daha hayırlı idiler. Kendisine: Neden ey Ebû ‘Abdirrahmân? diye sorulunca ise: Çünkü onlar, dünyada sizden daha fazla zâhiddiler ve âhirete sizden

¹¹³⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 2//342-343; Hüseyin Küçükcalay, Abdullah İbn Mes’ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri, (Konya: Denizkuşları Matbaası, 1971, Doktora Tezi), 18.

¹¹³⁶ İbn Sa’d *et-Tabakât*, tec. 3/88.

¹¹³⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 3/88.

¹¹³⁸ İsfahânî, *Hilye*, tec. 1/156.

¹¹³⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, 3/156; Zehebî, *A’lami’n-nübelâ*, 1/351

¹¹⁴⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, 3/158

daha fazla yönelmişlerdi.”¹¹⁴¹ Karşılığını verdi. Zühd, İslâmî yaşayışın temel karakteristik özelliğidir. Dünya ile ilişkilerinin boyutunu belirleyen bu kavramı sahâbeler tabîine aktarımında önemli bir yer tutar. ‘Abdullâh b. Mes’ûd’un (ö.32/652-3) tabîinden birine “Siz amel bakımından sahâbeden daha üstün olabilirsiniz, ancak onlar sizden daha hayırlıydı. Çünkü daha fazla zühd sahibi idiler.”¹¹⁴²

Sahâbelerin amelinin çokluğu değil zühdî yaşayışı onlar için ne kadar önemli olduğunun altını çizerek vurgulaması önemlidir. Üstünlüğü takvâ ile hayrı zühd ile beraber algılamışlardır. Tabîin ile sahâbe arasındaki bu diyolog zühdün varlığına ve hayatının merkezine ve dindârlığı bu kavrama göre değerli kıldıklarına şâhid olmaktayız.

Suffeli İbn Mes’ûd’un (ö.32/652-3) vefatı esnasında Hz. Osmân’la (ö.35/656) yapmış olduğu şu konuşma da Kur’ân’ın onun hayatında nasıl bir yer işgal ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Vefatı ile sonuçlanan hastalığı sırasında Hz. Osmân onun ziyaretine gelir ve sağlık durumu hakkında bilgi alır. “Ona, Beytü’l-mâl’den ödeme yapılabileceğini söyler. İhtiyacının olmadığını söyleyince Hz. Osmân: Bu senden sonra kızlarının olur, der. İbn Mes’ûd: Benden sonra kızlarımın fâkir düşeceğinden mi korkuyorsun? Ben onlara her gece el-Vâkıa Sûresi’ni okumalarını emrettim. Çünkü Rasûlullâh’ı (sav) şöyle buyururken dinledim: Kim her gece el-Vâkıa Sûresi’ni okuyacak olursa, fâkirlik ve ihtiyaç musibeti onu ebediyen gelip bulmaz.”¹¹⁴³ Kur’ân’ı yaşamaktan başka bir tavsiyesi olmaması dikkat çekicidir.

Suffeli ‘Abdullâh b. Mes’ûd (ö.32/652-3) “Dünyayı benzetmek istersem ancak, saf suyu olan ve içilince geriye dibindeki çamuru kalan vadide akan akarsuya benzetirdim. Rasûlullâh’a (sav) Zenginlik nedir? diye sorulunca: insanların elindekinden ümidini kesmektir, cevabını verdi. Hz. Peygamber (sav): Mütevazı olmadan zâhid olamazsın.” buyurdu.¹¹⁴⁴ Dünya anlayışını Peygamber Efendimiz’in (sav) hadîs-ı şerifiyle özelleştirmiştir.

Kûfe’de fıkıh, hadîs, tefsir, ekollerinin doğuş ve gelişiminde kurucu aktördür. Bu merkezli bir mezhep olan Hanefiliğin teşekkülünde ‘Abdullâh b. Mes’ûd (ö.32/652-3) ve talebelerinin rolü büyüktür. Ebû Hanîfe (ö.150/767) tarafından sistemleştirilen

¹¹⁴¹ İsfahânî, *Hilye*, tec. 1/153

¹¹⁴² Abdullah b. Mübarek, *Zahitlik ve İncelikler*, çev. M. Adil Teymur, (İstanbul: Seha Neşriyat, 1992), 121.

¹¹⁴³ İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-ğâbe*, 386-387; Kurtubî, *Câmî*, 1964, 194.

¹¹⁴⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec.12/77

mezhebin asıl kurucusunun Abdullâh b. Mes'ûd olduğu söylenmiştir.¹¹⁴⁵ Tasavvuf mektebelerinde ilk taşlarını koymuştur. Kûfe bir mekteb ve sûfiliğin merkezi olmasını ona borçludur.

Doğrudan İbn Mes'ûd'dan (ö.32/652-3) ilim tahsil eden ve Kûfe (Irak) fıkıh mektebinin kuruluşunda önemli rol oynayan ilk neslin önde gelen şahsiyetleri Alkame b. Kays (ö.62/682), Esved b. Yezîd (ö.75/694), Abîde es-Selmânî (ö.72/691), Mesrûk b. Ecda' (ö.63/683), 'Amr b. Şurahbîl (ö.63/683) ve Hâris b. Kays'tır (ö.12/633). Ebû Hanîfe'ye (ö.150/767) gelen hocalar zincirinde ilk halkayı Alkame b. Kays oluşturmaktadır; onun da en önde gelen talebeleri İbrâhim en-Nehaî (ö.96/714) ile Şa'bi'dir (ö.104/722). Bunların en tanınmış talebesi olan Hammâd b. Ebû Süleyman (ö.120/738), Ebû Hanîfe'nin, yanında yirmi yıl kadar ilim öğrendiği en önemli hocasıdır. Ebû Hanîfe'den başka, bu mektebin Sufyân es-Sevrî (ö.161/778), İbn Ebû Leylâ (ö.83/702) ve İbn Şubrume (ö.144/761) gibi diğer önemli şahsiyetlerini de İbn Mes'ûd'un ilminin vârisleri olarak zikretmek gerekir. İbn Mes'ûd'un tefsir ve kıraat sahalarında yetiştirdiği en meşhûr öğrencileri Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728), Katâde (ö.117/735), Ebû Abdurrahmân es-Sulemî (ö.73/692?) ve Ebû 'Amr eş-Şeybânî'dir (ö.213/828?). Kendisinden de Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö.42/662-3), İbn 'Abbâs (ö.68/687-8), İmrân b. Husayn (ö.52/672), Câbir b. Abdullâh (ö.78/697), Enes b. Mâlik (ö.93/711-2) gibi birçok sahâbî ile Alkame b. Kays (ö.62/682), Mesrûk (ö.63/683), Esved b. Yezîd (ö.75/694), Abîde es-Selmânî (ö.72/691), 'Amr b. Şurahbîl (ö.63/683), Zir b. Hubeyş (ö. 82/701) ve Murrâ el-Hemdânî (ö.76/695), Hâris b. Kays (ö.12/633) vb. büyük tâbiîler rivayette bulunmuşlardır. Abdullâh b. Mes'ûd'un hizmetlerini ve büyüklüğünü, onun siyasî ve idarî alandaki faaliyetinden çok, İslâmî ilimlerin kuruluşundaki öncülüğünde aramak gerekir.¹¹⁴⁶

---

¹¹⁴⁵ İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mesûd", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/117. Hanefiliğin ona dayanması konusu hakkında Bk. Ahmet Yaman, "Abdullah b. Mes'ûd'un Hanefî Mezhebinin Oluşumundaki Rolü: Bir Genel Kabulün Buhârî ve Müslim Rivâyetleri Çerçevesinde Gözden Geçirilmesi", (Konya: *Marife Bilimsel Birikim*, S:2, 2004), 4/7-26

¹¹⁴⁶ Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", 1/114-7.

3.1.8. Ebû Zerr el-Ğıfârî (ö.32/653)

Asıl adı Cundub/Cundeb (Berîr, Yerîr, Yezîd)¹¹⁴⁷ (veya (Bureyr b. Cunâde)¹¹⁴⁸ b. Cudâne b. Ku'ayb b. Su'ayr b. el-Vak'a b. Harâm b. b. Sufyân b. 'Ubeyd b. Harâm b. el-Ğıfârî b. Muleyl b. Damre b. Bekir b. 'Abdumenât b. Kinâne b. Huzeyme b. Mudrike b. İlyâs b. Muddar olan Ebû Zerr¹¹⁴⁹ (ö.32/653), Yenbu liman şehri yakınlarındaki el-Ğıfâr Kabilesi'ne mensubtur.¹¹⁵⁰ Ebû Zerr kabilesinin sözü dinlenen saygın, lider ve cesur ferdlerindedir. Müslümân olmadan önce o da Ğıfârîlerin şehirlerarası yollardaki hırsızlıkları, kervan yağmalamaları, Arapların kutsal saydığı haram aylara hürmetsizlik etmesi, Kâ'be'ye gelen hacıların mallarını yağmalama gibi olaylarına¹¹⁵¹ karışmıştır.¹¹⁵²

İbn Sa'd (ö.230/845); Ebû Zerr'in ismini, nesebini, İslâm öncesi putlardan uzak durduğunu, Müslümân oluşu hakkındaki muhtelif rivâyetleri, Ashâb-ı Suffe'ye katılışı, kendi isteği ile Rebeze'ye hicret ettiğini, ölümünü detaylarıyla anlatır.¹¹⁵³

Meşhûr hanîflerden Zeyd b. 'Amr (ö.606) ve Ebû Zerr el-Ğıfârî'nin (ö.32/652) Câhiliye Dönemi'nde de sadece Allah'a secde ettikleri bilinmektedir.¹¹⁵⁴ Müslim'in (ö.261/875) *Sahih*'indeki rivâyette Hz. Ebû Zerr'in bi'setten önce de namaz kıldığı açıkça yer alır. Ebû Zerr el-Ğıfârî, Hz. Muhammed'e (sav) risâlet gelmeden iki sene öncesinde ve sonrasında bir yıl olmak üzere toplamda üç yıl namaz kıldığını dile getirmiştir. Allah (cc) için, namaz kıldığını ve Rabbi onu nereye yöneltmişse o yöne

¹¹⁴⁷ Nispet edilen isimleri için bk. İbn Abdilberr, *el-İstiâb fi Marifeti Ashâb*, thk. Ali Muhammed Bacavî, (Beyrut: Dârü'l-Ciyl, 1997), 1/252.

¹¹⁴⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 4/280.

¹¹⁴⁹ Zehebî, Ebû Zerr için Yezîd b. Abdullâh, Yezîd b. Cundeb/Cundeb b. Seken denildiğini, doğrusunun Cundeb b. Cunâde olduğunu teyid eder. Bk. Zehebî, *Tecridü Esmâi's-Sahâbe*, (Beyrut: Dârü'l-Marife, ty.) 2/164.

¹¹⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât* tec. 4/280; Buharî, *Târihu'l-Kebir*, (Diyarbakır, 9 Cilt, 1962), 2/ 221; İbn Abdilberr, *el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becavî, (Kahire, 4 Cilt, ty.), 4/1652; Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü Meşâhiri'l-A'lâm (Ahdu Hulefa-i Râşidîn)*, thk. Abdüsselam'et-Tedmurî, (Beyrut, 20 Cilt, 1987), 405; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe fi Temyizi's-Sahabe*, 6/99; Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim*, (Beyrut, 12 Cilt, 1969, 1980), 2/136; Hamidullâh, *İslâm Peygamberi*, 1/94; akt: İsrail Balcı, "Bir Yalnız Sahabi Ebû Zer el-Ğıfârî", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (1998), 351-386.

¹¹⁵¹ Müslim, *es-Sabihu Müslim*, (Beyrut, 5 Cilt, 1955), Fedail, 28/132, 4/1919, (No: 2473); İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/ 219; Zehebî, *Tarih*, 165; Hamidullâh, *İslâm Peygamberi*, 1/92.

¹¹⁵² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/222; Zehebî, *Tarih*, 408.

¹¹⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433/2012), 4: 165- 179; Selim Demirci, "Sahâbenin Rol Model Olmasında İdeolojik ve Parçacı Okuma Ebû Zer el-Ğıfârî Örneği", *Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:6, S:2, Güz-2019, 11-52, 21-22

¹¹⁵⁴ İbn Habîb, *el-Muhabber*, (Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, byy, 1361), 171-172. <https://sorularlailamiyet.com/resulullah-hz-muahammed-asv-peygamber-olmadan-once-nasil-ve-neye-gore-ibadet-ediyordu. 11.10.2020>

doğru kıldığını ve akşam vakti namaza başlayıp gecenin sonuna kadar devam eden bir namaz kıldığını ifade etmiştir.¹¹⁵⁵

Peygamber Efendimiz'in (sav) risâletini açıktan tebliğ ettiği sırada boykot, işkence altında Mekke'ye gelerek, isteğiyle Müslümân olduğunda kabilesinin (hırsızlık, yağmalama) yaptıklarından pişman olmuş. Yurdunu terk ederek anne ve kardeşi 'Uneys'i alarak zengin dayısının yanına sığınmıştır.¹¹⁵⁶ Dayısıyla arasındaki muhabbetten rahatsız olan kavmi aralarını bozmuş o da Mekke'nin dışında bir köye yerleşmiştir.¹¹⁵⁷

Suffeli Ebû Zerr'in (ö.32/653), Hz. Peygamber'e (sav) selâm veren ilk kişi¹¹⁵⁸ ve dördüncü/beşinci Müslümân¹¹⁵⁹ olduğu bildirilmektedir. İslâm'la ilgili bilgiler öğrendikten sonra Hz. Peygamber (sav) onu, İslâm'ı anlatmak üzere kavmine (el-Ğıfâr'a) göndermiş¹¹⁶⁰ şu sözleri söylemiştir: "Davetimi kavmine tebliğ eder misin? Belki senin vasıtanla Allahu Teâla (cc) onları hidayete eriştirir ve onlara yaptığın bu iyilikle de Allahu Teâlâ (cc) seni mükâfatlandırır."¹¹⁶¹ Medine'ye hicretine kadar geçen sürede kavminin yarısını İslâm'a kazandırmıştır.¹¹⁶² Hz. Peygamber (sav) Benû Ğıfâr Kabilesi'nin İslâm'a girmesinde memnuniyetini şu sözlerle ifade etmiştir: "Allahu Teâlâ (cc) el-Ğıfâr'a mağfiret etti."¹¹⁶³ Rasûlullâh'ın (sav) vekilleri arasındadır.¹¹⁶⁴ Hz. Peygamber'in (sav) ona karşı ilgisinden bahseden Suffeli Ebu'd-Derdâ (ö.32/652) "Hz. Peygamber (sav) hiç kimseye güvenmediği kadar ona güvenir ve hiç kimseye vermediği sırlarını ona verir, onu gördüğünde onunla hemen konuşmaya başlar, onu görmediğinde nerede olduğunu sorardı."¹¹⁶⁵ demektedir.

---

¹¹⁵⁵ Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 132 H. No: 2473; Mehmet Soysaldı, "İslam Öncesi Mekke Toplumunda Namaz, Zekât, Oruç ve Hac Uygulamaları," 8. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması Sempozyumu Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu, 1 -3 Temmuz 2011, 147-170, 150.

¹¹⁵⁶ Müslim, Fedail, 28/132, 4/1919, (H. No: 2473); İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Beyrut, 14 Cilt, 1966), 3/34-5; Hamidullâh, *İslam Peygamberi*, 1/92-3.

¹¹⁵⁷ Müslim, Fedail, 28/132, 4/1919, (H. No: 2473); İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya*, (Mısır, 10 Cilt, ty.), 1/157; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 4/1653; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/92-3.

¹¹⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/221; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 4/1653; İbn Kesir, *el-Bidaye*, 3/35.

¹¹⁵⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/224; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 4/1653; Zehebî, *Tarih*, 406; İbnu'l-Esir, *Usdu'l-Ğabe*, 6/100.

¹¹⁶⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/94.

¹¹⁶¹ Müslim, Fedail, 28/133, 4/1923 vd., (No: 2474); İbn Kesir, *el-Bidaye*, 3/34.

¹¹⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/221; İbn Kesir, *el-Bidaye*, 3/36.

¹¹⁶³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/222; İbn Kesir, *el-Bidaye*, 3/36.

¹¹⁶⁴ Kettanî, *Nizâmu'l-Hükûmeti'n-Nebeviyye el-Müsemâ et-Teratibü'l-İdâriyye*, 1/19.

¹¹⁶⁵ 'Alaeddîn Alî Berhanfûrî, *Kenzü'l-Ummâl*, thk. Safve Sika, (Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1981), 8/311. Akt: Lokman Bilgiç, "Ebû Zer el-Ğıfârî ve Hadis Rivayetindeki Yeri", (Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 14.

Birçok sahâbe gibi feth ve ilmî cihada katılma ve İslâm'ı her yere ulaştırma azmiyle Medine'den ayrılarak Şam'a yerleşti. Şam'da kaldığı müddetçe zamanının çoğunu mescitte geçirmiş ibadetin yanında Hz. Peygamber'den (sav) duyduğu hadis-i şerifleri insanlara anlatmış ve Allah (cc) rızası yolunda cihad için hazır beklemiştir.¹¹⁶⁶ Ebû Zerr, Rasûlullâh (sav) gökyüzünde kanat çırpan kuş hakkında bize ilim vermeden bizi terk etmedi.¹¹⁶⁷ Diye çevresindekilere söylemişti. Kendiside aynı şekilde yapardı.

Şam valisi Habîb b. Mesleme (ö.42/662), “Suffeli Ebû Zerr'e (ö.32/653) üçyüz dinâr gönderdi ve: İhtiyaçların için kullan, dedi. Ebû Zerr parayı getiren adama: Bunları ona geri götür! Beni Allah (cc) yolundan saptırmak için bunlardan başka bir şey bulamamış mı? İçinde barınacağımız bir çadırımız, ihtiyaçlarımızı karşılayacak birkaç koyunumuz ve lütfedip hizmetimizi gören bir eşimiz var. Bundan fazlasına sahip olmaktan da korkarım!”¹¹⁶⁸ karşılığını verdi. Zühdi hayatı idealleştirmiş bir sahâbedir.

Suffeli zâhid Ebû Zerr (ö.32/653), Şam'da bulunduğu sırada Mu'âviye'nin (ö.60/680) görkemli bir saray (el-Hadrâ) yaptırmasını eleştirmiş “Ey Mu'âviye! Bu saray kendi malından mı yoksa Allahu Teâla'nın (cc) malından mı? Şayet kendi malındansa bu düpedüz bir israftır. Şayet Allahu Teâla'nın (cc) malındansa o zaman bu hainliktir.¹¹⁶⁹ Vallahi daha önce görmediğimiz şeyler zuhûr etmeye başladı. Bunlar ne Allahu Teâla'nın (cc) kitabında ne de Rasûlullâh'ın (sav) sünnetinde vardır. Yemin ederim, öldürülmekte olan bir gerçeği, yaşatılmaya çalışılan bir yanlış ve yalanlanan bir doğruyu söyleyeni görüyor gibiyim.” Ebû Zerr, Dımaşk sokaklarında gezer, et-Tevbe Süresindeki 34 ve 35 âyet-i kerîmeleri (Ey imân edenler! Bilin ki Yahudî din bilginlerinin ve Hristiyan din adamlarının birçoğu halkın mallarını haksızlıkla yerler ve Allahu Teâla (cc) yolundan alıkoyarlar. Altın gümüş biriktirip Allah (cc) yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele! O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacak: İşte yalnız kendiniz için toplayıp sakladıklarınız; tadın şimdi biriktirip sakladıklarınızı) halka hatırlatır ve fâkirlere, zenginler, aleyhinde bazı telkinlerde bulunurdu. Onun fikirlerinin etkisinde

¹¹⁶⁶ Aktaş, “*Ebû Zer el-Ğıfârî ve Ârâ'uhû fi's-Siyâseti ve'l-İktisâd*” (Ammân: Mektebetü'l-Aksâ, 1981), 77 akt: Bilgiç, “Ebû Zer el-Ğıfârî ve Hadis Rivayetindeki Yeri”, 23.

¹¹⁶⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/384.

¹¹⁶⁸ İsfahânî, *Hilye*, tec. 1/166.

¹¹⁶⁹ Belazûrî, *Ensâb*, 6/167; İbn Asâkir, *Tarihu Medineti'd-Dımaşk*, thk. Muhibbuddîn Ebû Saïd, Beyrut, 1996, 66/174; Ahmet Güzel, “Muâviye ve Hz. Osmân'a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zerr el-Ğıfârî”, *Marife*, kış-2012, 43-68, 48.

kalanlar, zenginlere karşı cephe almış ve bazı huzursuzluklar baş göstermiştir. Bundan rahatsız olan bazı zenginler Mu'âviye'ye giderek şikâyetlerini bildirmişlerdir. Mu'âviye bazı tedbirler alarak susturmayınca yazı göndermiş ve onu Medine'ye çağırmasının uygun olacağını bildirmiştir.¹¹⁷⁰ et-Tevbe Süresi'ndeki "kenz" ayetini farklı şekilde yorumlamaya zekâtı verilen malın "kenz" olmadığı, yani helâl sayıldığı umumiyetle kabul edilirken¹¹⁷¹ Suffeli zâhid Ebû Zerr gibi, mal biriktirmede aşırı hassasiyet gösteren kişiler, zarurî ihtiyaçlar dışında mal biriktirmeyi "kenz" ad etmişlerdir.¹¹⁷² Dünya malıyla ilgili kanaatlerini halka anlatırken, temelde amacı Hz. Osmân Dönemi'nde artan lüks ve israfı bağli olarak değışen yaşam koşullarını tekrar Rasûlullâh'ın (sav) yaşam standardına dönüştürebilmektir.¹¹⁷³

Habîb b. Mesleme (ö.42/662) bu sözlerden rahatsızlık duymuş, Mu'âviye'ye (ö.60/680) giderek Ebû Zerr'in (ö.32/653) bir fesatçı olduğunu, halkı fitneye sürükleyip aleyhine kışkırttığını söylemiş ve "Şayet ihtiyacın varsa Şam halkına yardım et." diye tavsiyede, bulunmuştur.¹¹⁷⁴ "Cundub'u en kötü bir binitle bana gönder."¹¹⁷⁵ Hz. Osmân (ö.35/656), talebi doğrultusunda Mu'âviye'ye Ebû Zerr'i durmak dinlenmek bilmeyen bir yolcu grubuyla Medine'ye göndermiştir.¹¹⁷⁶ Yorucu bir yolculuktan sonra Medine'ye gelen Ebû Zerr, burada halife Hz. Osmân tarafından sorguya çekilmiş "Şamlılar senin dilinin uzunluğundan söz ediyor, sebebi nedir?" diye sorunca Mu'âviye ile arasında olup biteni anlatmıştır. Şam halkını mal biriktirmemeye, israf etmemeye davet ettiğini, Mu'âviye'nin buna engel olduğunu, fakat görüşlerini açıklamaya devam edince aralarının açıldığını söylemiştir. Hz. Osmân şöyle cevap vermiştir: "Ey Ebû Zerr! Ben ancak benim sorumlu olduğum alanlarda tasarrufta bulunabilirim. Halkı ancak iktisatlı olmaya ve bu konuda gayret sarf etmeye davet edebilirim. Bunun haricinde onları zühd ve takvâyaya zorlayamam."¹¹⁷⁷

Suffeli zâhid Ebû Zerr (ö.32/653) şöyle anlatmaktadır: "Rasûlullâh'ı (sav) Kâbe'nin duvarında otururken gördüm ve yanına gittim. Beni görünce Kâbe'nin

¹¹⁷⁰ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Johannes Tornberg, (Beyrut, 12 Cilt, 1966), 3/114-5; Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, (İstanbul, 4 Cilt, 1986), 2/401.

¹¹⁷¹ Celal Yeniçeri, *İslâm Açısından Tüketim, Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, (İstanbul, 1996), 37.

¹¹⁷² Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul, 11 Cilt, 1988-91,) 4/74.

¹¹⁷³ Balcı, "Bir Yalnız Sahabi Ebû Zer el-Ğifârî", 351- 386, 372.

¹¹⁷⁴ Belazûrî, *Ensabu'l-Eşraf*, nşr. S.D.F. Goitein, V. Jerusalem, 1936, 5/53.

¹¹⁷⁵ Belazûrî, *Ensab*, 5/53.

¹¹⁷⁶ Belazûrî, *Ensab*, 5/53.

¹¹⁷⁷ Belazûrî, *Ensab*, 5/53.

Rabbine yemin olsun ki, onlar ziyâdadırlar, diye seslendi. Ben, Ya Rasûlullâh! Onlar kimlerdir? diye sorunca, Onlar mal bakımından zenginlerdir. Ancak eliyle ön, arka, sağ ve sol taraflarını gizleyerek verenler bunun dışındadır, dedi.¹¹⁷⁸ Benden sonra ümmetinden öyle bir kavim gelecek ki, onlar Kur'ân okuyacaklar fakat feyzi boğazlarından aşağı geçmeyecek. Onlar atılan okun isabet ettiği avı delip hızla çıkması gibi İslâm'dan uzaklaşacaklar ve bir daha dönmeyeceklerdir. İşte, insanlar ve hayvanların en kötülere bunlardır.¹¹⁷⁹ Evimde üç gece kalacak malım olsun istemem. Ancak verecek, olduğum borcu bunun dışında tutarım. Geri kalanını ise, ihtiyaç sahiplerine şöyle şöyle dağıtılmasını emrederdim.”¹¹⁸⁰ Hayatında ihyâsını daim etmeye çalıştığı hadîs-i şeriflerden bazısını bu şekilde rivâyet etmiştir.

Ebû Zerr'den (ö.32/653) Enes b. Mâlik (ö.93/711-2), İbn 'Abbâs (ö.68/687-8), İbn Ömer (ö.73/693), Zir b. Hubeyş (ö.82/701), Ebû Hureyre'nin (ö.58/678) damadı (ö.58/678) Saîd b. Müseyyeb ve Atâ b. Yesâr (ö.103/721)¹¹⁸¹ gibi pek çok sahâbî ve tâbiînden rivâyette bunlardan bazılarıdır.

3.1.9. Mikdâd b. 'Amr el-Esved (ö.33/653)

Nesebi: Mikdâd b. 'Amr b. Sa'lebe b. Mâlik b. Rebî'a b. Sumâme b. Matrûd b. 'Amr b. Sa'd b. Dehîr/Duheyir b. Luey b. Sa'lebe b. Mâlik b. eş-Şerîd b. Ebû Ehven b. Kâs/Fâiş b. Dureym b. el-Kayn b. Ehved b. Behrâ b. 'Amr b. el-Hâf b. Kudâ'a el-Behrâvî veya Mikdâd b. 'Amr el-Kindî/Mikdâd b. Esved. Künyesi: Ebû Ma'bed.¹¹⁸² Ebû Amr, Ebû Saîd, Hadramî Nesebi için diğer bir rivâyet Ebû Ma'bed el-Mikdâd b. Amr b. Sa'lebe el-Kindî el-Behrâni¹¹⁸³ (Medine el-Bakî Mezarlığı-ö.33/653).

Suffeli Mikdâd b. 'Amr el-Esved (ö.33/653) bir hatırasını şöyle anlatıyor: “İki arkadaşım, açlıktan neredeyse kulak ve gözlerimizin duyma ve görme yeteneğini kaybedeceği bir halde Rasûlullâh'ın (sav) ashâbından oluşan bir grubun yanına vardık ve halimizi onlara arz ettik. Fakat hiç kimse bizi kabul etmedi, bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) bizi evine götürdü. Baktığımızda Rasûlullâh'ın (sav) ailesinin sağdığı

¹¹⁷⁸ Muslim, Zekât, 8/31, 2/687, (H. No: 991).

¹¹⁷⁹ Müslim; Zekât, 49/158, 2/750 (H. No: 1067); Zehebî, *Tarih*, 412.

¹¹⁸⁰ Buhari, Zekât, 30/4, 2/510 (H. No: 1342); Müslim, Zekât; 7-8/31, 2/687 (H. No: 991).

¹¹⁸¹ Abdullah Aydın, “Ebû Zer el-Gıfârî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/266-9.

¹¹⁸² Esved b. Abdî Yağûs'un azadlı kölesidir. Muhammed b. Yahyâ ed-Duelî, Suffe'den sayar. İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/20; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 3/91-3.

¹¹⁸³ Mustafa Ertürk, “Mikdâd b. Amr”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/49-50

üç keçi gördük. Rasûlullâh (sav) sütü aramızda paylaştırır, biz de Rasûlullâh'a (sav) payını verirdik. Hz. Peygamber (sav) gelip, uyanık olanın duyacağı, uyuyanın uyanmayacağı bir sesle selâm verirdi. Rasûlullâh (sav) bizi götürdüğünde şeytân bana: Şu sütü sen içsen Rasûlullâh (sav), Ensâr'ın yanına gidince ona hediye (olarak yemek) verirler dedi ve sonunda sütü içtim. İçince de içimi pişmânlık kapladı. Şeytân: Ne yaptın? Şimdi Rasûlullâh (sav) gelip içeceğini bulamazsa sana beddua eder ve helâk olursun, dedi. İki arkadaşım kendi paylarını içip uyumuşlardı. Ben ise uyuyamıyordum, yanımda başıma çektiğimde ayaklarımı açıkta bırakan, ayaklarıma serdiğimde başımı açıkta bırakan bir örtü vardı. Hz. Peygamber (sav) her zaman ki gibi gelip bir müddet namaz kıldıktan sonra içeceğine baktı. Bir şey göremeyince de ellerini kaldırdı. Ben: Şimdi bana beddua eder ve helâk olurum, deyince Rasûlullâh (sav): Allahım! Bana yedireni yedir, içireni içir, diye dua etti. Ben bıçağı ve örtüyü alıp keçilerin yanına gittim ve Rasûlullâh'a (sav) kesmek için hangisinin semiz olduğuna baktım; ancak hepsinin memelerinin sütle dolu olduğunu gördüm. Muhammed'in (sav) ailesinin süt sağmak için kullandığı bir kabını alıp sütün köpükleri kaptan taşincaya kadar sağdım. Sonra Rasûlullâh'a (sav) gittim. Hz. Peygamber (sav) içtikten sonra bana da verdi ve ben de içtim. Sonra kabı bir daha kendisine verdim, Rasûlullah (sav) içip bana verdi, ben de içtim. Sonra gülmekten yere düştüm. Bana: Bu senin ayıplarından biridir, ey Mikdâd! deyince, olanları kendisine anlattım. Bana: Allah'ın (cc) sana olan rahmetidir. Arkadaşlarını uyandırsaydın, onlar da içseydi, buyurdu. Ben: Seni hak olarak gönderene yemin ederim ki; Seninle birlikte berekete kavuştuktan sonra başkasının buna nail olup olmadığına aldırımam," dedim.¹¹⁸⁴ Hayatları fâkirlik ile geçen Suffeliler için zühd bir ni'metti ve bu ni'meti dinin emr etmesi onların dine hizmetlerinin karşılığıydı.

Kendisinden hanımı ve kızı Kerîme ile Hz. Ali (ö.40/6619, Abdullâh b. Mes'ûd (ö.32/652-3), Abdullâh b. 'Abbâs (ö.68/687-8), Târık b. Şihâb (ö.?) gibi sahâbîler, Cubeyr b. Nufeyr (ö.80/699), Meymûn b. Ebû Şebîb (ö.?) ve Hemmâm b. Hâris en-Nehâî (ö.?)¹¹⁸⁵ gibi tâbiînler hadîs aldı.

---

¹¹⁸⁴ Müslim (2055), Tirmizî (1862), Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/2, 3, 4) ve Taberânî, *M. el-Kebîr* (20/572).

¹¹⁸⁵ Ertürk "Mikdâd b. Amr", 30/49-50

3.1.10. ‘Ubeyd b. Ka’b el-Ensârî (ö.33/654?)

Nesebi: ‘Ubey b. Ka’b b. Kays b. ‘Ubeyd b. Zeyd b. Mu’âviye b. ‘Amr b. Mâlik b. en-Neccâr el-Ensârî. Künyesi: Ebu’l-Munzir, Ebu’t-Tufeyl. Lakabı: Seyyidü’l-Kurra¹¹⁸⁶, Seyyidü’l-Ensâr¹¹⁸⁷ ve Seyyidü’l-Müslimîn.¹¹⁸⁸ Annesi: Mâlik b. en-Neccâroğullarından Suheyle bnt. el-Esved b. Harâm b. ‘Amr. et-Tufeyl ve Muhammed isimli oğullarının annesi el-Devs Kabilesi’nden Ümmü’t-Tufeyl bt. eTufeyl b. ‘Amr b. el-Munzir b. Subey b. ‘Abdunehm (Medine-ö.33/654?). Kızı Ümmü ‘Amr’ın annesi bilinmiyor. 2. Akabe biatına katılmış, vahiy katibi ve “Ümmetimin en iyi okuyucusu” hitabına nail olmuş Suffe hocası “Biz Kur’ân’ı sekiz gecede bir hatmediyordum,”¹¹⁸⁹ buyurdu.

Suffeli âlim ‘Ubey b. Ka’b (ö.33/654?) der ki: “Allah’ın (cc) yoluna ve Rasûlullâh’ın (sav) sünnetine sınımsız sarılın. Allah (cc) yolunda ve Rasûlü’nün (sav) sünneti üzerinde olan kul, Rahmân olan Allah’ı (cc) zikredip de haşyetten gözleri yaşarırorsa o kula Cehennem ateşi asla dokunmaz. Allah (cc) yolunda ve Rasûlü’nün (sav) sünneti üzerinde olan, Rahmân olan Allah’ı (cc) zikredip de korkudan tüyleri ürperen kul, yaprakları sararıp kurumuş ağaca benzer. Rüzgâr estiği zaman ağacın tüm yaprakları nasıl dökülüyorsa bu kulun günahları da ağacın yapraklarının dökülmesi gibi dökülür. Allah (cc) yolunda ve Rasûlü’nün (sav) sünneti üzerinde itidalli bir hayat, Allah’ın (cc) yolu ile Rasûlü’nün (sav) sünnetine muhalif olan bir şeyde fazla çabadan daha hayırlıdır. Siz de amellerinize bakın. Çok çaba gerektiren bir şey de olsa, itidalli de olsa işlerinizin peygamberlerin metodu ile sünnetlerine muvafık olmasına dikkat edin!”¹¹⁹⁰

Ashâb, peygamber sevgisinin göstergesi olan sünnetlerine harfiyen ittiba etmek için gayret gösteriyorlardı. Suffeliler ise Peygamber Efendimiz’in (sav) komşusu olarak buna daha fazla dikkat ediyor ve önem veriyordu. İlâhî terbiyenin sonucu olan sünnet-i seniyye hayatlarındaki önemi bundan kaynaklanmaktadır. Allahu Teala’nın (cc) katında din İslâm olduğu için bu terbiyenin sünnet olarak açığa çıkması hem Allahu Teala (cc) hemde peygambere ittiba olarak görülüyordu. Tasavvuf işte bu ilâhî terbiyenin adıdır. Tasavvuf işte bu sünnet-i seniyyenin adıdır. Dinin iki kaynağı

¹¹⁸⁶ Tirmizî, Cenâiz, 70; İbn Mace, Cenâiz, S7; İbn Hanbel, *Müsned*, 6/15 (3884), 7/159 (4070).

¹¹⁸⁷ İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dimaşk*, 7/315; Zehebî, *Siyerü*, 1/389.

¹¹⁸⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/462; İsfahânî, *Ma’rifetü’s-sahâbe*, 1/214; İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, 9/339-341; Zehebî, *Siyerü*, 1/396.

¹¹⁸⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakat*, tec, 3/284.

¹¹⁹⁰ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/270-1.

olan Kitap ve Sünnet'in oluşturduğu yaşama "tasavvuf" denildiğini ashâbla öğrenmiş oluyoruz.

Câbir/Cuveybir denilen bir adam dedi ki: "Hz. Ömer'den (634-644) halifeliği zamanında bir ihtiyacımın giderilmesini istemiştim. O sırada yanında beyaz saçlı ve beyaz elbiseli bir adam vardı. Bu adam dedi ki: Şüphesiz dünyada bizi ahirete ulaştıracak armağanlar vardır. Ahirette karşılığını alacağımız ameller bu dünyada işlenmektedir. Ey Mü'minlerin Emiri! Kim bu adam? diye sordum. Hz. Ömer, Bu zat, Müslümânların efendisi 'Ubey b. Ka'b'tır."¹¹⁹¹ Dedi. Ahireti kazanmak için buldukları dünyayı sadece rıza üzere yaşamak için mücadele vermişlerdir.

Suffe Ashâbı'ndan Cundeb b. 'Abdullâh el-Cebelî (ö.?) bir hatırasını şöyle rivâyet eder. "İlim tahsil etmek için Medine'ye gittim. Mescid-i Nebevî'ye girdim. Baktım, orada insanlar çeşitli halkalar oluşturup birbirlerine hadîs-ı şerif rivâyet ediyorlardı. Halkalara devam etmeye başladım. Sanki yolculuktan gelmiş, üzerinde iki elbisesi olan ve beti-benzi sararmış bir zâtın halkasına dâhil oldum. Onu şöyle derken işittim: Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki, yöneticiler helâk oldu, fakat ben onlara üzülmiyorum. Zannediyorum, bu sözü defalarca söyledi. Adamın yanına gidip oturdum. Olan biten her şeyi anlattı. Sonra kalkıp gitti. O gittikten sonra Bu zât kimdir? diye sordum. Bu zât Müslümânların efendisi 'Ubey b. Ka'b'tır, dediler. Kalkıp arkasından onu takip ettim. Evine gitti. Bir de baktım ki, eski bir ev, eski bir görüntü; her şeyden elini eteğini çekmiş zâhid bir adam var karşımda. Kendisine selâm verdim. O da benim selâmımı aldı. Sonra bana Sen kimlerdensin? diye sordu. Ben Irak ahalisindenim, dedim. 'Ubey b. Ka'b, Çok soru soran bir halk! dedi. Böyle söylediği zaman öfkelenmişim. 'Ubey b. Ka'b'ın önünde diz çöktüm, ellerimi kaldırdım. Yüzümü kibleye dönüp şöyle dedim: Allah'ım! Onları sana şikâyet ediyorum. Biz ilim tahsili için paramızı harcıyoruz, bedenlerimizi yoruyoruz, yüklerimizi taşıyıp duruyoruz. Fakat ne zaman biz onlara kavuşsak, bizi asık suratlar karşılıyor ve bize olmadık sözler söylüyorlar. Bu duam üzerine 'Ubey ağladı ve beni razı etmeye çalıştı. Sonra, Yazıklar olsun sana! Ben buradan gitmiyorum ki! Ben buradan gitmiyorum ki! dedi. Sonra şöyle dua etti: Allah'ım! Ben sana söz veriyorum. Eğer beni Cuma gününe kadar yaşatırsan, hiçbir kınayıcının kınamasından korkmadan, Allah Rasûlü'nden (sav) işittiklerimi söyleyeceğim. Sonra ondan ayrılıp Cuma gününü beklemeye başladım. Perşembe günü olduğu zaman bazı ihtiyaçlarımı görmek üzere çarşıya çıktım. Bir de

---

¹¹⁹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec, 3/284.

baktım ki, sokaklar insanlara dar geliyor. Hangi sokağa girsem orada insanlarla karşılaşabilirdim. İnsanların hali ne böyle? diye sordum. Galiba sen yabancısın. dediler. Evet dedim. Müslümânların efendisi 'Ubey b. Ka'b vefat etti. dediler. Cundeb dedi ki: Sonra Irak'ta Ebû Mûsâ (ö.42/662-3) ile karşılaştım ve 'Ubey'in durumunu anlattım. Çok yazık! Keşke sen onun sözlerini bize ulaştırıncaya kadar yaşasaydı.” dedi.¹¹⁹² Nerede olurlarsa olsunlar onların hayatları hep örnek olarak toplumun hafızalarında yer etmiştir.

Birçok sahâbînin yanında Suveyd b. Gafele (ö.80/699), Zir b. Hubeş (ö.82/701), Ebu'l-Âliye er-Riyâhî (ö.90/709), Ebû Osmân en-Nehdî (ö.100/718-9), Ebû İdrîs el-Havlânî (ö.80/699) gibi tâbiîn âlimleri hadîs nakletmiştir. Kendisinden hadîs öğrenmek isteyenler bazan büyük kalabalıklara ulaştığı için sesini duyurabilmek amacıyla evinin damına çıkarak konuştuğu bildirilir.¹¹⁹³

3.1.11. Huzeyfe b. el-Yemânî (ö.36/656)

Nesebi: Huzeyfe b. Huseyl (Hisl)/ b. Câbir b. Rebî'a b. 'Amr b. Cerve/Cirve b. el-Hâris b. Katî'a b. el-'Absî Yemân. Veya Huzeyfe b. Yemân b. Câbir b. 'Amr b. Rebî'a b. Cirve b. Hâris b. Mâzin b. Kutey'a b. 'Abs b. Bağîz b. Reys b. Ğatafân¹¹⁹⁴ Künyesi: Ebû 'Abdillâh. (ö.36/656)¹¹⁹⁵ Lakabı: el-Yemân, el-Yemânî'dir. Huzeyfe'nin Leyla isminde bir kız kardeşi, Müdleç, Safvân, Said isminde üç erkek kardeşi vardır.¹¹⁹⁶ Huzeyfe'nin Ebû 'Ubeyde, Safvân, Simâk ve Saîd adlı dört erkek evladı ile Ümmü Selime isimli bir kız evladı vardır.¹¹⁹⁷

Suffeli Huzeyfe (ö.36/656) derki: “En çok huzur bulduğum anlar, ailemin fâkirlikten yana bana sitemde buldukları anlardır. Hasta ailesi hastalarımı (sağlığı için) yemekten nasıl alıkoyuyorlarsa Allah da (cc) mü'min kulunu dünyadan öyle alıkoyup korur. Hiçbir gün beni, aileme gidip yanlarında yemek bulamadığım ve bana: Az olsun çok olsun ortaya koyabileceğimiz bir şey yoktur, dedikleri gün kadar sevindirmemiş ve sevimli gelmemiştir. Çünkü Rasûlullâh'ın (sav) şöyle buyurduğunu

¹¹⁹² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec, 3/286.

¹¹⁹³ Erul, “Übey b. Kâ'b”, 42/272-4.

¹¹⁹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7/317; Hâkim, *el-Müstedrek a'le's-Sahîhayn*, (Beyrut ts.), 3/380; İbn Abdilber, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (Kahire 1939), 1/334; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, (Kahire, 1970), 4/468; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvûd, (Beyrut, 1981-85), 2/361; Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, (Kahire, 1328), 1/317.

¹¹⁹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 4/334.

¹¹⁹⁶ Askalânî, *el-İsâbe*, 4/300.

¹¹⁹⁷ Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12/159; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 14/54-57.

işittim: Allah (cc), mü'mini, sizden birinin hastasını iyileşmesi için yiyecekten koruduğundan daha fazla dünyadan korur. Yine Allah (cc), mü'mini babanın oğlu için hayır istemesinden daha fazla musibetle imtihan eder.”¹¹⁹⁸

Huzeyfe'nin isteği “Vallahi isterdim ki malımı, işimi gücümü emânet edebileceğim biri olsun. Bende üstüme kapıyı kapatayım, hiç kimse yanıma girmesin. Bende evimden hiç çıkmayayım da o hal üzere Allahu Teala'ya (cc) kavuşayım.”¹¹⁹⁹ Halvet hali onların için muhabbetullâh idi. Bu vasiyetleri ve tavsiyeleri idi.

Bir racul Huzeyfe'ye (ö.36/656), “Nifâk nedir? Diye sorduğunda Nifâk İslâm'dan dem vurup onunla amel etmemendir.” Buyurdu.¹²⁰⁰ Fâkirlik ve nifâk anlayışları tüm Suffe Ashâbı'nın ortak noktası olduğu bir gerçek.

Suffe Ashâbı'ndan Huzeyfe (ö.36/656), “Medâin'e geldiğinde semerden başka bir şey olmayan merkebe binmiş bir elinde bir ekmek, bir de kemik parçası vardı ve merkebin üzerinde onları yiyordu.”¹²⁰¹ Yaşamlarının her karelerinde zühdî yaşamlarının örneklerini görüyoruz.

Suffe Ashâbı'ndan Huzeyfe b. el-Yemân (ö.35/656) bir hatırasında sıkı sünnet-i seniyye takipçisi olduğu şöyle dile getirilir: “Medâin'e giderken yol üzerinde bir yere uğrayıp oranın idarecisinde misafir oldu. İdareci ona yemek ikrâm etti. O da yemeği yedi. Daha sonra gümüşten bir kapla Huzeyfe'ye su ikrâm etti. Kabı alan Huzeyfe, onu idarecinin yüzüne fırlattı. Çok öfkelenmişti. Kendisine birşey sorduğumuzda susuyor cevap vermiyordu. Biz sormadığımız zaman ise kendiliğinden bir şey anlatıyordu. Daha sonra bize Neden o kabı yüzüne fırlattığımı biliyor musunuz? Diye sordu. Hayır, Ey Rasûlullâh'ın arkadaşı, bilmiyoruz dedik. O da şöyle dedi. Ben daha önce de bu adama uğramıştım. Bana aynı gümüş kaptaki su vermemesini söylemiştim. Şimdi yine aynı şeyi yaptı. Halbuki, benim böyle yapmamın nedeni Rasûlullâh'tan (sav) duyduğum şu hadîs-i şeriftir. Altın ve gümüş kaplarla su içmeyin, yemek de yemeyin. İnce veya kalın ipek giymeyin. Zira bunlar dünyada müşriklerin, ahirette siz mü'minlerin giyecekleridir.”¹²⁰² Peygamberi yaşam olan zühd yaşamından ödün vermemişlerdir.

Suffeli zâhid Huzeyfe (ö.36/656), Medâin'de kendilerine hutbe verip dedi ki: “Ey insanlar! Kölelerinizin kazançlarını kontrol edin. Eğer helâlden ise onlardan yiyin,

¹¹⁹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 12/75.

¹¹⁹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 4/342; Muttekî, *Kenzü'l-Ummâl*, (Beyrut 1979), 2/159.

¹²⁰⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakat*- tec. 4/338.

¹²⁰¹ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/294.

¹²⁰² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 4/340.

değilse reddedin. Çünkü Rasûlullâh'ın (sav): Harâmla büyüyen beden cennete girmesi mümkün değildir.”¹²⁰³ buyurduğunu işittim. Allahu Teala'nın (cc) sünnetlerini yapmamanın kızgınlığını hutbesinde insanlara açıklaması bu husustaki titizliğini ortaya koymaktadır.

Ebû Vâil (ö.82/701) bir hatırasını şöyle ifâde eder: “Huzeyfe'nin hastalığı ağırlaşınca Abs oğullarından bazıları yanına geldiler. Hâlid b. er-Rabî el-'Absî bana şöyle dedi: Medâin'deyken yanına gittik (gece yarısı -veya sonu- yanına girdik). Bize: Cehenneme varılacak sabahtan Allah'a (cc) sığınırım, dedi. Sonra: Beraberinizde kefen getirdiniz mi? diye sorunca, biz: Evet, karşılığını verdik. Huzeyfe: Bana pahalı kefen koymayınız. Eğer dostunuz Allah (cc) katında hayırlı biriye onun kefenini daha güzel bir elbiseyle değiştirir, yoksa o kefen de kendisinden çekilip alınır” dedi.¹²⁰⁴ Sözleri zühd kokuyor halleri takvâ bu ölüm döşeğinde bile taviz vermedikleri halleriydi.

İbn 'Abbâs'ın (ö.68/687-8) azatlısı Ziyâd (ö.?) hatırasını şöyle anlatır: “Ölüm hastalığında Huzeyfe'nin yanına giren bir kişi bana Huzeyfe'nin şöyle dediğini bildirdi: Eğer bu günün dünyadaki son günüm, âhiretteki ilk günüm olduğunu bilseydim söylemezdim. Allahım! Sen de biliyorsun ki fakirliği; zenginlikten, zilleti azizlikten, ölümü hayattan daha çok seviyorum. Dost ihtiyaç anında geldi. Pişman olan iflâh olmaz.¹²⁰⁵ Huzeyfe bunları söyledikten, sonra vefat etti. Huzeyfe'nin yeğenlerinden 'Abdulazîz (ö.?) der ki: Kırk beş sene önce Huzeyfe'nin şöyle dediğini duymuştum; Dininizde ilk kaybedeceğiniz şey huşûdur. Dininizde son kaybedeceğiniz şeyse namazdır.”¹²⁰⁶ Huzur namazdı çünkü onlar huzurda durarak huzur buluyorlardı. Huşu onların duydukları rabitanın kalitesiydi. Allahu Teala (cc) ile aralarındaki bağın kaybolmasından korkuyorlardı. Bu korkuya biz takvâ diyoruz. Allah'ın (cc) sevgisini kaybetme korkusu tüm Suffe ehli gibi Peygamberin sırdaşı da aynı endişeyi taşımaktaydı.

Suffeli Huzeyfe (ö.36/656), kalp hakkında farklı bakış açısıyla kendinden sonrakilere ilim yolu açmıştır. Kalbi manevî anlamda ele alarak hidayet ve dalâlet yönüyle de dörde ayırır ve şöyle der: “Dört çeşit kalp vardır. Birincisi, Hakktan (cc) perdelenmiş kalp ki bu kâfirin kalbidir. İkincisi, iki yönlü, dönecek kalp olup bu, münafığın kalbidir. Üçüncüsü, içerisinde parlak bir ışık taşıyan temiz kalp ki bu,

¹²⁰³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 12/118.

¹²⁰⁴ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/304.

¹²⁰⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 5/509.

¹²⁰⁶ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/302.

mü'minin kalbidir. Dördüncüsü ise hem imân, hem de nifâk bulunan kalp. Bu kalpteki imân, temiz suyun beslediği bir ağaç gibidir, nifâk ise, kan ve kusmuğun beslediği yara gibidir. Hangisi galip gelirse kalp onun şeklini alır.”¹²⁰⁷ Tasavvuf ilminin alanına bir tohum ekmiştir.

Hz. Ömer (ö.23/644), Hz. Ali (ö.40/661) ve Câbir b. Abdullâh (ö.78/697) gibi sahâbîler yanında Ebû Vâil (Şakîk b. Seleme) (ö.82/701), Zir b. Hubeş (ö.82/701), Zeyd b. Vehb (ö.83/702), Abdurrahmân b. Ebû Leylâ (ö.83/702), Ebû İdrîs el-Havlânî (ö.80/699) gibi tâbiîn âlimleridir.¹²⁰⁸

3.1.12. Selmân-ı el-Fârisî (ö. 36/656?)

Asıl adı: Mâbih/Mâbah b. Buzehşan¹²⁰⁹ b. Murselân b. Behbüzân b. Firûz b. Suhrek¹²¹⁰ b. Luzehşan¹²¹¹ / (Bûd, Behbûd)¹²¹² veya Mâbih b. Buzehşan b. Dehi Deyre¹²¹³ veya Mâhbe (Mâyeh) b. Bûzehmeşân (Bûzekhân, Bûzişân, Hüşbûdân) b. Murselân b. Yehbüzân. Lakabları: Selmân İbnu'l-İslâm, Selmân el-Hayr, Selmân Pâk, Selmân el-Hakîm. Künyesi: Ebû A'bdullâh, Medain Deyale Irmağı kenarı-ö. 36/656? tarihinde defn edildi.¹²¹⁴

Rasûlullâh (sav): “Cennet şu üç kişiye müştâktır: Hz. Ali (ö.40/661), ‘Ammâr b. Yâsir (ö.37/657) ve Selmân-ı el-Fârisî (ö.36/656?)” buyurmuşlardır.¹²¹⁵ Hz. ‘Âişe (ö.58/678) buyuruyor ki: “Selmân-ı el-Fârisî geceleri uzun zaman Rasûlullâh (sav) ile kalırdı ve sohbetinde bulunurdu. Rasûlullâh'ın (sav) yanında neredeyse bizden fazla kalırdı. Efendimizde (sav) Allahu Teâlâ (cc) bana dört kişiyi sevdiğini bildirdi, bunları sevmemi emretti. Bunlar: Hz. Ali, Ebû Zerr el-Ğıfârî (ö.32/653), Mikdâd (ö.33/653) ve Selmân-ı el-Fârisî” buyurdular.¹²¹⁶

¹²⁰⁷ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/276.

¹²⁰⁸ Selman Başaran, “Huzeyfe b. Yemân”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/434-6.

¹²⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Mârifeti's-Sahâbe*, 2/328.

¹²¹⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Mârifeti's-Sahâbe*, 2/328.

¹²¹¹ Babasının adı, Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, (Beyrût, 1991), 4/138.

¹²¹² Babasının adı, Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, (Beyrût, 1328/1910), 2/63.

¹²¹³ Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3/171.

¹²¹⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/75; İbn-i Hibbân, *Târihu's-Sahâbe*, thk. Bevrân Zannavî, (Beyrût, ts.), 116; İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, 21/377; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/328; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdü's-Selâm Tedmürî, (Beyrût, 1997), 3/510; Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/137.

¹²¹⁵ Tirmizî, *Menâkıb* 34/3797.

¹²¹⁶ Adem Apak, “İranlı İlk Müslüman Sahâbî Selmân-ı Fârisî (r.a.)”, *Diyanet Dergisi*, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=6541> 06.05.2022

Hz. Ali'ye (ö.40/661) Selmân (ö.36/656?) hakkında sorulduğunda şöyle dedi: “O, ehli beyt olarak bizden ve bize bağlı bir kişidir. Sizin Lokmân Hekîm'e benzeyen kiminiz var? O ilk bilgiyi ve son bilgiyi öğrendi. O ilk ve son kitabı okudu. Bitirilemeyen bir denizdi.”¹²¹⁷ Kendisine mükâtib-i fakîr (efendisi ile hürriyetine kavuşmak için belli miktarda anlaşılan köle) denilirdi.

Suffe Ashâbı'ndan Selmân (ö.36/656?), insanların emiri olduğunda bile ayaklarını toplayıp içinde oturduğu abadan (yünden) elbisesi vardı.¹²¹⁸ Bir şey elde ettiğinde et alır, sonra cüzzamlıları çağırırdı onlarla yerdî.¹²¹⁹ Suffelilerin yünden libasları olduğuna bir delil daha sunulmuş oluyoruz. Tasavvufun kökeni hakkındaki rivâyetler kıyafet ve ahlâken Suffe ashâbından türediğini ileri sürenler bunun gibi örnekleri delil almaktadırlar. Bizde bu düşüncede hem kıyafet, hem zühdi yaşayış, hem dinin kaynaklarına şahit olmaları, hemde tasavvufun ilmi kaynağı olduğunu kaynaklarda değinilmesi gibi birçok açıdan köken olarak Suffe Ashâbı'nı kabul etmekteyiz.

Hendek Gazvesi'nde (5/627) bir hendek kazılmasını teklifi sonrasında Ensâr ve Muhâcirler, hendek kazmadaki başarısı dolayısıyla Selmân'ı kendilerinden sayanlar ihtilâf edince Rasûlullâh (sav), “Selmân bizden, Ehl-i beyt'tendir” diyerek¹²²⁰ bu tartışmaya son verdi. Rasûl-i Ekrem'in (sav) bu sözüne dayanan Hz. Ömer (ö.23/644) diğer ehl-i beyt mensublarına olduğu gibi ona da maaş bağladı; Selmân bu parayı infak edip sadaka olarak dağıtıp hurma liflerinden ördüğü hasırları satarak alinteriyle hayatını kazanma yolunu seçti.¹²²¹ İnsanlar tarafından “sevilme” ve “kendileri gibi görme” sadece burada değil ileride oluşacak akımlarda aynı şekilde ona sahip çıkacaklardır. Tasavvuf ilmi içinde bu geçerlidir.

Adil oluşu ve tevazu sahibi olmasına örnek olarak 'Abdullâh b. Cerir'in (ö.51/671) Suffeli Selmân-ı el-Fârisî'nin (ö.36/656?) bir hatırasını anlatır: “Abdullâh b. Cerir, sıcak bir günde Sıfâh'a gitmiş. Bir adamın güneşin yakıcı sıcağında uyumakta olduğunu, ağacın altında gölgelendiğini görmüş. Yanında da yiyecek bir şeyler vardır. Başının altında yastık, üzerinde bir abâsı bulunmaktadır. 'Abdullâh b. Cerir, ona gölge olmak istemiş. İyice yaklaşıncı, adamın Selmân olduğunu fark etmiş. O'na: Üzerine

¹²¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 4/100.

¹²¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 104.

¹²¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 105.

¹²²⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/83.

¹²²¹ İbrahim Hatiboğlu, “Selmân-ı Fârisî” *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/441-3.

gölge yaptıktan sonra seni tanıyabildim, deyince Selmân: Ey Cerir! Dünyada, Allahu Teâlâ'nın (cc) kıyamet günü senin derecenı yükseltmesini istiyorsan, en alçakgönüllü halinle mütevazı ol! Dünyada kim büyüklenirse; Allahu Teâlâ (cc) kıyamet günü, ona kaybettirir. Şayet cennette az bir su ve azık bulmak istersin de, bulamazsın! demiştir. 'Abdullâh b. Cerir: Nasıl yâni? diye sorunca, Selmân-ı el-Fârisî: Ağacın kökleri altın ve gümüşten olsa da meyvesi yükseltilmiştir, Ey İbn-i Cerir! Cehennem zulmü nedir, bilir misin? diye karşılık vermiştir. 'Abdullâh b. Cerir, bilmediğini söyleyince, Selmân: İnsanların zulmüdür."¹²²² Dünya hayatını cennetin anahtarı görmelerinden orayada Allah'ın (cc) ahlâkının açacağını bildikleri için bu ilâhî terbiye üzere olmaya çalışmışlardır.

Diğer bir ilâhî ahlâkı Suffeli Selmân-ı el-Fârisî (ö.36/656?) hatırasını şöyle anlatarak vurgulanır: "Medâin'de vâli bulunduğu sırada, et-Teymoğulları Kabilesi'nden bir adam Şam'dan Medâin'e gelmiş. Beraberinde bir çuval incir vardır. Selmân'ın üzerinde de sâdece bir pantolonla bir abadan (yün) başka bir şey olmadığı için adam, O'nu hamal sanarak: Gel şu yükü evime kadar götür demiş. Selmân-ı Fârisî, adamın yükünü omzuna alarak yürümeye başlar. Ancak bu durumu görenler -Selmân'ı tanıdıkları için- adama: Sen ne yapıyorsun? Bu vâlidir! demeleri üzerine adam, Selmân'dan kendisini tanıyamadığını belirterek özür dilemiş. Fakat Selmân, adama: Hayır! Mâdem ki yükü ben omzuma aldım, evine götürmeden indirmeyeceğim! karşılığını vermiş.¹²²³ Adamın evine kadar yükü götürmüş ve adama şu nasihâti yapmıştır: Benden sonra hiç kimseyi aşağılık görme!"¹²²⁴

Suffe zâhidlerinden Selmân'ın maaşı beşbin dirhem idi. Müslümânlardan da otuzbin kişilik bir topluluğun emiriydi. Bir abası vardı ve bunun bir parçasını yatak olarak kullanır, bir parçasını da hutbe verirken giyerdi. Maaşı çıktığı zaman ise hepsini infâk eder ve sadece kendi el emeğiyle kazandığını yerdı.¹²²⁵ İnfâk ve el emeği vazgeçemedikleri iki temelleridir.

'Amr b. Kurre el-Kindî'den (ö.?) gelen rivâyete göre: "Babam, kızkardeşini Selmân-ı el-Fârisî'ye (ö.36/656?) teklif ettiyse de, el-Fârisî, babamın teklifini reddederek Bukayre adında bir azâdlı cariye aldı. Babam, Selmân-ı Fârisî'yle

¹²²² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 21/438-439; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1/548.

¹²²³ İbn Sa'd, *Tabakat*, 4/88, 103; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 21/434.

¹²²⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 21/433; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1/546.

¹²²⁵ İsfahânî, *Hilye*, tec. 1/187.

Huzeyfe (ö.36/656) arasında bir gerginlik olduğunu işitti de, Huzeyfe'ye uğramak istedi ve onu arayıp nihâyet bahçesinden çıkarken buldu. Bir sepete sebzeler koymuş ve asasını sepetin kulpundan geçirip omuzuna asmıştı. Onunla birlikte yürüyüp Selmân-ı el-Fârisî'nin evine vardık. Önce kendisi içeri girip selâm verdi. Selmân-ı el-Fârisî, babamın girmesine de izin verdi. İçeri girdiğimizde bir de baktık ki, yerde sâdece bir şal serilidir. Selmân-ı el-Fârisî'nin başı ucunda da birkaç tane kerpiç durmaktadır. Karşıda da bir at bellemesi duruyor. Selmân-ı el-Fârisî: Buyurun oturun! İşte câriyenizin her zaman serip üzerinde yattığı bu şaldır.”¹²²⁶ Onlar gibi olmak isteyenler onlar gibi yaşıyorlardı. Onlar her zaman rol model oldular. Her zaman ilimleriyle akılları feth ederken halleriyle kalbleri feth etmişlerdir. Onlar hep bir mekteb bir ekol olmuşlardır. Önce buna ailesinden başlamış ve talebeleriyle birlikte daire tüm İslâm alemine yayılmıştır. Sûfilerin rol modelleridirler.

“Bir gün Suffe Ashâbı'ndan Selmân-ı el-Fârisî (ö.36/656?), bir davette yemekten el çekilince ev sahibi, biraz daha yemesi için ısrar edince Selmân-ı el-Fârisî: Bana bu kadar yeter, bana bu kadar yeter! Zira Rasûlullâh (sav) bana: İnsanların bu dünyada en çok doyanları, ahirette en çok aç kalanlarıdır. Ey Selmân! Dünya mü'minin hapishanesi, kâfirin cennetidir, buyurdu.” demiştir.¹²²⁷ Zühdün anlamı dünyadan ihtiyacın kadarını elde etmektir. Suffeliler gibi Selmân-ı Fârisî'de dünyaya bakışı bu şekilde. Çünkü mü'minliğin temeli burada yatıyor. Kalbteki imânı korumak için bunu yapmak gerektiğini biliyorlar.

Bir günde, Suffe Ashâbı'ndan Ebu'd-Derdâ (ö.32/652?) şahit olduğu bir hadise şöyle rivâyet edilir: “Ocaktaki çömleğin altını yakarken çömlekte bir ses duymuştur. Selmân-ı el-Fârisî de (ö.36/656?) yanındadır. Çömlekteki ses yükselerek, bir çocuğun sesini andırır şekilde tesbih etmeye başlamıştır. Sonra çömlek yere düşüp ters dönmüş, fakat içindeki yemek, dökülmeden ocağa geri dönmüştür. Ebu'd-Derdâ: Selmân Selmân! Şu acâipliğe bak, senin de babanın da benzerini görmediğimiz şu olaya bak! diye seslenmiş, Selmân: Çenenin tutsaydın, Allahu Teâlâ'nın (cc) daha pek çok âyetini duyacaktın” demiştir.¹²²⁸ Evliya olmak demek Allah (cc) dostu olmak demektir. Allah (cc) dostu olmak için O'nun ahlâkıyla ahlâklanmak gerek çünkü kişi dostunun dini

¹²²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/ 439; İsfahânî, *Hilye*, 1/198.

¹²²⁷ İsfahânî, *Hilye*, 1/198.

¹²²⁸ Muhammed Yusuf Kandehlevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, ter. Sıtkı Gülle, (İstanbul, 1991), 4/288.

üzerebilir. “O’nun katında din İslâm’dır” ve dinin isteklerini hakkıyla yaşayanlara perdeleri açar.

Suffe Ashâbı’ndan Sa’d b. Ebî Vakkâs (ö.55/675), Suffe ashâbından arkadaşı Selmân-ı el-Fârisî’yi (ö.36/656?) ölümüne yakın geldiği ziyârette Selmân ağlamıştır. Sa’d, Selmân’a: “Niye ağlıyorsun Ey Ebâ ‘Abdillâh! Rasûlullâh (sav), vefât ederken senden râzî idi. O ashâbını karşılayacak ve O’nun havz-ı kevserine erişeceksin! Demiş. Selmân-ı el-Fârisî: Vallahu Teâlâ ölümden korktuğum için ağlamıyorum. Dünyaya karşı bir hırsım da yoktur. Fakat Rasûlullâh, bizden şu sözlerle bir ahid almıştı: Dünyada sizden birinizin sahip olacağı mal, yolcunun taşıyacağı azık kadar olsun! Hâlbuki çevremde bunca servet var!” karşılığını vererek korkusunu belirtmiştir. Sa’d, Selmân’ın çevresinde bir kâse, bir leğen ve bir kilimden başka bir şey olmadığını ifade etmiştir. Sonra Sa’d, Selmân’a: “Bize bir öğüt ver de senden sonra onu tutalım Ey Ebâ ‘Abdillah! demiş, Selmân-ı el-Fârisî: Bir şeye karar verirken, bir meselede hükmünü belirtirken ve bir malı taksim ederken Rabbini hatırla, Ey Sa’d!” diyerek Allahu Teâlâ’tan (cc) korkmanın gerekliliğini belirtmiştir.¹²²⁹ Bazı rivâyetlerde ziyaret edenlerin Sa’d b. Mes’ûd ve Sa’d b. Mâlik isimleri de geçer. Bazı rivâyetlerde de ziyaret olarak değil ölüm anında bu olayın gerçekleştiği bahsedilir.¹²³⁰ Kullandıkları dünya malları bile onlar için fazlalıktı.

Suffe Ashâbı’ndan Selmân-ı el-Fârisî (ö.36/656?) “Allahu Teâlâ (cc) bir kulun kötülüğünü, helâk olmasını dilediğinde ondan hayâ duygusunu alır. Bunun için böyle birisinin kimse tarafından sevilmediğini görürsün. Sevilmeyen birisi de acıma duygusundan mahrum bırakılır, kaba ve sert olur. Kaba ve sert adamdan da emânete riâyet hissi alınır. Emânet hissi alınanı da hâin görürsün. Kişi hâin olunca da boynundan İslâm bağı çıkarılır. Artık bu kimse lânete uğramış, herkesçe lânetlenmiştir.”¹²³¹ Sözü hayâ ile ilgili görüşleridir. Hayâ imândandır. Tüm peygamberlerin çıkış noktasıdır. Din ve imân hayâ ile bağdaştırılmıştır. Hayâ duygusu takvâ duygusunun kardeşidir.

Hz. Peygamber’in (sav) saçlarını tıraş etmesiyle berberlerin pîri sayılan Selmân (ö.36/656?) fütüvvet teşkilâtının gelişmesinde önemli rol oynamış, aynı zamanda pek

¹²²⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, 4/90, 107; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 21/452.

¹²³⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 4/107.

¹²³¹ Kandehlevî, *Hayâtü’s-Sahâbe*, 4/219-220.

çok tasavvufî silsilenin içinde yer almıştır.¹²³² Suffe ehli olan birçok sahâbî gibi tasavvuf ilmine katkıları olmuş ve sûfilere etkilemişlerdir. Onlardan biri olup tarikâtlarda özellikle silsile başlarında sayılmıştır. Şia' içinse özel bir yeri vardır.

Kendisinden hanımı Bukayre (ö.?) ile Şurahbîl b. Sımt (ö.?), Kâ'b b. 'Ucre (ö.52/672), Alkame b. Kays (ö.62/682), 'Âmir b. 'Abdullâh (ö.55/675), 'Amr b. Şurahbîl (ö.63/683), İbn 'Abbâs (ö.68/687-8), Ebû Saîd el-Hudrî (ö.74/693-4), Esved b. Yezîd (ö.75/694), Enes b. Mâlik (ö.93/711-2), Ebu't-Tufeyl (ö.100/718-9) gibi sahâbeler ve tâbiî hadîs rivâyet etmiştir.¹²³³

3.1.13. 'Ammâr b. Yâsir el-Kahtânî (ö.37/657)

Nesebi: Ebu'l-Yakzân 'Ammâr b. Yâsir b. 'Âmir (el-Mezhicî)¹²³⁴ b. Mâlik b. Kinâne b. Kays b. Husayn b. Vezîm b. Sa'lebe b. 'Avf b. Hârise b. 'Âmir el-Ekber b. Yâm b. 'Ans b. Zeyd b. Mâlik b. 'Uded b. Ziyâd/Zeyd b. Yeşcüb b. 'Ureyb/'Arîb b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe' b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân (el-Kahtânî, el-Yemenî). Künyesi: Ebu'l-Yakzân, Sıffin şehitlerindedir. ö.37/657¹²³⁵ Evinde, içinde namaz kılınan bir mescit edinen ilk kişi 'Ammâr b. Yâsir'dir.¹²³⁶

'Ammâr'ın (ö.37/657) babası Yâsir ve annesi Sumeyye b. Hubbat ile kardeşi 'Abdullâh, İslâmiyet'e ilk girenlerden¹²³⁷ olup Sa'd ve Muhammed adlarında iki oğlu ve Ümmü'l-Hâkem adlı bir kızı vardır.¹²³⁸ Suffe ehlerinden el-Berâ b. 'Âzib'in (ö.71/690?) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Bize ilk olarak hicret edip gelen (Suffe ashâbından) Mus'ab b. 'Umeyr (ö.3/625) ile (Suffeli) İbn Ümmi Mektûm (ö.15/636) olmuştur. Sonra (Suffeli)¹²³⁹ 'Ammâr (ö.37/657) ile (Suffeli) Bilâl (ö.20/641) geldiler.

¹²³² H. Halm, "Salmâniyya", *EP* (İng.), 8/998. Akt: Hatiboğlu, "Selmân-ı Fârisî", 36/441-3.

¹²³³ Mustafa Fayda, "Selmân-ı Fârisî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/441-3.

¹²³⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 3/141, 246, 4/132; Belâzurî, *Ensâb*, 1/264; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, 3/626; Askalânî, *el-İsâbe*, 4/575.

¹²³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/247, tec. 3/141; Belâzurî, *Ensâb*, 1/178; Askalânî, *İsâbe*, 7/345.

¹²³⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 3/141.

¹²³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/246; Belâzurî, *Ensâb*, 1/178; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, 3/627; Mustafa Fayda, "Ammâr b. Yâsir", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınlar, 1991), 3/75-6.

¹²³⁸ İbn Hazm, *Cemheratu'l-Ensâbi'l-'Arab*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1382/1962), 406; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe, (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1981), 256-8.

¹²³⁹ Bu görüş hakkında bk. Âdem Apak, *Siyer Araştırmaları*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 287.

Mus'ab b. 'Umeyr ile İbn Ümmi Mektûm insanlara Kur'ân öğretiyorlardı.”¹²⁴⁰ 'Ammâr, ilk hicret eden sahâbilerden olup Medine'de bir süre Munzir b. 'Abdu'l-mubeşşir'in (ö.2/624) misafiri olmuştur.¹²⁴¹ Mescid-i Nebevî'nin yapımında önde gidenlerden biri olarak her gidiş-dönüşte iki kerpiç birden taşıyor ve: “birini kendisi, diğerini de Hz. Peygamber (sav) için taşıdığını söylüyordu. Hatta Hz. Peygamber'in (sav) dikkatini çekmiş, bu münasebetle ona: Sen de arkadaşların gibi birer tane taşısan olmaz mı? demişse de, 'Ammâr: Fazla taşıyarak Allah Teâlâ'nın (cc) mükâfatına erişmeyi ümit ettiğini, ifade etmiştir. Hz. Peygamber (sav) Ey Sümeyye'nin oğlu! Herkesin bir ecri, senin ise iki ecrin vardır!”¹²⁴² buyurmuştur. Peygamber için anam babam canım sana feda olsun diyen bir Suffe Ashâbı'dır 'Ammâr b. Yâsir. Onun izinden takib eden ve taviz vermeyen bir hayat sürmüştür.

Kaynaklara geçen bir hadise taviz vermediğine örnek olarak yer alır: “Suffe Ashâbı'ndan 'Ammâr b. Yasîr (ö.37/657), Mikdâd b. Amr (ö.33/653), Talha (ö.36/656), Zubeyr (ö.36/656) ve sahâbeden bir grup Hz. Osmân'a (ö.35/656) uyarı mektubu yazarak hilafeti döneminde yaşanan bidatleri sıraladılar, Rabbinden korkmasını aksi halde Allahu Teala (cc) katında aleyhine şâhidlik edeceklerini, belirttiler. 'Ammâr bu mektubu halifeye getirdi. Halife Hz. Osmân, yazılanları okuyup ona, Bunların arasında bana cüret gösterebilen tek sen misin? dedi. 'Ammâr: Muhakkak ki ben, onların sana gönderdiği nasihatçileriyim, diye karşılık verince Halife Hz. Osmân, Yalan söylüyorsun ey Sümeyye'nin oğlu! diye çıkıştı. 'Ammâr, Ben hem Sümeyye'nin hemde Yasîr'in oğluyum. dedi. Öfkelenen Halife Hz. Osmân hizmetçilerine emrederek onu tutturup hayalarını tekmeledi. 'Ammâr aldığı darbeler sonucu bayıldı.”¹²⁴³ Sürgün edilmeyi, darb olmayı göze alması onların sünnet-i seniye'nin zedelenmesindeki hassasiyetleridir.

Halife iken Hz. Ömer (ö23/644.) 'Ammâr'ı Kûfe'ye vali olarak atayıp ona yaptırdığı evi kendisine gösterip beğenip beğenilmediği sorulunca “uzun emellere

---

¹²⁴⁰ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul, 1413/1992, Tefsir-i Sure 87; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/234, 4/367; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (Beyrut t.y), 4/284, 291; İbn Kesir, *İslâm Târihi*, 3/264; İsbehanî, *Hilye*, 2/465.

¹²⁴¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, /250.

¹²⁴² İbn Kesir, *İslâm Târihi*, 3/324.

¹²⁴³ Belazûrî, *Ensâb*, 5/539.

kapılmışsın, fakat öleceksin.”¹²⁴⁴ Mal sevgisine, dünya hayatına meyl etmesine tepkisini sözle ifâde etmiştir.

Suffeli ‘Ammâr b. Yâsir (ö.37/657), bir özelliği de uzun süre sessiz kalan ve en az konuşanlarındandır. Şöyle diyordu: “Fitneden Allah’a (cc) sığınırım, fitneden Allah’a (cc) sığınırım.” Ebû Nevfel b. Ebû Akreb (ö.?) devamla dedi ki: “Sonra ona büyük bir fitne musallat oldu.”¹²⁴⁵ Fitneden uzak kalmak için, ne kadar uğraşdıysalarda o fitne onları buldu. Fitneden uzaklaşmak için genelde halvet, inzivâ, başka diyarlara hicret gibi yollar denemişlerdir. Sünnet-i seniyyeyi daha iyi yaşayabilmek için mücadele vermişlerdir. Suffe ehli bu konuda daha hassas olduğu açıktır. Ama bazen fitneden kurtulamadılar.

Hz. Ali (ö.40/661), Abdullâh b. Abbâs (ö.68/687-8), Ebû Mûsâ el-Eş’arî (ö.42/662-3), Câbir b. Abdullâh (ö.78/697), Muhammed b. Hanefiyye (ö.81/700) ve diğerleri de ondan hadîs almışlardır.¹²⁴⁶

3.1.14. Habbâb b. Eret el-Huzaî (ö.37/657-8)

Nesebi: Habbâb b. Eret b. Cendele b. Sa’d b. Huzeyme b. Ka’b b. Sa’d b. Zeydumenat b. Temim et-Temimî el-Huzaî (Kûfe-ö.37/657-8) Künyesi: Ebû ‘Abdillâh, Ebû Yahyâ, Ebû Muhammed’dır. Demircilik mesleğini yapan Habbâb’ın birkaç çocuğu olduğu rivâyetine rağmen oğlu ‘Abdullâh’tan dolayı Ebû ‘Abdillâh künyelenmiştir. Çocuklarından diğerlerinin adı bilinmemektedir.¹²⁴⁷

Peygamber’in (sav) ashâbından birkaç kişi hasta olan Suffeli Habbâb’ı (ö.37/657-8), ziyarete gittiklerinde ona “Müjde ey Ebû ‘Abdillâh! (ölünce) Rasûlullâh’ın (sav) yanına gideceksin! dediler. Habbâb ise şöyle karşılık verdi: Bu nasıl olabilir ki? Şu evimin altına, üstüne ve içindekilere bakın! Oysa Rasûlullâh (sav) bizlere: Dünyalık olarak size bir yolcunun azığı kadarı yeterlidir”!¹²⁴⁸ buyurmuştu. Onun (sav) talebeleri öğrettiği ve yaşadığı hayattan farklı bir yaşam sürdüğünün üzüntüsünü yaşamakta olduğunu görüyoruz.

¹²⁴⁴ Belazûrî, *Ensâb*, 1/189.

¹²⁴⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 3/141.

¹²⁴⁶ Fayda, “Ammâr b. Yâsir”, 3/75-6

¹²⁴⁷ Kandemir, “Habbâb b. Eret”, 14/340-341; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 3/93; Askalânî, *İsâbe*, 298.

¹²⁴⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 13/219.

Suffeli Habbâb'ın (ö.37/657-8) ahlâkî özelliklerinden biri bizzat yaşadığı tatbik ettiği şeyleri söylemiş olmasıdır. “Bir defa ashâb Mescid-i Nebevî’de iken Habbâb gelip oturup susmuştu. Ashâb: Bunlar senin başına, kendilerine hadîs-i şerif nakletmen ve öğüt vermen için toplandılar, deyince, Habbâb susmuş. Sonrada susmasının sebebini ‘Belki de onlara yapmadığım şeyi emredebilirim.’”¹²⁴⁹ diyerek sukûtun konuşmaktan daha etkili ve kendine destur ettiğini göstermektedir. Tasavvufun az ile tarif edilen üç şartı az ye, az uyu, az konuş.

Suffe Ashâbı’ndan arkadaşı Mus’ab b. ‘Umeyr’in, Uhud Gazvesi’nde (3/625) şehit olduktan sonra defini anlatırken Kûfe’de yaşayanların refâh ve lüks halinden rahatsız olarak¹²⁵⁰ kendisi de ihtiyacı olanlara mallarını gönülden infâk ederek şöyle hitab eder: “Medine’ye Rabbi’mizin rıza ve hoşnutluğunu isteyerek Allah’ın Rasûlü (sav) ile hicret ettik. Hicretin meyvesini devşirenlerin olmasına karşın dünya ve dünya ni’metlerinden hiçbir şey tatmadan ahirete giden arkadaşım darlık içerisinde bu dünyadan gittiler bir kefen bile bulamadık. Oysa ne acıdır ki bizler bugün gösteriş niyetli topraklardan yaptığımız köşklere başka infâk edecek hiçbir şeyimiz kalmamıştır. Eğer ki, Allah Rasûlü (sav) bizlere ölüm temennisinde bulunmayı nehyetmeseydi ben bu ölümü bugün mutlaka isterdim.”¹²⁵¹

Peygamber Efendimiz (sav) zamanını özlediğini ve harfiyen yaşadıkları sünnetleri bile hakkını veremediklerini düşünmekte oturduğu köşkünün infâk etmek istediğini ve gösteriş niyetli olmadığını anlatmaya çalışmaktadır.

Kendisinden oğlu Abdullâh (ö.?) ile Ebû Vâil (Şakîk b. Seleme) (ö.82/701), Ebû Umâme Sudey b. Aclân el-Bâhilî (ö.86/705), Mucâhid b. Cebr (ö.103/721), Mesrûk b. Ecda’ (ö.63/683), Alkame b. Kays (ö.62/682), Kays b. Ebû Hâzım (ö.97/715?) gibi tâbiiler rivâyette bulunmuşlardır.¹²⁵²

3.1.15. Ebû Mûsâ el-Eş’ârî el-Kahtânî (ö.42/662-3)

Nesebi: ‘Abdullâh b. Kays b. Süleym b. Hadâr b. Harb b. ‘Âmir b. ‘Ater/’Anz b. Bekir b. ‘Âmir b. ‘Azer b. Vâil b. Nâciye b. el-Cumâhir b. el-Eş’ar Nebt b. ‘Uded b.

¹²⁴⁹ İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Gâbe*, 2/116.

¹²⁵⁰ Buhârî, *Menâkıbu’l-ensâr*, 45, a.mlf. Megâzî, 17, 26; Müslim, *Zikir*, 12.

¹²⁵¹ Buhârî, *Merdâ*, 19; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/166; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Gabe*, 2/116.

¹²⁵² Kandemir “Habbâb b. Eret”, 14/340-1.

Zeyd b. Yeşcüb b. 'Arîb b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân. (Medine-ö. 42/662-3) Annesi: el-Ak kabilesinden Zabte bnt. Vehb'tir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî süvarilerin efendisi ve kendine Hz. Dâvûd as. ailesinin nağmeleri verilendir.¹²⁵³

Ebû Burde b. Ebî Mûsâ (ö.104/722), babasının (Ebû Mûsâ) şöyle dediğini nakleder: “Evladım! Peygamber’le (sav) birlikte bizi görecektin, üzerimize yağmur yağdığında (hepimiz yün giydiğimizden ordumuzu) koç sürüsü sanırdın.¹²⁵⁴ Yün elbiselerimizden dolayı bizden koyun kokusu hissederdin.”¹²⁵⁵ Suffe ehlinin yün kıyafetleri vardı.

Suffeli Ebû Mûsâ (ö.42/662-3) şöyle dedi: ‘Doğrusu ben, boş evde ve karanlıkta yıkanırım da, Rabbi’mden hayâm (utanmam), belimi doğrultmaktan engeller, kamburlaşır, sırtımı eğer ve ayağa kalkarak dik duramazdım!”¹²⁵⁶ Hayâ duygusunun gelişmiş olduğunu görüyoruz.

Suffe zâhidi Ebû Mûsâ (ö.42/662-3) bir hatırasını anlatıyor: “Bir defasında deniz yoluyla savaşa çıktık. Rüzgâr bizden yanaydı ve yelkenlerimiz rüzgârla doluydu. Bu şekilde yol alırken bir ses bize: Ey gemi ahali! Durun da size bir haber vereyim! diye seslendi ve aynı sözü yedi defa tekrar etti. Bunun üzerine geminin güvertesinde durdum ve sese: Sen kimsin ve neredesin? Nerede olduğumuzu görmüyor musun? Böylesi bir yerde hiç durulur mu? dedim. Ses: Allah’ın (cc) takdir ettiği bir şeyi size söyleyeyim mi? diye seslenince, ben: Söyle! karşılığını verdim. Ses de şöyle dedi: Allah (cc), sıcak bir günde kendisi için susuz kalan kişiyi kıyamet gününde kanana kadar içirmeyi kendine takdir etti, Dedi. Ravi der ki: Bundan dolayıdır ki Ebû Mûsâ, insanın derisini soyacak kadar sıcak olan günleri gözler ve o günlerde oruç tutardı.”¹²⁵⁷ İbadet onların Rabblerine yakınlaştıran bir ameldi.

Suffe âlimi Ebû Mûsâ (ö.42/662-3), kalp kelimesinin anlamı hakkında şöyle düşünür: “Kalb’e bu ismin verilmiş sebebi, sürekli dönüp değişmesidir. Kalp bir ağaca asılı olan ve rüzgârın döndürerek savurduğu tüy gibidir.¹²⁵⁸ Kalp, adını kalb olmak (yön değiştirmekten almıştır. Dikkat ediniz, kalp bir ağacın dalına takılmış havada

¹²⁵³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 4/131.

¹²⁵⁴ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/277.

¹²⁵⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 4/135.

¹²⁵⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 4/143.

¹²⁵⁷ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/278; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 4/131-147.

¹²⁵⁸ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/279.

duran bir tüy gibidir. Rüzgâr onu bir yana bir bu yana çevirip durur.”¹²⁵⁹ Kalbin manasıyla aslında kalbin meyl etmesine değinmiştir.

Talebelerine yumuşak kalpli olmayı, Allah (cc) korkusundan ağlamayı tavsiye eder, “Ağlayamıyorsanız ağlamaya gayret edin; zira cehennem ehli göz pınarları kuruyana kadar ağlayacak, sonra içinde gemiler y zecek kadar kanlı yaşlar d kecekler” derdi.¹²⁶⁰ Hasan-ı Basrî’yi etkileyen Suffe ehlinde bir isimdir.

Hiz. Peygamber onun için, “Allahım! Abdullâh b. Kays’ın günahını affeyle ve kıyamet gününde ona en güzel makamı ver”¹²⁶¹ diye dua etmiştir.

Hasan-ı el-Basrî ( .110/728), Basralılar’a Kur’ân ve fıkıh öğreten (Suffeli) Eb  Mûsâ’nın ( .42/662-3) halka çok hizmet ettiğini, Basra’ya ondan daha hayırlı kimsenin gelmediğini söyler. T bi n âlimlerinden şa’b  ( .104/722) ulem nin altı kişidir bunlar: “Hiz. Ömer ( .23/644), Hiz. Ali ( .40/661), Abdullâh b. Mes’ûd ( .32/652-3), Zeyd b. Sâbit ( .45/665?) ve ‘Ubey b. Kâ’b ( .33/654?) ile onun adını da zikrederdi”. Kendisinden de oğulları Mûsâ ( .?), İbrâhim ( .?), Eb  Burde ( .104/722), Eb  Bekir ( .13/634), ashâbtan Eb  Saîd el-Hudrî ( .74/693-4), Enes b. Mâlik ( .93/711-2), tâbiîlerden Kays b. Eb  Hâzim ( .97/715?), Eb  Hureyre’nin ( .58/678) damadı, Saîd b. Müseyyeb ( .94/713), Zir b. Hubeyş ( .82/701), Eb  Osmân en-Nehdî ( .100/718-9) ve Hasan-ı el-Basrî ( .110/728) gibi âlimleri yetiştirmiştir. Oğullarından Eb  Burde’nin torunu Eb  Burde Bureyd b. Abdullâh’ın ( .140/757?), Eb  Mûsâ’dan rivâyet edilen ve sonraları *Müsned-  Bureyd* diye anılan kırk had slik c z’ n n bir nüshası S leym niye Kütüphanesi’nde mevcuttur.¹²⁶²

3.1.16. Eb  Lubâbe el-Ensârî ( .25-50/645-670?)

Eb  Lubâbe b. ‘Abdu’l-munzir b. Zenber b. ‘Umeyye b. Zeyd b. Mâlik b. ‘Avf b. ‘Amr el-Ensârî (644-661?)¹²⁶³ veya Ruf a Eb  Lubâbe ( .?)¹²⁶⁴ veya Eb  Lubâbe b. ‘Abdalmunzir b. Rifâa/Râfi’ Zenber b. ‘Umeyye b. ‘Amr b. ‘Avfî el-Ensârî el-Evs  (İsmi: Biş/Besir/Beşir/ Buşeyr b. ‘Abdu’l-munzir). Asıl adı: Mervân b. Abdalm nzir.

¹²⁵⁹ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/28.

¹²⁶⁰ M. Yaşar Kandemir, “Eb  Mûsâ el-Eş’arî”, *D A*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/190-2.

¹²⁶¹ Buhârî, *Meğâzî*, 55.

¹²⁶² Süleymaniye Kütüphanesi şehid Ali Paşa, nr. 541, vr. 136a-174a.

¹²⁶³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, tec. 3/259.

¹²⁶⁴ İbn Hazm, *Cevami’u’s-Sire*, 309;  buk u, “Eb  Lübâbe el-Ensârî”, 10/179.

Künyesi: Ebû Lubâbe. (ö.40/661)¹²⁶⁵ veya (ö.50/670). et-Tevbe 102, 117, 118, el-Maide 41, el-Enfâl 27 ayetlerinde nuzûl sebeplerinde ismi geçer.

Suffe Ashâbı'ndan Ebû Lubâbe (ö.50/670) "Beni Kurayza Muhâsarası'nda eski komşusu olan Yahudîler onun kendilerine gönderilmesini istemiş ve onu kurtarıcı gibi karşılamışlardı. Ebû Lubâbe, onlara teslim olmalarını tavsiye etmiş sonrada kılıçtan geçireceklerini ima etmek için elini boğazına götürmüştü. Fakat sonra Peygamber Efendimiz'den (sav) habersiz hüküm verdiği kara verince pişman olmuş Allah ve Rasûlüne (sav) ihanet ettiğini düşünerek Mescid-i Nebevî'ye gelip kendini bir direğe bağlayarak ayet-i kerîme nâzil oluncaya kadar beş veya onbeş gün yemeden içmeden direğe bağlı olarak inzivâ hayatını yaşamıştır."¹²⁶⁶ Tevbesiye, inzivasıyla tasavvuf düşüncesinde önemli bir yere sahiptir.

Ebû Lubâbe'den (ö.50/670) oğulları Sâib (ö.?) ve Abdurrahmân (ö.?) ile Suffeli Abdullâh b. Ömer (ö.73/693), onun oğlu Sâlim (ö.106/725), mevlâsı Nâfi' (ö.117/735), 'Abdurrahmân b. Yezîd b. Câbir (ö.98/716-7), 'Ubeydullâh b. Yezîd (ö.?), 'Abdullâh b. Ka'b (ö. Hz. Ömer Devri 634-644), Ebû Hureyre'nin (ö.58/678) damadı Saîd b. Müseyyeb (ö.94/713) ve daha başkaları rivâyette bulunmuşlardır.¹²⁶⁷

3.1.17. Ebû Hureyre el-Devsî (ö.58/678)

Nesebi: 'Abdurrahmân b. Sahr b. 'Abdizişer b. Tarif b. 'Attâb b. Sa'b b. Huneyye b. Sa'd b. Sa'lebe b. Suleym b. Fehm b. Ğanem¹²⁶⁸ 'Umeyr b. 'Amir b. 'Abduzi's-Şerâ b. Tarîf b. Ğiyas b. Ebî Sa'd b. Huneyye b. Sa'd b. Sa'lebe b. Suleym b. Fehm b. Ğanm b. Devs¹²⁶⁹ Adı: 'Abdi Şems veya 'Abdurrahmân b. Sahr Ebû Harira ed-Devsî en çok kullandığı isimleri.¹²⁷⁰ Künye: Ebû Hureyre. İslâm sonrası adı: 'Abdullâh¹²⁷¹ (Medine/Cennetu'l-Bakî-ö.58/678)

¹²⁶⁵ Ebû Abdillâh Hâfız en-Nisâbüri'ye göre Suffe'dendir. Bedir Ehl-i İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/366; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 3/259.

¹²⁶⁶ Çubukçu, "Ebû Lübâbe", 10/179.

¹²⁶⁷ Çubuk, "Ebû Lübâbe", 10/179

¹²⁶⁸ Tirmizî, *Sünen*, Menakıb 47; Askalânî, *el-İsabe*, 7/354; İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kebir*, 5/232; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/376.

¹²⁶⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kebir*, 5/230; İbn Abdilber, *el-İsti'ab*, 4/329- 330; İbn Esir, *Usdu'l-Ğabe*. 1411

¹²⁷⁰ Buhârî, *et-Tarihu'l-Kebir*, (Haydarâbâd: Dâru'l-Meârifu'l-Usmâniyye, t.y), 1/132, 6/132; M. Yaşar Kandemir, "Ebû Hureyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/160.

¹²⁷¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 5/267.

‘Abduş-Şems diye de anılan ‘Abdurrahmân b. Sahr Ebû Hureyre ed-Dusî (ö.58/678) Suffe ashâbının en meşhûrlarındandır. Yemen’de yaşayan el-Ezd Kabilesi’nin el-Devs Kolu’na mensub olup ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Künyesiyle ilgili en yaygın rivâyet, koyun otlatırken bulduğu kedi yavrularını elbisesinin eteğine koyup onlarla oynadığı için Ebû Hureyre dendiği şeklindedir Babasına Ganm, ‘Âiz, ‘Âmir ‘Abduş-Şem; Annesine, ‘Umeyme veya Meymune bnt. Suheyb dendiği rivâyet olunur.¹²⁷² Suffeli Ebû Hureyre (ö.58/678) açlığı çok iyi bilen bir sahâbî olarakta ibadet ve zikir açısından oldukça zengindi.¹²⁷³

Suffe âlimi Ebû Hureyre (ö.58/678) bir hatırasını şöyle anlatıyor: “Rasûlullâh’ın (sav) minberi ile Hz. ‘Âişe’nin odası arasında saralı gibi bayılma nöbeti geçiriyordum. Etrafta birikenler, bu adam delirmiş olmalı! diyorlardı. Oysa ben deli değildim. Açlıktan bu hale gelmiştim. Ve yine, açlıktan karnıma taş bağlamıştım. Yol üzerinde duruyor, gelene geçene birkaç ayet okuyor ve beni eve davet etmesini umuyordum. Kimse bana aldırış etmiyordu. En sonunda Hz. Peygamber (sav) geldi. Okuduğum ayetleri dinledi ve bana; Benimle birlikte gel dedi. Hz. Peygamber’le (sav) birlikte onun evine geldik. Evde bir bakraç süt vardı. Rasûlullâh (sav) evdekilere; Bu nereden geldi? diye sordu. Evdekiler: Falancanın hediyesidir. dediler. Rasûlullâh (sav) bana döndü ve: Ehli Suffeyi çağır, dedi. Ehli Suffe İslâm misafirleri idi. Bir sadaka veya hediye geldiğinde Hz. Peygamber (sav) bunu hemen onlara gönderirdi.” buyurmuştur. Yine Ebû Hureyre: “Suffe ehlinen yetmiş kişi arasındaydım. Onların hiç birisinin derli toplu bir cübbesi bile yoktu. Ya yırtık bir hırkaları ya da eski bir şalları vardı.”¹²⁷⁴ sözüyle Suffe ehlinin zühd yaşamına değinir.

Suffeli Ebû Hureyre (ö.58/678) başlangıçta açlığı tatmış bir sahâbî iken Hz. Ömer’in (ö.23/644) vali tayininden sonra malca zenginleşmişti.¹²⁷⁵ Ebû Hureyre’nin Hz. Ömer Dönemi’nde (634-644) Bahreyn valiliği ve sonrasında Medine’de defalarca üstlendiği valilik ve kadılık görevlerinden kazandığı Medine ve çevresinde ev, arazi ve arsasının olduğu kaydedilmektedir. Medine’nin kenar semtlerinden olan Vâdi’l-Akîk’te, Suffeli Ebû Hureyre’ye, Medâyin fatihi Suffe Ashâbı’ndan Sa’d b. Ebî Vakkâs’a (ö.55/675), Said b. el-’As’a (ö.59/679), Saîd b. Zeyd’e (ö.51/671?), vali Mervân’a (ö.65/685) ve diğer varlıklı şahıslara ait yazlık evler vardı. Suffeli Ebû

¹²⁷² M. Yaşar Kandemir, “Ebû Hureyre”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/163.

¹²⁷³ Zehebî, *Ma’rifetü’l Kurrâ*, 1/43-44.

¹²⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/260.

¹²⁷⁵ Zehebî, *Ma’rifetü’l Kurrâ*, 1/43-44.

Hureyre'nin, Zu'l-Huleyfe'de bulunan arazisiyle de annesinin ilgilendiği nakledilir. Onun, dünya malına değer vermediğini gösteren ilginç olaylar da vardır.¹²⁷⁶ Onlar zühdü tercih ettiler.

Hz. Peygamber (sav), bir ganimet taksiminde (Suffeli) Ebû Hureyre'nin (ö.58/678) taksimata isteksiz görünce ona: “Sahâbenin istediği bu ganimetten sen de istemez misin? diye sormuş, o buna: Ey Allah'ın Rasûlü! Benim senden istediğim tek şey var. O da Allah'ın (cc) sana öğrettiği ilimden bana da öğretmendir.”¹²⁷⁷ diye karşılık vermesi zühdî yaşamın sırrına vakıf olmak istemesidir. Ledün ilmini talep etmektedir.

Suffe âlimi ve zâhidi Ebû Hureyre (ö.58/678) kızına şöyle tavsiyesi: “Altın takma, senin için alevden korkarım. Kızı da dedi ki; Babam altın takmamı reddetti, Alevin sıcağında yanmamdan korktu. Ebû Hureyre sebebini şöyle açıklar der ki: Bu çöpler dünyanın ve âhiretinizin mahvolma sebebidir.”¹²⁷⁸ Dünya malı olanların gözünde işe yaramayan çöp gibidir.

Ebû Osmân en-Nehdî'nin (ö.100/178-9) rivâyetinde: “Ebû Hureyre'ye (ö.58/678) yedi gece misafir oldum. Kendisi, hizmetçisi ve hanımı geceyi üçe taksim etmişlerdi.” Diğer bir rivâyetinde ise “Ebû Hureyre'yi yedi gece yanımda ağırladım. Ona: Ey Ebû Hureyre, orucu nasıl tutuyorsun? diye sorduğumda: Her ayın başından üç gün oruç tutuyorum. Başıma bir şey gelirse (ölürsem) bir aylık oruç sevabı alırım, dedi. Ebû Hureyre ve arkadaşları oruçlu oldukları zaman Mescid'de oturur ve: Orucumuzu temizliyoruz, derlerdi. Benim on beş hurmam vardı. Beşiyle iftar ettim, beşiyle sahurumu yaptım, iftarıma da beş tane kaldı. Ebû Hureyre çarşıda dolaştıktan sonra eve gelir ve: Yanınızda yiyecek bir şey var mı? diye sorardı. Yok, karşılığımı verirlerse: Zaten oruçluyum.” derdi.¹²⁷⁹

Ebû Hureyre'nin (ö.58/678) bildirdiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Zühd laftan, verâ da gösteriştan ibaret olmadıkça kıyamet kopmaz.”¹²⁸⁰ Peygamber Efendimiz'in (sav) zühd ve veraâ tanımını öğrenmiş bulunuyoruz.

¹²⁷⁶ Kandemir, “Ebû Hureyre”, 10/160-7; Güner, Ebu Hureyre'ye Yönelik Eleştiriler, 62-3.

¹²⁷⁷ Güner, Ebû Hureyre'ye Yönelik Eleştiriler, 54.

¹²⁷⁸ İsfahânî, *Hilye*, tec. 1/418.

¹²⁷⁹ İsfahânî, *Hilye*, tec. 1/418-422.

¹²⁸⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 2/119.

Rasûlullâh'tan (sav) iki şey ezberledim: “Birisini halka yaydım. Diğerini yaymış olsaydım boğazım kesilecekti. Eğer bildiğim herşeyi size bildirmiş olsaydım, halk bana çanak-çömlek fırlatır ve Ebû Hureyre delirmiş” derlerdi.¹²⁸¹ Yasaklanan bu ilim talep ettiği ledün ilmi olsa gerektir.

Ebû Hureyre'nin (ö.58/678), üzerinde bin düğümü olan bir ipi vardı o ipteki düğümler sayısınca tesbîhat getirmeden uyumazdı. Der ki: “Ben günde on iki bin defa; Allahu Teâla'ya (cc) istiğfar edip tövbe ediyorum. Bu da dinimin (veya Allah'ın (cc) dininin) hakkını vermek içindir.¹²⁸² Allahu Teala'nın (cc) hakkını ödemek için uğraşmışlar.

İbrâhim en-Nehaî'nin (ö.96/714), 'A'meş (ö.148/765) - Ebû Sâlih es-Semmân (ö.101/719-20) tarikiyle Ebû Hureyre (ö.58/678); Zuhrî (ö.124/742) - Saîd b. Müseyyeb (ö.94/713) - Ebû Hureyre; Ebu'z-Zinâd (ö.130/748) - A'rec (ö.117/735) - Ebû Hureyre; Hammâd b. Zeyd (ö.179/795) - Eyyûb es-Sahtiyânî (ö.131/749) - İbn Sîrîn (ö.110/729) - Ebû Hureyre isnadiyla; on kıraat imâmılarından Ebû Ca'fer el-Kârî (ö.130/747-8) ile A'rec ondan kıraat öğrendiler. İbnu'l-Cezerî (ö.833/1429), Ebû Ca'fer el-Kârî ile Nâfi' b. Abdurrahmân'ın (ö.169/785) kıraatlerinin Ebû Hureyre'ye dayandığını söylemektedir. Ebû Hureyre'den hadîs rivâyet edenler arasında Mekke, Medine, Kûfe, Basra, Dımaşk, Mısır ve diğer önemli beldelerde kadılık yapmış olan tanınmış otuz yedi şahsiyetin bulunması¹²⁸³ öğrencilerinin değeri hakkında fikir vermektedir. Sahâbî dışında geri kalanı Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728), Şa'bi (ö.104/722), A'rec diye bilinen Abdurrahmân b. Hürmüz, Mucâhid (ö.103/721), İbn Sîrîn (ö.110/729), Hemmâm b. Munebbih (ö.132/750), Ebû İdrîs el-Havlânî (ö.80/699) gibi tanınmış âlimleri, oğlu Muharrer'i, Halife Mervân b. Hakem gibi tâbiîn başta olmak üzere 800 talebesi Ebû Hureyre'den ilim almıştır.¹²⁸⁴

3.1.18. 'Abdullâh b. 'Amr b. el-'Âs (Şam-ö.65/684-5)

Nesebi: 'Abdullâh b. 'Amr b. el-'Âs b. Vâil b. Hişâm b. Sa'îd b. Sehm. Annesi: Rayta b. Munebbih b. el-Haccâc b. 'Âmir b. Huzeyfe b. Sa'd b. Sehm'dir. Künyesi: oğlu Muhammed sebebiyle Ebû Muhammed'dir. Ebû Nusayr es-Sehmî olan 'Abdullâh

¹²⁸¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec, 5/274.

¹²⁸² İsfahânî, *Hilye*, tec. 1/421.

¹²⁸³ Bk. Abdulmun'im Sâlih Alî el-İzzî, 129-134

¹²⁸⁴ Kandemir, “Ebû Hureyre”, 10/160-167.

b. 'Amr'ın asıl adı 'As iken Müslümân olunca 'Abdullâh diye Rasûlullâh (sav) isimlendirmiştir.¹²⁸⁵ *es-Sâdika* adlı bir eseri vardır.¹²⁸⁶

Ebû 'Abdurrahmân el-Hubulî'nin (ö.?) bildirdiğine göre: “Bir adam (Suffe Ashâbi'ndan) 'Abdullâh b. 'Amr b. el-'Âs' a (ö.65/684-5) Biz fâkir Muhâcirlerden değil miyiz? diye sordu. 'Abdullâh ona Sığınacağın bir eşin yok mu? dedi. Adam Var, dedi. 'Abdullâh Oturduğun bir evin var mı? deyince, adam Var dedi. 'Abdullâh Sen fâkir Muhâcirlerden değilsin, istersek size veririz, isterseniz durumunuzu yöneticiye anlatırız, deyince, adam Biz sabrederiz ve bir şey istemeyiz.” dedi.¹²⁸⁷ 'Abdullâh b. 'Amr der ki: “Kim, Allah (cc) için bir şey istendiğinde verirse, ona yetmiş sevap yazılır.”¹²⁸⁸ İstemekten utanan ama istenildiğinden elindekini ver bir dünya anlayışları var.

Suffeli 'Abdullâh b. 'Amr (ö.65/684-5) hayatını nasıl geçireceğini düşündüğü bir planı şöyle anlatıyor: “Bundan sonra, kesinlikle gündüzleri oruçla geçireceğim, geceleri de ibadetle geçireceğim, dediğim, Rasûlullâh'a (sav) bildirilince bana Hayatta kaldığım sürece, kesinlikle gündüzleri oruçla, geceleri de ibadetle geçireceğim diyen sen misin? dedi. Evet, Ya Rasûlullâh! Onu ben söyledim. Bunun üzerine buyurdular ki, Sen bunu yapamazsın! İftar et, ertesi gün oruç tut ilk gece yat, sonraki gecede ibadete kalk! Her aydan üç gün oruç tut! Zira iyiliklerin karşılığı bire ondur. Böylece bütün seneyi oruçla geçirmiş sayılırsın Ya 'Abdullâh! dedi. Ben bundan daha iyisini yapabilirim, dedim. Rasûlullâh (sav) O zaman iki gün tut, iki gün iftar et, dedi. Ben bundan daha hayırlısını yapabilirim, dedim. Rasûlullâh (sav) Bundan daha iyisi de olmaz!” dedi. Tabiînden 'Amr b. Dînâr (ö.126/744) dedi ki: “ 'Abdullâh b. 'Amr, yaşlandığında, Keşke Rasûlullâh'ın (sav) bana vermiş olduğu ruhsata göre hareket etseydim. demişti. Eyyâm-ı teşrikten olan bir günde, 'Abdullâh'ın babası 'Amr b. el-'Âs oğluna Öğle yemeğine bize gel! diye çağırıldı. O da Ben oruçluyum, dedi. 'Amr Bugün için oruçlu olman doğru olmaz. Zira bugün yeme-içme günüdür, dedi Amr kendisine Peki, Kur'ân'ı nasıl okuyorsun? diye sorunca Her gece hatmediyorum, dedi. O da Her on günde bir okusaydın ya! dedi. O da Ben daha iyisini yapabilirim, dedi. Bunun üzerine O zaman her altı günde bir hatmet! buyurdu.”¹²⁸⁹ Vazgeçmediğine

¹²⁸⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 15/357.

¹²⁸⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 5/105.

¹²⁸⁷ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/309.

¹²⁸⁸ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/311.

¹²⁸⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/263-266, tec. 5/107-8.

örnek olarak alacağımız rivâyetlerdir. Çünkü onların hayatlarında öyle bir hal olmuş ki onsuz yapamıyorlar. Devamlı ibadet devamlı zikir halinde olmak vazgeçilmezleri.

‘Abdullâh b. ‘Amr’dan (ö.65/684-5) rivâyet edildiğine göre Rasûlullâh (sav) şöyle buyurmuştur: “İleride Arapları temizleyen (öldüren) bir fitne olacaktır. O yüzden ölenlerin hepsi cehennemdedir. O fitne esnasında dil darbesi kılıç darbesinden daha şiddetlidir.”¹²⁹⁰ Hz. Peygamber’in (sav) gelecekteki fitneyi resmetmiş ve ikazları üzerine, “O çıktığı zaman ne yapalım? diye soranlara: Evine çekil, diline sahip ol, ma’ruf bildiğin şeyi yap, münkeri terket, kendi çoluk çocuğunla meşgul ol, başkasıyla meşgul olma, kamunun işini terk et.”¹²⁹¹ Babasının onu şikâyet ettiğine şahid olur: Babam beni Rasûlullâh’a şikâyet etti. Bunun üzerine Rasûlullâh: Sağ olduğu sürece babana itaat et, ona baş kaldırma!¹²⁹² tavsiyesinde bulundu. Bir fitneye düşar olduğunda babasına bu tavsiyeyi hatırlatarak o fitneden kurtulmanın yolunu aramıştır. Şayet Rasûlullâh (sav), sana itaat etmemi bana emretmiş olmasaydı, seninle birlikte buralara kadar gelmezdim.”¹²⁹³ dedi. Peygamber’in (sav) her sözü, her hareketi onların düşüncelerinde olsun attıkları adımlarda olsun kaynaklarıydı. Rasûlullâh’tan duydukları onların ışığı oluyordu.

Yüzlerce talebelerinden biri tâbiînin önemli simalarından torunu Şuayb b. Muhammed (ö.?), Ebû Hureyre’nin (ö.58/678) damadı Saîd b. Museyyeb (ö.94/713), ‘Urve b. Zubeyr (ö.94/713), Tâvûs (ö.106/725), Şa’bî (ö.104/722), İkrime el-Berberî (ö.105/723), Atâ b. Ebû Rebâh (ö.114/732), Mucâhid (ö.103/721), Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728) gibi şahsiyetler bulunmaktadır.¹²⁹⁴

3.1.19. el-Berâ b. ‘Âzib el-Evsî (ö.71/690?)

Nesebi: el-Berâ b. ‘Âzib (Ebû ‘Umâre el-Berâ’ b. ‘Âzib b. el-Hâris el-Ensârî el-Hazrec el-Evsî veya el-Berâ b. ‘Âzib b. el-Hâris b. Adî b. Cuşem b. Mecde’a b. Hârise b. el-Hâris b. el-Hazrec el-Evsî (Kûfe-ö.71/690?). Annesi: Habîbe bnt. Ebû Habîbe b. el-Hubâb b. Enes b. Zeyd b. Mâlik b. en-Neccâr b. el-Hazrec el-Ensârî’nin kızı veya

¹²⁹⁰ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 134, (Fiten ve Melâhim, Bab: 3, 2/4265); Tirmizî, *Sünen*, 4/74, (Fiten, 16/2185).

¹²⁹¹ İbn Mâce, *Fiten*, 10; Buhârî, *Salat*, 88.

¹²⁹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 4 Cilt, 1413/1992), 2/164; Zehebî, *Siyer*, 3/92.

¹²⁹³ İbn Kesir, *Bidâye*, 7/269; a.mlf. *el-Bidâye ve’n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 432-9

¹²⁹⁴ M. Yaşar Kandemir, “Abdullah b. Amr b. Âs”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/85-6.

Sâbit b. Sinân b. 'Ubeyd b. el-Ebcer'in kızı Ümmü Hâlid'dir. Künyesi: Ebû 'Umâre, Ben ve İbn Ömer'i Bedir'de küçük gördüklerinden katılmadık.¹²⁹⁵

Rasûlullâh (sav) "Allah'ın (cc), Cennetin yüksek derecelerine yerleştireceği has ve insanların en akıllıları olan kulları vardır, buyurunca: Ey Allah'ın Rasûlü! Nasıl insanların en akıllıları oldular? diye sorduğumuzda Hz. Peygamber (sav) şöyle cevap verdi: Onların tek gayesi, Rabblerine koşmak ve O'nu razı edecek şeyler yapmaktı. Onlar dünyanın geçici ni'metlerinden ve makam hevesinden uzak durdular ve dünya onlara değersiz göründü. Kısa bir zaman sabrettiler, uzunca dinlenmeyi hak ettiler."¹²⁹⁶

İnsanların has kulları diyerek Allah'ın (cc) sevdiği ve sevdirdiği kullar olarak rızâ üzere gayret gösteren Nebi'yine itaat ve taat bağlılığı taşıyanlardır. Suffe ehli bu akıllı insanlar zümresine dahil olmaya çalışmışlardır.

"Bir gün Peygamberimiz (sav) el-Berâ'ya (ö.71/690?) bir duâ öğretti. Duâyı tekrarlariken, Nebîyyike, yerine Rasûlike, okuyunca, Rasûlullâh (sav): Hayır (Rasûlike) deme, (Nebîyyike) diyerek oku," buyurdu. Duânın değiştirilmesine izin vermediği¹²⁹⁷ gibi Peygamber Efendimiz'in (sav) öğrettiği hiçbir şeyin değişmesine müsaade etmediler.

Kendisinden, ashâbtan Abdullâh b. Yezîd el-Hatmî (ö.69/688-9), Ebû Cuhayfe es-Suvâî (Vehb el-Hayr) (ö.74/693), tâbiilerden Adî b. Sâbit (ö.?), Sa'd b. 'Ubeyd (ö.?) ve Ebû İshâk es-Sebî¹²⁹⁸ (ö.127/745) ve Rebî' (ö.?), Yezîd, Lût (Bunlar el-Berâ'nın oğullarıdır), İbn-i Ebî Leylâ (ö.83/702), Adıyy b. Sâbit (ö.116/, Mu'âviye b. Suveyd b. Mukarrin (ö.?), Ebû Burde (Ebû Mûsâ'nın oğlu) (ö.104/722) hadîs rivâyet ettiler. Hadîs'de Rey kapısını ilk defa el-Berâ açtı.¹²⁹⁹ Tasavvuf kapılarında öncüleri olmuşlardır.

3.1.20. 'Abdullâh b. Ömer el-Kurâşî (ö.73/693)

Nesebi: 'Abdullâh b. Ömer b. el-Hattâb b. Nufeyl b. 'Abdu'l-uzzâ b. Riyâh b. Kurt b. Rezâh b. Adî b. Ka'b b. Luey b. Ğâlib b. Fihri (Künyesi: Ebû 'Abdurrahmân)

¹²⁹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec, 5/331.

¹²⁹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 12/60.

¹²⁹⁷ <https://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Hayatlar/EshabiKiram/Detay/BERA-BIN-AZIB-radiyallahu-anh/814> 05.05.2021

¹²⁹⁸ İsmail Lütfi Çakan, "Berâ b. Âzib", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/469.

¹²⁹⁹ <https://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Hayatlar/EshabiKiram/Detay/BERA-BIN-AZIB-radiyallahu-anh/814>. 05.05.2021

(Mekke- Muhâcir (Muhasseb) Mezarlığı -ö.73/693). Annesi: Zeyneb bnt. Maz'ûn b. Habîb b. Vehb b. Huzâfe b. Cumah b. 'Amr b. Husays'dır. Kureyş gençlerinden dünya hakkında nefesine en çok hakim olanıdır. Hiç kimse onun gibi Peygamber'in (sav) konak yerlerindeki sünnetlerine kadar uyan olmamıştır.¹³⁰⁰

Suffe'nin âlimlerinden 'Abdullâh b. Mes'ûd (ö.32/652-3) der ki: "Kureyş gençleri içinde, dünyadan uzak durma konusunda nefesine en iyi hâkim olan (Suffeli) 'Abdullâh b. Ömer'dir (ö.73/693)."¹³⁰¹ Câbir (ö.78/697) der ki: "Dünyaya meyletmeyen veya dünyanın yüzüne gülmediği hiç kimse görmedim, 'Abdullâh b. Ömer hariç."¹³⁰² Nefis terbiyesinde örnek alınacak bir Suffeli olarak İbn Ömer gösterilmiştir.

Suffe âlimi ve zâhidi 'Abdullah b. Ömer (ö.73/692): "Rasûlüllâh (sav) elbisemi veya vücudumun bir parçasını tuttu ve dedi ki: Ey 'Abdullâh! Dünyada bir garip veya bir yolcu gibi ol ve nefisini kabir ehlinden kabul et."¹³⁰³ Buyurarak Peygamber Efendimiz (sav) kendisine zühd hayatı yaşamasını istemiştir.

Suffeli zâhid ve âlim 'Abdullâh b. Ömer'in (ö.73/693) azadlısı Nâfi' (ö.117/735) bildiriyor: "İbn Ömer mallarından herhangi bir şey hoşuna gittiği zaman hemen onu Allah (cc) rızası için infâk ederdi. Köleleri de onun bu halini iyi bilirdi. Bu nedenle bazen kölelerden bazıları devamlı olarak mescide namaza giderlerdi, İbn Ömer de kölenin bu güzel durumunu gördüğü zaman onu azad ederdi. Arkadaşları ona: Ey Ebû 'Abdirrahmân! Vallahi bunlar seni kandırıyorlar! dediklerinde, İbn Ömer: Her kim bizi Allahu Teala (cc) adına kandıracaksa bilin ki biz Allahu Teala (cc) rızası için böylesi bir kandırılmaya da hazırız, karşılığını verirdi. Bir defasında akşam vakti, İbn Ömer çok pahalıya aldığı bir devesinin üzerine binmişti. İbn Ömer devenin yürüyüşünü çok beğenince hemen onu çöktürüp üzerinden indi. Sonra bana: Ey Nâfi'! Bunun yularını ve semerini çıkarın. Temizleyip işaretleyin ve kurban edilecek develerin arasına katın!" dedi.¹³⁰⁴ İnfâk ederek Suffe Ashâbı'nın infâklarla, sadakalarla, zekâtlarla geçindiğini biliyoruz. Onun için onların hayatlarının köşe taşı infâktır.

Eyyûb b. Vâil er-Râsibî (ö.?) der ki Medine'ye geldiğimde İbn Ömer'in (ö.73/693) bir komşusu bana şunu anlattı: "İbn Ömer'e, Mu'âviye (ö.60/680)

¹³⁰⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 4/180.

¹³⁰¹ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/318.

¹³⁰² İsfahânî, *Hilye* tec. 1/319.

¹³⁰³ Ahmed b. Hanbel, *Zühd*, 11.

¹³⁰⁴ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/319-20.

tarafından dörtbin dirhem, başka biri tarafından dörtbin dirhem, başka biri tarafından ikibin dirhem ve bir de kadife kumaş gönderildi. Bir ara İbn Ömer'in çarşıya gelip de bineği için bir dirheme ve borcla yem almaya çalıştığını gördüm. Kendisine gelen dirhemleri de biliyordum. Bunun üzerine hanımının yanına varıp: Sana bir şey sormak istiyorum; ancak bana doğruyu söyleyeceksin! dedikten sonra: Ebû 'Abdirrahmân'a, Mu'âviye tarafından dörtbin dirhem, başka biri tarafından dört bin dirhem, başka biri tarafından da ikibin dirhem ve bir de kadife kumaş gönderilmedi mi? diye sordum, o da: Evet! Gönderildi, karşılığını verdi. Ben: Ancak onu, bineğine bir dirheme ve hem de borcla yem satın almaya çalışırken gördüm, dediğimde ise: Ama gelen tüm dirhemleri gecelemeden dağıttı. Kadife kumaşı da sırtına aldı ve götürüp onu da infâk etti, karşılığını verdi. Bunun üzerine çarşı esnafına şöyle seslendim: Ey tüccârlar! İbn Ömer'e dün tam olarak on bin dirhem geldiği halde, bugün bineğine bir dirhemlik ve de borçla yem satın alırken, sizler kazandığınız dünyalıklarla ne yapıyorsunuz?"¹³⁰⁵ Dünya malına karşı duruşlarıydı onları ayrı yapan.

Suffeli İbn Ömer (ö.73/693) der ki: "Müslümân olduğumdan beri doymadım."¹³⁰⁶ İtiraflarında bile zühdü yaşadıklarını ifade ediyor.

Suffe âlimi 'Abdullâh b. Ömer'in (ö.73/693) azatlısı 'Ubeydullâh b. Adiy/Adî (ö.?) Irak'tan gelip İbn Ömer'in yanına giderek hatırını sordu ve: "Sana hediye getirdim, dedi. İbn Ömer: Ne getirdin? diye sorunca, Cevâriş karşılığını verdi. İbn Ömer: Cevâriş nedir? deyince ise: Yemeğin hazmedilmesine yarar, cevabını verdi. Bunun üzerine İbn Ömer: Ben kırk yıldır karnımı yemekle doldurmuş değilim. Bunu ne yapayım?" dedi.¹³⁰⁷

Kaza'a (ö.?) hallerindeki ahlâki şöyle dile getirir: "İbn Ömer'in üzerinde kaba kumaştan giysiler gördüm. Ona: Ey Ebû 'Abdirrahmân! Sana Horasân yapımı güzel bir giysi getirdim. Bunları giyersen içim rahat edecek; zira üzerine çok kaba giysiler var! dedim. İbn Ömer: Göster de bakayım, deyince, getirdiğim giysiyi ona gösterdim. İbn Ömer giysiye dokundu ve: İpek mi? diye sordu. Ben: Hayır! Pamuklu karşılığım verdiğimde: Ben bunu giymekten korkarım! Giyip de kibre ve övünmeye bulaşmaktan korkarım. Zira Allah, (cc) kibirlenip övünenleri sevmez" dedi.¹³⁰⁸ Giysiler ve ahlâki

¹³⁰⁵ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/323; Muhammed Yusuf Kandehevî, *Hayatu's-Sahâbe*, tec. Ali Arslan, (İstanbul: 1413/1982), 252.

¹³⁰⁶ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/328.

¹³⁰⁷ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/330.

¹³⁰⁸ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/334.

kodlamaları arasındaki ilişki çok önemli Allah'ın (cc) razı olmadığından razı olmamak.

Vakdân (ö.?) der ki “Bir adam, İbn Ömer’e (ö.73/693): Hangi elbiseyi giyeyim? diye: sorunca: Sefihlerin seni ayıplamayacağı, hilim sahiplerinin kınamayacağı elbiseyi giy, karşılığını verdi. Adam: O elbise nasıldır? deyince ise, Beş ile yirmi dirhem arasında fiyatı olan elbisedir”, dedi.¹³⁰⁹ Hayat standartlarını belirleyen yine zühd olduğu açıktır.

Suffe zâhidi İbn Ömer (ö.73/693) gece vakti her uyanışında namaz kılardı. Öğle namazı ile ikindi namazı arasında nafile namazı kılardı. “Müslümân olduğumdan bu yana kıldığım her bir namazın bir günahıma kefarete olmasını ummuşumdur.” demiştir.¹³¹⁰ Günahlarına karşılık namaz kılmak ve bunu kefarete olarak yapmış olması ne kadar ince ve derin düşünceli olduklarını gösterir.

Suffeli zâhid İbn Ömer (ö.73/693) “bir adamın: Dünyadan yüz çevirenler ve âbirete yönelenler nerede! dediğini işitince adama Hz. Peygamber (sav), Ebû Bekir (ö.13/634) ve babası Ömer’in (ö.23/644) kabirlerini göstererek: Bunları mı soruyorsun?” dedi.¹³¹¹ “Kulun en fazla temiz tutması gereken şeyi dilidir.”¹³¹² İbn Ömer, “Uzletten (inzivadan) payınızı alın!”¹³¹³ İbn Ömer’e bazı yeri Herât işi elbiseler hediye edildi, hemen geri çevirdi. “Durum şu ki, bizi onları giymekten ancak kibir korkusu engelliyor.” dedi.¹³¹⁴ Ne kadar örnekler versekte, sözlerini nakletsekte durum aynı hayatları zühd üzere olduğudur.

Hadîs talebeleri Abdullâh b. ‘Abbâs (ö.68/687-8), Câbir b. Abdullâh (ö.78/697), el-Eğarru'l-Muzenî (ö.?) gibi sahâbîlerle Enes b. Sîrîn (ö.?), Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728), Ebû Hureyre'nin (ö.58/678) damadı Saîd b. Müseyyeb (ö.94/713), Nâfi' (ö.117/735), Mucâhid (ö.103/721), Tâvus (ö.106/724), Alkame b. Vakkâs (ö.86/705?), Ebû Abdurrahmân en-Nehdî (ö.100/718-9), Mus'âb b. Sa'îd b. Cubeyr (ö.?), Mucâhid b. Cebr (ö.103/721), Süleymân b. Yesâr (ö.107/725), Abdullâh b. Dînâr (ö.127/744), Mûsâ b. Talha (ö.103/771), ‘Urve b. ez-Zubeyr (ö.94/713), Bişr b. Sa'îd (ö.?, ‘Atiyye el-'Avfi (ö.111/729-30), el-Kâsım b. Muhammed (ö.107/725?), Mekhûl (ö.112/730), Meymûn b. Mihrân (ö.117/735), Yahyâ b. Ya'mer (ö.89/708), Ebu'l-

¹³⁰⁹ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/335.

¹³¹⁰ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/338.

¹³¹¹ İsfahânî, *Hilye* tec. 1/343.

¹³¹² İsfahânî, *Hilye* tec. 1/345.

¹³¹³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 4/204.

¹³¹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 4/205.

Bahterî et-Tâî (ö.82/701?) ‘Abdurrahmân b. Ebî Leylâ (ö.83/702), Safvân b. Mahrez (ö.?) gibi meşhûr tâbiîlerdir.¹³¹⁵

3.1.21. Ebû Saîd el-Hudrî el-Evsî (ö.74/693-4?)

Ebû Saîd Sa’d b. Mâlik b. Sinân el-Hudrî el-Ensârî el-Hazrecî el-Evsî (Medine-Cennetu’l-Bâkî-ö.74/693-94).¹³¹⁶ Annesi: ‘Uneyse/Enîse b. Ebû Hârîse, Adî b. Neccâr oğullarından olup Râsul-i Ekrem’e (sav) biat eden hanımlardandır. Meşhûr sahâbî Katade b. Nu’mân (ö.23/643)) onun anne bir kardeşidir. Ebû Saîd, Uhud Gazvesi’ne katılmak için Hz. Peygamber’in (sav) huzuruna çıktığında on üç yaşındaydı.¹³¹⁷

Suffeli Ebû Saîd el-Hudrî’den (ö.74/693-4?) gelen hatıra rivâyetini şöyle anlatır: “Rasûl-ü Ekrem (sav) ile yolculuk yapıyorduk. Bu sırada devesine binmiş bir adam çıkageldi. Kendisine bir şey verilmesini umarak sağa sola bakınmaya başladı. Bunun üzerine Rasûl-ü Ekrem (sav), Yanında ihtiyacından fazla binek hayvanı olanlar, bineği olmayanlara versin. Fazla azığı olanlar, azığı olmayanlara versin, buyurdu. Hz. Peygamber (sav) daha bunun gibi pek çok mal çeşidi saydı. İşte o zaman, ihtiyacından fazla bir şeyi kimsenin yanında bulundurmaya hakkı olmadığını anladık.”¹³¹⁸ Zühud hayatının parçalarından biride ihtiyaç fazlasını vermektir.

Babasının şehâdetinden sonra ailesine yardım maksadıyla on üç yaşındaki el-Hudrî’yi (ö.74/693-4) annesi Peygamberimiz’e (sav) gönderdiğinde, “Başkasından bir şey istemeyeni Allahu Teala (cc) kimseye muhtaç etmez, sözünü bildiği için Hz. Peygamber’den (sav) hiçbir şey istemeden geriye dönmüştür.”¹³¹⁹ Bu hadîs-i şerifle hayatı boyu amel etmeye çalışmıştır. Allah’tan (cc) başkasından istememek, halktan medet ummamak, sabretmek, elindekiyle yetinmek, gibi hasletleri böylelikle elde etmeyi gaye edinmiştir.

Suffeli Ebû Saîd el-Hudrî’nin (ö.74/693-4?) rivâyetine göre Peygamber Efendimiz (sav) “Öyle bir zaman gelecek ki Müslümân’ın en hayırlı malı koyun

¹³¹⁵ M. Yaşar Kandemir, “Abdullah b. Ömer b. Hattâb”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/126-8; Yunus Emre Gördük, *Tâbiîn Döneminde Kuran Tefsiri Nâfi Mevlâ İbn Ömer Örneği*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2016),

¹³¹⁶ İsbahâbî, *Hilye*, 1/369-371; İbn Abdülber, *el-İstî‘âb*, 4/ 89; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-ğâbe*, 2/365; 6/142; Zehebî *A’lâmü’n-nübelâ’*, 3/168-172; Askalânî, *el-İsâbe*, 4/430.

¹³¹⁷ Raşit Küçük, “Ebû Saîd el-Hudrî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/143.

¹³¹⁸ Müslim, *Lukata*, 18; Ebû Dâvûd, *Zekât*, 32; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/34.

¹³¹⁹ Buhârî, *Zekât*, 50; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/3, 12, 44; 4/138; Mâlik, *Muvatta*, *Sadaka*, 7; İsfahânî, *Hilye*, 1/370.

olacaktır. O zamanda Müslümân koyunlarını alır, dağ başına veya yağmurlu vadilere gider, dinin selâmeti uğrunda onlarla dağdan dağa dolaşır durur”¹³²⁰ buyurdu. Halvet, inzivâ, fitneden uzaklaşmanın nasıl olması gerektiğinin yolunu gösteren nebevî yöntemi görüyoruz.

“Allah Teâlâ’nın (cc) bir grup meleği vardır. Bunlar insanların yaptıklarını yazıp kaydeden meleklerden başka bir grup olup yeryüzünde gezerler (Seyyâhûn). O melekler, Allâhu Teâlâ’yı (cc) zikreden bir cemâate rastlarsa, birbirlerini Aradığımıza gelin! diye çağırırlar. (Hepsi gelip) onları kanatlarıyla kuşatarak dünya semâsına kadar orayı doldururlar ... Allah Teâlâ (cc) şu cevâbı verir: Onu da affettim, onlar öyle bir cemâattir ki onlarla oturanlar da onlar sâyesinde bedbaht olmazlar.”¹³²¹ Şeklindeki Ebû Hureyre’inde rivâyet ettiği hadîs-i şerif, Ebû Saîd el-Hudrî’inde rivâyet edip amel etmeye çalıştığı hadîslerden biridir. İlim zikir meclisleri kurarak bu müjdeye nail olmaya gayret göstermişlerdir.

Ebû Saîd’in (ö.74/693-4?) kendisinden öğüt isteyenlere: “Allah’tan (cc) kork, çünkü her işin başı Allah (cc) korkusudur. Cihada sarıl, çünkü cihad İslâm’ın ruhbanıyeti, dünya zevk ve lezzetlerine kapılmama hissidir. Allah’ı (cc) zikretmeye ve Kur’ân okumaya devam et ki gökte melekler, yerde insanlar arasında yaşatacak olan budur. Doğruyu söyle, bunun dışında da sükûtu tercih et. Bunları yaparsan şeytanı yenersin.” Korku ve hüzn konusunda Hasan-ı el-Basrî’yi etkilediğini söylenebilir.

Kendisinden Abdullâh b. Ömer (ö.73/693), Câbir b. ‘Abdullâh (ö.78/697), Enes b. Mâlik (ö.93/711-2) Zeyd b. Sâbit (ö.), İbn Abbâs (ö.68/687-8), İbn Zubeyr (ö.73/692), Mahmûd b. Lubeyd (ö.?) gibi sahâbîler, oğulları ‘Âmir (ö.?) ve ‘Abdurrahmân (ö.?), karısı Zeyneb bnt Kâ’b b. ‘Ucre (ö.?) ile Ebû Seleme b. ‘Abdurrahmân (ö.94/712-3), İbn Ömer’nin (ö.73/693) azatlısı Nâfi’ (ö.117/735), Hureyre’nin (ö.58/678) damadı Saîd b. Müseyyeb (ö.94/713), Atâ b. Yesâr (ö.103/721), Saîd b. Cubeyr (ö.94/713?), Ebû Osmân en-Nehdî (ö.100/718-9), Ebû Seleme (ö.94/712-3), Târik b. Şihâb (ö.?), Ebû Umâme b. Sehl b. Huneyf (ö.?), İyâz/d b. Abdullâh (ö.?), Sîrîn (ö.110/729), Abdullâh b. Muhayrîz (ö.99/717) ve Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728) gibi tanınmış tabîler rivâyette bulunmuşlardır.¹³²²

¹³²⁰ Buhârî, Rikâk, 34; İbn Mâce, Fiten, 13; Ebû Dâvûd, Fiten ve Melâhim, 4

¹³²¹ Buhârî, Daavât 66, Müslim, Zikr 25; Tirmizî, Daavât 140.

¹³²² Raşit Küçük, Ebû Saîd el-Hudrî (ra), 4 Şubat, 2013 Pazartesi, Sahabe/Sahabiler, <https://sonpeygamber.info/ebu-said-el-hudri-ra> 05.05.2021.

3.1.22. Vâsile b. Eskâ' (ö.85/704?)

Nesebi: Vâsile b. 'Abdullâh el-Eskâ' b. 'Abdu'l-uzzâ b. 'Abduyâlil b. Nâşib b. Ğiyere b. Sa'd b. Leys (Kudüs/Dımaşk-Belat Beldesi-ö.85/702-4?).¹³²³ Künyesi: Ebû Kirsâfe¹³²⁴

Suffe Ashâbı'ndan Vâsile b. el-Eska' (ö.85/704?) der ki: "Ben Suffe Ashâbı'ndandım. Hiç birimizin tam bir elbisesi yoktu. Ter, derimizde kir ve tozdan bir tabaka oluşturmuştu. Rasûlullâh (sav) Suffe Ashâbı'nın yanımıza çıkınca üç defa: Muhâcirlerin fâkirlerine müjdeler olsun"¹³²⁵ derdi. Fâkirlikleri zühd hayatına geçmelerine sebep oldu. Fâkirlikle övünmüşler ve bununla amel etmişlerdir.

Suffeli Vâsile b. el-Eska' (ö.85/704?) der ki: "Ramazan ayında Suffe'de oruçluyduk vakti gelince her birimize bir kişi gelerek bizi alır ve beraberinde götürüp yedirirdi. Bir gece hiç kimse gelmeyince oruçlu olarak sabahladık akşam da kimse gelmeyince Rasûlullâh'a (sav) gidip durumumuzu anlattık. Hz. Peygamber (sav) bütün hanımlarına teker teker haber gönderip yiyecek bir şeyin olup olmadığını sordu. Bütün hanımları da yemin ederek yiyecek bir şey olmadığını söylediler. Rasûlullâh (sav) onlara: Toplanın! buyurduktan sonra: Allahım! Senin fazlın ve rahmetinden isterim ancak sen mâliksin, diye dua etti. Dua biter bitmez biri girmek için izin istedi ve baktığımızda pişmiş bir koyun ve ekmek getirdiğini gördük. Rasûlullâh (sav) onun önümüze konulmasını emretti ve doyana kadar yedik. Sonra Rasûlullâh (sav) bize Biz Allah'ın (cc) fazlından ve rahmetinden istedik. Bize fazlından verdi, rahmetini ise bizim için sakladı."¹³²⁶ Dedi. Bir Suffe ehlinin daha zühd hayatına şâhid olmuş olduk.

Kendisinden Şamlı tâbiîlerden Ebû İdrîs el-Havlânî (ö.80/699), Mekhûl b. Ebû Müslim (ö.112/730), Ebu'l-Melîh b. 'Usâme (ö.?), Busr b. 'Ubeydullâh el-Hadramî (ö.?), Ebû 'Ammâr Şeddâd b. Abdullâh el-Kureşî (ö.?), Ma'rûf b. Hayyât (ö.?), Yûnus b. Meysere (ö.132/749), Yahyâ b. Hâris ez-Zimârî (ö.145/762), İbn 'Âmir (ö.118/736) ve Rebîa b. Yezîd el-Iyâzî (ö.?) gibi isimlerin yanı sıra kızı Fuseyle (Fesîle) hadîs rivâyetinde bulunmuştur.¹³²⁷

¹³²³ Rasûlullâh'a (sav) 3 yıl hizmet etti. Şam'da vefat eden son sahâbî, Askalanî, *el-İsabe*, 2/38, 6/462; İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, 2/21; Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübela*, 3/386, 981; a.mlf. *Tecridu Esmâi's-Sahabe*, 2/125; amlf. *el-Kâşif*, 2/346; İbn Esir, *Usdu'l-Ğabe*, 1/466, 1234; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kebir*, 6/130.

¹³²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 5/159.

¹³²⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 12/102.

¹³²⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, tec. 12/107.

¹³²⁷ Mehmet Görmez, "Vâsile b. Eska", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/550-1.

3.2. Suffe Ashâbının Talebelerinden Tasavvuf Düşüncesi Oluşumuna Kadarki Süreç ve Sonrası

Bir gün Hz. Ömer (ö.23/644) yanındakilere birtakım temennilerde bulunmalarını söyler. Her biri buldukları temenniye açıklarlar. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Ben de temenni ederim ki şu ev dolusunca Ebû ‘Ubeyde b. Cerrâh (ö.18/639), Mu’âz b. Cebel (ö.17/638) ve Huzeýfe b. el-Yemân (ö.36/656) gibi adamlarım olsa da kendilerini Allah’a itaat yolunda çalıştırsam, der ve önce Huzeýfe’ye, sonra Mu’âz’a daha sonra da ‘Ubeyde’ye bir miktar para gönderir. Kölesine, bak bakalım paraları ne yapacaklar? diye talimât verir. İsimleri zikredilen (Suffeli) zâtlar kendilerine gönderilen paraları alınca hemen dağıtırlar. Hz. Ömer’in kölesi gelip durumu bildirince Hz. Ömer, arkadaşlarına, ben size demiştim değil mi” der.¹³²⁸ Suffe Ashâbı’yla yarış yaptığını ve onları geçmek için uğraştığına örnek olarak gösterebiliriz. Kendi dönemlerine olduğu gibi Suffe Ashâbı kendisinden sonrakilerde rol model olmuşlardır.

Tâbiûndan Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728) sahâbenin zühdü ile kendi dönemindeki zühd hayatını kıyaslayarak şöyle der: “Bedir Gazvesi’ne katılan yetmiş kişiye ulaştım. Çoğu zaman “yünden elbiseler” giyerlerdi. Onları görseniz: Bunlar deli! derdiniz. Onlar da sizin en hayırlılarınızı görselerdi, Bunların âhiretten nasibi olmaz! derlerdi. Sizin kötülerinizi görselerdi: Bunlar hesap gününe inanmıyor! derlerdi. Öyle topluluklarla karşılaştım ki dünya onlar için ayakları altındaki topraktan bile değersizdi. Öyle topluluklarla karşılaştım ki, biri geceyi bulduğunda o günkü yiyeceğinden başka bir şeyi olmazdı. Yine de Bunun hepsini mideme indiremem! Bir kısmını Allah (cc) rızâsı için vereyim! der ve yiyeceğinin bir kısmını infâk ederdi. Oysa belki de kendisi infâkta bulunduğu kişiden daha fazla ihtiyaç sahibi olurdu.”¹³²⁹

Ebû Tâlib el-Mekkî (ö.386/996) *Kutu’l-Kulûb*’undaki ifadesine göre Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728) zikir ve sohbet meclislerinin imâmı olarak sahâbe ile tâbiîn arası düğüm noktasıdır. Bu gibi tasavvufî işler onun zamanında başlamıştır. Sohbetlerinde değindiği yâkîn, kalplere doğan hâtırlar ve nefislerdeki vesveseler gibi konulardan bahsederdi. Bu ilmi nereden aldığını soranlara Suffe ehlinde Peygamber’in (sav) sırdaşı münafıkların listesine sâhib olan gizli bilgilerin sahibi Huzeýfe b. el-Yemân’ın

¹³²⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/383, 405.

¹³²⁹ İsfahânî, *Hilyetü’l Evliyâ*, 2/134; *Allah Dostlarının Dünyası*, 1/549-550.

(ö.36/656) adını verirdi. Suffe Ashâbı'ndan Huzeyfe'ye sorulduğundabu bilgileri Hz. Peygamberden aldığı söylemekteydi. Hasan-ı el-Basrî tarikât silsilelerinde önemli bir yer tutmakla kalmaz başlidir. ¹³³⁰

Tarikâtlardaki yeri:

1. Bir silsileye göre kendisi (Suffeli) Huzeyfe b. Yemân (ö.36/656) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (sav) feyz almış, Bu feyz Hâris el-Muhâsibî (ö.243/857) ile devam etmiştir. Bu silsile daha çok Kuzey Afrika'da yaygındır.

2. İkinci silsile Hz. Ali (ö.40/661), Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728), Habîb el-Acemî (ö.130/747), Dâvûd et-Tâî (ö.165/781?) ve Ma'rûf-i Kerhî (ö.200/815-6?) ile devam eder. Serî es-Sakatî (ö.251/865) Cunejd el-Bağdadî (ö.297/909), çizgisi ortaktır.

3. Üçüncüsü de Enes b. Mâlik (ö.93/711-2), Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728), Ferkad Sebahî (ö.132/749), Ma'rûf-i el-Kerhî (ö.200/815-6?) şeklinde devam eder. ¹³³¹ Suffe Ashâbı'ndan Huzeyfe b. el-Yemân'ın tasavvufun tarikât silsilesini başlattığı anlamına geldiği görülmektedir.

Tarikât silsilelerinde olmazsa olmazı Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728), daha çok Kuzey Afrika'da yaygın bir silsileye göre onun Suffeli Huzeyfe b. el-Yemân (ö.36/656) aracılığıyla Hz. Peygamber'den (sav) feyiz aldığı bu feyzin Hâris el-Muhâsibî (ö.243/857) ile devam ettiği kaynaklarda mevcuttur. Ara bir parantez açarak çalışmamızın ulaşmak istediği tasavvuf teşekkulu noktasında Suffe Ashâbı'nın etkisine ulaşmak isterken sonraki süreç olan tarikâtlara bile etkisini görmek bizlerin bu çalışma ile amacına ulaştığını göstermesi açısından değerlidir. Diğer bir silsile Hz. Ali (ö.40/661), Hasan-ı el-Basrî, Habîb el-'Acemî (ö.130/747-8?), Dâvûd et-Tâî (ö.165/781?) ve Ma'rûf-i el-Kerhî (ö.200/815-6?) şeklindedir. Hz. Ali'den veya Kumeyl b. Ziyâd'dan (ö.82/701) ¹³³² hırka giydiği kabul edilir. O, fütüvvet ehli, cömertliği ve cesareti nedeniyle "seyyidü'l-fityân" olarak kabul edilmiştir. ¹³³³

¹³³⁰ Mekkî, *Kutu'l-Kulûb*, 1/150; Cemal Nar, *Aydınlanma Yolunda Tasavvuf*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2008); <https://books.google.com.tr/books?id=rBc0EAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=tasavvuf+konusunda+bilinmesi+ gereken+88+soru+pdf&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwiBpOb3i934AhUyQfEDHbBgAwwQ6wF6BAgJEA#v=onepage&q&f=true> 25.06.2022 Halil İbrahim Şimşek vd. *Tasavvuf Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*, 25. Soru Zafer Erginli.

¹³³¹ Mustafa Kasadar, *Zâhidlerin İmâmı Hasan el-Basrî*, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2020), 49; Uludağ, "Hasan Basrî", 14/292

¹³³² Kumeyl b. Ziyâd tarikâtlar ve tarikât silsileleri bakımından da önemli bir şahsiyettir. Kübreviyye, Sühreverdiyye, Hemedâniyye, Nurbahşiyye, Bektaşîyye ve Ni'metullâhiyye gibi tarikâtların

Kûfe’de Bekkaîn denilen grubtan sayılan ve ilk Horasânlı sûfilerden Fudayl b. ‘İyâz’ın (ö.187/803) rivâyetine göre Hasan-ı el-Basrî’nin (ö.110/728) “İşin özü; Allah’a (cc) itaat ya da cehennem” cümlesinden farklı şekilde Basralı âlim İbn Sîrîn (ö.110/729) “İşin özü; Allah’ın (cc) rahmeti ya da cehennem” demiştir. İbn Sîrîn (110/729), Hasan-ı el-Basrî’nin ifadesindeki itaatin de Allah’ın (cc) rahmeti ile kazanılacağını vurgulamış ve bu sözünü tasavvufta sonradan havf-reca denge anlayışın ilk nüvelerinden görebiliriz.¹³³⁴ Melâmet kavramını konuşan ilk kişilerden olup Horasân’daki sûfileri etkilemesi açısından önemli bir şahsiyettir.¹³³⁵

Suffelilerin talebesi olan tâbiînden Hasan-ı el-Basrî’nin (ö.110/728) talebesi olan, fıkıh ve hadis âlimi Eyyûb es-Sahtiyânî’nin (ö.131/749) zühd görüşleri melâmete önem verdiğini gösterir: “Helâllerden uzaklaşmak zühdün hakikâtına zıt düşer.” Şeklindeki anlayışına tebeu’t-tâbiînden Süfyân b. ‘Uyeyne’ye (ö.198/814) “zühdün ne olduğu? Sorulunca, şöyle demiştir: Allah’ın (cc) sana harâm kıldığı şeylerden uzak durmandır. Zira sana helâl kıldığı şeyleri zaten yapman için helâl kılmıştır. Peygamberler de evlenmişler, binekler edinmişler ve yemekler yemişlerdir. Ancak Allah (cc) onlara bir şeyi yasakladığı zaman da ondan uzak durmuşlardır. Bu davranışlarından dolayı zâhid olmuşlardır.” Sözüyle katıldığı ortadadır.¹³³⁶ Süfyân b. Uyeyne’nin (ö.198/814) de aynı görüşlere sahip olan bir başka isim Süfyân es-Sevr’dir. (ö.161/778) Dünya hayatında geçim için çalışıp para kazanmak ya da ticâretle uğraşması kişinin zühdünü engellemez.¹³³⁷ Görüşlerinin temellendirirken Hz. Peygamber (sav) ve ashâbı koyu zühdü yaşamışlar sadece helâller kadar dünyadan faydalanmışlar ve bu tavırlarından ötürü zâhid olmuşlardır.¹³³⁸ Şeklinde ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Suffeli Abdullâh Mes’ûd’un (ö.32/652-3) talebesi olan Ebû Hanîfe’nin (ö.150/767) talebesi ve uzlet hayatıyla dikkat çeken Dâvûd et-Tâî’nin (ö.165/781?)

---

silsilelerinde onun ismi yer alır. Hz. Ali’nin Kümeyl’e hırka giydirdiği, bütün zâhir ve bâtin ilimlerini kendisine bildirdiği, onun da bu bilgileri ve sırları Abdülvâhid b. Zeyd’e aktardığı kaydedilmektedir. Kümeyl b. Ziyâd’ın adının geçtiği tarikât silsilelerine “silsile-i Kümeyliyye” denir. Bkz. Mustafa Öz, “Kümeyl b. Ziyâd”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/550.

¹³³³ Hasan-ı Basrî, *Tefsîrü’l-Hasan el-Basrî*, 1/3-57; Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, 16/291- 293.

¹³³⁴ Fatma Uztemur, Ebû Nuaym el-İsfahânî’nin (ö. 430/1038) Hilyetü’l-Evliyâ Adlı Eseri Çerçevesinde Hicri İlk İki Asırda Zühd, (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 19.

¹³³⁵ Türer, “Fudayl b. İyâz”, 8/208-209.

¹³³⁶ İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, 7/297; *Allah Dostlarının Dünyası*, 5/556.

¹³³⁷ İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, 7/273, 282; *Allah Dostlarının Dünyası*, 5/498, 522.

¹³³⁸ İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, 7/297; *Allah Dostlarının Dünyası*, 5/556.

zühde ait sözlerinden fütüvvet merkezli zühd anlayışı benimsediği anlaşılır.¹³³⁹ Mâlik b. Dînâr (ö.131/748'den önce) ile zühd konusunda aynı görüşte “Zâhid olan kişi dünyalıklara sahipken onları terk edendir” demeleri ortak noktalarıdır.¹³⁴⁰ Dâvûd et-Tâî (ö.165/781?), Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728) çizgisinde olduğu “Dünya, matem yeridir.” görmesinden anlaşılır.¹³⁴¹

Suffeli Ebû Derdâ'nın eşi Ümmü'd-Derdâ' (ö.81/701) ve Muâze el-Adeviyye (ö.83/702) meşhûr ilk kadın zâhidelerdir. Onları gibi meşhûr zâhidelerden ilk olarak adından söz ettiren Râbia'nın (ö.185/801?) yaklaşımı (muhabbetullâh) sonraki dönemlerde Mâ'rûf-i el-Kerhî (ö.200/815-6?), Bâyezîd el-Bistâmî (ö.234/848?), Hâris el-Muhâsibî (ö.243/857), Zunnûn el-Mısrî (ö.245/860), Ebû Hamza el-Bâğdâdî (ö.289/901), Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî (ö.295/908) Cüneyd-i el-Bâğdâdî (ö.297/909), Semnûn b. Hamza el-Muhib (ö.298/911?), Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc (ö.309/922) gibi sûfîlerdir.¹³⁴²

Suffe Ashâbı'ndan Mus'ab b.'Umeyr'in (ö.3/625) hayatını örnek alan İbrâhîm b. Edhem (ö.161/778?) zühd kavramına dâir mertebeleri tasavvuf kaynaklarında tasnifini ilk defa gerçekleştiren sûfidir. Ayrıca fütüvvet eksenli bir zühd anlayışına sahiptir.¹³⁴³ “Tasnifini farz olan zühd, fazilet olan zühd ve selâmet olan zühd olarak yapar.”¹³⁴⁴ “Fütüvvet, ibadetlerinin hakkını ancak ibadetleri yerine getirirken başkalarına muhtaç olmadan yapmaktır.”¹³⁴⁵ Şeklinde anlayışı benimser.

İbrâhîm b. Edhem'in (ö.191/778?) müridi Şakîk-i el-Belhî'nin (ö.194/810) önceleri zengin bir tüccârı.¹³⁴⁶ Şakîk-i el-Belhî'yi zühd anlayışında etkileyen isim Abdulazîz b. Ebû Revvâd'dir (ö.159/776).¹³⁴⁷ “Zühd hayatının ilk yirmi yılında yün elbise giyip, riyâzet yaptığını, ifade eden Şakîk-i el-Belhî, Abdulazîz b. Revvâd'ın Ey Şakîk! Mesele, arpa yemekte ve yün elbise giymekte değildir. İşin aslı, Allah'ı bilmen,

¹³³⁹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/344; *Allah Dostlarının Dünyası*, 5/625

¹³⁴⁰ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/344; *Allah Dostlarının Dünyası*, 5/625; Başer, *Şeriat ve Hakikat*, 43.

¹³⁴¹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/339; *Allah Dostlarının Dünyası*, 5/613.

¹³⁴² Halil İbrahim Şimşek (ed.) vd., *Tasavvuf Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*, (İstanbul: Beyan Yayınları, Aralık-2020), Zafer Erginli, 26. Soru; <https://books.google.com.tr/books?id=rBc0EAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=tasavvuf+konusunda+bilinmesi+gerekken+88+SORU+pdf&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwiBpOb3i934AhUyQfEDHbBgAwwQ6wF6BAgJEAE#v=onepage&q&f=true> 25.06.2022

¹³⁴³ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/297, 3/7; *Allah Dostlarının Dünyası*, 5/556, 2/258.

¹³⁴⁴ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 8/25; *Allah Dostlarının Dünyası*, 6/11.

¹³⁴⁵ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 8/13; *Allah Dostlarının Dünyası*, 6/86.

¹³⁴⁶ Ali Bolat, “Şakîk-i Belhî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/305-6; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 8/59; *Allah Dostlarının Dünyası*, 6/150.

¹³⁴⁷ Mustafa Bilgin, “Abdulazîz b. Ebû Revvâd”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/189-190.

ona kulluk etmen ve ortak koşmamandır. İkincisi de Allah'tan (cc) razı olmaktır. Üçüncüsü, Allah'ın (cc) elindekine, yaratılmışların elindekinden daha çok güvenlidir"¹³⁴⁸ sözü hayatını değiştirmiştir.¹³⁴⁹ el-Belhî'nin hiyerarşik olarak manevî mertebeleri sûfiler arasında ilk sıralayandır.¹³⁵⁰

Şam sûfilerinden Ebû Süleymân ed-Dârânî (ö.215/830) açlık, riyâzet ve gece ibadeti üzerine kurulu anlayışa sahiptir. Zühdü verâ ile başlatıp tevekkül ile tamamlayan ed-Dârânî, el-Belhî (ö.194/810) gibi zühd kavramını hiyerarşik olarak bakar.¹³⁵¹ "Hakikî zâhid dünyayı ne yerer ne över, ne de ona dönüp bakar", tanımını yapan¹³⁵² ed-Dârânî'yle aynı çizgide "gerçek bir zâhid dünyalıklar karşılaştığında sevinmez, gittiğinde üzülmez", diyen Ebû Bekir eş-Şibli (ö.334/945) ile örtüşmektedir.¹³⁵³

Hasan-ı el-Basrî'nin (ö.110/728) zühd anlayışını benimseyenler Yezîd b. Ebân Rakkâşî (ö.101/729), Muhammed b. Vâsî' (ö.127/744), Mâlik b. Dînâr (ö.131/748), Ferkad es-Sebahî (ö.132/749), Dâvûd et-Tâî (ö.165/781) ve Abdu'l-vâhid b. Zeyd (ö.177/793) gibi zâhid âlimlerdir.¹³⁵⁴ İbrâhîm b. Ebû Able (ö.151/769?), müşâhede makamını açıklamasıyla dikkat çeken Muhammed b. Vâsî' (ö.123/741)¹³⁵⁵, Meymûn b. Mihrân (ö.117/735), Ebû Kılâbe el-Cermî (ö.131/749), İbnu'l-Mu'temir (ö.132/750) gibi zühd hayatıyla öne çıkan tâbiîn âlimleridir. Kâdî Şureyh (ö.80/699), İbrâhîm b. Yezîd en-Nehâî (ö.92/710-11), Yezîd b. Mersed (ö.96/715?), Recâ b. Hayve (ö.100/718?), Şumayt b. Aclân (ö.100/718?), Tâvûs b. Keysân (ö.106/725) Ebû Müslim (ö.112/730), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö.131/749), Yunûs b. 'Ubeyd (ö.139/756), Mekhûl b. Mis'ar b. Kidâm (ö.155/772), Süfyân es-Sevrî'nin (ö.161/778), Hammâd b. Seleme (ö.167/784), Leys b. Sa'd (ö.175/791), Yûsuf b. Esbât (ö.195/810?) Ma'rûf-i Kerhî (ö.200/815) ve daha nice âlimi zâhidler arasında sayabiliriz.

Tarikâtlar Dönemi, tasavvufun h. 6.-7./ m.12.-13. asırlarda amelen gelişmesi nazaren gelişmesine eşittir. H. 3. asrın ilk yarısında ana tarikâtlara bağlı olan belli

¹³⁴⁸ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 8/59; *Allah Dostlarının Dünyası*, 6/151.

¹³⁴⁹ M. Nedim Tan, "Tasavvuf İstilahlarının Teşekkül Dönemi Açısından Şakîk-i Belhî'nin Âdâbü'l-İbâdât'ı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, S: 45, 155-190.

¹³⁵⁰ Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, 55.

¹³⁵¹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 9/256-258; *Allah Dostlarının Dünyası*, 7/296-301.

¹³⁵² İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 9/266; *Allah Dostlarının Dünyası*, 7/320.

¹³⁵³ Hacı Bayram Başer, *Şeriat ve Hakikat*, 43.

¹³⁵⁴ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/385; *Allah Dostlarının Dünyası*, 2/248.

¹³⁵⁵ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, nşr. İ's'âd Abdilhâdî Kandîl, (Mısır: Mektebetü'l-İskenderiyye, 1974), 301; a. mlf. *Hakikat Bilgisi*, çev. Süleyman Uludağ, 158.

şeyhlere intisaplarla çevrelerindeki toplanmalarla hızlı yayıldı. Türklerin İslâmlaşmasıyla özellikle Anadolu’da tarikâtleşme hız kazandı. Orta Asya’dan Moğol istilasından kaçan sûfîlerin Anadolu Selçukluları’na sığınmasına artı çeşitli siyasi sebeble sûfîler devlet desteklenince tekke ve zâviyelerin inşasıyla fütüvvet teşkilâtları kurulmuş, türbeler yapılmıştır. İlk tarikât kurucusu olan ‘Abdulkadir el-Geylânî (ö.561/1165), Türkistân bölgesinden Hoca Ahmet el-Yesevî (ö.562/1166), Hacı Bektâş-ı Velî (ö.669/1271?), Evhauddîn el-Kirmânî (ö.635/1238), Muhyiddîn İbn ‘Arabî (ö.638/1240), Necmeddîn-i ed-Dâye (ö.654/1256), Mevlânâ Celaleddîn-i er-Rûmî (ö.672/1273), Sadreddîn el-Konevî (ö.673/1274) gibi ünlü sûfîlerin yetiştiği h. 6. ve 7. çağ tasavvufun altın çağıdır. Adı geçen tarikâtlar genellikle ya Hz. Ebû Bekir (ö.13/634) ya da Hz. Ali’ye (ö.40/661) bağlanır. Onlardan da Hz. Peygamber’e (sav) ulaşan bu zincire Arapça “silsiletü’z-zeheb”, Türkçe “altın halka” denir. “Altın halka”, “Ehl-i beyt” “Hz. Peygamber’in (sav) ev halkı” tarikıyla Hz. Peygamber’e (sav) gelen halkadır. Ehl-i beyt olmadığı halde Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728) ve Cüneyd-i el-Bağdâdî’ye (ö.297/909) bağlanan tarikât silsileleri de Altın Halka’ya bağlanmış sayılır. Habîb-i ‘Acemî (ö.130/747-8?), Dâvûd et-Tâî (ö.165/781?) veya Ma’rûf-i el-Kerhî’ye (ö.200/815-6?) bağlanan tarikâtlar direk Hasan-ı el-Basrî’ye ve ondan da Ehl-i beytten İmâm Ali Rızâ’ya (ö.203/819) bağlanmış sayılır. Hz. Ali’ye bağlı sayılan tarikâtlara “Alevî Tarikâtlar” denilir. Hz. Ebû Bekir’e bağlı olanlara “Bekrî Tarikâtlar” denir¹³⁵⁶ Tarikâtlarda silsile bilgisi ilk önce şifahî olarak aktarılmış hicrî 6. çağdan sonra yazıya aktarılmıştır.¹³⁵⁷

Tasavvuf ehli tarikâtların başlangıcını Asr-ı saâdet’e kadar götürmektedir. Sahâbî Ebu’d-Derdâ’dan (ö.32/652?) gelen silsile Derdâiyye adını almış ve on bir zat vasıtasıyla Ebû’l-Fütûh Ahmed b. Abdullâh et-Tâvûsî’ye (ö.?) kadar ulaşır.¹³⁵⁸

Ekrem Demirli (Rize-d.1969),¹³⁵⁹ “tasavvufun pratik ve zühd esaslı bir anlayıştan ilme doğru olan sürecini İslâm İlimleri’nin temel anlayışında ‘hakikâtlar sabittir ve bilgi mümkündür.’ ilkesinde gerçekleştiğini belirtir. Sûfîlerin bilginin konusu ve sonucu bakımından değerini tasavvufun bir yanı teori diğer yanı amel oluşu en üstün ilim iddiasını ve tasavvufun zühdden ‘müdevven ilme’ doğru gelişimi için

¹³⁵⁶ Bk. Ek.4; Abdulkadir Sezgin, “İslâm Düşüncesinde Tarikât ve Bektaşî Tarikâtı”, 337-341, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/688760> 03.02.2021

¹³⁵⁷ Selahaddin b. Mübarek el-Buhârî, *Enisü’t-Tâlibîn ve Uddetü’s-Sâlikîn*, çev. H. Mustafa Varlı, (İstanbul: Esmâ Yayınları, 1996), 87.

¹³⁵⁸ Zehebî, *İkd.* 57-8 akt: Öngören, “Tarikat”, 40/95-105.

¹³⁵⁹ Demirli, “Zahirî İlimlerin Otoritesi Karşısında Tasavvuf’un Meşruiyet Arayışı”, 219-244,

mücadele vererek İslâm ilimleri içinde yer edinme çabasının genel anlamda ‘sünnî tasavvuf’ diye isimlendirilen süreçte tamamlanmış ve ilim geleneğine katan yöntem ve kavramlarını geliştiren, bunun sonucunda kendini kritik etme yetkisine ve otoritesine sahip bir ilim olarak geliştiğini söyler. Tüm sürecin fıkıh-kelâm ve hadîs gibi ilimlerin anlayışına göre gerçekleşmiştir. Bunun anlamı, bu süreçte tasavvufun ‘batınî fıkıh’ diye anılmasıdır. Bu süreç, İbnu’l-’Arabî (ö.638/1240) ve Sadreddin el-Konevî (ö.673/1274) tarafından felsefî ilimler dikkate alınarak tamamlanacak ve tasavvuf İslâmî ilimler atlası içerisindeki yerini aldığını”, belirtir.

İbnu’l-’Arabî (ö.638/1240) ile tasavvufta yeni bir anlayış gelmesiyle önemli bir değişim olmuştur. İslâmî ilimlerin merkezine konan ve diğer şer’î ilimlerden bağımsız kendi alanını tanımlayan “metafizik bir tasavvuf ilim” anlayışı peygamberin vârisi penceresinden bakan bir felsefî mahiyeti olan ilim haline geldi.¹³⁶⁰ İbn el-’Arabî, önceki kavramları ontolojik içeriğe dönüştürdü ve tasavvufta olmayan metafizik yeni kavramlar üretti. Vahdet-i vücûd adıyla ilm-i ilâhî boyutunda en şerefi ilim olarak değerini kazandı.¹³⁶¹

7./13. yüzyılda sayısal anlamda çok mutasavvıfın Mısır’a gelmesiyle tarikâtlar da hızla yayıldı. Şeyh Ebu’l-Feth-i el-Vâsıtî (ö.580/1184) İskenderiye’de Rifâiyye; Ahmed el-Bedevî (ö.675/1276) Tanta’da Bedeviyye (Ahmediyye); İbrâhîm ed-Desûkî (ö.676/1277) Desûk’ta Burhâniyye ve Ebu’l-Hasan eş-Şâzelî (ö.656/1258) İskenderiye’de Şâzeliyye tarikâtını yaymıştır. Yaygın olan tarikâtların bazıları: Kâdiriyye, Rifâiyye, Şâzeliyye, Bedeviyye, Burhâniyye, Halvetiyye ve bunların çeşitli şubeleri. Mısır’da ayrıca Nakşibendiyye, Sa’diyye, Anâniyye, Şeybâniyye, Tağlibiyye, Mîrganiyye, Hızırıyye, Azzûziyye, Rahîmiyye, Ken’âniyye, Kettâniyye, Ca’feriyye-i Ahmediyye-i Muhammediyye gibi tarikâtların da bazı mensupları vardır.¹³⁶² Mısır’da tasavvufun gelişmesi H. 3. asırda Ebû Bekir ez-Zekkâk el-Mısırî (ö.?)¹³⁶³ ile Ebu’l-Hasen b. Bunân el-Hammâl’dır. (ö.312/924). Mısır tasavvufun ahlâkî ve pratik yönüne ağırlık vermiştir.¹³⁶⁴

¹³⁶⁰ Abdullah Kartal, “Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci: Şer’î ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 2015/2, 149-175

¹³⁶¹ Kartal, “Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci: Şer’î ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf”, 149-175

¹³⁶² Tomar, “Mısır”, 29/559-563; Görgün, “Mısır”, 29/577-584

¹³⁶³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, (Kahire, 1330), 21.

¹³⁶⁴ Taftazânî, “Mısır’da Süfî Tarikâtların Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumları”, 35/535-552.

Tarikâtlar Dönemi, tasavvufun “kurum”laştığı kişilerin ferden değil, tarikâtların fikir ve görüşlerinin öncülüğünde tevbe ve zikir gibi ferdi ibadetlerin cemaatle, her tarikâta has ayinler eşliğinde, çile, rabıta, semâ’ gibi önceleri yapılmayan ayinlerin çıktığı; böylece “tasavvuf-şeriat” tartışmalarının hızlandığı dönemdir.¹³⁶⁵

---

¹³⁶⁵ Hülya Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, (İstanbul: Nükte Kitap, 2004), 99-100.

SONUÇ

Sahâbî kavramını ilk tarif edenlerden biri Suffe ehlinen Ebû Hureyre'nin (ö.5/678) damadı ve ilk zâhidlerden Saîd b. Müseyyeb'in (ö.94/713) yapmış, ayrıca Suffe Ashâbı'ndakiler sahâbe tanımını tasavvuf dairesi içinde manevî anlamda ele alarak sohbet ve muhabbet eşliğinde hal tebliğini bir din-inanç birliğini yaşamak adına nübüvvet nûrunu aktarma şeklinde tanımlamışlardır.

Tasavvuf kökeni hakkındaki önermelerinden biri kabul edilen "hikmet" kelimesidir. Suffe ehli "hikmet" eğitimi aldığı el-Bakara 2/151 gibi ayetlerle sabittir. İkinci önerme "Safâ" nefsi kirlerinden arındırmak, dil açısından olmasa da hal-ahlâken Suffe ehlinin yaşamında bulunması açısından kabul görür. "Sıfat" ve "saff-ı evvel"e nisbet edenler Suffe ehlinin kalblerini ve bânınlarını bakımından onları yansıtmaktadır. Temizlenmek ve çözülmek manası olan "saffet" kelimesi içinde aynı düşünce mevcuttur. Sonuç olarak köken kavramları hem dil açısından hem anlam açısından hem de Suffe ehlinin hayatlarındaki karşılıklarıyla ele alınarak irdelenmiştir. Tasavvuf teriminin kökeni İslâm din dili olan Arapçadaki "*sûf*" (*yün*) kökünden gelmektedir. Hz. Peygamber'in (sav) yünlü giydiğini gören ashâb özellikle de Suffe Ashâbı ve sûfilerde onları örnek almaları dünyaya aldanmamak, sırt çevirmek olarak algılamışlardır. Suffe ehlinin kıyafeti "*su*" tasavvuf kökeninden sayılmış ve genel kabul görmüştür. Tasavvuf kökeni olabileceği varsayılan Suffe Ashâbı ise zühd ve ahlâkî meziyetleri itibariyle ilişkilendirilmiştir.

Kaynaklarda Suffe Ashâbı hakkında rivâyetlere bakıldığında: Mescid-i Nebevî'nin yoksul misafirlerin zâhidliği, yün giymeleri ve devamlı mescidde olmaları, halka halinde oturmaları, fakr halinde yaşamalarına vurgu yapılmıştır. Suffe'nin, "Rasûlullâh'ın (sav) seçkinleri" olmasından sûfiler kendilerinin bu anlamda onları örnek aldıkları için ümmetin seçkinleri olduklarını düşünmüşlerdir. Doğru orantılı olarak tasavvufunda seçkinliği ilimler içinde bundan kaynaklanır. Tasavvuf terimi Suffe'yi köken olarak ele almış ve bunu ispatlamaya çalışmışlardır. Suffelilerin dış kıyafetlerinin dikkat çekerek, Suffe Ashâbı, Allahu Teâlâ'ya tevekkül ve verâda, Allahu Teâlâ'ya ve O'nun Rasûlü'ne (sav) hizmette öncü olmalarının altını çizerek örnek alınma sebebi gösterilmiştir.

Tasavvuf alanında çalışmamızın konusu hakkında Ashâb-ı Suffe'nin zühd anlayışları, tasavvuf ve tarikâtların oluşumundaki etkileri, tasavvufî terbiyeler, tasavvuf kavramlarının anlamları ve bakışları, ... gibi konularda tam bir çalışma yapılmamıştır. Genelde yapılan çalışmalar sahâbîler üzerine olup Ashâb-ı Suffe üzerinde bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar çalışma olması da dikkat çekicidir. Suffe Ashâbını kapsayan geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir kitap ya da ansiklopedinin olmayışı büyük bir kayıptır.

Ashâb-ı Suffe çalışmaları son zamanlarda üzerinde çalışma alanı olduğuna sevindirici bulurken sayı olarak az olduğu görülmektedir. Özellikle bayan sahâbî ve Ashâbu'n-nisâ (Suffetu'n-nisâ) hakkında çalışmaların sayısı oldukça az olduğu göze çarpmaktadır. Çalışmaların genelde tek bir kişi veya bölge odaklı olarak tercih edildiği görülmüştür. Kaynaklarda, Ashâb-ı Suffe içerisinde yer alan bir çocuk sahâbî ismi geçmemektedir. Bunun nedeni, Ashâb-ı Suffe'de kalanların genelde genç ve yetişkinlerden oluşmasıdır. Ama Suffe'de yetişmiş olan çocuk sahâbî vardır.

Tasavvufun tohumlarından biri de hadîs-i şeriflerin yazılıp tasnif edilmesiyle ortaya çıkacaktır. Suffe Ashâbı bu bağlamda kilit isimlerdir. Hem rivâyetlerin yazılması hem de rivâyetlerin sahihliği hemde rivâyetleri yaşayarak örnekliğini belirlerler. Sûfiler bu durumu kaynak aldıklarını klasiklerde dile getirmişlerdir. Mutasavvufun çoğu hadîs ehli olması sünneti hakkıyla yaşama ve Suffe ehli gibi rivâyetleri anlama çabalarıdır. Erken Dönem Zühdü denilen süreç Suffelilerin hadîsleri rivâyet etmesi, bu hadîslerin yazılması, tasnifi yanında yaşanması ve öğretilmesiyle geçen zaman dilimidir. Suffeliler hadîsleri rivâyet etmiyor onları yaşıyorlardı. Rivâyetler zaten hatıraların, şâhid oldukları durumları dile getirmeleri olduğu belirgindir. Bu nedendir ki onların rivâyetleri hayatlarıydı, hatıralarıydı. İşte bu gerçeğe Suffe Ashâbı hatıralarını rivâyet olarak dile getirmiş kim hangi olaya şâhid olduysa ondan öğrenmek için rihleler yapılmış o hatırasını gelenlere aktarmıştır. Yaşanmış bir hayat bir rol modeli olarak gösterilmektedir. Suffe Ashâbı bu sebeble tasavvufun kurucuları olarak kabul edilir, örnek alınır. Hicrî ilk 2 yüzyıl, hadîs tedvin ve tasnif faaliyetlerinin yoğunlaştığı dönem olduğu gibi hadîs ve fıkıh disiplinleri arasında dînî metinlerin yorumlanması konusundaki otorite sorununa yönelik tartışmaların hızlandığı bir dönemdir. Muhaddislerin, fikhî görüşlerini, derledikleri rivâyetlerin bâblarında ifade etmeleri 'zühd' bölümleri için de geçerlidir. el-Buhârî'nin (ö.256/870) fıkıh ve kelâm konularına göre ve diğer hadîs müelliflerinin aynı yöntemi

benimsemesi ahlâk, ibadet hayatı, âdâb-ı muâşeret gibi konuları içeren rivâyetler de çeşitli başlıklar altında tasnif edilmiştir.

Kulluğun ölçęęi kabul edilen takvâ hali zühdî hayata geçişi sağlamıştır. Zühdün tanımı azla yetinme olup takvâ kavramının da kanaat anlamının olması aslının aynı olduğu ve birbirlerinin tamamlayıp devamı olduğunu göstermektedir. Zühd bir tercih meselesidir. Takvâ zühd hayatının ön aşamasıdır. İhsân kavramından takvâyâ, takvâdan zühde doğru bir ilerleyiş olduğu ortadadır. Birbirleriyle ilişkili ve birbirlerinin bir sonraki adımları ve yükselme dereceleridir. Tasavvuf bağlamında; ihsânla başlayan, takvâ ile devam eden, zühd ile hayat anlayışı görülen, ilerleyiş en son hamlesi olarak ilimleşmiştir.

Suffe ehlinin talebeleri rahatsız oldukları durumu hikâye ederek, kıssa olarak tavsiye ve ikaz şeklinde mesaj vererek anlatmaya çalışmışlardır. Tasavvuf hayatı bir nevî bu şekilde dile getirilmiş ama adı olmadığı için kıssa, hikâye gibi tabirler olarak zikredilmiş olduğu görülmektedir. Zühd hayatının yardımcı elemanları olduğu tasavvufun ilimleşmesinden sonra anlaşılmiştir. Dini ilimlerin kaynağı Suffe ehlidir. Bu tüm dini ilimlerin her birinin altında gizli bir zühd yatar. Âlimleri tanıtırken kullanılan ifadelerde “ihlâslı”, “takvâ sahibi”, “zâhid bir kişi” şeklindeki beyanlar onların hayatındaki o zamanlarda ismi bilinmeyen tasavvufun yaşanmasıdır.

Rasûlullâh'ın (sav) öğrettiği hakîkatlere vâris olmak isteyenler onun (sav) yaşamış olduğu şekilde şer'iatı yaşamasıyla mümkündür. Allahu Teâlâ'nın (cc), Hz. Rasûlü'nün (sav) sonrası dinî yaşama konusunda anlama olsun yorumlama olsun içtihad kapısını kapatmayarak şer'iatın hem zâhirî hem bâtınî sırları, Rasûlullah'ın (sav) yaşadığı hayatı aynen yaşamayı gaye edinen sûfîlerin kabiliyetleri, istekleri ve istidatları ölçüsünde gerçekleşmiştir. Suffe Ashâbı'ndan bu sırlar alınmıştır.

Rivâyetlerdeki meclis ifadesinin, sahâbenin mescitte oluşturdukları ilim halkası olduğu anlaşılmaktadır. Meclisin diğeri adı zikir-sohbet halkasıydı. Rasûlullâh (sav) hayatta iken bu usûlle mescitte ders okuttukları, sahâbe ve tabiîn tarafından devam ettirilmiş ve günümüze kadar da gelmiştir. İlim halkalarında Suffe'den kalma alışkanlıklardandır.

Suffe ehli, “fena fi'r-Rasûl” kavramını daima yaşayan ve bu duyguyu yaşatmaya gayret gösterenlerdir. Sûfîler bunu bir yöntem olarak devam ettirdiler. Tasavvufî makâm ve menzillerin ilki tevbe olmasından “bâbü'l-ebvâb” (ana kapı)

denilmesinden anlaşılın tasavvufa tevbe kapısı vurularak girilir. Suffe ehlinin ahlâklarından biridir. Suffe ehlerinden Hz. Lubâbe (644-656/656-661?) en güzel örneği yanında daha nice güzel örnek ve kıssalar vardır.

Zühd kavramı kalbi bir mahiyettedir. Kalbe sadece Allahu Teâlâ'nın (cc) sevgisini koymak ve her şeyi çıkarmaktır. Bu tevhid inancının ta kendisidir. Bu anlayışı yaşama dökülmesine tasavvuf denir. Hz. Cebrâil (as) vahiylerle bunu sunmuş dini öğretmek için geldiğinde en son kelimesi ihlâs ve ihsân ile yol göstermiş Peygamber Efendimiz'in (sav) rehberliğinde nasıl yaşanması gerektiğini bizzat sahâbe şahitliği ile aktarmıştır. Hadîs-i şerifte tasavvufun aşamasının tanımı yapılması ilginç bir o kadar da önemlidir ki sūfliđi dille anlatırken görünüş olarak hallen (Hz. Cebrâil (as) hali gözler önüne) getirmiş bunu sahâbeye gözleriyle şehâdet ettirmiştir. Tasavvuf, Hz. Cibrîl (as) hadis-i şerifiyle anlamını kavlen ve amelen bildirilmiştir. İsmi konulmadığı için sadece mahiyeti kelimelerle anlatılmaya çalışılmış. Din işte budur söylemiyle bitirmiş olduğundan ayrıca bir tanım arama yapılmamış sadece yaşama dökülmesi gayesi güdülmüştür. Önceleri ihlâs-ihsân, takvâ ve zühd gibi farklı anlamlar aralarında nüanslar olsa da tek maksad dinin layık olduğu gibi hakkıyla yaşayabilmektir. Sahâbe zamanına İslâm tarihçileri Asr-ı sâadet devri derken tasavvuf ilmi bu devri erken dönem zühdü olarak tanımlamaktadırlar. Din ilimlerinin kendi açılarından bu değerlendirmeye gitmeleri o ilmin ilim yolundaki yol kat etmesi içindir. Suffe Ashâbı'nın örnek yaşantısı ve sonraki gelişmelere göre olaylara tepkilerini bilirsek zühd dönemi denilen tasavvuf ilminin doğuşunun izlerine ulaşmış oluruz.

Suffe Ashâbı'nın kurduğu Medine Mektebi vahyin okunması, yorumlanması, yaşanması üzerine bina edilmiştir. Vahyin yorumlanması bir yönü tefsir bir yönü hadîs ilimleri olarak ele alınmıştır. Tefsir kelimesini Kur'ân ve Hadîslerin daha iyi yaşanabilmesini amaç edinen bu mektebe bu ismin verilmesi bu sebeptendir. Tasavvufun sünnet olarak yaşanıp hadîs olarak rivâyet edilmesi bu ekolün en başlı özelliğidir. Ayrıca tasavvuf Kur'ân-ı Kerîm'in hal olarak tefsiri ve şerhi anlamındadır. Medine Okulu denilince kurucusu olarak Suffe Ashâbı'ndan 'Ubey b. Ka'b adı geçer. Hal ilmi tasavvufun o zamanlarda ismi olmamasından yaşanan Kur'ân'ın tefsiri olan sünnet-i seniyye bir ilim olarak biliniyor tasavvuf olarak bilinmiyordu Tasavvuf, kaynağı Kur'ân ve Hadîs bu mektebe tefsir edilmiş olan zühdî yaşamın devamıdır. Aynen nebî öğretileri devam etmiştir. Tasavvuf ilim olarak değil bir yaşam tarzı olarak tasavvuf tasnif edilmediğinden 'Ubey b. Ka'b bir Suffe Ashâbı olarak Medine Tefsir

Ekolu kurucusu olarak bilinir. Suffe ehlerinden 'Ubey b. Ka'b, Kur'ân ilimleriyle, Suffeli Ebû Hureyre, Hadîs ilimleriyle bu mektebin tohumlarını atmışlardır. Zühd mektebinin başkentini kurmuşlardır.

Irak coğrafyasının diğer önemli beldelerle yakından ilişkili ve etkisi geniş yankı yapan bölge olmasından önemli bir merkezdir. Tasavvuf ilminde bu bölge için ilk kurulan ve etki alanı geniş olmasından dolayı çok adından söz ettirmiştir. Medine, zühd hayatının merkezi olması açısından önemli iken zühdün başka bölgelerde meyve vermesi Suffe Ashâbı'nın ihyasıyla bu bölge sayesinde olmuştur. Buna binaen üç tane ekol/mekteb kurulması Suffe Ashâbı'nın farklı zatlara bağlamında kültür-ilim renkliliğine bağlanmaktadır. Suffe ehlerinden olan sahâbeler Nebî yaşayışının örneği olmuş ve her halleriyle ilimleşmemiş tasavvufun öncülüğünü buralarda yapmışlardır. Her yerle bağlantısı bulunan kavşak olan bu şehirlerden takvâ, zühd, tasavvufî düşünce yayılmıştır.

Sohbet tasavvuf ilminin ilk adımıdır. Bu beldelere tasavvufun oluşumunu sağlayan "ilmî-irfânî sohbetler" olduğu zaman içinde kendini gösterecektir. Suffe ehlinin önderliğinde bu sohbetler tohumlanmıştır. Hasan-ı el-Basrî, Suffe ehlinin has öğrencilerinden olması ve zincirin ilk boncuğu olarak Tasavvuf ve tarikâtların öğretilmesi ve yayılmasının baş aktörüdür.

Kûfe, birçok sahâbînin yerleşmesiyle ikinci Medine olmuştur. Hicaz topraklarında Medine zühd ekolunun başkenti olarak yer aldığı için Arap Yarımadası dışında buralar zühd başkentliğine soyunacaktı. Suffe ehlinin zühdî hayatları buralarda örnek alınacak ilerleyen süreçte bir mekteb olacaktır. Sûfiliğin merkezi olan bu mekteb aslı Allahu Teâla'nın (cc) rızasına ulaşmak için aranan yollardan başka bir şey değildi.

Basra'da başlayan Rabi'atü'l-Adevî'nin (ö.15/801?) aşk ve cezbe ekolü Horasân'da filiz vermiştir. Bölgeler arası etkileşim gibi kişiler arasında etkileşimde önemli bir faktördür. Bu etkileşim, ticaret, emr-i ma'rûf, cihad, ilmi yaygınlaştırma gibi sebepler ile bu tasavvufî düşünceler yaygınlaşmıştır. Suffe ehli fethiyle başlayan bu beldelere ilmiyle ihyâ ettiği gibi hallen sünnet-i seniye'yi yaşama gayreti bugünlere kadar getirilmiş olan tasavvufun adı yokken ki bile birçok coğrafyayı da etkilediği ortadadır. Özellikle Irak-İrân Coğrafyası ile yakın ilişkisi bu beldeyi etkilemiştir. Anadolu ise tasavvufî fetih çıkarmasıdır. Suffe ehlinin öğrencileri aracılığıyla dünyanın her yerine bu ilim ulaşmıştır.

Tarikâtlar silsilesinde yer alan Suffe Ashâbı'ndan Selmân-ı el-Farîsî (ö.36/656?), Huzeyfe b. el-Yemân (ö.36/656), Ebu'd- Derdâ ve Suffe Ashâbı talebesi Hasan-ı el-Basrî (ö.110/728) gibi isimlerin yer alması çalışmamız açısından önemli bir sonuçtur. Suffe Ashâbı'nın tasavvufun tarihini oluşturmaları gibi tarikâtlarında oluşumunda da etkileri olduğu gerçeği bir kez daha Suffe Ashâbı ile tasavvuf ilmini buluşturmuştur. Özetle değerlendirmesini yaparsak ilk andan itibaren ihsân, takvâ, zühd, tasavvuf, tarikât gibi bölümlerle tarihi ayırdığımızda tüm sürecin içinde Suffe ehli bulunduğunu görmekteyiz.

Zühd dönemiyle başlayan tasavvufun ilim halini alması ve tarikâtlar ile devam eden bu sürecin kökünü sahâbelerin dayandığı görülmektedir. Dini ilimlerde sahâbelerin her biri ayrı bir yeri olduğu muhakkaktır. Fakat tasavvuf ilmi için Suffe Ashâbı'nın yeri özel ve önemlidir. Peygamberin (sav) özel yetiştirdiği vahyin hakkıyla uygulamalı örneklerini gösterenler olarak bu ilim onların yaşam tarzından doğmuştur. Tasavvufun adının verilmediği zamanlarda Peygamberimiz'in (sav) ilk müşid olduğu, ilk müridlerin Suffe ehli olduğunu görmüş bulunmaktayız. Sürecin ilerleyen safhalarında isimleri yaşatılması için silsileler düzenlenmiş olduğu aşikârdır. Talebeleriyle günümüze kadar gelen bu ilim kıyamete kadarda onların takipçileriyle devam edecektir.

Mescid-i Nebevî'nin avlusunda ilim-irfân talim eden Ashâb-ı Suffe, dininin tebyin ve tebliğcileri, siyasal ve dinî liderlik anlamında imâmlık dinî terminoloji ile namazda cemaate önderlik vazifesindeyken, aynı zamanda siyasal terminoloji ile de devlet başkanlığı (halifelik, vali, kadı gibi) görevini üstlenmişlerdir. Ezân, İslâm Dini'nin Müslümânlarını ibadete davet yöntemi olmuştur. Ezân, açıktan tebliğ görevini yaptığı gibi İslâm Dini'nin sosyal-siyasi medeniyet anlayışını kurmada din görevlilerinin önemli ve örnek olmalarını hatırlatır. Mescid-i Nebevî'nin cemaati işte bu tebliğ görevini yerine getirmek için hayatlarını ortaya koymuşlardır. Bazen örnek olarak göstermişler, bazen ilim olarak rivâyet etmişler, bazen sükûtle anlatmışlar, bazen oradan uzaklaşarak anlamalarını sağlamaya çalışmışlar, bazende canlarını bu uğurda feda etmişlerdir.

Dinin ibadetlerini yaparak dinin farzlarını yerine getirenlere âbid denildi. Hz. Peygamber Efendimiz'in (sav) yaşam standartlarına göre yaşayanlar zâhid olarak anılmaya başladılar. Sahâbe gittikleri coğrafyada ilim öğretirken irfânı da yaşayarak öğretmişlerdir. Talebeleri ve takipçileri onları örnek almışlar fitratlarına uygun olanı

tatbik etmişlerdir. Toplumun yapısına göre mektebler oluşmuştur. Mekteplerde kendi metodlarıyla ekolleşmişlerdir. Tâbiîn dönemi ilk atılan tohumların yeşermesi olarak görülmelidir. et-Tebeu't-tâbiîn ise çiçek açmış sonraki nesil artık meyve olup ürün vermiştir. Sahâbenin ektiği tasavvuf tohumları zaman içinde kendine bir yer edinmiş ve ilim olarak kabul görmüştür. Bu ilim diğer ilimler gibi olup kelâm, fıkıh, hadîs, tefsir, ... gibi ilimlerinin hep içinde vardı. Fakat bu hal ilmi olduğundan, ahlâkın tezahürü olduğundan yaşamın bir parçası şeklinde algılandığı için isimleşmesi zaman almıştır. Kendi literatürünü oluşturması, tarih sürecinin içinde miladını bulmak için çalışmalar yapıldı, kaynaklar bunlara yer verdi.

Çalışmamızda tasavvuf miladını Peygamberimizle (sav) başladığını, sahâbe ile bunun görünürlüğü, tabiîn ile devamlılığı söz konusu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hz. Peygamberimiz (sav) bu ilmi daha adı yok iken yaşamın bir parçası olarak Suffe Ashâbı'na eğitip öğretmiş ve uygulamış hatta vasiyet etmiştir. Benden gördüğünüzü uygulayın, benden duyduğunuzu aktarın hatta Vedâ Haccı'ndaki Veda Hutbesi'yle bunu dile getirmiştir. İşte Suffelilere öğrettiği ama bir kelime ile ifade edilmeyen bu ilim zaman içinde peygamberî kıyafetle (sûf) müsemma olmuştur. Köken için yapılan çalışmalar önermeler olsada çalışmamızın sonucundaki elimizdeki verilere göre Suffe Ashâbı ile başlayan bir ilimdir. Suffe akademisinde yetişen, havasını soluyan, Suffelileri gören, onlardan ilim alan kim varsa mutlaka bu ilimden nasibini almıştır. Bir şekilde onları da etkilemiştir. Silsile olarak bu ilmi yaşatma çabalarında ise birkaç sahâbenin dışında isimlerin zikredilmeyişi onların bu ilme kattıkları değeri inkâr ettirmez. Verdiğimiz râviler sadece hadîs râvileri olarak bakmamalı onlar halleriyle de bu ilmin devam ettirici takipçileridir. Belki dini ilimlerde farklı alanda baskın oldukları alanla isimleri yıldızlaşsa da halleriyle tavırlarıyla bu ilim onların dile gelmeyen alanlarıydı. Sorulduklarında âbiddi, takvâliydi, zâhiddi şeklindeki ifadeler bu ilmin onlarda tezahürü olarak görmek gerekir. Allah (cc) korkusu, havf, heybet, vecel, haşyet, sabır, şükür, kanaatkârlık, şükür, tevekkül, teslimiyet, vera, takvâ, ihsân, veli, zikir, rızâ, tefekkür, tevbe gibi kelimelerin bu süreçte öne çıktığı açıktır.

Amaçları, dünyadan el etek çekmek, mal sevgisi değil. Allah'ın (cc) nazargâhı olan kalbde bu dünyalık olan herşeyin bulunmasına engel olmaktır. Tasavvuf ilmi zühd döneminden sonra ilim âlemine girmiş ve yerini genişleterek kurumsallaştırmış bir ilimdir.

KAYNAKÇA

- ‘Acem, Refik. *Mevsûatü Mustalahâti’t-Tasavvufi’l-İslâmî*. (Beyrut: Mektebetü Lübnân ve Nâşirûn 1999).
- ‘Aynî, Bedreddin. *Umdetu’l-Kârî Şerh Sahîhu’l-Buhârî*. ‘Abdullâh Mahmûd Muhammed ‘Amra. (Beyrut: Dâru’l-Kütübu’l-İlmiyye, 1421/2001).
- A’zam, Abdurrahmân. *Rasûl-i Ekrem’in Örnek Ahlâkı*. çev. Hayrettin Karaman. (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 4. Baskı, 1975).
- A’zamî, Muhammed Mustafa. *İlk Devir Hadîs Edebiyatı*. tec. Hulusi Yavuz. (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993).
- A’zamî. “*Vahyedilişinden Derlenişine Kur’ân Tarihi*”. terc. Ömer Türker, Fatih Serenli. (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011).
- Abdübâkî, Muhammed Fuâd. “s-h-b” md. *Mücemü’l-Mufahresli Elfâz el-Kur’ânîl-Kerîm*. (Kahire: Matbaatu’d- Dâru’l Ketebu’l-Mısırî, 1264).
- Abdübâkî. *el-Mu’cemü’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’ân’il-Kerîm*. (İstanbul: Çağrı Yayınları).
- Abdurrezzâk. Ebû Bekir b. Hemmâm *Musannef* “Ma’mer b. Râşid’in *Câm’i* ile birlikte”, thk. Habîburrahmân el-A’zamî. (Beyrut: el-Meclisü’l-’İlmî-el-Mektebetü’l-İslâmî, 1403).
- Adıgüzel, Bayram. “Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal ve Tarihsel Parametreler Bağlamında Zühd Dönemi”. (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).
- Afifî, Ebu’l-Alâ. *Tasavvuf, İslâm’da Manevî Hayat*. tec. H. İbrahim Kaçar, Murat Sülün. (İstanbul: Risale Basın-Yayın Ltd. Şti. 1996).
- Afifî, Ebu’l-Alâ. *et-Tasavvuf es-sevretu’r-rûhiyye fi’l-İslâm*. (Beyrut: Dâru’ş-Şa’b, ty.).
- Ağaoğlu, Reşat Ahmet. *İslâm’ın İlk Başlarında İstihdam Politikaları*. (İstanbul: Hiper Yayın, 1. Baskı, 2019).
- Ağırman, Cemal. “Müksirûn”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2006). 31/534.
- Ağırman, Mustafa. “Hz. Peygamber’in Mescidinde Yaptığı Sohbetler”. (Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2007). Sayı: 27, 99-123.
- Ahatlı, Erdinç. “Ukbe b. Âmir”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012). 42/62-63.

- Ahatlı, Erdinç. “Utbe b. Gazvân”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012). 42/235.
- Ahmadov, Rashadat. Hazret-i Peygamber’in İstihdâm Siyâseti. (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012).
- Akarpınar, Rabia Bahar. “Sûfi Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme”. *Türkbilig*. 2004. 7: 3-19.
- Akaslan, Yaşar. “Aile/Ehl Kavramına Farklı Bir Bakış: Hz. Peygamber’in (sav) Ailesi/Ehli Olarak Ashâb-ı Suffe”. *II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu: Hz. Peygamber ve Aile*, ed. Abdullah Kartal. (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, 2019). 593-611.
- Akaslan, Yaşar. “İlimde Derya, Cesarete Zirve Bir Yiğit: Abdullah b. Mes’ûd”, *Diyanet Aile Dergisi*, S:14, (Ankara, Şubat-2020), 73-75.
- Akaslan, Yaşar. “Şehadete Susamış Bir Kahraman: Berâ b. Mâlik”. *Diyanet Dergi*. <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=34463> 10.03.2022.
- Akbaş, Mehmet. “Hz. Ömer Dönemindeki Fetihlerin Ardından Gerçekleştirilen Tebliğ Faaliyetleri (Irak-Suriye-Cezire-Mısır)”. (Elâzığ: *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011). C:16, S:2, 115 - 137.
- Akbaş, Mehmet. “Suriye’deki Sahâbîlerin Emevî İdarecilerine Yaptıkları İkâz, Eleştiri ve Nasihatlar”. (Şanlıurfa: *Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Temmuz-Aralık 2009). Yıl: 14, S: 22, 65-80.
- Akdağ, Eyyüp. “Sûfilere İsim Arayışları ve Tasavvuf Kelimesinin Menşei Meselesi”. (Sivas: *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Aralık, 2019). C: 23, S: 2, 715-737.
- Akdağ, Eyyüp. “Fudayl b. ‘İyâd’ın (ö.187/802) Hayatı ve Tasavvufî Yaklaşımları”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, Haziran, 2019/1, 51/303-326.
- Akdemir, Hikmet. “Kur’ân ve Sünnetin Kölelerin Hadım Edilmesine Yaklaşımı”. (Şanlıurfa: *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ocak-Haziran 2009). Y:14, S:21, 29-39.
- Akgün, Hüseyin. *Sahâbe Coğrafyası*. (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mayıs-1999).
- Akgün, Hüseyin. “Sahâbe Coğrafyasının Oluşumu ve Sonuçları”, *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe –Sahâbe Kimliği ve Algısı- Tebliğ ve Müzâkereler/Sakarya-Nisan-2013*, (İstanbul, 2013), 33-52.
- Aksoy, Mehmet Abdullah. *Suffa Ashâbı ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri*. (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010).

- Aksu, Ali. “Asr-ı Saadet, Hulefâ-i Râşidin ve Emevîler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar”. (Sivas: *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001). C: 5, S:2, 203-228.
- Akyüz, Ali. “Bir Yetişkin Kurumu Olarak Suffa”. *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*. ed. M. Faruk Bayraktar. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2006). 23-35.
- Algar, Hamid. “Necmeddîn-i Kübrâ”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2006). 32/500-506.
- Algül Hüseyin. *İslâm Tarihi*. (İstanbul, 4 Cilt, 1986).
- Algül, Hüseyin. “Ebû Eyyûb el-Ensârî”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1997). 10/124.
- Algül, Hüseyin. “Muhâcirûn-Ensâr Üzerine Bir Araştırma”. (Bursa: *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 1993). 5/5, 25-52.
- Algül, Hüseyin. “Mus’ab b. Umeyr”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2020). 31/226-7.
- Alpkıray, Abdulcelil. “Sahâbenin Yerleşim ve Vefat Yerleri”. (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005).
- Alşan, Mehmed Hakan. *Horasân Erenleri, (Melametiler, Ahiler, Bacılar, Gaziler, Abdallar)*. (İstanbul: Kurtuba Yayınları, 2. Baskı 2012).
- Alûsî, Ebu'l-Fadl. *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve 's-Seb'i'l-Mesânî*. (Beyrut: Dâru İhyâ't-Turâsi'l-'Arabî 1985).
- Alûsî, Mahmûd Şükrî. *Bülûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahmedi'l-'Arab*. thk. Muhammed Behcet el-Eserî. (et-Tabeatu's-sâniyyeh, 3 Cilt, 1314).
- Alûsî, Mahmûd Şükrî. *Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi İslam Tarihi*. tec. Hasan Ege. (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006).
- Altıntaş, Hayrani. *Tasavvuf Tarihi, Tasavvufun Doğuşu ve Kaynakları, “Tasavvufun Doğuşu ve Gelişmesi”*. (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, No: 171, 1986).
- Altunkaya, Mustafa. *Sûf Hareketi Tarihi*. (İstanbul: Çıra Yayınları, 2017).
- Altunkaya, Mustafa. *Bir Başka Açıdan Sûf Hareketi Tarihi*. (İstanbul: Çıra Yayınları, 1. Baskı, 2016, 2. Baskı 2017).
- Altunkaya, Mustafa. “Bazı Şii Kaynaklarında Tasavvufun Yeri”. (İstanbul: *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016). S:5, 175-194.

- Altunkaya, Mustafa. “Bazı Şîh Kaynaklarda Tasavvuf”, (*Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2016). C: 11, S: 5, 1-16.
- Altunkaya, Mustafa. Zühd /Sûf Hareketinden İslâm’ın Ana Akım 3T Eğilimine Zühd Çağının (M.610-710) Teo-Stratejisi. (*Academic Knowledge*, Aralık, 2018). C: 1. S: 131, 19-36.
- Ankaravî, İsmâîl. *Minhâcü'l-Fukarâ*. haz. Safi Arpaguş. (İstanbul: Vefâ Yayınları, 2008).
- Apak, Âdem. “İranlı İlk Müslüman Sahâbî Selmân-ı Fârisî (r.a.)”. *Diyanet Dergisi*. <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=6541> 06.05.2022
- Apak, Âdem. *Siyer Araştırmaları*. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016).
- Apaydın, H. Yunus. “İbn Hazm”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1999). 20/39-52.
- Arifoğlu, Yunus. “VIII. Yüzyıl ile XI. Yüzyıllar Arasında Horasân’ın Dinî ve Sosyal Yapısı”. (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).
- Arslan, İsmail. *Tasavvufun Teşekkülüne Dair Bir Eser Olarak Edebu’l-Mülûk ve Kaynak Değeri*. (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).
- Asakîr, Ebu’l-Kâsım. *Târîhu Medîneti Dımaşk*. thk. tah. ‘Amr b. Garame el-’Amrî. (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1416/1996).
- Askalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe (Sahabe-i Kiram Ansiklopedisi)*. çev. Naim Erdoğan. (İstanbul: İz Yayınları, 2010).
- Askalânî. *el-İsabe Seçkin Sahâbeler*. tec. Seyfullah Erdoğan. (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2011).
- Askalânî. *el-İsâbetu fî temizitu’l-Sahâbe*, tah. Âdil Ahmed Abdulmevcûd vd. (Beyrut: Dâru’l-Kitâbu’l-İlmiyye, 1415/1995).
- Askalânî. *Fethu’l-bârî*. Muhammed Fuâd Abdalbâki, (Riyâd: Dâru’s-Selâm, 13 Cilt, 3. Basım. 1421/ 2000).
- Askalânî. *Fethu’l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Abdülazîz b. Abdullâh b. Bâz vd. (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1960).
- Âşık, Nevzat. *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti (Tahammül, Nakil ve Tenkidleri)*. (İzmir: Akyol Neşriyat, 1401/1981; İzmir: İzmir İlahiyat Vakıf Yayınları, 1981).
- Atacan, Fulya. *Sosyal Değişme ve Tarikât Cerrahiler*, (İstanbul: Hil Yayınları, 1990).

- Atar, Fahrettin. *İslâm Adliye Teşkilatı*. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979).
- Atay, Tayfun. *Batı'da Bir Nakşi Cemaati-Şeyh Nazım Kıbrısı Örneği*. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996).
- Attar, Ferideddin. *Tezkiretü'l-Evliyâ*. çev. Süleyman Uludağ. (İstanbul: Erdem Yayınları, 2. Baskı, 1991).
- Ateş, Ali Osmân. *Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*. (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014).
- Ateş, Süleyman. *İslâm Tasavvufu*. (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1992, 2004).
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul, 11 Cilt, 1988-1991).
- Avcı, Casim. "Tabakat". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2010). 39/297-9.
- Avcı, Casim. "Kûfe". *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2002). 26/339-342.
- Avcı, Seyit. "Hadîşçilere Göre Muhadramlar". (*İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2005). 18/2, 159-167, ISSN 1300 0373, TEK-DAV.
- Avcı, Seyit. "Tâbiîn Neslinin Hadîs İlmindeki Yeri". (Konya: *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001). 20/150-172.
- Aydın, İbrâhîm. Berâ b. Âzib'in Hayatı ve Hadîs İlmindeki Yeri. (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).
- Aydınlı, Abdullah. *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadîs*. (İstanbul: Seha Neşriyat, 1986).
- Aydınlı, Abdullah. "Ebu'd-Derdâ". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994). 10/310-311.
- Aydınlı, Abdullah. "Ebû Zer el-Gıfârî". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994). 10/266-269.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadîs İstılahları Sözlüğü*. (İstanbul: Timaş Yayınları, 1987).
- Aynî, Mehmet Ali. *Tasavvuf Tarihi*. (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000).
- Babacan, Hacer Nur. "Erken Dönem Tasavvufunda Akıl-Ahlak İlişkisi". (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Emstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).
- Babanzâde Ahmed Naim – Miras, Kâmil. *Sahih-i Buharî Muhtasarı ve Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*. (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019; Ankara: Başbakanlık Basımevi, 4. Baskı, 1976). <https://tecridisarih.diyaret.gov.tr/> 16.12.2021
- Badur, Sevgi. "Kûfe'nin Sosyal ve Dinî Yapısı (7. – 10. Yüzyıl)". (Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

- Bahadıroğlu, Mustafa. “İbrâhim Zâhid-i Geylânî”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2000). 22/359-360.
- Bakır, Abdulhalik. “Basra”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1992). 5/109-110.
- Baktır, Mustafa. “Suffa Örneği” Bağlamında Cami ve Eğitim”. Uluslararası Cami Sempozyumu (Sosyo-Kültürel Açıdan), (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 08-09 Ekim 2018), 1/451-471.
- Baktır, Mustafa. “Suffe”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009). 37/469-470.
- Baktır, Mustafa. *İslâm’da İlk Eğitim Müessesesi Suffa Ashâbı*. (İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1984).
- Balcı, Ali. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. (Ankara: PEGEM Akademi Yayınları, 2015).
- Balcı, İsrâfil. “Bir Yalnız Sahabi Ebû Zer el-Gıfârî”. (Samsun: *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998). 10/351-386.
- Barca, İbrahim. “Rasûlullah’ın Medine’sine Dair Klasik Tarih Eserleri”. (*Siyer Araştırmaları Dergisi*, Ocak-Haziran 2017). S: 1, 107-137.
- Bardakçı, Necmettin. *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikâtlar*. (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015).
- Barış, Mustafa Necati. Hz. Ömer Döneminde Bayındırlık Faaliyetleri. (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006).
- Basrî, Ebû Hüseyin. *el-Mu’temed fî Usûlu’l-Fıkh*. thk. Halîl el-Meys. (Lübnan: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, t.y.).
- Basrî, Hasan-ı. *Zühd*. çev. İshak Doğan. (Konya: Hüner Yayınları 2012).
- Başaran, Selman. “Ebû Berze”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994). 10/114-115.
- Başaran, Selman. “Huzeyfe b. Yemân”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1998). 18/434-436.
- Başaran, Selman. “Hadîslerin Işığında Sahâbe İsimleri”. (Bursa: *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 1991). S: 3, Yıl: 3, 3/77-88.
- Başaran, Selman. “Havle bnt. Hakîm”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1997). 16/538-539.
- Başer, Hacı Bayram. *Şeriat ve Hakikat, Tasavvufun Teşekkül Süreci*. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017).

- Bayraktutar, Muammer. “İmâm Nevevî’nin “Kırk Hadîs” Adlı Eserinde Model İnsan Yetiştirmedeki Yeri”. Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu (Tam Metin Bildiri) (Yayın No: 4653129), 339- 340
- Bayram, Bahattin. “Rasûlullah’tan (sav) İtibaren Hicrî 3. Yüzyıla Kadar Yaşayan Bazı Zahitleri Zühd Anlayışı”. (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996).
- Beğâvî. *Mu’cemu’s-sahâbe*. tah. Muhammed Emin b. Muhammed Mahmûd Ahmed el-Cekenî. (Kuveyt: Mektebetu Dâru’l-Beyân, 1421/2000).
- Belâzurî, Ahmed Yahya. *Ensâbu’l-Eşrâf*. thk. Muhammed Hamidullâh. (Mısır: Dâru’l-Maârif bimekin, 1959).
- Belâzurî. *Ensâbu’l-Eşrâf, İslâm Tarihinde Öncü Şahsiyetler*. ed. Adnan Demircan. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020).
- Belâzurî. *Kitâbu’l-Cümel min Ensâbi’l-Eşrâf*. (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1417/1996).
- Belâzurî. *Ensâbü’l-eşrâf*. tah. Muhammed Hamîdullâh. (Beyrut: Dâru’l-Meârif bimekin, ty.).
- Beyhakî, Ahmed b Hüseyin. *es-Sünenü’l-Kübrâ*. thk. Muhammed ‘Abdulkadir Atâ. (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1424/2003).
- Beyhâkî, *Kitâbü’z-Zühdi’l-kebîr*, thk. ‘Amir Ahmed Haydar, (Beyrût: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekafiyyeti, 1996).
- Bilgiç, Lokman. “Ebû Zer el-Gıfârî ve Hadis Rivayetindeki Yeri”. (Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).
- Bilgiç, Lokman. Agitoğlu, Nurullah. “Ebû Zer el-Gıfârî ve Hadîs Rivâyeti”. (Batman: *Batman Akademi Dergisi (Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Haziran-2021),.Yıl: 5, C: 5, S: 1, 73-116.
- Bilgin, Mustafa. “Amr b. Utbe”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1991). 3/94.
- Bilgin, Mustafa. “Abdülazîz b. Ebû Revvâd”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988). 1/189-190.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu*. (Ankara, 1996).
- Bolat, Ali. “Şakîk-i Belhî”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2010). 38/305-6.
- Bolat, Ali. *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, 3. Baskı, 2011).
- Bolat, Ali. “Tasavvuf Geleneğinde ‘Öteki’ Algısı”. (Samsun: *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014). S: 37, 43-73.

- Bolat, Ali. “Muhâsibî'nin el-Mekâsib'i Bağlamında Tasavvufta Dünyaya Bakış ve Hakikî Zühd Anlayışı”, (*Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2003), C: 4, S:11, 177-196.
- Bozkurt, Nebi - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Medine”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2003). 28:/305-311.
- Bozkurt, Nebi - Küçükaşçı, Mustafa Sabri “Mescid-i Nebevî”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınlar, 2004), 29/281-290.
- Buhârî, Abdulazîz. *Keşfü'l-Esrâr fî Şerhi Usûli'l-Pezdevî*. hvş. ‘Abdullâh (‘Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer. (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyye, 1418/1997).
- Buhârî. *Camîu's-sahih*. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992).
- Buhârî. *et-Târîhü'l-Kebîr*. ed. Muhammed Abdülmuid Hân. (Hadarabâd/Dekkan: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye/Usmâniyye, t.y.).
- Buhârî, Selahaddin b. Mübarek. *Enîsü't-Tâlibîn ve Uddetü's-Sâlikîn*. çev. H. Mustafa Varlı, (İstanbul: Esmâ Yayınları, 1996).
- Bulan, Jolaman. “Budizm’de ve İslâm’da Tasavvufunda Zühd”. (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2017).
- Câmî, Mevlânâ Abdurrahmân. *Nefehâtu'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds*, çev. Kâmil Candoğan, Sefer Malak, (İstanbul: Bedir Yayınları, 1971).
- Camî, Abdurrahmân Molla. *Nefehâtu'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds (Evliyâ Menkibeleri)*. çev. şerh Lamiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara. (İstanbul: Mârifet Yayınları, 1998, 2001),
- Can, Mesut. “Merv’de İslâmî İlimlerin Doğuşu (Hicrî İlk İki Asır)”. (Aksaray: *Mütefekkir (Aksaray Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi)*, Aralık-2016). C: 3, S: 6, 399-425.
- Canbaz, Büşra. “Zünnûn el-Mısri’nin (ö.245/859) Tasavvuf Anlayışı”. (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009).
- Cebecioğlu, Ethem. “Prof. Nicholson’ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tanımları”. (Ankara: *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987).
- Cerrahoğlu, İsmail. “Abdullah b. Mesûd”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988). 1/117.
- Cevâd, Ali. *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm*. (Bağdat, 10 Cilt, 1143/1993).

- Cevherî, İsmail b. Hammâd. “s-h-b” md. *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhi'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr 'Attâr. (Kahire: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1376/1956).
- Ceyhan, Semih. “Zühd”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013). 44/530-3.
- Ceyhan, Semih. “Tasavvufun Doğuş Devrini Anlamada Anahtar-Kavram Olarak Zühd'ün Hakikati ve Dereceleri: Gazzâlî Yaklaşımı”. (İstanbul: 900. Vefât Yılında Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı, 2011). 457-471.
- Ceyhan, Semih. “İbn Haldûn'un Sûfilere ve Tasavvufa Bakışı: Umranda Tasavvuf İlmî”. (*İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2006). S:15, 51-82.
- Ciner, Osmân. “el-Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi”. (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).
- Cirit, Hasan. “Kussas”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları 2002). 26/463-5.
- Cirit, Hasan. “Sâbit b. Bünânî”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2008). 35/350.
- Cubrân, Mes'ûd. “el-Suffe”. *er-Râid Mu'cemun Luğaviyyûn Asriyyun*. (Beyrut: Dâru'l-İlmi lil-Melayin, Âzâr/Mârid, 1992).
- Cürçânî, Seyyid Şerîf. *Kitâbü't-ta'rîfât*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983).
- Curcânî. Ali b. Muhammed. *et-Ta'rîfât Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. ter.-şerh: Arif Erkan. (İstanbul: Bahar Yayınları, 1. Baskı, 1997).
- Çağatay, Neşet. *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlarından, Mars t. ve s.a.s. Matbaası, 1957).
- Çağrııcı, Mustafa. “İhsân”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2000). 21/544-546.
- Çakan, İsmail Lütfî. “Berâ b. Âzib”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1992). 5/469.
- Çakın, Kâmil. “Hanzale b. Ebû 'Âmir”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1997). 16/51.
- Çam, Nusret. *İslâmda Sanat Sanatta İslâm*. (Ankara, 2. Baskı, 1997).
- Çantay, Hasan Basri. *Kur'ân-ı Hâkîm ve Meali Kerîm*. (İstanbul: Elif Ofset, 15. Baskı, 1410/1990).
- Çapan, Ergun. *Kur'ân-ı Kerîm'de Sahabe*, (İstanbul: Işık Yayınları, 2002).
- Çelik, Ali. “Cibril Hadîs Bağlamında İslâm'ın Ruhu”. (Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, *Hakses Aylık Dergisi*. (Ankara: Şubat-2008). S:520.
- Çetin, Basri. *Asr-ı Saâdet'te Suffe: Doğuşu, Önemi ve İşlevi*. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

- Çetin, Osmân. “Horasân”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları). 18/234-240
- Çiçek, Fatih. *Sahabe-Tabiin-Tebe-i Tabiin Dönemlerinde Sünnet Anlayışı ve Gelişimi*. (Çankırı: Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020).
- Çift, Salih. “İslâm Düşüncesinin Kurucu Unsuru: Birleşen ve Ayrışan Yönleriyle Tasavvufun Usûl-i Fıkıh, Kelâm ve İslâm Felsefesi ile Olan İlişkisi”. (İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl-VI, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, Kasım-2015). (İstanbul, 2016). 411-454.
- Çolak, Ali. “Ukkâşe b. Milsân el-Esedî ve Ökkeşiye Türbesi”. (*Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8/2008), S:3, 173-182.
- Çubukcu, Asri. “Hâris b. Sımme”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1997). 16/200-201.
- Çubukçu, Asri. “Ebû Lübâbe el-Ensârî”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994). 10/179.
- Çubukçu, Hatice. *İlk Dönem Hanım Sûfiler*. (İstanbul: İnsan Yayınları 2006).
- Çubukçu, Hatice. “Nişâbur Ekolüne Mensup Hanım Sûfilerde Görülen Fütüvvet ve Melâmet Anlayışı”. (İstanbul: *Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Bahar, 2017). S: 9, 97-115.
- Dayf, Şevkî vd. “s-h-b” md. *el-Mu’cemu’l-Vasît*. (Mısır: Mektebetu’s-Şurûki’d-Devliyye, 2004).
- Dellû, Burhaneddin. *Ceziretu’l-Arab Kable’l-İslâm*. thk. Cevvâd Alî, Sâadet Câmia. (Bağdad: Ali Neşriyat, 1413/1993).
- Demir, Hasan Basri. *Bâyezîd-i Bistâmî ve Tasavvuf Anlayışı*. (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).
- Demirci, Mehmet. “Mâlik b. Dînâr”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2003). 27/505.
- Demirci, Selim. “Sahâbenin Rol Model Olmasında İdeolojik ve Parçacı Okuma Ebû Zer el-Ğıfârî Örneği”. (Trabzon: *Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz-2019). C:6, S:2, 11-52.
- Demirel, Harun Reşit. “Ehl-i Hadîs ve Usûlcüler Arasında Sahâbe Tanımı Tartışması”. *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe –Sahâbe Kimliği ve Algısı- Tartışmalı İlmî Toplantı*. (Sakarya: İSAV Yayınları, 2013).
- Demirli, Ekrem. *Şair Sûfiler: Mevlâna, Yunus Emre ve Niyazi Mısri Üzerine İncelemeler*. (İstanbul: Sûfi Kitap, 2015).
- Demirli, Ekrem. “Zahirî İlimlerin Otoritesi Karşısında Tasavvuf’un Meşruiyet Arayışı”. (İstanbul: *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007). S: 15, 219-244.

- Demirli, Ekrem. *İslâm Metafiziğinde Tanrı ve İnsan*. (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005).
- Derin, Süleyman. *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*. (İstanbul: Küre Yayınları, 2. Baskı, 2017).
- Doğrul, Ömer Rıza. *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*. (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1948).
- Dönmez, İbrahim Kâfi. *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayını, 4 Cilt, 1997).
- Durî, Abdülazîz. "Bağdat-Genel Bakış". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1991). 4/425.
- Dündar, Abdulkadir. "Fonksiyonu ve Mimari Unsurlarıyla Mescid-i Nebvî'nin İslam Sanatı ve Kültüründeki Yeri ve Önemi". *Uluslararası Cami Sempozyumu (Sosyo-Kültürel Açıdan)* (Malatya: İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ekim-2018), 1/299-321.
- Ebû Gudde, Abdulfettâh. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları*. (İstanbul: Yasin Yayınları, 2009).
- Ebû Hayseme. *et-Târîhu'l-kebîr*. nşr. Salâh b. Feth. (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1427/2006).
- Ebû Mehasin. *Kitâbu't-Tezkire*. thk. Rıfat Fevzî Abdulmuttâlîb. (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, t.y).
- Ece, Abdurrahman. *Câbir b. Abdullâh ve Hadîs Tarihindeki Yeri*. (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016).
- Efendioğlu, Mehmet. "Saîd b. Cübeyr". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2008). 35/552-554.
- Efendioğlu, Mehmet. "Bütün Zamanların En Değerli Nesli: Sahâbe". Ahmet Koç (ed.) *İslâm Düşüncesi Kılavuzu*. (İstanbul: Tedef Yayınları, 2. Baskı, 2019).
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2008). 35/491-503
- Eıssa, Manar Farag Mahmoud. "Çağdaş Mısır'da Tasavvuf Araştırmaları ve Ebu'l-Alâ Afîfî'nin Katkıları". (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020).
- Eliade, Mircae. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Muhammed'den Reform Çağına*. çev. Ali Berktaş. (İstanbul: Kabalcı Yayınları 2013).
- Elmalı, Ayşe. Abdullah b. Mes'ûd ve Hukukî Kişiliği. (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009).

- Emektar, Ramazan. *İbn Acîbe'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. (Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).
- Eraslan, Soner. *Tabakât Literatürünün Ortaya Çıkışı: Sülemî'nin Tabakâtu's-Sûfiyye'si*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020).
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. (İstanbul: Marifet Yayınları, 1984; İstanbul: İFAV Yayınları, 1994; İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2004).
- Ercân, Yakup. *İslam Tarihi Kaynakları ve Seyahatnamelerde Basra*. (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).
- Erdim, Sıdıka Betül. *Hadîs Usûlünde Çocuk Sahâbîlerin Rivâyeti Meselesi*. (Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).
- Erdoğan, Mehmet. "İbn Mes'ûd'dan Ebû Hanîfe'ye Rey Mektebi". İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyumu, (Bursa: Kurav Yayınları, 2005). 321.
- Erdoğan, Sebahattin. *Abdullah İbn Mes'ûd ve Kıraat İlmindeki Yeri*. (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).
- Eren, Mehmet. "Kadınların Hadis İlmine Katkıları". (Ankara: *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003). C: 64, S:1, 83-110.
- Erginli, Zafer. "İhsân Ahlâkının İmkânları Üzerine". ed. Ahmet Koç. *İslâm Düşüncesi Kılavuzu*, (İstanbul: Tedef Yayınları, 2. Baskı, 2019).
- Erginli, Zafer. "Tasavvufî Düşüncenin Kuruluş Asrında Bağdat Sûfi Çevrelerinin Oluşturduğu Temel Terminolojik Zemine Toplu Bir Bakış". (Gümüşhane: *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017). C: 6, S: 11, 1 -33.
- Erkaya, Mahmud Esad. *Kur'ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).
- Erkaya, Mahmud Esad. *Kur'ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*. (Ankara: Otto Yayınları, 2017).
- Erkmen, Osmân. *Büyük Veli Hasan-ı Basrî Hazretleri ve Hikmetli Sözleri*. (Ankara: Sincan Matbaası, 1978).
- Ersoy, Feride. "İslâm Eğitim Klasiklerinde Öğretmen". (Isparta: V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı II, -15 Mayıs 2016). 251-272.
- Erul, Bünyamin. "Übey b. Kâ'b". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012). 42/272-4.
- Erul, Bünyamin. "Zeyd b. Hârîse". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013). 44/319-320.

- Erul, Bünyamin. *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*. (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1999).
- Eser, Mithat. *Hz. Peygamber Döneminde Beşerî Yönleriyle Ashâbın Konumu*. (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları, Yüksek Lisans Tezi, 2001).
- Esîr, İzzüddîn Muhammed. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ebu'l-Fida 'Abdullâh el-Kâdî. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987).
- Ertürk, Mustafa. "Mikdâd b. Amr". *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2020). 30/49-50.
- Ezherî, Muhammed. *Tehzîbu'l-Luga*. thk. 'Abdulkerîm el-Azbâvî, Muhammed Ali en-Neccâr. (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyeti li Telif ve Tercümeti, ty.).
- Ezrâkî, Ebi'l-Velîd. *Ahbâru Mekkete ve mâ câe fiha mine'l-Âsar*. thk. Rüşdî'l-Salih Melhas. (Beyrut: Dâr'u'l-İndels, 1403/1983).
- Fâkihî, Ebû Abdullâh. *Ahbâru Mekke fi Kadîmu'd-Dehri ve Hadîs*. thk. Abdulmelik b. 'Abdullâh b. Dehiş. (Beyrut: Dâru Hadîr, et-Tabatu's-Sâniyye, 1414/1994).
- Fayda, Mustafa. "Adnân". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988). 1/391-2.
- Fayda, Mustafa. "Bilâl-i Habeşî". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1992). 6/152-3.
- Fayda, Mustafa. "İbn Sa'd Hayatı ve Eserleri". (Siyer Araştırmaları Merkezi, Nisan, 2014).
- Fayda, Mustafa. "Selmân-ı Fârisî". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009). 36/441-3.
- Fayda, Mustafa. "Ammâr b. Yâsir". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınlar, 1991). 3/75-6.
- Fayda, Mustafa. "İbn Sa'd". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1999). 20/294-7.
- Fayda, Mustafa. "Kahtân". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2001). 24/201-2.
- Ferruh Ömer. *Târîhu sadri'l-İslâm ved devleti'l-Emeviyye*. (Beyrut, 1976).
- Fesevî, Ya'kûb b. Süfyân. *Kitâbu'l-Ma'rife ve't-târîh*. nşr. Ekrem Dîyâ el-Umerî. (Beyrut: Mektebetu'd-Dâri bi'l-Medineti'l-Munevverati, 4 Cilt, 1401/1981).
- Feyrûzâbâdî (Firûzâbâdî). "s-h-b" md. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. thk. Muhammed Na'im el-Arkûsî. (Beyrut: Mektebu Tahkîki't-Turâs fi Muesseseti'r-Risâle, 1998; 8. Basım, Şam).
- Fîrûzâbâdî. *Besâîr Zevi't- Temyîz fi Letâifü'l- Kitâbü'l-'Azîz*. (Kahire: Muhammed Ali en-Neccâr, 1416/1996).
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. tec. Ahmet Serdaroğlu. (İstanbul: Bedir Yayınları, 4 Cilt, ts.).

- Gazzâlî. *Minhâcü'l-âbidîn*. (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1409/1989).
- Gencer, Bedri. "Bir Müceddid Olarak Ahmed Ziyâeddîn-i Gümüşhânevî". ed. Hür Mahmut Yücer. (Doğumunun 200. Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu, Bildiriler, 1-2 Haziran 2013). (İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, 2014). 43-74.
- Gengil, Veysel. "Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı". (*Diyanet İlmî Dergi*, 2020). 56, 309-334.
- Gökbulut, Süleyman. "İlim Tasniflerinde Tasavvufun Yeri". (*Tasavvuf İmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2007). S:19, 245-264.
- Gökcan, Mehmet Mansur. "Tasavvufta Halvet ve Uzlet". (Mardin: 3. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi, 2018). 251-256.
- Gökçe, Ferhat. "Tasavvuf Geleneğinde Sünnet ve Sünnete İttiba". (*Hadîs ve Siyer Araştırmaları*, 2018). S:2, C: 4, 73-106.
- Göktaş, Vahit. Kelâbâzî (ö.380/990) ve Tasavvuf Anlayışı. (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007).
- Gölcük, Şerafettin. "Bâkılânî". *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991). 4/531-535.
- Gölpınarlı, Abdulkaki. *100 Soruda Tasavvuf*. (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1985).
- Gördük, Yunus Emre. Tâbiîn Döneminde Kuran Tefsiri Nâfi Mevlâ İbn Ömer Örneği. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2016).
- Görgün, Hilal. "Mısır". *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2004). 29/577-584.
- Görmez, Mehmet. "Vâsile b. Eska". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012). 42/550-1.
- Gözütok, Şakir. "Resulullah (sav) Döneminde İlköğretim Okulları ve İşlevleri". (Ankara: *Dini Araştırmalar Dergisi*, Eylül-Aralık, 1998). C: 1, S: 2, 165-198.
- Gözütok, Şakir. "Tasavvufî Kurumlarda Öğretim". ed: Mustafa Köylü. Şakir Gözütok, *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 287-9.
- Gözütok, Eğitim Tarihi slaytı, 33. Karesi. <https://slideplayer.biz.tr/slide/16704627/01.01.2021>.
- Gözütok, Şakir. "Resulullah Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi". *Dini Araştırmalar, Kadın Özel Sayısı*, 2016), 175-196.
- Gözütok, Şakir. İslam'da Karakter Eğitiminde Rol Model. (Ordu: *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, 10-12 Haziran 2016). C: 2, 71-79.

- Gül, Halime. İbrâhîm b. Edhem ve Tasavvuf Tarihindeki Yeri. (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).
- Güler, Zekeriya. “Ümmü Atıyye”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012). 42/314.
- Günaltay, M. Şemşeddin. *İslâm Târîhinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-*. (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991).
- Gündoğdu, Cengiz. “Doğuş Dönemi Zühd Ekolleri ve Tasavvuf Mektepleri”. (*Ekev Akademi Dergisi*, Kasım – 1997). C.1, S: 1, 41-64.
- Gündoğdu, Cengiz. “Abdulmecîd-i Sîvâsî Hayatı, Eserler, Tasavvufî Görüşleri”. (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997).
- Gündoğdu, Yusuf Bahri. “Mescidlerin Ayrılmaz Bir Unsuru Olarak Eğitim”. (*The Journal of Academic Social Science Studies*, 3/2016), 313-325.
- Gündüz, İrfan. “Amr b. Kays el-Mülâî”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınlar, 1991). 3/85.
- Güner, Ahmet. “*Asr-ı Saâdet'te Mescitler/Camiler ve Fonksiyonları*”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*. ed. Vecdi Akyüz. (İstanbul: Beyan Yayınları, Mart, 1994). S. 182, 3/153-226.
- Güner, Osmân. *Ebû Hureyre'ye Yönelik Eleştiriler*. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001).
- Günerhan, Uğur. *Eğitim ve Öğretimde Bir Metot Olarak Rihle*. ed. Seyyid Sancak. (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2020).
- Güngör, Erol. *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1982).
- Güngör, Özlem. *İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif. 4. Cilt, İnceleme-Metin-Sözlük)*. (Niğde: Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).
- Gürer, Dilaver. *Abdulkadir Geylanî Hayatı Eserleri Görüşleri*. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2006).
- Gürer, Dilaver. “Mısır'da Tasavvufî Hayat ve Tasavvuf Öğretimi”. (Konya: *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998). S: 8, 203-220.
- Güşen, Seyit Ali. “Sahâbe Mesleklerinin Hadîs Rivâyetlerine Etkisi”. (*Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Eylül-2019). 19/2, 339-364.
- Güzel, Ahmet. “Muâviye ve Hz. Osmân'a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zerr el-Ğıfârî”. (*Marife*, K1ş-2012), 43-68.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali. “Ahi Zaviyeleri-Cemevi Benzerliği Üzerine Bir Çalışma”. (*Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2016/78), 81-90, Selçuk

Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Orta çağ Tarihi A.B.D. Konya/Türkiye,
hgokmen@selcuk.edu.tr DOI: 10,12973/hbvd.78.193.

- Hâkim Nisabûrî. *el-Müstedrek ala's-Sahihyn*, (Dâru's-Sadır, 1435/2014).
- Hâkim. *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadis*. thk. Ahmed b. Fâris's-Selûm. (Beyrut: Dâru'l-İbn Hazm, 1424/2003).
- Hakîm, Suad. *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005).
- Haksever, Ahmet Cahid. “Ruhbanlık” Kavramındaki Anlam Kayması ve Tasavvufla İlişkilendirilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. (Çorum: Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013/1), C: 12, S:23, 5-30.
- Haksever, Ahmed Cahid. *Tasavvufu Anlama Kılavuzu*. (Ankara: Otto Yayınları, 2017).
- Halîl, İmâduddin. “Irak”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).
- Hamevî/Hemevî, Yâkût. *Mu'cemü'l-Büldân*. thk. Ferîd Abdulazîz el-Cundî, “Horâsân” md. 5 Cilt. (Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977, 2. Baskı, 1995).
- Hamidullâh, Muhammed. “İslâm Peygamberi” (*Hayatı ve Faaliyetleri*). trc. Salih Tuğ. 2 Cilt. (1969; İstanbul-1993; Ankara: Yeni Şafak, 2003).
- Hassan, Ahmed. *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi*. çev. Haluk Songur. (İstanbul, 1999).
- Harrâz, Ebû Saîd. *et-Tarîk İla'llah (Kitâbü's-Sıdk)*. haz. Abdülhalim Mahmud. (Dâru'l-Maârif, ty.).
- Hatiboğlu, İbrahim. “Sa'd b. Ebû Vakkâs”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2008).
- Hatiboğlu, İbrahim. “Selmân-ı Fârisî”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).
- Hayyât, Ebû 'Amr Halîfe. *et-Târihü Halîfe b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziyâ el- Umerî. (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1397).
- Hayyât, Halîfe b. *Tabakâtü Halîfe b. Hayyât*. thk. Süheyl Zekkâr. (Beyrut, 1993).
- Heyseme, *Mecmauz-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, ter. Yusuf Özbek, ty. 1/351
- Hucvirî. Ebu'l-Hasen Ali. *Hakikat Bilgisi: Keşfu'l-mahcub*. ter. Süleyman Uludağ. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, 4. bs. 2014).
- Hucvîrî. *Keşfu'l-Mahcûb*. Abdulhâdi Kandîl. (Kahire: el-Meclisu'l-Alâ lil Sekâfe, 2007; Beyrut, 1980),
- Hucvîrî. *Keşfü'l-mahcûb*. nşr. İbrâhîm ed-Düsûkî Şitâ. (Kahire, 1974).
- Keşfu'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi* haz. Süleyman Uludağ. (İstanbul, 1982)

- Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, nşr. İ'sâd Abdulhâdî Kandîl. (Mısır: Mektebetü'l-İskenderiyye, 1974).
- Huzâî, Ali b. Muhammed. *Tahric. tah. İhsân 'Abbâs*. (Beyrut: Dâru'l-Garbu'l-İslâmiyye, 1405/1985).
- Işıldar, Lale. "Tasavvuf ve Kadın Halfeti Uşşakî Topluluğu Üzerine Psikolojik Bir İnceleme". (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012).
- İbn Abdilberr. *İstîâb fî Ma'rifeti'l-Eshâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî/Becâvî. (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412-3/1992); (Mısır, ty.).
- İbn Abdilberr, *Câmiu Beyânî'l-ilm ve Fazlihî ve mâ Yenbeğî fî Rivâyetihî ve Hamlihî*, takdim: Abdülkerîm el-Hatîb, (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1402/1982).
- İbn Abdilmün'im es-Sinhâcî. *er-Ravdü'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*. thk. İhsân Abbâs. (Beyrut, 2. Baskı, 1980).
- İbn Cevzî. *Telbîsü İblîs*. nşr. M. Münîr ed-Dımaşkî. (Kahire, 1368).
- İbn Düreyd. "s-h-b". *Kitâbu Cemhereti'l-Luğa*. thk. Remzî Munîr Ba'lbekî. (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1. Basım, 3 Cilt. 1987).
- İbn Ebî Şeybe. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. (Beyrut: Müessesetü 'Ulûmî'l-Kur'ân/Dâru Kurtuba, 26 Cilt, 2006/1427).
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed. *Kitâbu'l-muhabber*. (Haydr âbada: Dairatu'l-Mârifî'l-Osmaniyye Ali Nefaktuha, 1961/1942).
- İbn Habîb. *el-Muhabber*. (Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, byy, 1361). <https://sorularlailslamiyet.com/resulullah-hz-muahmmmed-asv-peygamber-olmadan-once-nasil-ve-neye-gore-ibadet-ediyordu>. 11.10.2020.
- İbn Haldûn. *Tasavvufun Mahiyeti's-Şifâu's-Sâil*. haz. Süleyman Uludağ. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997).
- İbn Haldûn. *Mukaddime*. çev. Halit Kendir. (İstanbul, 2004).
- İbn Havkal. *Sûretü'l-Arz*. tec. Ramazan Şeşen. (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2004).
- İbn Hazm. *Cevâmi'us-Sîre*. (Kahire-1956; thk. İhsân 'Abbâs, Nasıruddîn Esed, Mısır: Dâru'l-Meârif, t.y).
- İbn Hazm. "Cevâmiu's-Sîre" (Siyerin Özü). Darulkitap.com, 17.
- İbn Hazm. *Cevâmiu's-Sîre*. (İstanbul: Çıra Yayınları).

- İbn Hazm. *Cemheratu'l-Ensâbi'l-'Arab*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1382/1962).
- İbn Hibbân. *es-Sikat*. , thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân Murad, (Hindiyeye: Dâiratu'l-meârifî'l-Osmâniyye, 1973/1393; 1. Baskı. Haydarabad, 1973/1393; nşr. Şerefü'd-dîn Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1395/1975; Beyrut, 1998).
- İbn Hibbân. *Meşahiru Ulemai'l-Emsar ve A'lamu Fukahai'l-Aktar*. thk. Merzuk Ali İbrâhîm. (Beyrut, 1987).
- İbn Hibbân. *Târihu's-sahâbe ellezîne ruviye 'anhüm el-ahbâr*, thk. Bevrân Zannavî/Burân Dannâvî. (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1408/1988).
- İbn Hişam. *Hiz. Muhammed'in Hayatı (es-Siret'un-Nebeviyye)*, çev. İzzet Hasan vd. (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971).
- İbn Hişâm. *es-Sireratu'n-Nebevî. (es-Sîretü'n-nebeviyye.)* thk. Ömer (Umer) Abdusselâm Tedmiriyy (Tedmuriyye). 4 Cilt, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, 1410/1990, Beyrut, ty.).
- İbn 'Imâd el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. thk. Mahmud Arnavud. (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986).
- İbn İshâk. *es-Sîretü'n-Nubuviyyetu*. nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009).
- İbn İshâk. *Siyer*. haz. Muhammed Hamidullâh. çev. Sezai Özel. (İstanbul: Akabe Yayınları, 1988).
- İbn Kesir. *Sîretü Nebeviyye*. thk. Mustafa Abdulvâhid. (Beyrut, Dâru'l-Marifeti, 1395/1976).
- İbn Kesir. *Tefsiru'l-Kur'ân-i'l-Azîm*. thk. Sami b. Muhammed Salame. (Medine 1420/1999).
- İbn Kesir. *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslâm Tarihi)*. çev. Mehmet Keskin. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994).
- İbn Kuteybe, Abdullâh b. Müslim. *el-Maârif/el-Meârif*. thk. Servet 'Ukkâşe. (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1960, 1981).
- İbn Manzûr. "s-h-b". *Lisânu'l-'Arab*. thk. Abdullâh Ali el-Kebîr vd. 15 Cilt. (Beyrut: Dâru Sader, 1388/1968).
- İbn Sa'd. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. (Kahire: Mektebetü'l-Hancı 1. Baskı, 11 Cilt, 1421/2001).
- İbn Sa'd. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk: Muhammed Abdülkadir Atâ. (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1990; nşr. İhsân 'Abbâs. Beyrut: Sâru Sader, ty.).

- İbn Sa'd. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr, Resûlullah'ın (sav) Kutlu Sîreti*. ed. Adnan Demircan. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2011).
- İbn Teymiyye. *Mecmû'atu'r-Resâil el-Kubrâ ve'l-Mesâil*. 5 Cilt. (Beyrut: Ahyâu't-Turâsu'l-'Arabiyy, 1392/ 1972).
- İbn Zehire. *el-Fedailü'l-Bahire fî Mehasini Mısır ve'l-Kâhire*. thk. Mustafa es-Saka, Kâmil Mühendi. (Mısır: Dâru'l-Kütüb, 1969).
- İbnü'l-'Arabî, Muhyiddin. *Ahkamu'l-Kur'ân*. (Beyrut, ty.).
- İbnü'l-Esîr, Meciddîn. *Câmiu'l-Usul fî Ehâdis'r-Rasûl*. thk. 'Abdulkâdir el-Arnâud. (Dimaşk: Mektebetu Dâru'l-Beyân, Mektebetu'l-Melâh, Mektebetu'l-Halvânî, 1389/1969).
- İbnü'l-Esîr, Meciddîn. *el-Kâmil fî't-târîh*. thk: Ömer Abdüsselâm Tedmürî. (Beyrut, 1997). (thk. Johannes Tornberg, Beyrut, 12 Cilt, 1966).
- İbnü'l-Esîr. *Üsdü'l-Gâbe Ma'rifetu'l-Sahâbetu*. thk. Ali Muhammed Muavvız, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1996) (nşr. Âdil Ahmed er-Rufâ'î. (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 1996).
- İbnü'l-Fakîh. *el-Büldân*. thk: Yûsuf el-Hâdî. (Beyrut, 1996).
- İbnü'l-Cevzî. *Sifatü's-Safve*. tah. Tarık Muhammed 'Abduni'am. (İskenderiye: Dâru İbnu Haldûn, t.y.).
- İbnü'l-Cezerî. *Gayetü'n-Nihaye*. (Beyrut: Dâru'l-Kütübü İlmiyye, 1427/2006).
- İclî, Ahmed b. Abdullâh. *Târîhu's-sikât Ma'rifetü's-sikfât*. thk. 'Abdulâlîm 'Abdulazîm el-Bestevî. (Medine, 1985).
- İpek, Muhammet Selim. "Emevîler Döneminde Vaaz ve Dinî Kıssa". (Gümüşhane: *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017/6). C: 6, S: 1, 174-180.
- İsfahânî, Ebû Nu'aym. *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiya*. (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1997, Kahire, Matbaatu's-Saâde, 1394-99/1974-79).
- İsfahânî, Ebû Nu'aym. *Hilyetu'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Asfiyâ. Allah Dostlarının Dünyası*. tec. Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız, Zekeriya Yıldız. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015).
- İsfahânî, Ebû Nu'aym. *Ma'rifetü's-Sahâbe*, thk. Adil b. Yûsuf el-Azâzî, 7 Cilt, (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1419 /1998).
- İsfahânî, Ebû'l-Ferec. *el-Eğânî*. thk. İhsân Abbas-İbrâhîm es-Seâfin - Bekir 'Abbâs. (Beyrut: Dâr-ı Sâder, 1423/2002).

- İsfahânî, Râgıb. “s-h-b”, Müfredat fî Garibi'l-Kur'ân, thk. Mustafâ el-Bâz, (Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1999).
- İsfahânî, Râgıb. *Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, ter. Abdulbaki Güneş - Mehmet Yolcu, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010).
- İslâmî Tebliğde Sahabe Annelerimiz, *Davet Mektebi Dergisi*. 05.05.2022
- İz, Mahir. *Tasavvuf*. (İstanbul: Türdav Yayınları, ty.).
- Jumabayevev, Halilulla. “Hadîste Merv Ekolü (İlk Üç Asır)”. (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004).
- Kahraman, Hüseyin. “Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hadîs Râvîlerinin Zühd Hayatına Yönelik İlgileri -Kûfe Örneği”. (Bursa: *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007). C:16, S:1, 37-63.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu Kabâili'l-'Arab*. (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1418/1997).
- Kal'acî, Muhammed Ravvâs. *Mevsû'atu Fıkhu 'Abdullâh b. Ömer*. (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986).
- Kam, Ferit - Ayni, Mehmet Ali. *İbnü'l-'Arabi'de Varlık Düşüncesi*. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1992).
- Kamacı, Fatimatüz Zehra. *Hz. Peygamber'in Günlük Hayatı, 2, Hâne-i Sâadet*. (İstanbul, 2016).
- Kan, Kadir. *Abbâsîlerin I. Asrında Bağdat*. (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010).
- Kandehlevî, Muhammed Yusuf. *Hayâtü's-Sahâbe*. ter. Sıtkı Gülle. (İstanbul, 1991).
- Kandehlevî, Muhammed Yusuf. *Hayatu's-Sahâbe*. tec. Ali Arslan. (İstanbul: 1413/1982).
- Kandemir, M. Yaşar. “Abdullah b. Amr b. Harâm”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988). 1/86.
- Kandemir, M. Yaşar. “Ebû Hureyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994). 10/160.
- Kandemir, M. Yaşar. “Ebû Mislim el-Havlânî”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994). 10/196-7
- Kandemir, M. Yaşar. “Habbâb b. Eret”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1996). 14/340-

- Kandemir, M. Yaşar. “Muâz b. Cebel”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2020). 30/336-8.
- Kandemir, M. Yaşar. “Ebû Mûsâ el-Eş’arî”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994). 10/190-2.
- Kandemir, M. Yaşar. “Abdullah b. Amr b. Âs”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988). 1/85-6.
- Kandemir, M. Yaşar. “Abdullah b. Ömer b. Hattâb”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988). 1/126-8;
- Kandemir, M. Yaşar. “Osmân b. Maz’ûn”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2007). 33/470-1.
- Kandemir, M. Yaşar. “Saîd b. Müseyyeb”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2008). 35/563-4.
- Kandemir, M. Yaşar. “Ebû Hureyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994). 10/160.
- Kandemir, M. Yaşar. “Ebû Hureyre”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994). 10/163
- Kandemir, M. Yaşar. “Ubâde b. Sâmit”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012). 42/13-14
- Kantik, Emre. “İslam’da Zühd Hayatı”. (*Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Ocak-Haziran 2021/1). Yıl: 14, C: 14, S: 27, 183-218.
- Kara, Abdullah & Kara, Hilal. *Ashâb-ı Suffe-Peygamber Okulunun Yıldızları-*. (İstanbul: Nesil Yayınları, 2007).
- Kara, Mustafa. “Bişr b. Hâfi”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları). 6/221-2.
- Kara, Mustafa. “Ca’fer el-Huldî”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1992). 6/551.
- Kara, Mustafa. “Dâvûd et-Tâî”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994). 9/48-9.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999).
- Kara, Mustafa. “Tekke”. *DİA*. (İstanbul, TDV Yayınları, 2011). 40/368.
- Kara, Mustafa. *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980).
- Karaatlı, Pınar. “Modernleşen Bir Gelenek: Cerrahîlik İstanbul’da Etkinlik Gösteren Bir Halveti-Cerrahi Çevresinin Etnolojik İncelemesi. (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

- Karaman, Hayreddin. *İmâm-ı Rabbanî ve İslâm Tasavvufu*. (İstanbul: Nesil Yayınları, 1992).
- Karamustafa, Ahmet T. *Tasavvufun Oluşumu*. (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017).
- Kartal, Abdullah. “Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci: Şer’î ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf”. (Bursa: *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015/2), 24, 149-175.
- Kasadar, Mustafa *Zâhidlerin İmâmı Hasan el-Basrî*, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2020),
- Kastallânî, Ahmed. *el-Mevâhibü’l-ledünniyye bi’l-menhi’l-Muhammediyye* (Kahire: el-Mektebetü’t-Tevfikîyye, ty),
- Kastallânî, Ebu’l-’Abbâs Şehabeddin. *İrşâdü’s-Sârî ilâ Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Muhammed ‘Abdulazîz Hâlid. (Beyrut: Dâru’l-Kitâbu’l-İlmiyye, 1438/2017).
- Kâşânî, Kemâlüddîn Abdürrezzâk. *Letâ’ifü’l-İ’lâm fî İşârâti’l-İlhâm (Tasavvuf Sözlüğü)*. çev. Ekrem Demirli. (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004).
- Kattân, Halil Mennâ’. *Târihu’t-Teşrî’i’l-İslâmî*. (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1995).
- Kavak, Abdulcebbar. “Muhyiddin İbnü’l-Arabî’nin Şam Tasavvuf Düşüncesine Tesir Kanalları ve Meşhur Takipçileri”. (*Universal Journal of Theology*, 2016). C: 1, S: 1, 51-73,
- Kaval, Selim. “Ashabu’s-Suffe ve Hadis Rivayetindeki Yeri”. (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).
- Kaya, İsmail. *Sahabenin İslam’ı Tebliğ Faaliyetleri (Mısır Bölgesi)*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).
- Kaya, İsmail. “Mısır Fetihlerinde Komutan ve Vali Olarak Görev Yapan Sahâbiler”. C: 20, S: 2018/1, 38-54.
- Kefevî, Ebu’l-Bekâ el- *el-Külliyat Mu’cem fi’l-Mustalehât ve’l-Furûk’l-Luğaviyye*, thk. Adnân Derviş- Kettânî, Muhammed Mesrî. (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1413/1993). 557-9;
- Kelâbâzî. *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Taarruf (et-Ta’arruf li-Mezhebi Ehli’t-Tasavvuf)*. haz. Süleyman Uludağ. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979, 1992, 3. bs. 2013, 2016).
- Kelâbâzî. *et-Ta’arruf li-mezhebi ehli’t-tasavvuf*. thk. Ahmed Şemseddin (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-İlmiyye, 2001).

- Kelâbâzî. *el-Hidâye ve'l-İrşâd fî Ma'rifeti Ehli's-Sika ve's-Sedâd ellezîne Ahrece lehüm el-Buhârî fî Câmi'ih, Abdullâh el-Leys*. nşr. (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407, 1. Baskı).
- Kelâbâzî. *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*. nşr. Arthur John Arberry. Kahire, 1352/1933).
- Keleş, Ekrem. "İslâm'ın Kurucu Kavramlarından Takva". (*Diyanet Aylık Dergi*, Kasım-2003).
- Kettânî Muhammed Abdulhay. *Nizâmu'l-Hukûmeti'-Nubuvviyyeti et- Terâtîbu'l-İdâriyye / Nizâmu'l-Hükûmeti'n-Nebeviyye el-Müsemmâ et-Teratîbü'l-İdâriyye*. (Beyrut, 2 Cilt, 1962; Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, ty.).
- Kılıç, Mahmut Erol. *Sûfî ve Şiir Osmânî Tasavvuf Şiirinin Politikası*. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004).
- Kılıç, Mahmut Erol. *Sûfî ve Sanat*. (İstanbul: Sûfî Kitap, 2015). 13-36.
- Kılıç, Sadık. "Kur'ân'da Sahâbe'nin Sunuluşu ve Günümüze Yansımaları". (Sivas: Kur'ân ve Sahâbe Sempozyumu, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2015). 28
- Kılıç Ünal – Karaca, Muhammed. "Uhud'un İlk Şehidi Abdullâh b. Amr'ın Hayatı ve Faaliyetleri". (*Siyer Araştırmaları Dergisi, SAD*, Ocak-2022). S: 12, 59-78.
- Kılıç, Ünal. Bi'ri Maûne Seferi (Sebeup, Sonuç ve Çıkar İlişkileri Bağlamında). (*Marife*, Bahar, 2003). Yıl: 3, S: 1, 141-154.
- Kıpçak, Nur. "Kadın Evliyaların Erkek Olarak Anılması Üzerinde Tevhit ve Mücerretliğin Etkisi Rabia Adeviye Örneği". (*Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Winter 2014). Volume 9/3, 879-891.
- Kırca, Celal. "İbn Ya'mer". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1999). 20/447-8.
- Kızıler, Hamdi. "Tasavvuf Düşüncesinde Rol Model Yönteminin Karakter İnşasına Etkisi". (Kahramanmaraş: Uluslararası İslâm ve Model İnsan Sempozyumu, Nisan, 2018). 181-190.
- Kister, Meir Jacob. "Bi'ri Maûne Seferi. çev. Ünal Kılıç - Ali Aksu. (*İstem*, 2003). Yıl: 1 S: 1, 181-199.
- Knysh, Alexander. *Tasavvuf Tarihi*. tec. İhsan Durdu. (İzmir: Ufuk Yayınları, 2011).
- Kocabıyık, İsmail. "Canlarıyla Hizmet Edenler? Ashâb-ı Suffe". *Özlenen Rehber Dergisi*, S.143.
- Koçyiğit, Kudret. Rivâyetler Bağlamında Kadının Camideki Konumu. (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

- Komisyon, *Tasavvuf El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015).
- Konur, Himmet. *Tasavvuf Ahlâkı ve İlahî Ahlâk İnsana Yolculuk*. (İstanbul: H Yayınları, 2009).
- Konur, Himmet. “Tasavvuf Terminolojisinin Teşekkül Süreci”. (*İslâmî Araştırmalar Dergisi*. 2006). S. 2, 19/313-317, ISSN 1300-0373, TEK-DAV.
- Korkmaz, İsa. “Sosyal Öğrenme Kuramı”, *Eğitim Psikolojisi*. ed. Binnur Yeşilyaprak. (Ankara: Pegem Akademi, 10. Baskı. 2013).
- Koyuncu, Recep. “Kur’ân’ın Öngördüğü İnsan Modellerinden “Müttakî” Kavramı Üzerine Bir İnceleme”. (Kahramanmaraş: Uluslararası İslâm ve Model İnsan Sempozyumu, Nisan 2018). 10-27.
- Köten Akif - Pusmaz, Durak. <https://samil.ihya.org/ansiklopedi/ashabu-s-suffe.html>. 02.10.2021
- Köten, Akif. “Asr-ı Saâdet’te Suffa Ashâbı”. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet’te İslâm*. ed, Vecdi Akyüz. (İstanbul: Beyan Yayınları, 5. Cilt. 1994, 1995).
- Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed. *el-Câmi’ü li Ahkâmu’l-Kur’ân*. (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1995). [thk. Ahmed el-Birdûnî, İbrâhîm Atfeş. (Kahire: Dâru’l-Kütübî’l-Mısriyye, 1964)].
- Kuşeyrî, Abdulkerîm. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*. haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991, 2014).
- Kuşeyrî. *Kuşeyrî Risalesi*. haz. Süleyman Uludağ. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 6. bs. 2012).
- Kuşeyrî. *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*. haz. Enes Muhammed Adnan eş-Şerfavî. (Cidde: Dâru’l-Minhâc, 2017/1438).
- Kuşeyrî. *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*. nşr. Ahmed İnâye Muhammed el-İskenderânî, (Beyrut: Dâru’l-Kitâbî’l-Arabî, 2005).
- Kutlay, Halil İbrahim. “Asr-ı Saâdet’te Kardeşlik Örnekleri”. (İstanbul: *Reyhan Dergisi*, 2007). 2-6.
- Kutlay, Halil İbrâhîm. “Dünyevîleşme”. (İstanbul: *Reyhan Dergisi*, 2013). 32.
- Küçük, Ekrem. *Sahâbe’nin Fazileti ile İlgili Kütüb-i Sitte Hadîslerinin Değerlendirilmesi*. (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).
- Küçük, Hülya. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*. (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015).

- Küçük, Hülya. “Mevlevî Hanım ve Halife ve Şeyhler”. (İstanbul: *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2007). No: 20, 69-78.
- Küçük Hülya - Ceyhan, Semih. “Râbia el-Adeviyye”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2007). 34/380-382.
- Küçük, Hülya. *Tasavvuf Tarihine Giriş*. (İstanbul: Nükte Kitap, 2004).
- Küçük, Raşit. “Ebû Saîd el-Hudrî”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994). 10/143.
- Küçük, Raşit. Ebû Saîd el-Hudrî (ra), 4 Şubat, 2013 Pazartesi, Sahabe/Sahabiler, <https://sonpeygamber.info/ebu-said-el-hudri-ra> 05.05.2021.
- Küçük, Raşit. “Abdullâh b. Mübârek”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988). 1/122-4.
- Küçükkalay, Hüseyin. Abdullah İbn Mes’ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri. (Konya: Denizkuşları Matbaası, Doktora Tezi, 1971).
- Maden, Ömer Faruk. Hicrî II. Asır Ehl-i Hadîs Halkaları (Basra Örneği). (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek, Lisans Tezi, 2018).
- Margaret, Smith. *Bir Kadın Sûfi Rabia*. haz. Özlem Eraydın. (İstanbul: İnsan Yayınları 1991).
- Massignon, Louis. “Tasavvuf”. *İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınevi, 1979). C. 12/1, 26.
- Mekkî, Ebû Tâlib. *Kûtu’l-Kulûb*. thk. Mahmûd İbrâhîm, Muhammed er-Radvânî. (Kahire: Mektebetu’d-Dâru’t-Turâb, 1422/2001).
- Mekkî, Ebû Tâlib. *Sevgiye Giden Yolda, Kalplerin Azığı, (Kûtu’l-Kulûb)*. ter. Yakup Çiçek – Dilaver Selvi. (İstanbul: Semerkand Yayınları, 3. Baskı, Eylül-2004).
- Mekkî, Ebû Tâlib. *Kûtu’l Kulûb*. çev-haz. Muharrem Tan. (İstanbul: İz Yayıncılık, 4 Cilt, 1999).
- Mu’cemiu’l-vasîd*. “s-h-b”, ed. İbrâhîm Medkur. Mecmau’l-Lugati’l-’Arabiyye. (Mısır Kahire Arap Dil Kurumu tarafından çıkarılan Arapça sözlük, Mısır: Tabea’r-râbia, Mektebetu’ş-Şurûki’d-Devliyye, 1425/2004).
- Muhasibî. *er-Riaye Kalp Hayatı, Allah’ın Hakları Müellifin Girişi*. çev. Abdulkakim Yüce. (İstanbul: Işık Yayınları, 2005).
- Mukaddesî, Muhammed b. Ahmed. *Ahsenü’t-Takâsim*. çev. Ahsen Batur. (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015).
- Mübârek, Abdullah b. *Zahitlik ve İncelikler*. çev. M. Adil Teymur. (İstanbul: Seha Neşriyat, 1992).

- Müctebâ Uğur. *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*. (Ankara: TDV Yayınları, 1992).
- Müslim. *Camiu's-sahih*. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992).
- Müstevî, Muhyiddin. *Abdullâh b. Ömer*. Dımaşk, 1973.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi, (el-Okyânûsu'l-Basît)*. sad. Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi. (İstanbul: Pasifik Ofset, 2013).
- Nâcî, Abdülcebbâr. *el-Medârisü'l-târîhiyeti'l-islâmiyye (Medresetü'l Basrati en müzecen)*. (Beirut: Merkezü'l-Âkâdemî li Ebhâs, 2013).
- Nâcî, Abdülcebbâr. *Târihu'l-hareketi'l-fikriyye fi'l-Basrati fi'l-'asri'l-İslâmî*. (Basra: Dârü'l-Hikme Câmi'atü'l-Basra, 1991).
- Nahşebî, Ziyâüddin. *Silku's-Sulûk (Âriflerin Yolu)*. çev. Mustafa Çiçekler - Halil Toker. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2002).
- Nalçacıoğlu, İlhami. "Darul Erkam'dan Suffe Ehline". (*İlkadım Dergisi*, Nisan-2010). S: 261.
- <https://ilkadimdergisi.net/arsiv/yazi/dar-ul-erkam-dan-suffe-ehline-3698> 30.11.2021.
- Nar, Cemal Aydınlanma Yolunda Tasavvuf, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2008); <https://books.google.com.tr/books?id=rBc0EAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=tasavvuf+konusunda+bilinmesi+gereken+88+soru+pdf&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwiBpOb3i934AhUyQfEDHbBgAwsQ6wF6BAgJEAE#v=onepage&q&f=true> 25.06.2022, 25.06.2022 Halil İbrahim Şimşek vd. Tasavvuf Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru, 25. Soru Zafer Erginli. Halil İbrahim Şimşek (ed.) vd. *Tasavvuf Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*. (İstanbul: Beyan Yayınları, Aralık-2020), Zafer Erginli, 26. Soru; <https://books.google.com.tr/books?id=rBc0EAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=tasavvuf+konusunda+bilinmesi+gereken+88+soru+pdf&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwiBpOb3i934AhUyQfEDHbBgAwsQ6wF6BAgJEAE#v=onepage&q&f=true> 25.06.2022
- Nedîm, Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. çev. Ramazan Şeşen, ed. Abdulkadir Coşkun. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş. 2019).
- Nesâî. *Sünen*. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992).
- Nevevî, *Kırk Hadîs Tercümesi*. Babanzâde Ahmed Naîm, sad. Muammer Bayraktutar. (İstanbul: Yasin Yayınları, 2017).
- Nicholson, Reynold A. *Tasavvufun Menşei Problemi*. trc. Abdullah Kartal. (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004).

- Ocak, Ahmet Yaşar. “Zaviyeler”. (*Vakıflar Dergisi* 12, Ankara, 1978). 247-269
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Tasavvuf, Sûfîler ve Tarikâtlar, Tekkeler, Osmânî Uygarlığı*. haz. Halil İncalcık-Günsel Renda. İstanbul-2003.
- Ocak Ahmet Yaşar– Farukî, Süreyya. “Zaviye”. *İslam Ansiklopedisi*, (MEB Yayınları, 1986), 13/468-476.
- Olgun, Funda. “Hz. İsmâ’da Zühd ve Diğer Tasavvufî Unsurlar”. (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).
- Otyakmaz, Hilal. “Ashâb-ı Suffa Efendilerimiz”. *Somuncubaba Dergisi Aile Eki*. Şubat-2018.
- Öngören, Reşat. “İbrâhim b. Edhem”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2000). 21/293-5.
- Öngören, Reşat. “Ma’rûf-i Kerhî”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2003). 28/67-68.
- Öngören, Reşat. “Tasavvuf”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2011). 40/119-126.
- Öngören, Reşat. “Tabakat”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2010). 39/295-296.
- Önkal, Ahmet. “Abdurrahmân Avf”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988). 1/157-8
- Önkal, Ahmet. “Âmir b. Abdullâh”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1991). 3/65.
- Önkal, Ahmet. “Bi’ri Mâûne”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1992). 6/195-6;
- Önkal, Ahmet. “İfâza”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2000). 21/505-6.
- Öymen, Hıfzırrahman Raşit. “İslâmiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri I”. (Ankara: *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1963). 11 (1), 61-79.
- Öz, Mustafa. “Cafer es-Sâdık”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1993). 7/1-3.
- Öz, Mustafa. “Kümeyl b. Ziyâd”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2002). 26/550.
- Özafşar, Mehmet Emin vd. (ed.) *Hadîslerle İslâm*. (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020).
- Özafşar, Mehmet Emin. *İdeolojik Hadîsçiliğin Tarihi Arka Planı*. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001).
- Özalp, Ahmet. “Tasavvuf”. (Şamil İslâm Ansiklopedisi, 2000). 7/395-7.
- Özberk, Eyüp. “Sadırın İslâm’a İnşirahı”. (*Özlenen Rehber Dergisi*, Nisan-2010), S: 85.
<https://www.ozlenenrehber.com.tr/tr/dergi/85/sadrin-islam-a-insirahi-1381.html>
20.04.2022

- Özcan, Ali. “Hicrî 1. Asırda Zühhd Hareketini Doğuran Amiller”. (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2000).
- Özkan Gülay – Öztürk, Levent. “Osmân b. Maz’ûn’un Vefat Tarihi ve Bakî’ Mezarlığı’na Defnedilen İlk Kişi Olup Olmadığı ile İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi”. (Tekirdağ: *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, Haziran-2020). 6/1 389-409.
- Özel, Ahmet. “Alkame b. Kays”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1989). 2/467.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Merv”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2004). 29/221-3.
- Özkan, Halit. “Süyûtî”. *DİA*. (İstanbul: TDV İslâm Yayınları, 2010). 38/202-4.
- Özkan, Mustafa. *Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008).
- Özköse, Kadir. *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*. (Ankara: Nasihat Yayınları, 2012).
- Özköse, Kadir. “Zühhd ve Sûfilerin Zühde Yükledikleri Anlam: Tasavvufta Dünyevîleşmeye Tepkisel Yaklaşım”. (Sivas: *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002), 6/1, 175-192.
- Öztürk, Eyüp. *Velilik ve Delilik Arasında; İbnu’s-Serrâc’ın Gözünden Muvelleh Dervişler*. (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013).
- Öztürk, Levent. *Hız. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*. (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001).
- Öztürk, Mustafa. “Kur’ân’ın Değer Sisteminde Dünya ve Dünyevî Hayatın Anlamı”. (*Tasavvuf: İlmi ve Araştırma Dergisi*, 2006), Yıl: 7, S:16, 65-86.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Tasavvufun Ruhu ve Tarikâtlar*. (İstanbul: Sidre Yayıncılık, 1988).
- Polat, Salahattin. “Ebû Rebî’ b. Huseym”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2007). 34/495-6.
- Rifâî, Seyyid Ahmed. *el Bürhanü’l-Müeyyed, Marifet Yolu*. haz. Hasan Kâmil Yılmaz. (İstanbul: Erkam Yayınları, 1995).
- Safedî, Ebu’s-Safâ (Ebû Saîd). *el-Vafl bi’l-vefeyât*. thk: Ahmed el-Arnâûd, Türkî Mustafâ. (Beyrut, 1420/2000).
- Sâlih, Subhî. *Ulûmu’l-hadis ve mustalahuh*. çev. M. Yaşar Kandemir. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*. (Ankara: 1973);
- Sâlih Subhî. *Hadîs İlimleri ve Hadîs Istılahları*. trc. Yaşar Kandemir. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1996).

- Sâlih, b. Ahmed Alî. *et-Tanzîmât el-ictimâiyye ve 's-siyâsiyye fi 'l-Basra fi 'l-karni 'l-evvel el-hicrî*. (Beyrut: Dâru't-Talîa, 1969).
- Sâlih, Subhî. *Mebâhis fi Ulûmî'l-Kur'ân*. (Şam-1962). tec. Mehmet Sait Şimşek. (Konya: Hibaş Yayınları, ts.).
- Samhudî/Semhûdî/Semehûdî, Nuru'd-dîn Ali b. Ahmed. “*Vefâü'l-Vefâ' bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*”. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid. (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-'Arabî, 2 Cilt, 1374/1955, 4. Bsk, 1984; Mısır: Matbuatu'l-'Arab ve'l-Müeyyed, 1326). (nşr. Hâlid Abdulganî Mahfûz, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419/1998).
- Sancaklı, Saffet. *Hz. Peygamber'in Mesajlarında Örnek Toplum*. (İstanbul: Nun Yayınları, 2009),
- Sandıkçı, Kemal. *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadîs*. (Ankara: DİB, 1991).
- Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Baskı, 2011).
- Sarmış, İbrâhîm. *Teorik ve Pratik Açından Tasavvuf ve İslâm*. (İstanbul: Ekin Yayınları, 2014).
- Savaş, Rıza. “Küaybe bt. Sa'd”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2002). 26/519.
- Savaş, Rıza. *Hz. Muhammed Devrinde Kadın*. (İstanbul: 1996).
- Schimmel, Annemarie. *İslamın Mistik Boyutları*. çev. Ergun Kocabıyık. (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001).
- Sehâvî, Muhammed. *Rüchânü'l-Kiffe fi Beyân Nübzetin Ehbâr Ehli's-Suffe*. thk. Ebû 'Ubeyd Meşhûr b. Hasen Âl-i Selmân, Ebû Huzeyfe Ahmed eş-Şukayrât. (Riyâd: Dâru's-Selef, 1415/1995).
- Sehâvî, Şemseddîn. *Fethü'l-Mugîs bi Şerhu Elfiyyeti'l-Hadîs lil Irakî*. thk. 'Abdulkerîm b. 'Abdullâh. (Riyâd: Mektebetü'd-Dâru'l-Minhac, 1426). 4/9.
- Selvi, Dilaver. “Fütüvvet ve Ahilik Teşkilatlarının Ahlaki İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü”. (*İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 2016). 2/1.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm. *el-Ensâb*. thk. Abduramân b. Yahyâ el-Muallimîel-Yemânî. (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. baskı, 1400/1980).
- Serrâc Ebû Nasr et-Tûsî. *el-Lumâ' İslâm Tasavvufu (Tasavvufla İlgili Sorular – Cevaplar)*. haz. Hasan Kâmil Yılmaz. (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1417/1996).

- Serrâc et-Tûsî. *el-Luma' fi târîhi tasavvufi'l-İslâmî*. nşr. Kâmil Mustafa el-Hindâvî. (Beyrut Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007).
- Serrâc. *el-Luma' İslâm Tasavvufu*. trc. Hasan Kâmil Yılmaz. (İstanbul: Altınoluk, 1996).
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lumâ'*. thk. 'Abdulhalîm Mahmud, Taha 'Abdulbâkî Surûr. (Bağdad: Mektebetu Musnâ, 1380/1960; Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse (Hadîsiyye), 1960).
- Sezer, Mustafa. "İslâm Tarihi'nde Bi'r-i Maûne Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma". (Zonguldak: *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015). C:2, S:2, 247-273.
- Sezgin, Abdulkadir. "İslâm Düşüncesinde Tarikât ve Bektaşî Tarikâtı". 337-341, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/688760> 03.02.2021.
- Shaba, Tahir. Mısır'da Hadîs (İlk Üç Asır). (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).
- Sirhindî/Serhendî Ebu'l-Berekât Ahmed el-Fârûkî. *Mektûbâtü İmam-ı Rabbânî*. tec. Huseyn Hilmi Işık. (İstanbul: Hakikât Yayınevi, 2008).
- Solak, Mustafa. *Hadîslerde Sahabe Kavramı*, (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).
- Solgun, Yunus Emre. "Misticizm ve Toplum: Orta Çağ İslam Ve Hristiyan Toplumlarında Dervişler ve Keşişler (13-15. Yüzyıllar)". (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).
- Soysaldı, Mehmet. "İslam Öncesi Mekke Toplumunda Namaz, Zekât, Oruç ve Hac Uygulamaları". (8. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması Sempozyumu Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu, 1 - 3 Temmuz 2011). 147-170.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Ebu Hanife'nin Yaşadığı Şehir Kûfe". İmâm-ı A'zam Ebu Hanife ve Düşünce Sistemi Sempozyumu. (Bursa: Kurav Yayınları, 2005). 44-45.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. *Bedevilikten Hadariliğe Kûfe*. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım 2015).
- Söylemezoğlu, Hamdi Hamit Kemâlî. *İslâm Dini İlk Câmiler ve Osmânlı Câmileri*. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi. (İstanbul: Pulhan Matbaası, 1955).
- Subkî, Tâcüddîn. *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, 'Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. (Hicr, 1992).

- Sunar, Cavid. *Tasavvuf Târihi*. (Ankara: 1974).
- Sunar, Cavid. *Anahatlarıyla İslâm Tasavvufu Tarihi*. (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978).
- Suruç, Salih. *Kâinatın Efendisi Peygamber Efendimizin Hayatı*. (İstanbul: Nesil Yayınları, 2019).
- Suyûtî. *el-İtkân*. tah. Muhammed Abdulkâdir Atâ. (Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-İlmiyye, 1418/1998).
- Suyûtî. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. tec. Sâkıp Yıldız vd. (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987).
- Sühreverdî, Şehâbetin (Şihâbuddîn). *'Avârifü'l-ma'ârif Tasavvufun Esasları*. tec. Hasan Kâmil Yılmaz vd. (İstanbul: Vefa Yayınları, 1989).
- Sühreverdî. *'Avârifü'l-Maârif*. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989; Kahire: Mektebetu's-Sekâfiyetu'd-Diniyye, 1427/2006).
- Sühreverdî. *Gerçek Tasavvuf, (Avârifü'l-Meârif)*. tec. Dilaver Selvi. (İstanbul: Semerkand Basım Yayınları, 1995, 2010).
- Süheylî, Ebil Kasım Abdurrahmân. *er-Ravdü'l-Ünf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li İbn Hisâm*. thk. Abdurrahmân el-Vekîl. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.).
- Sülemî. *(Tabakât) İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakâtu's-Sûfiyye*. çev. Abdurrezzak Tek. (Bursa: Bursa Akademi, 2018).
- Sülemî. *Âdâbu's-suhbe*. (Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türas, 1990).
- Sülemî. *"Kitâbü sülûki'l-'ârifîn/Âriflerin Sülûkü Meselesi"*. *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri*. trc. Süleyman Ateş. (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981).
- Şamil İslâm Ansiklopedisi. "Suffe". <https://samil.ihya.org/ansiklopedi/ashabu-s-suffe.html>. 02.10.2021.
- Şeker, Mehmet Yavuz. "Vahdet-i Vücûd Ekolü Öncesi Sûfilerin Tevhîd Konusundaki Pozisyonları: Bâyezîd-i Bistâmî'nin Tevhîd Anlayışı". *(İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2016)*. C:5, S:4, 1083-1102.
- Şeker, Necmettin. "Şatahat İfade Edeb Söz ve Davranışların Dini Temelleri". *(İğdır: İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Nisan-2012)*. S:1, 137-158.
- Şeker, Necmeddin. "Hadîslerle Temellendirilen Tasavvufî Hâller". *(İğdır: İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ekim-2012)*. S: 2, 119-147.

- Şekeroğlu, Sami. “Mâtürîdî Zühhd ve Takva Anlayışı”. (Şanlıurfa: *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Temmuz-Aralık, 2009). Yıl: 14, S: 22, 53-64.
- Şevki, Ebû Halîl. *İslâm ve Dünya Medeniyetleri Tarihi*. çev. Atik Aydın - Abdulhadi Timurtaş. (İstanbul: Bilge Adam, 2005).
- Şeybî Kâmil Mustafa. çev. Ali Çoban. “Sufilerin Erkânı ve Bunların Şîlikle Benzerliği”. (*Marife*, Kış- 2008). Yıl: 8, S:3, 417-437.
- Şimşek, Halil İbrâhîm. “Tasavvufta Kalbin Kirlenmesi ve Temizlenmesi Konusu”. ((Çorum: *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015/2), C:14, S:28, 37.
- Şimşek, Halil İbrâhîm. *Tasavvuf Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*. Zafer Erginli, 17. Soru.
<https://books.google.com.tr/books?id=rBc0EAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=tasavvuf+konusunda+bilinmesi+gereken+88+soru+pdf&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwiBpOb3i934AhUyQfEDHbBgAwwQ6wF6BAgJEAE#v=onepage&q&f=true> 25.06.2022.
- Şulul, Kasım. *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî (as)*. (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014).
- Şulul, Kasım. *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*. (İstanbul: İnsan Yayınları).
- Şulul, Kasım. “Horasân ve Mâverâünnehir’le Münasebeti Bulunan Sahâbiler”. (*Siyer Araştırmaları Dergisi*, Temmuz-Aralık, 2020). S: 8, 139-169.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mu’cemü’l-Kebîr*. thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî. (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1404/1983). (Dâru İhyâi’t-Turâsil ‘Arabî, 2002).
- Taberî, Muhammed b Cerîr. *Târihu’l-Ümem ve’l-Mülûk*. thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrâhîm. (Kahire: Dâru’l-Meârif bi-Mısır, 1119).
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru’l-Taberî Câmu’l-Beyân an Te’vîl el-Kur’ân*. thk. ‘Abdullâh b ‘Abdulmuhsin et-Turkî. (Kahire: Bidâru Hicr, 1424/2003).
- Taberî. *Târihü’r-rüsûl ve’l-mülûk*. (Beyrut: Dâru’t-Türâs, 1387/1967).
- Tahâvî, Ebû Cafer. *Şerhu Ma’âni’l-Âsâr*. (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 4 Cilt, 1399).
- Tan, M. Nedim. “Tasavvuf İstılahlarının Teşekkül Dönemi Açısından Şakîk-i Belhî’nin Âdâbü’l-İbâdât’ı”. (İstanbul: *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013). S: 45, 155-190.
- Tanman M. Baha - Parlak, Sevgi. “Tekke”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1991). 40/370-9.
- Tanman, M. Baha. “Âsitane”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1991). 3/485- 7.

- Tanrıkulu, Ebû Bekir. İslâmî Dava'da Gök Kubede Gökkuşbe'de Bir Hoş Seda, Veda Ankara, 2020.
- Tantevî, Eşref Ali. *Hadîslerle Tasavvuf*. haz. Zaferullah Dâvûdî Ahmed Yıldırım. (İstanbul: Umran Yayınları, Şubat 1995). <https://www.scribd.com/document/355736022/Eşref-Ali-Tanevi-Hadislerle-Tasavvuf> 02.02.2020.
- Tatlı, Alican. *Zühd Açısından Dünya ve Nimetleri*. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2005).
- Tatlılıoğlu, Durmuş. "Tasavvuf ve Tarikâtlara Sosyolojik bir Bakış". (*Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9/2009). S:1, 99- 128.
- Tay, Mesut. Abese Süresi Bağlamında Hz. Peygamber'e Yöneltilen "İtâb" Ayetleri. (Bitlis: *Bitlis İslamiyat Dergisi*, Aralık-2021). C:3, S:2, 50-64.
- Taylga Gamze - Demirarslan, Sibel. "Camilerde Kadınlar Mahfili ve Diğer Özelleştirilmiş Mekân İhtiyaçları: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii Örneği". (*Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırma Dergisi*, Eylül-2020). Yıl: 7, S: 26, 42-64.
- Teftâzânî, Ebu'l-Vefâ. *et-Tasavvuf fî Mısır fî'l-asri'l-hâzır*. tec. Selâhattin Parladır. (İzmir: Uluslararası 1. İslâm Araştırmaları Sempozyumu Tebliğisi, 1985).
- Teftâzânî, Ebu'l-Vefâ. çev. Mustafa Aşkar. "Mısır'da Sûfi Tarikatların Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumları". (Ankara: *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996). 35/535-552.
- Tek, Abdurrezzak. *Bayrâmî Melâmiliği'ne Dâir Melâmet Risâleleri*, (Bursa: Emin Yayınları, 2007).
- Tek. *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Bursa: Bursa Akademi, 2016).
- Tekindağ, Şehabeddin. "Berkuk". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1992). 5/511-2.
- Temir, Hakan. *Nesep Atlası*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021).
- Tezer, Lütfiye. Tasavvuf Tarihi Araştırmalarına Kaynaklık Açısından Tomâr-ı Turuk-ı 'Aliyye. (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).
- Tobay, Ahmet. "Ebü Nu'aym el-İsfahânî Hayatı ve Eserleri". (İstanbul: *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1993- 1994, 1997). S: 11- 12, , 81-97.
- Toksarı, Ali. Hz. Peygamber Devrinde Kadın. (*Diyanet İlmi Dergi*. Ekim-Kasım Aralık 1993). C: 29, S: 4, 67-80.
- Tomar, Cengiz. "Mısır". *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2004). 29/559-563.

- Tonbul, Önder. “İlk Dönem Sûfilerine Göre Tevekkül Anlayışı”. (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).
- Topbaş, Osmân Nûri. *Hazret-i Muhammed Mustafa 2*. (İstanbul: Erkam Yayınları, 1429/2008).
- Tosun, Necdet. “İbn Arabî Öncesi Tasavvufta Halvet ve Uzlet”. (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995).
- Tülücü, Süleyman. “İbn Lîyun”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1999). 20/159-160.
- Türköz, Mustafa. “Kur’ân ve Hadîs Bağlamında Zühd Hayatı”. (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).
- Türer, Osmân. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. (İstanbul: Ataç Yayınları, 2011, 2013).
- Türer, Osmân. “Fudayl b. İyâz”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1996). 13/208-9.
- Türk, İdris. “Tasavvuf Düşüncesinde İbadetlerin İç Anlamı. (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009).
- Ûde, Emin Yusuf. “Tasavvuf” Kavramının Kökeni ve Anlamları Hakkında Bir İnceleme”. *tec. Mehmet Yıldız. (Akademi Dergisi, 2017). C: 2, S: 2, 227-252.*
- ‘Ukbe, Mûsâ b. *Meğâzî*. nşr. Muhammed Bakşîş Ebû Mâlik. (Fas, 1994).
- Ulu, Arif. *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı*. (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006).
- Uludağ, Süleyman. “Abâdile”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988). 1/7-8.
- Uludağ, Süleyman. “Amr b. Osmân el-Mekkî”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1991). 3/90.
- Uludağ, Süleyman. “Hallâc-ı Mansûr”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1997). 15/377-381.
- Uludağ, Süleyman. “Abdülvâhid b. Zeyd”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988). 1/282.
- Uludağ, Süleyman. “A’zeb”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1991). 4/313-4.
- Uludağ, Süleyman. “Bekkâin”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1992). 5/363.
- Uludağ, Süleyman. “Câmî, Ahmed-i Nâmekî”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2019). 7/99-100.
- Uludağ, Süleyman. “Halka”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1997). 15/358-9.

- Uludağ, Süleyman. “Hankah”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1997). 16/42-3.
- Uludağ, Süleyman. “Hasan-ı Basrî”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1997). 16/291-3.
- Uludağ, Süleyman. “Mârifet”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2003). 28/54-6.
- Ulupınar, Hamide. “İlk Dönem Melâmetî Şeyhlerinden Hamdûn Kassâr’ın Tasavvuf Anlayışı”. (*Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, Yaz-2017). C: 17, S: 1, , 67-80.
- Uslu, Recep. “Hicrî I-II. Yüzyıllarda Horasân Tarihi”. (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul-1997).
- Usta, Muhiddin. “Tabibzâde Mehmed Şükrî Efendi ve Silsilenâme-i Sûfiyye İsimli Eseri”. (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2006). 189–190.
- Uysal, Muhittin. “Dünyayı Yeren Asılsız Haberler Tasavvuf ve İslâm”. (Isparta: *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001). C: 12, S: 12, 89-122.
- Uztemur, Fatma. Ebû Nuaym el-İsfahânî’nin (ö. 430/1038) Hilyetü’l-Evliyâ Adlı Eseri Çerçevesinde Hicrî İlk İki Asırda Zühd. (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).
- Uzunpostalcı, Mustafa. “Ebû Hanife”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994). 10/131-8
- Ünal, Mehmet. “Kur’ân’ın Anlattığı Vaiz Profili”. Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu I. (Ankara: DİP Yayınları, 2001).
- Üsküdârî, İsmail b. Abdullâh. *Suffa Ehli ve Halleri*. ter: H. Kâmil Yılmaz. (Ankara: *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2001). Yıl: 3, S: 7, 27-31.
- Vâhidî, Ebû Hasan Ali. *Esbâbu Nüzûli’l-Kur’ân*. thk. ‘Asâm b ‘Abdu’l-Hasen el-Meydân. (Demmâm: Dâru’l-İslâh, 1412/1992).
- Vâhidî. *Esbâbu Nüzûli’l-Kur’ân*. thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl. (Beyrut: Dâru’l-Kütübu’l-İlmiyye, 1411/1991).
- Vâkıdî, Ebû Abdullâh. *Kitâbu’l-Meğâzî*. muhk. John Marsden Beaumont Jones. (y.y., 1404/1984).
- Vatandaş, Celaleddin. *Vahiyden Kültüre*. (İstanbul: Pınar Yayınları, 2009).
- Vural, Ahmet. “Tasavvuf İstılahlarını Ele Alan Eserler Üzerine Bir Değerlendirme”. (Ankara: *Akademik Dergisi*, Aralık-2018). S: 5 - 65-90.
- Watt, William Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. tec. Ethem Ruhi Fığlalı. (Ankara, 1981).

- Wensinck, Arent Jan. “s-h-b”. *el-Mu’cemü’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Hadîsi’n-Nebevî*. thk. Üstâzu’l-’Arabîyyetu Câmîiatu Lenden. (Leiden, 1936-1969). 3/250-259.
- Yaman, Ahmet. “Abdullah b. Mes’ûd’un Hanefî Mezhebinin Oluşumundaki Rolü: Bir Genel Kabulün Buhârî ve Müslim Rivâyetleri Çerçevesinde Gözden Geçirilmesi”. (Konya: *Marife Bilimsel Birikim*, 2004). S:2, 4/7-26.
- Yaman, Ahmet. “Sahâbenin Fikhî Mezheplere Kaynaklığı”. (Konya: *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014). S: 38, 1-44.
- Yaman, Hikmet.
“İsmi Olmayan Bir Hakikatten Hakikati Olmayan Bir İsme Varan Yolculuk: Oryantalist Çalışmalarda Tasavvufun Menşesine Dair Tartışmalar Üzerine Bir Değerlendirme”. (*Akademiar: Akademik İslam Araştırmaları Dergisi*, 2016). S: 1, 39.
- Yardım, Ali. *Hadîs I-II*. (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları. 1. Baskı, 2 Cilt, 1984).
- Yardım, Ali. Ashâb Bilgisinin Kaynakları ve Tirmizî’nin “Tesmiyetü Ashâb’ın Nebî”si. (İzmir: *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* II, 1985), 247-347.
- Yaşaroğlu, Hasan. “İslâm’ın İlk Kapitalizm İtirazı Ebû Zerr el-Gıfârî ve Ebû Zerr Hareketi”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 8/12, Fall 2013, 1421-1433.
- Yayla, Mustafa. “İslâm’ın Tek Üstünlük Ölçüsü Takvâdır”. (*İlk Adım Dergisi*, 2021-Eylül). S:398.
<https://ilkadimdergisi.net/arsiv/yazi/kapak-islam-in-tek-ustunluk-olcusu-takvadir-4129>
25.01.2022
- Yazıcı, Mahmut. *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*. (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).
- Yazıcı, Tahsin. “Ahyâr”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1989). 2/194-5.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*. sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Zehraveyn Yayıncı, 1992). 10 Cilt. (İstanbul: Eser Neşriyat, 3. Baskı, 1979).
- Yeniçeri, Celal. *İslâm Açısından Tüketim, Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*. (İstanbul, 1996).
- Yerlikaya, Cafer. “Kur’ân Öğretiminde Sahâbe Örneği”. (Kahramanmaraş: *Uluslararası İslâm ve Model İnsan Sempozyumu*, 26-27 Nisan 2018). 115-123.

- Yeşil, Ümmü Gülsüm. Abdülğani en-Nablusi'de Sûfilik Temayülünün Fıkha Yaklaşımına Etkisi (el-Hadikatü'n-Nediyye Örneği Üzerinden). (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).
- Yetik, Erhan. "Habîb el-Acemî". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1996). 14/370.
- Yetik, Erhan. "Hz. Muhammed (sav)'in Zühd ve Takvâsı". (Samsun: *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1993). S:7, 127-132.
- Yıldırım, Ahmet. "Hadîs Edebiyatında Zühd Literatürü ve Zühdle İlgili Rivâyetlerin İncelenmesi". (Isparta: *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Yıl: 2008), S: 20, 119-138.
- Yıldırım, Ahmet. *Din, Dünyevileşme ve Zühd*. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014).
- Yıldırım, Enbiya. "Ashâbın Adaletinin Aklî Temelleri". İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe -II Sahâbe ve Rivâyet İlimleri- (Sakarya Üniversitesi İlahiyat Sahabe Sempozyumu, Tebliğ ve Müzâkereler. 25-26 Nisan 2015). İstanbul, 2015. 61.
- Yıldırım, Harun. *Kadın Şahsiyetler ve Hanım Sahâbiler*. (İstanbul: Mercan Kitap, 2016).
- Yıldırım, Fethi. Hz. Peygamber Döneminin İktisadî Yapısı. (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).
- Yıldırım, Muhammed Emin. *Asr-ı Saâdet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbiler*. (İstanbul: İGİAD Yayınları, 2014).
- Yıldırım, Muhammed Emin. *Hz. Peygamber'in (sas) Albümü Soy Ağacı/Nesebi ve Yakınları*. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2011, Kasım 2020).
- Yıldırım, Mustafa. *İlk Dönem Zahidleri ve Zühd Anlayışları (Sahâbe Dönemi, H. I. ve II. Asır)*. (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).
- Yıldız, Hakkı Dursun - Fayda, Mustafa - Şeşen Ramazan ve diğerleri. "Kûfe'nin Kuruluşu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, III. ed. Hakkı Dursun Yıldız. (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992). "Abbasîler'de Kültürel Faaliyetler". 3/398- 403.
- Yıldız, Mehmet. Ankara Üniversitesi Tasavvuf I Ders Notları. TASAVVUF VE TARİKATIN MAHİYETİNE DAİR SORULAR, [https://acikders.ankara.edu.tr/resource/view, 05.03.2022](https://acikders.ankara.edu.tr/resource/view/05.03.2022)
- Yılmaz, Hasan Kâmil. "Cûiyye". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1993). 8/83.

- Yılmaz, Hasan Kâmil. "Tasavvufî Açından Ashâb-ı Suffa". (Ankara: *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. Eylül- Aralık, 2001). Yıl:3, S:7, 9-31.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *300 Soruda Tasavvufî Hayat*. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2010).
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikâtlar*. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1994).
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Tasavvufî Hadîs Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadîs Şerhi*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1990).
- Yılmaz, Hüseyin. *Camilerin Eğitim Fonksiyonu*. (İstanbul: DEM Yayınları, 2005).
- Yılmaz, Mücahit. Abbasiler Dönemi Eğitim Kurumları. (İstanbul: Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi, Nisan-2018). 215-237.
- Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü Meşâhiri'l-A'lâm (Ahdu Hulefa-i Râşidîn)*. thk. 'Abdüsselam'et-Tedmurî. (Beyrut: 20 Cilt, 1987).
- Zehebî. *el-Kâşif fi marifeti men lehu rivâyetun fi'l-Kutubi's-Sitte*. Muhammed Avvâm-Ahmed Muhammed el-Hatîb. (Cidde: Dâru'l-Kibletu'lil-Sekâfeti Diraseti, ty.).
- Zehebî. *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*. tah. Beşşâr 'Avvâr Ma'rûf - Şuayb el-Arnâvut - Sâlih Mehdî 'Abbâs. (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1408/1988).
- Zehebî. *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Şuayb el-Arnaût - Sâlih Mehdî 'Abbâs. (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1408/1988).
- Zehebî. *Siyeru A'lami'n-Nübela*. thk. Şuayb el-Arnâvut (Arnaûd) - Hüseyin el-Esed. (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 3.basım, 1985, 1993).
- Zehebî. *Târihu'l-İslâm (İmâm Zehebî)*. Darul Kitap Ansiklopedisi. Yayınlayan: Tevhid Sayfası: (Dâru'l-Kitap Ansiklopedisi).
- https://drive.google.com/drive/folders/10hVIJ1h3j5ZkO-CaDXEa_1j7VvQQeppO.
- Zehebî. *Tarihu'l-İslâm*. thk. Ömer 'Abdü's-Selâm Tedmurî. (Beyrût, 1997).
- Zehebî. *Tecrîdü Esmâi's-Sahâbe*. (Beyrut: Dârü'l-Marife, ty.).
- Zemahşerî, Ebî'l-Kâsım Mahmûd. *el-Keşşâf an Hakâiku Gavâmudî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhu't-Te'vil*. thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz. (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 6 Cilt, 1418/1997).
- Zerrûk, Ahmed. *Kavâidu't-Tasavvuf*. thk. 'Abdulmecîd Hayâlî. (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1426/2005).

Ziriklî. *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim*. (Beyrut: 12 Cilt, 1969, 1980).

Zübeyr, 'Urve b. Meğâzî. nşr. 'Adil 'Abdulgagûr 'Abdulganî. (el-Mektebetü'l-'Arabiyyetu's-Sudiyye, 1413).

Zübeyr, 'Urve b. Meğâzî. nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî. (Riyâd: Mektebü't-Terbiyeti'l-'Arabî, 1981).

Zübeyrî, 'Abdullâh b. Mus'ab. *Kitâbu Nesebu Kureys*. nşr. E. Lévi-Provençal. (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1951).

Zürkanî/Zerkânî. *Şerhu'l-alâmeti'z-Zerkânî (Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye)*. Muhammed 'Abdulazîz el-Hâlidî. (Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-İlmiyye, 12 Cilt, 1417/1997).

Ashâb-ı Suffa'nın Tasavvufa Etkisi. *Zuhur Dergisi*. S: 20, 27 Şubat-2015. https://www.zuhurdergisi.com/ashb-i-suffanin-tasavvufa-etkisi_d502.html 17.11.2020 20:05.

<https://hadis.diyaret.gov.tr/Sozluk?harf=S> 16.10.2021.

<https://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Hayatlar/EshabiKiram/Detay/BERA-BIN-AZIB-radiyallahu-anh/814> 05.05.2021.

<https://www.islamiokul.com/kutuphane/> 01.01.2020.

İslâmi Tebliğde Sahabe Annelerimiz · Davet Mektebi Dergisi 04.06.2022.

Kur'ân Yolu. <https://kuran.diyaret.gov.tr> 01.08.2020.

Şamil İslâm Ansiklopedisi. "Suffe". <https://samil.ihya.org/ansiklopedi/ashabu-s-suffe.html>. 02.10.2021.

TDK. Türk Dil Kurumu. Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/> 04.06.2022.

Türkçe Sözlük. (Ankara: TDK Yayınları, 10. Baskı, 2005). 180; <https://sozluk.gov.tr> 09.11.2020.

EK. 2: Tasavvuf Dönemler ¹³⁶⁷

ZÜHD DÖNEMİ (1/622-200/815?822) Tehallî (İmân-İhsân-Takvâ ile hilyelenmek)	TASAVVUF DÖNEMİ (200/815?822- 330/922?950)		TARİKÂTLAR DÖNEMİ (330/922?950- 515/1122?1166)	GÜNÜMÜZE KADAR TARİKATLAR DÖNEMİ 515/1122?1166- 1443/2022
Tehalluk (Ahlâk kazanmak)				
Erken Dönem Zühd Hareketi (İhsân-Takvâ-Zühd) (Sahâbe Dönemi 632-684) Sünnet-i seniyye, Ahlâk Hadisleri	Zühd Dönemi (Tabiun Dönemi 65/684- 135/752) Tebe-i tabiun (135/752- 220/845) Kitabu'z-Zühd, Tabakât	Mektebler Dönemi Tebe-i tabiun (135/752- 220/845) ve sonrası Kavramlar-Terimler	Tarikâtlar I. Dönem Klasik Metinler	Tarikâtlar II. Dönem (Ritüel, Zikir, Edebiyat, Mimari, Tekke Kültürü)
Hulefâ-i Râşidîn Ashâb-ı Suffe	Medine Mektebi (Sünnet-Hadîs Ekolü) Basra Mektebi (Korku-Hüzün Ekolü) Kûfe Mektebi (Süflilik Ekolü) Horasân Mektebi (Tevekkül Ekolü)	Nişabûr Mektebi (Fütüvvet-Melâmet Ekolü) Mısır Mektebi (Ma'rifet-Muhabbet Ekolü) Şam Mektebi (Açlık-Gece İbadeti Ekolü) Bağdat Mektebi (Tevhid-Âşk Ekolü)	el-Muhasibî el-Cüneydî es-Schliyye el-Harrazî en-Nûrî el-Hallacî es-Seyyârî el-Hafifî es-Salimî	Abdulkadir Geylanî Ahmed el-Yesevî Hacı Bektaş-ı Velî Evhaudî el-Kirmânî Muhyiddin ibni 'Arabî Necmeddin ed-Dâye Mevlana er-Rûmî Ahmed er-Rifaî Ahmed el-Bedevî İbrahim ed-Desûkî Abdulhalik Gucduvanî Necmeddin Kubrâ Şehabeddin Suhreverdî Ebu'l-Hasan eş-Şazeli

¹³⁶⁷ Elde edilen bilgiler ışığında hazırlanmıştır.

EK.3: Sahâbelerin Dağıldığı Coğrafi Yerler ve Sayıları¹³⁶⁸

49

SAHÂBE COĞRAFYASININ OLUŞUMU VE SONUÇLARI, H. AKGÜN

İsimlerini Tespit Ettiklerimiz	İsimlerini Tespit Ettiklerimiz	Kaynaklarda Verilen Sayılar
Busra	3	
Ba'İbek	4	
San'a	2	
Dumetü'l-Cendel	4	
Tebük		30000
Irak Bölgesi		
Kûfe	298	187 (isim), 370, 1050, 1500
Basra	297	
Medâin	14	50
el-Cezîre	61	2000
Karkisiyâ (el-Cezîre)	8	600
Übülle	4	
Hire	7	
Kâdisiyye	12	300'den fazla
Tekrit	4	
Meysan	2	
Hift	2	
Aynu't-temr	2	
Celülâ	9	
Enbâr	4	
Nehrevân	7	
Anadolu		
İstanbul	11	2000 sahâbi Anadolu'nun fethine katılmıştır.
Antakya	7	
Ankara	1	

48

İslâm'ın Kurucu Nesli Sahâbe - SAHÂBE KİMLİĞİ VE ALGISI-

Ek-1 Sahâbenin Gittiği Yerler ve Sayıları

İsimlerini Tespit Ettiklerimiz	İsimlerini Tespit Ettiklerimiz	Kaynaklarda Verilen Sayılar
Arabistan (Hicaz)		
Yemen	53	
Hadramevt	5	
Umman	7	
Bahreyn	35	
Necd	13	
Afrika Bölgesi		
Mısır	353	353 (Süyûfî)
Habeşistan	92	90-108
Sudan	3	
Bekâ (Bingazi)	11	
İfrikiyye	35	
Mağrib	5	
Endülüs	1	
Şam Bölgesi	98	
Dimaşk	46	
Hums	79	500
Filistin	55	
Akkâ	3	
Ürdün	35	
Dâriyya	3	
Halep	3	
Kaysâriye	3	

¹³⁶⁸ Hüseyin Akgün, "Sahâbe Coğrafyasının Oluşumu ve Sonuçları", İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe –Sahâbe Kimliği ve Algısı- Tebliğ ve Müzâkereler/Sakarya-Nisan-2013, (İstanbul, 2013), 33-52, 48-52 sayfaları alınmıştır.

	İsimlerini Tespit Ettiklerimiz	Kaynaklarda Verilen Sayılar
Horasan	15	
Merv	12	
Sicistan	9	
Kâbil	4	
Herât	4	
Belh	5	
Tuhâristan	3	
Sûs	2	
Nisâbü'r	7	
Cürcân	12	
Şerhas	2	
Maveratümehr		
Buhârâ	3	
Semerķand	2	
Sind	7	
Hind	4	
Çin	1	

Not: Bu sayılara folklorik olarak sahâbî kabul edilen kişiler dâhil edilmemiştir.

	İsimlerini Tespit Ettiklerimiz	Kaynaklarda Verilen Sayılar
Zencân	1	
Ermenistan	7	
Derbend	2	
Belencer	3	
Tiflis	2	
Boylekân	1	
İran		
Hüzzistân	2	
Tüster	10	
Ehvâz	7	
Cundüşpür	3	
Taberistân	4	
Kirmân	5	
Deylem	4	
Taylesân	2	
İsfahân	17	
Kâşân	2	
Hemezân	8	
Kazvîn	2	
Rey	8	
İstahr	5	
Dinever	3	
Hulvân	2	
Nihâvend	11	
Cilan	3	

	İsimlerini Tespit Ettiklerimiz	Kaynaklarda Verilen Sayılar
Anmürîye	3	
Samsat	2	
Kemah	2	
Erzurum (Kalikalâ')	2	
Malatya	1	
Maraş	1	
Urfa (er-Rûha)	4	
Harran	4	
Bingöl (Çapakçur)	1	
Diyarbakır (Âmid)	5	
Silvan (Meyyâfâkân)	2	100
Erzen, Baiman, Bitlis, Çizre, Tillo	1	
Ahlât	2	
Nusaybîn	3	
Kıbrıs	13	
Rodos	2	
Girit	1	
Sicilya	1	
Azerbaycan ve Ermenistan		
Azerbaycan	11	
Berze'a	4	
Erdëbil	3	
Mûkân	3	

EK.4: Tarikât Silsilesindeki Suffe Ashâbı Târikı¹³⁶⁹

TARİKÂT SİLSİLESİ (ASHÂB-I SUFFE'NİN VEYA TALEBESİ HASAN-I EL-BASRÎ ELİYLE)

HZ. MUHAMMED MUSTAFÂ (SAV)								
Uveysî (Muhadramun / Tabiîn eliyle) İlhâmî Tarikât	Kadirî (Ehl-i Beyt eliyle) Alevî Tarikât	Nakşibendî 1. Tarıkı (Ehl-i Beyt eliyle) Alevî Tarikât	Çiştî (Suffe talebesi eliyle) Alevî Tarikât	Şâzelî (Suffe talebesi eliyle) Alevî Tarikât	Nakşibendî 2. Tarıkı (Suffe talebesi eliyle) Alevî Tarikât	Nakşibendî 3. Tarıkı (Suffe Ashâbı eliyle) Bekrî Tarikât	Kuzey Afrika Kökenli Tarikâtlar (Suffe Ashâbı eliyle + talebesi)	Devam Edip Etmediği Bilinmeyen (Derdâiye) (Suffe Ashâbı eliyle)
Veysel el-Karâne	Hz. Ali Hz. Hüseyin Ali Zeynel- Abidîn Muhammed Bekir Ca'fer es- Sâdik Mûsâ el- Kâzım Ali Rızâ Ma'rûf-i Kerhî	Hz. Ali Hz. Hüseyin Zeynel Abidîn Muhammed Bakır Ca'fer es- Sâdik Mûsâ el- Kazım Ali Rızâ Ma'rûf-i Kerhî	Hz. Ali Hasan-ı el- Basrî Ebû el-Fadıl Abdal-Vahid b. Zeyid Ebû el-Feyd Fudeyl b. İyâd Müinüddîn Çiştî Kutbüddîn Ebû Hamid Karim Bekş	Hz. Ali Hasan-ı el- Basrî Ebû Muhammed Câbir Saïd Kirvanî Fatih Mesûdî Ebû Muhammed Saad Ebû Muhammed Saïd Nûru'd-din Ebu'l-Hasan Şâzelî üveysi yoluyla	Hz. Ali Hasan-ı el- Basrî Habîb-i 'Acem Dâvûd et- Tâi Ma'rûf-i Kerhî Ebû Muhammed Saad Ebû Muhammed Saïd Nûru'd-din Ebu'l-Hasan Şâzelî üveysi yoluyla	Hz. Ebû Bekir Sıddık H. Selmân-ı Fârisî Kasım b. Muhammed b. Ebî Bekir Ca'fer es- Sâdik Ebû Yezîd Tayfûr Bestâmî Muhammed Bahaeddin Şah-ı Nakşibend	H. Huzeyfe b. el-Yemân Hasan-ı el- Basrî Hâris el- Muhasibî	H. Ebu'd- Derdâ 11 zat sonrası Ebu'l-Futûh Ahmed b. Abdullâh et- Tâvûsî

¹³⁶⁹ Çalışmamızdaki bilgiler ışığında hazırlanmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

1990 Zonguldak / Kozlu Lisesi'nden mezun oldu. 1995 Hacettepe Üniversitesi Zonguldak Meslek Yüksekokulu Maden Bölümü'nden mezun oldu. 2015 yılında Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi İlahiyat Programı'ndan ve 2019 Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu.

Bilgisayar, Arapça, Tezhib, Kur'ân-ı Kerîm, ... gibi farklı alanlarda Halk Eğitim Merkezi kurslarını tamamladı.

Halen Karabük Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Tasavvuf Dalı'nda yüksek lisans okuyor. MEB'de ücretli öğretmenlik yapıyor.